

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Sobirov Sarvar Tursunmurotovich

TASVIRIY SAN’AT O‘QITISH METODIKASI

Darslik

Toshkent
«ZEBO PRINT»
2025

UO‘K 75.01;37.01

KBK 85.1

S-71

Sobirov S. T. TASVIRIY SAN’AT O‘QITISH METODIKASI.
Darslik. – T.: “ZEBO PRINT”, 2025. 332 b.

Ushbu daslik 60110500 – “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” yo‘nalishi bakalavriat bosqichi talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, bugungi kun talablarini hisobga olingan holda tuzildi.

Darslik talabalarning bilim va malakalarini hisobga olgan holda oddiydan - murakkabga usulida ishlab chiqilgan. Darslik talabalarni “Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi” fanining nazariy hamda amaliy asoslari bilan tanishtiradi. U tasviriy san’at darslarining to‘rt turi: borliqni idrok etish, narsaning o‘ziga qarab rasmini chizish, badiiy qurish-yasash va mavzu asosida rasm chizish, san’at asarlarining tahlili, suhbat darslarini o‘tkazishga oid umumiy ko‘rsatmalar, pedagogik metodlardan foydalanishni o‘z ichiga olgan. Mazkur darslikdan oliy o‘quv yurtlarining talabalari, umumta’lim maktablarining tasviriy san’at o‘qituvchilari foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar:

B.B. Baymetov - *Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Tasviriy san’at va dizayn” kafedrasi professori, p.f.n.*

I.I. Abduraxmonov - *O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti “San’atshunoslik va madaniyat” kafedrasi dotsenti, s.f.n.*

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27 dekabrda 485-sonli buyrug‘iga asosan darslik sifatida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-8303-3-2

KIRISH

Jamiyatimiz rivojlanishining ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar ro'y berayotgan hozirgi vaqtda talabalarga ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirish yo'llari va vositalarini izlab topish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Chunki, ta'lim, ilm-fan har qanday jamiyat, millat va davlatning kelajagini belgilab beradigan, uning taraqqiyotiga xizmat qiladigan muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda olib borilayotgan ta'lim islohoti bevosita uning demokratik, bozor munosabatlariga o'tish jarayoni bilan birgalikda amalga oshirilmoqda. Shu sababli yoshlarni yangicha ijtimoiy muhitga tayyorlash, davr ruhida tarbiyalash, ta'lim sohasini isloh qilish, tizimni tubdan takomillashtirish, xususan, tizimga rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini tatbiq etish g'oyasi kun tartibidagi dolzarb va ustivor vazifalaridan biri sifatida davlatimiz rahbari tomonidan ta'kidlanib kelinmoqda. Mamlakatimizda o'quv-ta'lim hamda tarbiya tizimini jahon andozalariga muvofiq tarzda qayta tashkil etish borasida samarali ishlar olib borilmoqda. Hukumatimiz bu yo'nalishga yordam beradigan qator hujjatlarni ishlab chiqdiki, ular orasida "Milliy o'quv dasturi", 2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini tasdiqlanishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Respublikamizda oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham aholining oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan ma'nan yetuk va jismonan barkamol yosh kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustivor yo'nalishlaridan biri deb belgilab qo'yilgan.¹

Respublikamizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, birinchi navbatda, ta'lim mazmunini tubdan

¹ Sultanov X.E., Sobirov S.T. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. (1-sinf uchun). O'quv qo'llanma. - T.: «ISHONCHLI HAMKOR», 2021.

takomillashtirishni, o'quv mashg'ulotlarining sifatini zamonaviy talablar darajasiga ko'tarish, o'qitishning zamonaviy usullaridan samarali foydalana olishni talab etmoqda.

Qabul qilingan qarorlarda ta'lim muassasalaridagi moddiy-texnika bazasini talab darajasida tashkil etish, xususan bo'lajak mutaxassis o'qituvchilarni o'quv dasturlari, qo'llanma va darsliklar bilan ta'minlash masalasi muhim qilib qo'yilgan.

Barcha fanlar qatorida tasviriy san'atdan xabardor inson xarakterida insonparvarlik, oliyjanoblik, kishilarga nisbatan mehr-muruvvat kabi xususiyatlar ustunroq shakllanadi. Tasviriy san'at estetik fanlar sirasiga kiradi. Estetika – deganda nimani tushunamiz?

Estetika – go'zallik manbai u to'g'ri tushunish, to'g'ri xursand bo'lish, san'atning hayotdagi o'rinni ko'ra bilishdir – degan edi Aristotel. Ma'naviy did – insonda go'zallikni his qilish, sezish qobiliyatining negizidir.²

Go'zallik doimo ko'z oldimizda, uni biz har lahzada ko'rishimiz his qilishimiz mumkin lekin bu holatni his qilib sezish hammaga ham nasib etavermaydi. Olamda xunuk narsaning o'zi yo'q, hamma narsa chiroylidir. Uni qanday qabul qila olishga bog'liqdir.

Chiroyni, go'zallikni ko'ra bilishlik, qalbdan sezish, zavqlanish, lazzatlanish – bu ma'naviy didimizga, axloqiy dunyoqarashimizga bog'liq.

Tasviriy san'at o'qitishda turli metodlardan foydalaniladi. Metodika so'zi grekcha bo'lib, "tadqiqot" yo'li bilish, usul ma'nolarini beradi. Pedagogikada o'qitish metodlari deganda, talabalarni bilim, msahorat va malakalarini oshirishda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va dunyoviy bilimlarni chuqur egallashida o'qituvchilarning qo'llagan ish metodlari – usullari tushuniladi.³

San'at kishilarning ma'naviy olamini boyitadi, badiiy

² N.Abdullayev. San'at tarixi. T. 1991.

³ R.K.Rajabov, X.E.Sultanov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent 2008.

didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham tasviriy san'at kishilarni badiiy, ahloqiy, umuminsoniy tarbiyalab, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishda hamda madaniy darajasini yuksaltirishda eng zarur manbaalardan biri hisoblanadi. Mavjud barcha san'at turlari o'z o'quvchisiga, tinglovchisiga yoki tomoshabinga o'tkazadigan badiiy, hissiy, ruhiy ta'siri orqali bilim beradi va tarbiyalaydi.

Ta'limning barcha yo'nalishlari kabi tasviriy san'atda ham talaygina ishlar olib borilmoqda. Xususan, yangi turdagi ta'lim standartlari, o'quv reja va fan dasturlari tuzilib yoshlarga ta'lim-tarbiya berishning dolzarb muammolarini hal etishda muhim o'rin tutadi.

I-BOB. NAZARIY QISM (MA'RUZA MASHG'ULOTLARI).

1.1. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI FANINING NAZARIY ASOSLARI.

Respublikamizda barcha sohalarda ro'y berayotgan o'zgarishlar bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining zimmasiga ham o'ta mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi. O'qituvchining kasbiy xususiyatlari borasida to'xtalganda shuni ta'kidlash lozimki, u eng avvalo o'z kasbining jonkuyari, uni dildan sevadigan, o'z ishiga ijodiy va ilmiy yondoshadigan shaxs bo'lmog'i talab etiladi. Bo'lajak o'qituvchida yangi bilimlar va ilg'or tajribalariga chanqoqlik, muhimi unda tashkilotchilik, kuzatuvchanlik, qat'iylik va insoniylik xususiyatlari bo'lishi zarur. O'qituvchi tasviriy san'atdan maxsus bilim va malakalar bilan qurollanmasdan turib o'z kasbiga qiziqтира olmaydi.

Bugungi talaba, bo'lajak o'qituvchi, o'zbek xalqining hamda o'tmishi bor bo'lgan Markaziy Osiyo xalqlarining tasviriy san'at borasidagi noyob namunalarini o'zlashtirgan bo'lishi va to'laligicha o'quvchi yoshlarga ulashmog'i ayni davr talabidir. Shu sababli bo'lajak rassom-pedagoglarga quyidagi talablar yuklanadi:

- O'zlari ta'lim berishi lozim bo'lgan o'smir va yoshlarga san'at sirlarini, madaniy meros namunalarini har tomonlama o'rgatish;

- Ayni yangilanish, rivojlanish davrida yosh avlodni bilimdon, yaratuvchan, yuksak madaniyatli va mustaqil mamlakat taqdiri uchun mas'ul shaxslar qilib tarbiyalash;

- Bunyodkorlik ishida malakali, g'ayratli o'qituvchilar, yoshlarimiz peshqadam bo'lishlari uchun zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash;

- Talabalarni tasviriy san'at yo'nalishi bo'yicha ijodkorlikka yetaklash, layoqat sezilganda astoydil o'rgatish uchun to'garaklarga jalb etish;

- O'quvchi va yoshlarga nafis san'at sirlarini o'rgatish borasida o'z ustida doimo izlanish, talabalar faoliyatini rivojlantirib, to'g'ri

va asosli shakllantirish uchun pedagogik qoidalar asosida tajribalar olib borish;

- Turli davr, turli xalqlarga mansub tasviriy san'at asarlarini mushohada qila olmog'i va uni tushunish sirlarini yoshlarga ulashish uslublariga ega bo'lish;

- Tasviriy san'at insonni shakllantirishdagi muhim va ishonchli vositalardandir, bunday imkoniyatni har bir mashg'ulotda qo'llash uchun yangicha uslub va mumkin bo'lgan usullarini ishga solish hamda amalda qo'llay olish mahoratini o'rgatish;

- Zamon talabi bilan dars va mashg'ulotlarni noan'anaviy dars rejaları asosida o'tkazish;

- Jahon andozalariga xos yangi texnologiyalarini o'rganib, darsda qo'llay olish mahoratini egallashi kerak.⁴

Tasviriy san'at o'qituvchisi – ilmiy izlanuvchan ijodkor. Rassom o'qituvchilar qayerda, qanday o'quv maskanida ta'lim jarayonini olib borishidan qat'iy nazar, pedagogik faoliyatini ijodiy izlanishlar bilan boyitib borsa, shundagina yaxshi shogirdlar, haqiqiy rassomlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tasviriy va amaliy san'at o'qituvchisining o'z sohasidagi savodxonligi yetarli darajada bo'lsagina, o'quvchilar bilan yonma-yon o'tirib o'zlari amaliy namuna ko'rsata oladilar. O'shandagina o'quvchilar o'z ko'zlari bilan murabbiy rassomning egallagan mahorat sirlarini amaliy ishlarida ko'rib ruhan his qiladi hamda san'atning nozik sirlarini tushunib yetishiga imkoniyatlari kengayadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at darslari estetik tarbiyaning asosiy vositalaridan hisoblanib, o'quvchilarni ma'naviy barkamol etib tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilar ilmiy bilim asoslarini egallaydilar, borliqni o'zlashtiradilar, bu esa ularni g'oyaviy, aqliy, axloqiy, estetik jihatdan tarbiyalashda samarali ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, maktabda o'qitiladigan tas'viriy san'at o'quv

⁴ R.K.Rajabov, X.E.Sultanov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent 2008.

fanining maqsad-vazifasi — mazmun-mohiyatiga ko‘ra:

1. Borliqni idrok etish (1- 4-sinflarda); Suhbat (5-7 sinflarda); San’atshunoslik asoslari (san’atni idrok etish);

2. Badiiy qurish-yasash (1-7-sinflarda);

3. Dekorativ rasm chizish (1-7-sinflarda);

4. Narsani o‘ziga qarab tasvirlash; (1-7 sinflarda);

5. Mavzu asosida rasm ishlash (1-4 sinflarda); Kompozitsion faoliyat (5-7 sinflarda);

Tasviriy san’atdarslari o‘quvchilardama’naviy dunyoqarashni, g‘oyaviy e’tiqodni shakllantirishda aloxida ahamiyat kasb etadi. U fikrlash qobiliyatini, ko‘rish xotirasini, ijodiy tasavvurni, badiiy didni, estetik hissiyotni o‘stiradi. Maktabda o‘qitiladigan tasviriy san’at darslarining har bir turi (narsaning o‘ziga qarab rasmini chizish, dekorativ rasm chizish, mavzu asosida rasm chizish, tasviriy san’at haqida suhbat) o‘quvchilar ijodiy qobiliyatining o‘shishiga, dunyoqarashining shakllanishiga yordam beradi, ya’ni shaxsni har tomonlama kamol toptiradi.

Tasviriy san’atning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga estetik, xususan, badiiy tarbiya berishdir. Estetik tarbiya - bu o‘quvchilarning hayotdagi, tabiatdagi, san’atdagi, jamiyatdagi go‘zalliklarini to‘liq idrok etish qobiliyatini tarbiyalashdir. Go‘zallik kishilarning aqliga, qalbiga, irodasiga ta’sir etib, ma’naviy dunyoqarashini boyitadi.

Hozirgi vaqtda maktablarimizning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda borliqni faqat ijodiy o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj va qobiliyatni shakllantirishnigina emas, balki ularda go‘zallik qonunlari asosida borliqni qaytadan qurish hissini tarbiyalash hamdir. Jamiyatimizdagi har bir inson qaysi sohada ish olib borayotganligidan qat’iy nazar go‘zallik va nafislikni ko‘ra bilishi va tushuna bilishi kerak. O‘quvchilarning estetik jihatdan tarbiyalash maqsadida o‘qituvchi ularga tabiatdagi go‘zallikni, shakllarning turli-tumanligini ko‘rsatadi. Bolalarga quvonch, hayajon baxsh etgan tabiat go‘zalliklari, so‘z bilan tasvirlab bo‘lmas rang birikmalari uzoq vaqtlargacha ularning xayolida saqlanadi. Manzaraning,

daraxt shoxlarining, barglarning, gullarning o'ziga qarab rasmini chizish, ularning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali bolalar tabiatga ko'proq qiziqadigan bo'ladilar. Bunday darslar bolalarga dunyoni keng va atroflicha ko'ra olishga, shuningdek ko'rish orqali olgan taassurotlari doirasini kengaytirishga, narsalar haqida aniq va to'liq tushunchalar hosil qilishga yordam beradi. Rasm chizish jarayonida bolalar narsalarning shakli, mutanosibligi, fazodagi holatlari, rangi va och-to'qlik nisbatlarini diqqat bilan o'rganadilar.

Tasviriy san'at mashg'ulotlari o'quvchilarning ko'rish orqali idrok etishini o'stiradi. Ko'z orqali idrok etishni rivojlantirish deganda, biz maqsadga muvofiq kuzatish qobiliyatini tushunamiz, ya'ni narsa va hodisalarni solishtirish, ularning farqi va umumiy tomonlarini aniqlash, narsalarni shakl va tashqi ko'rinish jihatidan klassifikatsiyalashni anglaymiz. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, odamlar tashqaridan olayotgan har qanday ma'lumotlarining 90% dan ortiqrog'ini ko'z orqali oladi. Bu kishilar hayotida ko'zning roli beqiyos ekanligini ko'rsatib turibdi va u ko'zning imkoniyatlari o'rganishni talab etadi. Maktabda esa ko'z xotirasini, uning imkoniyatlarini rivojlantirishda boshqa fanlarga qaraganda tasviriy san'at fanining o'rni katta. Shu nuqtai nazardan qaraganda tasviriy san'atning insonlar hayotidagi roli yanada oydinlashadi.

Maktablarimiz dunyoviy ta'limga asoslangan bo'lib, har bir fanning *oson, qisqa, asosli* o'qitilishining pedagogik sharoitini yarata oladigan didaktik prinsiplarga amal qiladi. Bu prinsiplar: ilmiylik, izchillik, tarbiyaviylik, sistemalilik, ketma-ketlik, ongliklik-faollik, ko'rgazmalilik, ijodkorlik, nazariyot bilan amaliyotning uzviyligi va yangi o'quv materiallari, o'quv fanlarini bir-biriga bog'liq holda o'qitishdan iborat bo'ladi.⁵

Shunday qilib, maktabda tasviriy san'atni o'qitish orqali bir qator ta'lim va tarbiyaviy vazifalar amalga oshiriladi. Bu vazifalarni amalga oshirish jarayoni o'z o'rnida o'quvchilar tafakkurini

⁵ B.N. Oripov. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi. (o'quv]-metodik qo'llanma) Toshkent – "ILM ZIYO" - 2013

rivojlantirish imkonini beradi, ularning tevarak-atrof haqidagi tushunchalarini umumlashtiradi va chuqurlashtiradi. Shular asosida bolalarda materialistik dunyoqarash shakllantiriladi. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish realistik rasm chizishni o'rganish odamlarga qanday imkoniyatlar yaratishini atroflicha ko'rsatishni maqsad qilib qo'yadi. O'qituvchi suhbat jarayonida rasm chiza bilish har qanday ishda, har qanday mutaxassislikda qo'l kelishini tushuntirib beradi. Masalan: insonlarda yozishdan oldin chizish qobiliyatining shakllanganligini (ibtidoiy davrdagi qoyatoshlardagi tasvirlar), hozirda tasviriy faoliyat va tasviriy san'at fanining boshqa fanlarni tushuntirishda qo'llanilishi, teatr, kino, multfilm, arxitektura, mashinasozlik, o'yinchoqlar, o'quv qurollarini dizaynlari, kitoblarni badiiy bezash ishlarida, xona interyer dizayni va ishlab chiqarishning boshqa ko'pgina soxalarida qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin. Maktabda tasviriy san'atning asosiy amaliy vazifalaridan biri o'quvchilarni real rasm chizish usullari bilan qurollantirishdir. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarga rasm chizish qurollari bilan qanday muomalada bo'lish, to'g'ri va egri chiziqlarni qanday o'tkazish, hajmli buyumlarni tekislikda qanday tasvirlay olish yo'llarini o'rgatadi. O'qituvchi o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yar ekan, o'qituvchi bolalar bilan ishlashning to'g'ri metodikasini ishlab chiqishi lozim bo'ladi.

O'quvchilarda insoniy fazilatlarni shakllantirish uchun tasviriy san'at mashg'ulotlari orqali o'quvchilarni san'at asarlari va ularning ijodkorlari bilan tanishtirish kerak bo'ladi. Suhbat davomida o'qituvchi tasviriy san'at turlari, xalqlar madaniyatining rivojlanish tarixi, mashhur san'at asarlari, ulug' rassomlarning hayoti va ijodi haqida so'zlab beradi. Suhbat o'tkazish jarayonida o'qituvchi asosiy e'tiborini san'at asarlarini idrok qilishga, ya'ni ularni o'qiy olishga qaratishi kerak.

Maktabda narsaning o'ziga qarab rasmini chizish tasviriy san'at fanining asosiy turlaridan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday darslarda o'quvchilar ko'z o'ngida ko'rinib turgan narsa va

ob'ektlar rasmini chizadilar. Narsaning o'ziga qarab rasmini chizish bolalarda narsa va hodisalarning xususiyatlari hisoblangan shakl, mutanosiblik, faktura, rang, fazoviy holatni tasvirlash qobiliyatini o'stiradi.

Narsaning o'ziga qarab rasmini chizish darslarida o'qituvchi o'z e'tiborini quyidagilarga qaratishi maqsadga muvofiqdir:

- bolalarning naturani ko'ra bilishiga, undagi asosiy xususiyatlar - eng xarakterli va muhim tomonlarini tasvirlay olishiga;

- bolalarning chiziladigan narsa shaklini tahlil qila bilish ko'nikmalarini o'stirishga;

- buyumlarning konstruktiv tuzilishini, rasmini chiza bilishiga, perspektiva qoidalarini, ranglar haqidagi bilimlarni o'zlashtirishiga;

- obrazli fikr yuritishini o'stirishga;

- o'quvchilarni birona jismni chizish vaqtida uning tashqi xususiyatini bilishga o'rgatish kerak.⁶

Dekorativ rasm darslarida o'quvchilarni estetik jihatdan tarbiyalash imkoniyatlari ancha kattadir. Chunki bunday darslarda o'quvchilar xalq amaliy san'atining asl nusxalari bilan tanishadilar, uning ustalari kabi bolalar ham shu sohada ijod qiladilar. Shu jumladan amaliy san'atdagi ritm, rang, simmetriya kabi ifodalilik vositalari haqida fikr yuritadilar. Dekorativ rasm chizish darslari bolalarda rasm chizishning birlamchi ko'nikma va malakalarini hosil qilish imkonini beradi.

O'quvchilar dekorativ rasm darslarida naqsh ishlash uchun uning elementlari tevarak-atrofdagi narsa va hodisalardan olinishini, bunga gullar, o'simliklar, daraxt shoxlari, barglari, meva va sabzavotlar, qush va hayvon tasvirlari xizmat qilishini anglab olishlari kerak.

O'quvchilari dekorativ-amaliy san'atning ifodali vositalarini bilishga va bu orqali o'z fikrlarini amalga oshira oladilar. Eng

⁶ S.T.Sobirov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma, Chirchiq "City of book", 2023.

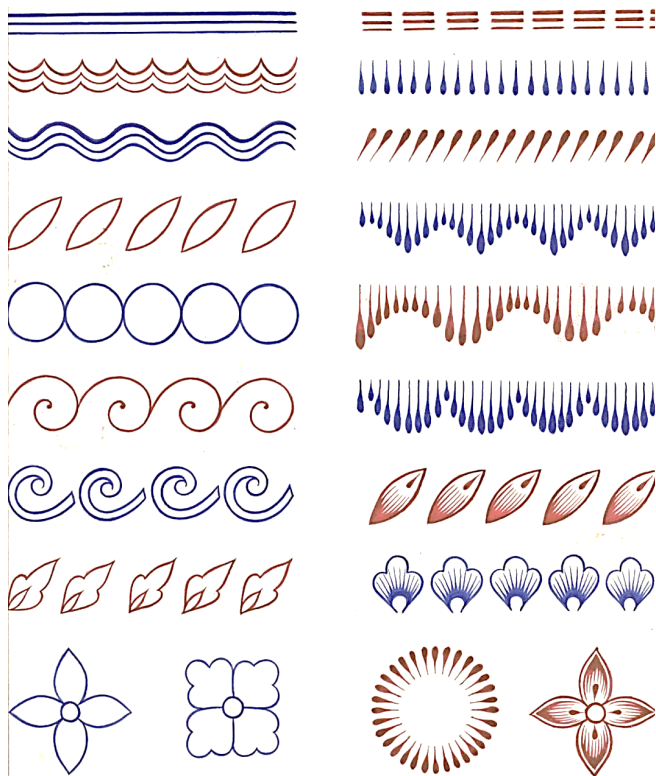
sodda badiiy buyumni dekorativ jihatdan bezatish ustida ish olib borayotgan o'quvchiga o'qituvchi dekorativ-amaliy san'atga xos bo'lgan bezatish asoslarini tushuntirib berishi lozim. Buning uchun u natyurmortdagi meva rasmini naqshdagi meva rasmiga solishtirib ko'rsatadi. Dekorativ ishlash jarayonida o'quvchilarning bezak buyumlarning vazifasiga, shakliga, materialiga bog'liqligi haqidagi tushunchalarini doimo o'stirib borish kerak.

Naqshlarni stilizatsiyalashda qo'llangan ranglar real buyum va hodisalarda bo'lmasligi mumkin. Dekorativ san'atda predmet rangi nisbiy ahamiyatga ega bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda dekorativ rasm chizish quyidagicha amalga oshiriladi:

- Tayyor naqsh namunasidan ko'chirish.
- Mustaqil naqsh tuzish.
- Dekorativ grafik ishlar.

O'quvchilar naqsh namunasidan ko'chirish darslarida naqsh chizishning o'ziga xos xususiyatlari bilan, ritm, simmetriya va uning ahamiyati bilan tanishadilar, ranglarning nomlarini o'rganadilar, bo'yoqlar va ularni omuxta qilib ishlatish ustida ish olib boradilar. Naqsh namunasidan ko'chirish darslarida rasm chizishni va naqshga rang berishni bosqichlar bilan olib borishni o'rganadilar. Naqsh namunalaridan ko'chirish va mustaqil naqsh chizish darslarida o'quvchilar ko'z bilan chamalashni o'rganadilar, qalam, akvarel, mo'yqalam, rangli qog'ozlar bilan ishlash usullari bilan tanishadilar.

Naqsh bilan bezatilgan buyumlarni o'qiy olishga o'rgatish boshlang'ich sinflarda amalga oshiriladigan asosiy vazifalardan biridir. Shu maqsadda naqshning qurilishi, qanday bo'laklardan tuzilganligi, ularning o'zaro bog'liqligi, naqsh elementlarining takrorlanishi, naqsh bo'laklarining birligi yoki ularning bir-biridan farqi, naqsh qaysi usulda ishlanganligi hamda naqsh namunasining bo'yalishi va hokazolar o'rganiladi. Naqsh namunasidan ko'chirish va mustaqil naqsh chizish, xalq ijodi namunalarini ko'rsatish, naqsh san'ati asarlarini ko'chirish va tahlil qilish orqali o'quvchilarning badiiy didi shakllantiriladi (1-rasm).

1-rasm.

Mavzu asosida rasm chizish tasviriyy san'atning eng qiziqarli va eng zarur yo'nalishlaridan biridir. Mavzu asosida chizilgan rasmlar asosan mazmunli bo'lishi lozim. Mazmunli rasmlar chizish uchun hayotiy voqealardan olingan mavzular, adabiy asarlar manba bo'lib xizmat qiladi.

Odatda o'qituvchi vazifa berishda bitta yoki bir necha mavzu tavsiya etadi. O'quvchilar esa birini tanlab, shu mavzu asosida rasm chizadilar. Mavzu asosida rasm chizish darslarida o'quvchilar narsaning o'ziga qarab rasmini chizish, dekorativ rasm chizish, san'at haqida suhbat o'tkazish darslarida olgan bilim va malakalaridan keng foydalanadilar.

Mavzu asosida rasm chizish darslarida bolalarning fantaziyasi

va tasavvuri faol faoliyatga aylanadi. Shuningdek, bunday mashg'ulotlar dunyoni bilish uchun xizmat qiladi. Mavzu asosida rasm chizish mashg'ulotlarida bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, o'quv materialini tushungan holda o'zlashtirishga erishish, ko'rsatmalilik kabi talablarni bajarish, o'qitishni ma'lum ketma-ketlikda va muntazam amalga oshirishdan iboratdir. Bular quyidagi vazifalarni amalga oshirish bilan bog'lanadi:

- predmet va buyumlarning vazifasi, shakli, rangi va boshqa sifatlariga o'quvchilar e'tiborini qaratgan holda, ularning predmet va buyumlar go'zalligi haqidagi tushunchalarini shakllantirish;

- mavzuga oid rasm chizish maqsadida dastlabki kuzatish malakalarini o'stirish;

- eng qiziq mazmunni tanlay bilishga o'rgatish;

- qog'ozda rasmni to'g'ri joylashtirishda shakl va rang muvozanatini saqlab qolishga erishish;

- o'quvchilarga buyumlar ko'zdan uzoqlashib borgan sari kichrayib borishini rasmda tasvirlash malakalarini o'stirish va ufq chizig'i bilan tanishtirish;

- buyumlarning konstruktiv xususiyatlarini, ularning rasmini, qurilishini, buyum bo'laklari orasidagi mutanosiblikka rioya qilgan holda tasvirlash malakalarini o'stirish;

- odam gavdasining tuzilishini rasmda tasvirlashga o'rgatish;

- mavzu asosida rasm chizishda obraz va narsalarning o'zaro munosabatini to'g'ri tasvirlash malakalarini o'stirish.⁷

Mavzu asosida rasm chizishni tashkil qilish mavzuga oid bo'lgan materiallarni oldindan o'rganishni talab qiladi. Shuning uchun o'quvchilar ishga kirishishdan avval kompozitsiyada ishtirok etuvchi buyum va ob'ektlarning xomaki rasmlarini chizadilar. Xomaki rasmlar naturaga qarab bajariladi. Mavzu asosida kompozitsiya yaratish jarayoni uchun tayyorgarlikning taxminiy tartibi quydagicha bo'lishi mumkin:

- mavzu bilan bog'liq bo'lgan borliqni kuzatish (shuningdek,

⁷ Sultanov X.E., Sobirov S.T. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. (1-sinf uchun). O'quv qo'llanma. - T.: "ISHONCHLI HAMKOR", 2021.

illyustratsiya chizishda ham), ya'ni hayvonlar, qushlar, daraxtlar, binolar, odamlar harakati va boshqalarni maqsadga muvofiq ravishda kuzatish;

- mavzuga aloqador bo'lgan naturaning xomaki rasmini chizish (qalamda, akvarelda, sinfda, uyda yoki ko'chada);

- yig'ilgan materiallar asosida qalamda kompozitsiya tayyorlash;

- ishni rangda bajarish.

Kompozitsiya ishlashning tayyorgarlik bosqichida o'quvchilar perspektiva, rangshunoslik yuzasidan olgan bilimlaridan keng foydalanishlari kerak. O'qituvchi vazifani mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otishi darkor. Masalan, adabiy asarning mazmuni bilan bog'liq bo'lgan mavzuni ochib ko'rsatishda o'qituvchi bolalar e'tiborini hikoya, masal yoki ertakning g'oyaviy tomoniga qaratib o'quvchilarga tushuntirib berishi zarur.

Natijada o'quvchilar asardagi asosiy voqeylik nima haqida ketayotganligini, undagi qaxramonlar kimlar, ularning xarakterlari va sifatleri qandayligini tushuna boshlaydilar. Mavzuni tushuntirgach, o'qituvchi asarning mazmuni haqida suhbat o'tkazib, vazifani yanada aniqlashtiradi. Birgina mavzuni turli xil mazmunda, har birini o'ziga xos ko'rinishda talqin qilgan holda tasvirlash mumkin. Masalan, "O'lkamizda bahor" mavzusiga o'quvchilar shaxsiy kuzatishlari orqali yig'ilgan materiallar asosida o'lkamizning go'zal manzarasini, tog'laridagi baxorni, bog'larni va bolajonlarning varrak uchirayotganini, turli qushlarni tasvirlashlari mumkin. Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi mavzuni qanchalik keng va to'liq tushuntirsa, o'quvchilar rasmlari shunchalik mazmunder va sifatli chizadilar.

Illyustrativ rasm chizish mashg'ulotlari uchun o'qituvchining matnga taalluqli bo'lgan hayvon rasimlarini tayyorlab kelishi va hikoyani ifodali qilib o'qib berishi talab etiladi. "Tulki va turna" ertagi asosida rasm chizdirish uchun avvalo o'qituvchi ertakning bayoni va illyustratsiyalari o'quvchilar bilan birgalikda tahlil qilinadi. Bunda illyustratsialarning ertakning mazmuniniga

mosligi va g'oyasini ochib bera olganligi haqida fikr yuritiladi. Hikoya mazmunining ikki-uch o'quvchiga so'zlatilishi bolalar asar mazmuni va ertak, hikoya qahramonlari haqida to'liq tushunchaga ega bo'lishlariga yordam beradi. Shundan keyin hayvonlarning harakatdagi holatini hayoldan tasvirlash uchun yordamchi chiziqlar bilan oson chizish usullari doskaga amaliy chizib ko'rsatiladi. O'quvchilar bor illyustratsiyalarni ko'chirmasdan ulardan foydalanishi tushuntiriladi. Bolalarga shu ertakka ishlangan parallel sinf o'quvchilarining rasmlaridan ko'rsatiladi. Iloji bo'lsa bolalarga shu ertak asosida ishlangan animatsion film nomoish etilsa, o'quvchilarning ertakdagi qahramonlarning obrazini tasavvur qilishi osonlashadi.

Hayvonlar va odamlar bilan bog'liq bo'lgan mavzularga rasm chizdirilayotganda o'quvchilarga o'yinchoqlar va haykalchalarni ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Bu - hayvon yoki odamning xarakterli belgilariga bolalar diqqatini jalb qilish, uni har turli nuqtai nazardan ko'z o'ngiga keltira olish imkonini beradi. Mavzu yuzasidan sayohat tashkil etilishi lozim. Bunda bolalarning asosiy e'tibori faqat kuzatilayotgan narsalarni tuzilishi, tabiatda joylashuvigagina emas, balki tabiatning o'ziga xos go'zalligiga, ranglarning turli-tumanligiga qaratilishi, bu bilan ularda estetik idrok etish tarbiyalab borilishi kerak.

Hozirgi vaqtda maktablarda o'quvchilar rasm daftari, mo'yqalam, oddiy qalam va o'chirg'ichdan foydalanish bilan chegaralanib qolmoqdalar. Ba'zi bir maktablarda qisman akvarel bo'yoqdan foydalanilmoqda. O'z-o'zidan ma'lumki, bunday sharoitda berilayotgan vazifalar bolalar uchun zerikarli va qiziqarsiz bo'ladi.

Rasm ishlashda faqat bo'yoq va akvareldangina emas, balki guash, tempera, tush, rangli bo'rlar, pastel, flomaster kabilardan ham keng foydalanish mumkin.

Rasm ishlashda oq, rangli, silliq, g'adir-budur, katta o'lchovli, kichik o'lchovli, zarli, karton va boshqa qog'ozlarning turli-tumanini ishlatish yaxshi natijalar beradi. Rasm ishlashda tabiiy materiallar

hisoblangan qovun, tarvuz, bodring, mosh, loviya, jo‘xori, qovoq urug‘i, yeryong‘oq, quritilgan barg va gullar, shuningdek rangli tosh, yog‘och parchalari, turli rang va yo‘g‘onlikdagi simlardan fondalanish mashg‘ulot mazmunini boyitadi hamda o‘quvchilar individual badiiy xususiyatlarining ro‘yobga chiqishiga imkon beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Maktabda o‘qitiladigan tas‘viriy san‘at o‘quv fanining maqsad-vazifasi - mazmun-mohiyatiga ko‘ra qanday turlarga bo‘linadi?
2. Fanning *oson, qisqa, asosli* o‘qitilishining pedagogik sharoitini yuzaga keltiradigan qanday didaktik prinsiplarni bilasiz?
3. Boshlang‘ich sinflarda dekorativ rasm chizish qanday amalga oshiriladi?

1.2. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI.

Tasviriy san'at o'qitish metodikasi fanining maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarni umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilishga o'rgatish, o'quvchilarda shu fan bo'yicha puxta bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

- Tasviriy san'at o'qitish metodikasi fanining vazifasi - malakali mutaxassisdan faqatgina o'zining bevosita xizmat vazifasini yaxshi bajarishgina emas, balki yangi uslublarni topib amaliyotga kiritish, mustaqil qaror qabul qila bilish va ijodiy ishlay olish kabi ko'nikmalarni talab qilishi va mutaxassislikni o'qitish metodlari va me'yorlari bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lishi, o'qitishning tub maqsadini tasavvur qila olishi, unga erishish va tasviriy vositalarini bilishi.

Tasviriy va amaliy san'at fanlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda "Tasviriy san'at o'qitish metodikasi" Tasviriy san'at yo'nalishida o'rganiladigan asosiy kurslardan biri bo'lib, u bo'lajak o'qituvchilarning amaliy mashg'ulotlarda metodik jihatdan tayyorgarligini takomillashtirishning muhim omilidir. Bu amaliy mashg'ulotlar II-IV bosqich talabalarining badiiy-kasbiy bilimini, malaka va mahoratini shakllantirishga hamda ularni maktab o'quvchilariga badiiy ta'lim-tarbiya berish jarayonida qo'llashga o'rgatishga qaratilgan.

"Metod" so'zi grekcha bo'lib, "tadqiqot yo'li" bilish usuli ma'nosini anglatadi. Pedagogika o'qitish metodlari deganda, maktab o'quvchilarning bilim, mahorat va malakalarini egallashida, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va dunyoqarashini tarkib toptirishda o'qituvchilarning qo'llagan ish usullari tushuniladi.

Metodika ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash usullari mazmunining xususiyatlarini ko'rib qarab chiqadi. Ma'lumki, maktabda o'qitishning xilma-xil metodlari qo'llaniladi. Bu yerda ta'lim usuli, o'quv materiallarining

joylashishi (o'quv reja, dastur), ta'lim prinsiplari va yana (so'ngida), o'quv tarbiyaviy ishlarning umumiy maqsad va vazifalari eng muhim ahamiyatga egadir.

Metodika so'zi avvalo ta'lim va tarbiyaning samarali usullarini majmui ma'nosini bildiradi, mazkur darslikda akademik litsey va kasb-hunar kollejlari tasviriy san'atni o'qitish metodikasining bir qator jihatlari ko'rib chiqiladi.

Tasviriy san'at o'qitish metodlari deganda o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash usullari natijasida o'quv materiallarini yaxshi bilib olish darajasiga erishishi va o'zlashtirish darajasini oshirilishi nazarda tutiladi. Har bir o'qitish metodlari o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilimlarining mazmuni (hajmi)ga monand tarzda ta'lim maqsadiga, o'quvchilarning yosh va fiziologik xususiyatlariga bog'liq. "Usul" iborasi pedagogik adabiyotlarida tez-tez uchraydi. O'qitish usuli – bu ta'lim-tarbiyaning alohida qismlari hisoblanadi, ularning yig'indisi o'qitish metodlariga kiradi. Umumiy yo'nalishga qaratilgan ma'lum bir o'qitish metodlari va usullarining majmuasidan o'qitish tizimi tuziladi.

Tasviriy san'at o'qitish metodikasi pedagogik ilmiy fan sifatida tajribada sinalgan ishlarning nazariy qismlarini umumlashtirib, amaliyotda samarali natijalar bergan o'qitish metodlarini taqdim etadi. Metodika asosan pedagogika, psixologiya, estetika va san'atshunoslikning tadqiqot natijalariga asoslanadi. U tasviriy san'atni o'rgatish qonun-qoidalarini ta'riflab beradi, kelajak avlodni tarbiyalashning zamonaviy metodlarini belgilaydi.

Amaliy metodika ta'lim va tarbiyaning rivojlanish jarayonini o'rganadi. Pedagogik maxorat ko'nikmalarini o'rganish uni egallashga qaratilgan ma'lum iste'dod, qobiliyatlar va ishtiyoqlar (moyilliklar) mavjud bo'lishini talab etadi, chunki metodika fani san'at pedagogikasining mashaqqatli murakkab va juda mas'uliyatli sohasidir.

Demak, tasviriy san'atni o'qitish metodikasi fani pedagogika ilmining o'quvchilarni tasviriy san'atga o'rgatish mazmuni, vazifalari va metodlarini, o'qitishning mazmuni, vazifalari

va metodlarini aniqlovchi, ijodiy ishlardagi oqilona usullarini o'rganuvchi, ta'lim va tarbiyaning maqsad va vazifalariga tayangan holda samarali o'quv jarayonini tashkil etuvchi shakl va yo'llarini tadqiq etuvchi sohasidir.

Tasviriy san'at metodikasi metodika fanining boshqa sohalari kabi umumiy va xususiy turlarga ajratiladi.

Umumiy metodika – o'quv fanining nazariy qismi asoslariga qarashli savollarni va ko'pchilik fanlarga tegishli o'qitish usul va uslublarini qo'llanishlarini ko'rib chiqadi. Bular quyidagilar:

- tasviriy san'at fanining maqsad va vazifalari;
- tasviriy san'at fani dasturlarining tuzilishi va mazmuni;
- o'qitishning tashkiliy shakllari va metodlarini ishlab chiqish;
- ko'rgazmali metodik vositalarni tadqiq qilish va tanlash (o'quv ko'rgazmali qurollar va texnik vositalari);
- tasviriy san'atning boshqa fanlar bilan bog'liqligi (adabiyot, musiqa, biologiya, tarix);
- tushunchalarni, iboralarni ta'riflash va boshqalar.

Xususiy metodika - biron-bir o'quv fanining o'qitish uslubi nazarda tutiladi:

- ko'rgazmali qurollardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi;
- amaliy va ijodiy ishlarning mazmunlari aniqlanadi va h.k.

Hozirgi kundagi tasviriy san'atni o'rgatish metodikasi birdaniga shakllanmagan, bunga qadar mazkur metodika murakkab shakllanishi va taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Respublikamizda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasining shakllanishida mahalliy olimlar, metodistlarning qator izlanishlari, o'quv qo'llanmalarining ahamiyati juda katta o'rin tutadi. Badiiy pedagogikada metodika sohasidagi so'ngi yutuqlar ko'rsatilgan va talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash, ularni metodik bilim va maxoratlar bilan qurollantirish o'qitish san'atini egallashiga yordam berishni o'ziga asosiy maqsad qilib qo'ygan.

O'qituvchi tasviriy va amaliy san'at darslarining tashkilotchisi, rahbari va ilhomchisi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'quv-tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga quyidagilar kiradi: dastur asosida o'qitiladigan tasviriy san'at mashg'ulotlari narsaning asliga qarab tasvir chizish; xotira va mavzu asosida tasvir chizish; dekarativ amaliy san'at va haykaltaroshlik; san'atni idrok qilish kabi turlarda olib boriladi. Quyida biz tasviriy san'at fanining turlarini ko'rib chiqamiz.

O'qituvchi tasviriy san'at darslarida o'quvchilarni dars mavzusiga aktivlashtirish uchun dars mavzusining mazmuni, hayotdagi ahamiyati va uni chiqish qoidalarni tushuntirishi zarur. Ba'zida o'qituvchilar tasviriy san'at darslarini tashkil etish uchun o'quvchilarga dars mavzusi yuzasidan savollar berib, unga berilgan javoblarni to'ldirish kabi vositalardan foydalaniladi.

O'quvchilar dars va darsdan tashqari vaqtlarda mustakil ravishda bajarayotgan ishlari orqali bilimga, malakaga, ijodiy ko'nikmaga ega bo'ladilar, o'qituvchining vazifasi o'quvchilarning mustaqil ishlariga yordam berish, rag'barlantirish metodi asosida ilhomlantirish, yutuq va kamchiliklarni o'z vaqtida ko'rsatish, ularni o'z kuchiga ishonchini mustahkamlash.

Dars jarayonida har bir individual xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladigan turli yoshdagi yoshlar bilan ish olib boriladi. O'quvchilar orasida ko'rib turgan narsalarni to'g'ri tasvirlay oladigan xotira asosida qiynalmay rasm chizadiganlar bilan bir qatorda, oddiy tasvirga qarab nusxa ko'chirishga ham qiynaladiganlar uchraydi. Bu borada biz ba'zi o'quvchilarning ko'rish qobiliyati sust, rang sezmaydigan bolalar borligi kabi boshqa hollarni hisobga olishimiz kerak.

O'quvchilarning qobiliyat va xususiyatlariga qarab guruhlarga bo'lib ta'lim berish metodiga o'z vaqtida rus pedagogi Ushinskiy ijobiy baho bergan edi.

Guruhlarga bo'lib o'qitish shuning uchun qulayki, kuchli o'quvchilarga qo'shimcha topshiriqlar beriladi, ular o'zlariga berilgan topshiriqlarni qiynalmay bajarib turishadi. Bo'sh, qiynaladigan o'quvchilar esa o'qituvchisidan va kuchli o'qituvchisidan o'rganadi. Bunday o'quvchilar tasvir chizishda

surunkasiga orqada qoladilar, natijada ular o'qishga qiziqmay qoladilar. Bu o'qish ulardan ko'proq aqliy kuch sarflashni talab qiladi. Shularni bartaraf qilish uchun sinfda olib boriladigan individual ishni ayrim o'quvchilar bilan olib boriladigan individual ish bilan qo'shib olib borish kerak.

“Kuchli” biladigan o'quvchilarga bilimi pastroq o'quvchilarni biriktirib qo'yish ham yaxshi natija beradi. O'quvchilarning tasviriy faoliyatini aktivlashtirishda, ayrim o'quvchilar bilan yakka tartibda munosabatda bo'lish va unga pedagogik ta'sir o'tkazish ham katta ahamiyatga ega.

Ta'limni individuallashtirish masalasi hozirgi davrda pedagog va psixolog olimlar va metodistlarni qiziqtirmoqda. M.N.Skatkin, N.N.Rostovsev, M.I.Mahmudov, V.S.Kuzin, A.P.Inog'omov, R.K.Rajabov, S.F.Abdirasilov, O'.Nurtoev, B.I.Yusupov, S.S.Bulatov asarlarida bu masalalar yoritilgan. Sinfidagi bolalar haqidagi dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lgandan keyin, o'qituvchi hamma bolalarning qobiliyat va malakalariga qarab quyidagi guruhlarga bo'ladilar:

1. Tasviriy faoliyati yaxshi rivojlangan, kuzatuvchanligi, ijodiy tasavvuri taraqqiy qilgan, tasviriy san'at materiallarini o'zlashtirgan yoki tez o'zlashtira oladigan o'quvchilar. Bu 3 toifa o'quvchilarning har biri bilan alohida ishlab, ularning barchasini darsga qiziqtirish uchun quyidagi usullardan foydalanishi ma'qul bo'lar edi.

2. Kuzatuvchanligi, ijodiy tasavvuri o'rtacha rivojlangan tasviriy san'at materiallarini o'qituvchi yordamida o'zlashtira oladigan o'quvchilar guruhi.

3. Kuzatish ko'nikmasi yaxshi rivojlanmagan, ijodiy tasavvuri bo'lmagan, tasviriy san'at materiallarini o'qituvchilar yordamida qiyin o'zlashtiradigan o'quvchilar.

Bunday dars o'tish bizning fikrimizcha o'quvchilarning aktivligini oshiradi.

O'quvchilar bilan individual ishlashning ahamiyati katta. Bu metod yordamida qoloqlarsiz o'qitish darajasiga yetish

mumkin. Bundan tashqari tasviriy san'at sinf xonalari yetarlicha yorug' bo'lishi kerak. Yorug'lik normal bo'lmagan joyda ko'rish sezgilariga zo'r berish zararlidir. Bunday hollarda o'quvchilarning tez charchashlarni oqibatida darsga bo'lgan qiziqishlari sustlashishi kuzatiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ustoz, shogird munosabatini qanday tushunasiz?
2. Metodika qaysi tildan olingan?
3. Ta'limni individuallashtirish masalasida qaysi pedagoglar va psixolog olimlar izlanishlar olib borishgan?
4. Tasviriy san'at metodikasi metodika fanining boshqa sohalari kabi qanday turlarga ajraladi?

1.3. CHET ELLARDA TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH TARIXIDAN.

Tasvirlashga nisbatan bo'lgan qiziqish insonlarni qadimdan o'ziga jalb etib kelgan. Chunki u ibtidoiy davr odamlariga o'zaro muloqat qilish, so'zlashish uchun zarur bo'lgan. Aksariyati ovchilik bilan shug'ullanib kelgan qadimgi odamlar hayvonlarning yurgan yo'llarini o'rganib, tik qoya va g'orlarda turli tasvirlar va ular orqali insoniyatning ilk davriga xos g'oyalar qoldirganlar. Vaqt o'tishi bilan ularning tasvirlash qobiliyatlari rivojlanishi natijasida keyinchalik har xil ov manzaralari aks ettirilib tasvirlar chizib o'sha davr xodisalarini ifodalay boshlaganlar.

Ibtidoiy davr odamlari qoya va toshlarga ko'mir bilan turli tasvirlar tushirib, so'ngra ular ustidan o'tkir toshni yurgizib chiqqanlar. Keyin esa tasvirlarni pushti rang bilan bo'yaganlar. Shuni ta'kidlash lozimki, aksariyat tasvirlarni afsonaviy va turli marosimlar asosida ishlangan (ritual) suratlar bo'lib, insonlarning o'sha davrdagi dunyoqarashlarining dastlabki ko'rinishlarini o'zida mujassmlashtirgan.

Keyinchalik shular asosida yozish paydo bo'la boshladi va rivojlana bordi. Avvaliga piktografik (tasviriy), so'ngra ideografik, ya'ni har bir belgi so'z ma'nosini anglatuvchi, undan keyin esa harflardan iborat yozuvlar paydo bo'la boshladi.

Odamlar tasvirlash borasidagi dastlabki malakalarini tabiatni bevosita kuzatish, unga taqlid qilish, o'rganish yo'li orqali egallaganlar. Tasvirlashga o'rgatish paleolit davrida ham rivojlanmagan edi. Faqatgina keyinchalik neolit davriga kelib dehqonchilik va hunarmandchilikning boshlang'ich bosqichida insonning mehnat qilishi natijasidagina san'atga bo'lgan qiziqish uyg'ona bordi.

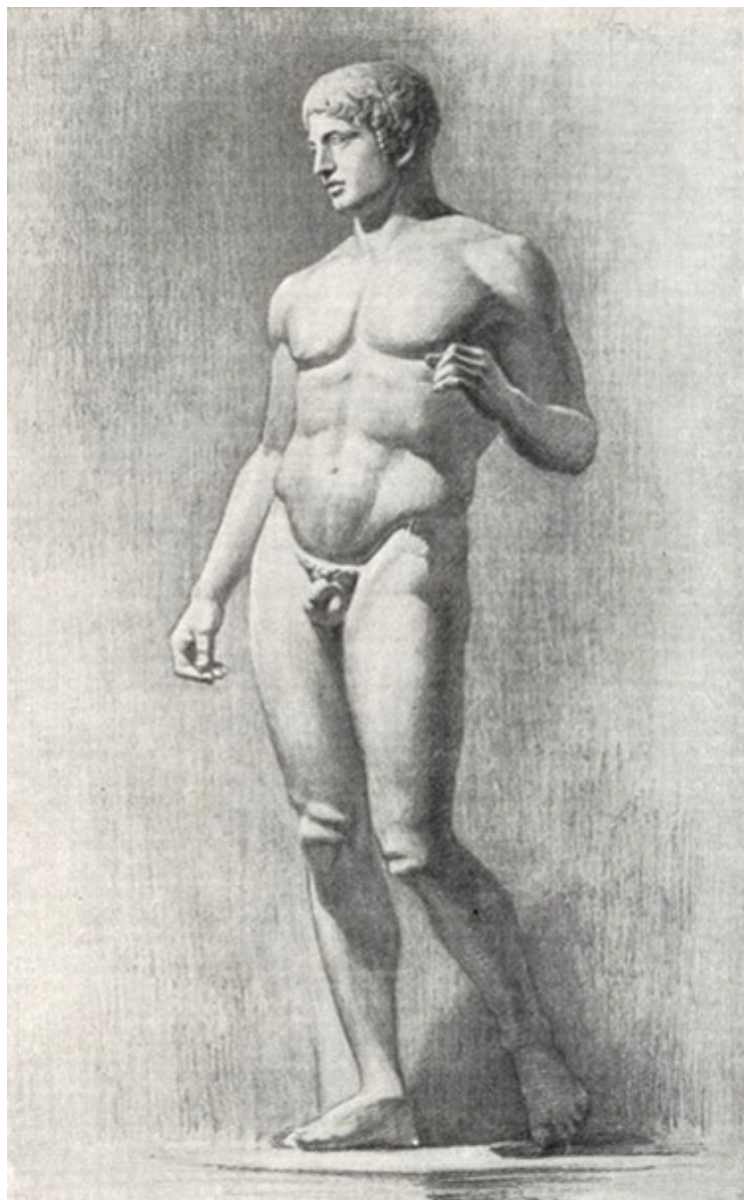
Rasm chizishga nisbatan ishtiyoq insonlarning kundalik hayotida ishlatiladigan buyumlarni bezash orqali rivojlandi. Eng avvalo sopol idishlarga turli naqsh va tasvirlar tushirish paydo bo'la boshladi. Shu alfozda tasvirlar ishlashning dastlabki metodlari xam yuzaga keldi.

Endi hunarmand o'z shogirdining tasvirlarini qanday ishlashni kuzatib, unga yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi. Chunki shogirdning ustoz ko'rsatmalariga rioya qilishi keyinchalik shu hunarning davom etishida muhim o'rin egallagan.

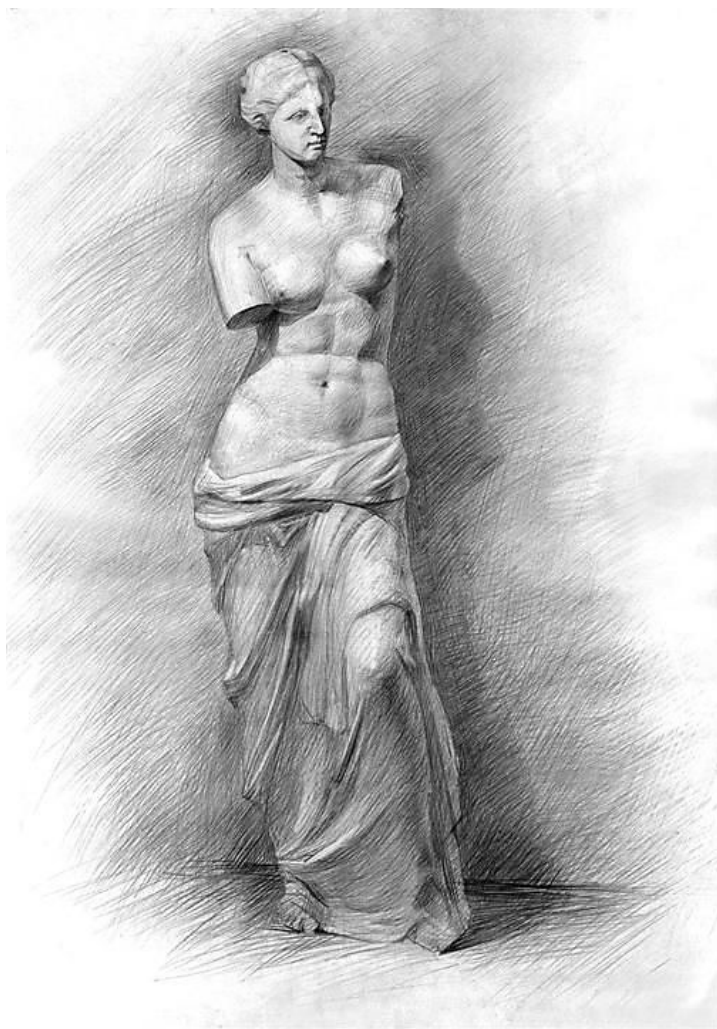
Shunday qilib tasvir bajarishni o'rgatishning dastlabki usullari paydo bo'ldi. Lekin ushbu metodlar aniq ishlab chiqilmagan, yul-yo'riqlar va tamoyillarga asoslanmagan edi. Tasviriy san'atga o'rgatish hamda maktablar tashkil etish ancha keyin boshlandi.

Tasviriy san'atga o'rgatish metodlari to'g'risida gap borganda avvalo qadimgi Misrning yuksak rivojlangan madaniyatini misol qilib ko'rsatish mumkin. Tarix manbalarida yozilishicha qadimgi Misr maktablarida turli fanlar qatori rasm chizish ham keng o'rgatilgan. Maktabni tugatgan o'spirin xona ichki ko'rinishini tasvirlay olishi, katta maydonning chizmasini chizib, uning o'lchamlarini qo'ya bilishi, suv inshootlari tasvirini chiza bilishi shart edi.

Parassiy, Efes, Pamfil, Apeplek va boshqa maktab rassomlari o'zlarining nazariy asarlarida dunyodagi barcha narsa va buyumlar simmetrik, garmonik, hamda matematik jihatdan o'lchamlarga ega ekanligi haqida yozadilar. Jumladan, eramizdan avvalgi 432 yilda yashab ijod etgan haykaltarosh Poliklet odam tana bo'laklarining bir-biriga nisbatlari haqida yozib, uning isboti sifatida "Dorilfor" ma'budasini yasagan. Keyinchalik rasm chizishini o'rganayotgan yoshlarga Poliklet yasagan haykallardan birini o'ziga qarab tasvirlash majburiy ravishda ta'lim tizimiga kiritilganligini ko'ramiz (2-3 rasmlar).

2-rasm.

3-rasm.

Eramizdan oldingi IV asrga kelib qadimgi Yunonda Sikkion, Efes, Fivan kabi o'sha davrdagi mashhur rassomlar maktablari vujudga keldi. Shulardan eng ko'zga ko'ringani Sikkion maktabi bo'lib, u nafaqat rasm chizish metodlarini takomillashtirishga balki, umuman tasviriy san'atning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi, hamda u yoshlarning e'tiborini tasviriy san'atni o'rgatish

orqali go‘zal tabiatni sevishga, uning qonuniyatlarini ilmiy jihatdan o‘rgatishga qaratdi.

Tasvirlash jarayonida yoshlar tabiatni kuzatish bilan bir qatorda mavjud narsalarning tuzilish xususiyatlarini ham o‘rganganlar. Shuning uchun Sikkion maktabining asoschilaridan biri Pamfil rasm chizishi fan sifatida barcha o‘quv dargohlarida o‘qitilishning yo‘lga qo‘ygan. U tasviriy san‘atga ilmiy nuqtai nazardan qarashni birinchilardan bo‘lib oldinga surdi. Tasviriy san‘atning asosi bo‘lgan qalam tasvirga yuksak baxo berarkan “qalamtasvir ishlashda yuqori darajada aniqlik va ilmiy asos bo‘lishi kerak” deb hisoblardi.

Ko‘rib turibmizki, Pamfil tasviriy san‘atni, xususan qalamtasvir bo‘yicha yoshlarga saboq berishning ilmiy asoslangan, nazariy va ilmiy metodikasini ishlab chiqqan.

Uning metodikasi asosida saboq olish yoshlardan nazariy bilimlarni egallashi va ko‘plab amaliy mashg‘ulotlar bajarishni talab etardi. Bu yerda to‘liq o‘qish davri 12 yil davom etgan qadimgi Yunon mo‘yqalam ustalari o‘z o‘quvchilariga tabiatni ko‘proq kuzatib idrok qilishni o‘rgatganlar, uning beqiyos va takrorlanmas go‘zalliklaridan ilhomlanib rasm chizish va buyumlarning o‘ziga qarab haqqoniy tasvirlashga birinchi bo‘lib asos solganlar. Rasm chizishning barcha maktablarda haqqoniy tasvirini ifodalay bilishlari ular tarbiyasiga o‘zining ijobiy ta‘sirini ko‘rsatdi.

Qadimgi Rim davri san‘atkorlari Yunon rassomlari erishgan yutuqlarni davom ettirgan holda, tasviriy san‘at sohasida ulkan muvaffaqiyatlarga erishdilar. O‘sha davrning boy kishilari san‘ati asari namunalari yig‘ib, keng ommaga bu san‘at asarlarini ko‘rsatish, tanishtirish, targ‘ibot qilishni ko‘p amalga oshirganlar. Lekin Yunonistonlik san‘atkorlardan farqli o‘laroq Rim rassomlari tasviriy san‘atni o‘qitish tizimiga hech bir yangilik kiritmadilar. Rim imperiyasi rassom-o‘qituvchi badiiy ijod muammolari bilan shug‘ullanmas edilar. Asosan o‘qitish tizimida yunon rassomlari yaratgan namunalarga esa rassom-ijodkor sifatida emas, hunarmand nuqtai nazaridan nusxa ko‘chirish, ularni namoyish qilishni odat

qilganlar xalos. Ayniqsa, bu hol sezar rassom-pedagoglari ishlab chiqqan o'qitishning ilmiy asoslangan uslublaridan voz kechish oxir oqibatda tasviriy san'atning rivojlanishiga to'sqinlik qildi⁸.

O'rta asrlarga kelib, realistik tasviriy san'at batamom inqirozga uchradi. Chunki bu davr rassomi na buyumni tekislikda haqqoniy tasvirlash qoidalarini na tasvirlashni, tasvirlashda Yunon rassomlari tomonidan ishlab chiqilgan asosiy prinsiplarni to'liq bilmas edi. Ruhoniylar buyuk Yunon rassom-pedagoglari tomonidan ishlab chiqilgan o'qitishning nazariy asoslarini yo'q qildilar. Uyg'onish davrining ko'zga ko'ringan rassom – nazariyotchisi Giberti bu haqda shunday yozdi. Imperator Konstantin va Silestr papasi davrida Xristianlik dini tarkib topdi. Tasviriy san'at misli ko'rilmagan darajada ta'qib qilindi. Buyuk san'at asarlari – kartinalar, ma'budalar va insonning eng buyuk tuyg'usini, shakllantiruvchi rassomlik san'atini o'qitish borasida to'plangan chizma, qonun hamda yozuvlar yo'q qilindi.

Antik nomi bilan yuritilgan ushbu davr san'atining vayron qilinishida turk istilochilari ham o'z "Hissalarini" qo'shdilar. Turklar tomonidan Yunonistonning bosib olinishi tasviriy san'atning batamom rivojlanishdan to'xtalishiga olib keldi. Tasviriy san'at, xususan rangtasvir san'ati bilan shug'ullangan Stendel o'rta asr davrini shunday izohlaydi: "Bosqinchilar qadimgi olimlarning qo'lyozmalarini yoqib kul qildilar, buyuk san'atkorlar tomonidan tasviriy san'at va haykaltaroshlik namunalari yo'q qilindi. IV, X, XI asrlarda tasviriy san'at uchun, qora zulmat asrlari boshlandi".

Bu vaqtga kelib tasviriy san'at darslarini umumiy ta'lim fani sifatida o'qitish olib tashlandi. Oqibatida o'qitishning aniq ishlab chiqilgan nazariy va metodik tizimi yo'q bo'ldi. Keyinchalik bu murakkab vmas'uliyatli vazifalar uyg'onish davri rassom-ijodkorlari tomonidan qaytadan tiklandi.

Uyg'onish davri tasviriy san'atning rivojlanashida yangi davrni ochdi. Rasm chizish nazariyasi sohasida rassomlar

⁸ R.K.Rajabov, X.E.Sultanov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent 2008.

yangicha metodlarni ishlab chiqa boshladilar. Salkam ming yillik turg'unlikdan so'ng, ilmiy bilimlar va san'atni rivojlantirish muammolariga bo'lgan qiziqish yana qaror topdi.

Tasviriy san'at, xususan qalamtasvir bajarishning yangi metodlari bo'yicha Chellini, Rafael, Alberti, Leonardo da Vinchi, Dyurer kabi ko'plab buyuk san'atkorlar shug'ullana boshladilar. Ular tasviriy san'at sohasida ilmiy izlanishlar tabiat qonunlaridan kelib chiqadi deb qaradilar.

Rasm chizishga nisbatan ko'p bo'lmagan 4-6 o'quvchidan iborat guruhlar tashkil qilinib, ular rassomlar ustaxonasida tahsil olar edilar. Qalamda tasvirlash kompozitsiya bilan chambarchas bog'liq holda olib borilgan. Usta rassomlar qanday qilib qalamchizgi bajarishi, keyin uni materialda ishlash hamda kartonda xomaki rasm tayyorlashgacha bo'lgan barcha bosqichlarni o'rgatar edilar.

Qalamtasvir, me'morchilik, haykaltaroshlik, rangtasvirning haqiqiy asosi sifatida tan olinar edi. Shuning uchun ham uyg'onish davri buyuk rassomlari rasm chizish metodlariga katta e'tibor berganlar.

Benvunuto Chellini "Rangtasvir qonuniyatlari" nomli asarida qalamtasvir bajarish metodlariga katta e'tibor berib, uning zaminida narsalarning o'ziga qarab tasvirlash mashqlari yotadi deb yozgan edi. Uning ta'kidlashicha yuksak mahoratga ega bo'lish uchun shogird har kuni bir necha soat rasm chizishi kerak.

Florensiyalik me'mor - Leon Vatista Alberti ham qalamtasvir va uni o'qitish metodlariga katta e'tibor beradi. Xususan uning "Rangtasvir to'g'risida uch kitob" nomli mashhur asarlar to'plamida yozishicha, ranglar bilan ishlashni o'rganishdan avval qalamtasvirning asosiy qonun-qoidalarini o'rgatish zarurligini aytadi. Uning ushbu asari 500 yil avval yozilganiga qaramasdan, qonuniyatlari, xulosalari, hozirga zamon akademik rasm chizish metodlariga to'la-to'kis mos keladi. Alberti rasm chizishga jiddiy ilmiy fan sifatida qarar edi.

Rasm chizish metodlarini takomillashtirishga buyuk Leonardo da Vinchi ham o'z hissasini qo'shdi. Uning "Rangtasvir

haqida”gi kitobida olamning tuzilishi, tabiatdagi o’zgarishlar, haykaltaroshlik, chiziqli va fazo perspektivasi haqida ko’plab ilmiy asoslangan fikrlarni ko’rish mumkin.

Alberti kabi Leonardo da Vinchi ham tasviriy san’atning asosi qalamtasvir deb hisoblab, narsaning o’ziga qarab tasvirlash o’qitishning zarur qismi ekanligini ta’kidlar edi. Leonardo da Vinchi inson a’zolari tuzilishini anatomik kabi yuksak darajada o’qib o’rgandi. Insonning har bir mushak to’qimalarini o’rganib, ularning tasvirlarini chizib qoldirgan. Uyg’onish davrining usta rassomlari orasida qalamtasvir bajarish metodlarini takomillashtirish muammolari bilan shug’ullanganlaridan yana bir nemis rassomi Albert Dyurer va Shonlardir. Ular tasvirlashda perspektivaning asosiy qonun-qoidalari ustida ko’plab tajriba sinovlar o’tkazdi. Rassom olimlarning diqqatiga sazovar ishlardan yana biri inson qomatining nisbatlarini ishlab chiqish va uni kesik shakllar orqali aks ettirish metodini ishlab chiqqanligidir.

Uyg’onish davri rassomlari jaxon tasviriy san’atining rivojlanishiga ulkan hissa qo’shdilar. Ularning tasviriy san’at bo’yicha ishlab chiqqan perspektiva qonunlari keyinchalik ijodkor rassomlarga misli ko’rilmagan darajada yordam berdi. Agar o’rta asrlarda tasvirlash metodikasi buyumlar shaklu shamoyilining o’xshashligini e’tiborga olgan holda bajarilgan bo’lsa, endi bu davr qalamtasvir ilmiy asoslangan anatomiya qonunlarini chuqur o’rganish, perspektiva qoidalariga to’la-to’kis rioya qilish, yorug’likning buyumlarga tushish qonuniyatlarini hisobga olib aks ettirilgan tasvirlash metodlari rivojlangan davr bo’ldi. Yuqorida ta’kidlaganidek uyg’onish davri rassomlari rasm chizish metodikasiga katta hissa qo’shdilar va qalamtasvirning fan sifatida rivojlanishiga asos soldilar. Lekin, ular o’qitishning didaktik negizlariga kam e’tibor berdilar. Bu muhim vazifani XVI asrning oxiriga kelib turli davlatlarda tashkil etilgan badiiy akademiyalar davom ettirib, hal eta boshladilar.

XVII asr tasviriy san’atni o’qitish metodikasi qalamtasvirning fan sifatida to’la-to’kis uning akademik tarzda davom etishi uchun

zamin yaratdi. Akademik qalamtasvirni pedagogik amaliyotda o'qitishning tizimi dastlab Florensiyadagi "Qalamtasvir akademiyasida" ishlab chiqildi.

Aka-uka Karrachilar tomonidan tashkil etilgan Boloniyadagi yosh musavvirlarga quyidagi usulda saboq berilgan. Dastlab qalamtasvir chizish metodlari, qonun-qoidalari bilan tanishgach, so'ngra gips namunalarini tasvirlaganlar, shundan keyin inson qiyofasini o'ziga qarab rasmini chizganlar. Bu mashg'ulotlarda u insonning anatomik tuzilishlarini ham chuqur o'rganish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Boloniya akademiyasi o'z davrida yoshlarga badiiy ta'lim berish borasida eng maqbul namunali oliy o'quv dargohi hisoblanganligi tufayli uning metodikasini davom ettirib, 1648 yilda Parij qalamtasvir va haykaltaroshlik bo'yicha qirollik akademiyasi, 1660 yili Rimda badiiy akademiya, 1696 yili Berlinda, 1753 yili Madrida San-Fernando akademiyasi, 1757 yili Peterburg akademiyasi, 1768 yili London badiiy akademiyasi tashkil etilgan, yurtimiz mustaqilligidan keyin 1998 yili O'zbekistonda ham badiiy akademiya tashkil etildi. Bu badiiy akademiyalar tashkil topishi tasviriy san'atning rivojida nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, davlat tomonidan tashkil etilgan akademiyalar bilan bir qatorda xususiy san'at maktablari mavjud edi. O'quv adabiyotlari bilan to'liq ta'minlangan maktablardan biri taniqli Faoriya rassomi Rubensning xususiy maktabidir. Rubens o'z zamonasining yirik namoyondasi edi. U buyuk rangtasvir, qalamtasvir ustasi bo'libgina qolmay. balki san'at asarlarini yuksak qadrlay biladigan olim-tadqiqotchi, davlat va jamoat arbobi, shogirdlarning mehribon ustози bo'lgan. U yuqori darajada ma'lumotli bo'lib, ingliz, ispan, fransuz, italyan, nemis tillarida yozish va so'zlashni mukammal bilgan.

Antik davr san'atini chuqur o'rganib, o'z shogirdlariga o'sha davrda yaratilgan haykallarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki ushbu namunalarni aks ettirish orqali inson a'zolarini tasvirlashda ilmiy tomondan yondoshishga da'vat etgan.

Qalamtasvir metodlarini rivojlantirishda aka-uka Aleksandr va Ferdinand Dyurelar ham katta hissa qo'shdilar. 1835 yil ular Parijda rassom hunarmandlar uchun bepul maktab ochib, shogirdlarga tasviriy san'at bo'yicha saboq berdilar. Diqqatga sazovar joyi shundaki, ushbu maktabda o'qitishning metodik bosqichlari o'ziga xosdir. Bu yerda boshqa san'at dargohlardan farqli o'laroq eng murakkab bo'lgan inson qomatini tasvirlashni mukammal o'rganib bo'lganidan keyin gips naqsh namunalarini chizishga o'tilgan.

Aka-uka Dyurerlarning ta'kidlashicha o'simliklardan tashkil etilgan naqsh bo'laklari tabiatning barcha eng murakkab shakllarini o'zida mujassamlashtirgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xususiy akademiyalar yanada ko'payib bordi. Ba'zi akademiyalar ko'p yillar davomida tajriba va sinovlardan o'tib, ta'lim berishda amaliy jihatdan to'plangan tajribalarni inkor etish asosida qurilgan edi. O'qituvchi-professor o'zining xususiy maktabini targ'ibot etish maqsadida o'tmishda tashkil etilgan va mavjud akademiyalarni "Eskirib, bir yerda qotib qolgan" deb hisoblab ko'p hollarda o'zlari yoshlarga hech qanday tizimga ega bo'lmagan usulda ta'lim berdilar.

Xususiy akademiyalarga 40-50 ga yaqin o'quvchilar jalb etilib, ular bilan na kurslarga va na guruhlariga bo'linmagan holda mashg'ulotlar olib borilgan. Mashg'ulotlar quyidagi tarzda edi: Katta xonaning bir necha joyda natura qo'yilgan bo'lib, o'quvchilar hech bir yo'nalishga ega bo'lmagan xolda tahsil olar edilar. Shuni ta'kidlash kerakki, xususiy tarzda tashkil etilgan akademiyalar orasida ham aniq yo'nalishlarga ega bo'lgan o'quv dargohlar mavjud bo'lgan: Jumladan Venger rassomi Shimon Xolloshi (1857-1918) va yugoslov pedagog-rassomi Anton Ashbelar (1986-1905) maktabi diqqatga sazovordir.

Yaxshi yo'lga qo'yilgan metodika va o'ziga xos ravishda tuzilgan dastur asosida o'qitish tizimi ularni butun jahonga mashhur qilgan bo'lib, ushbu maktabdan o'nlab iste'dodli rassomlar yetishib chiqqanlar.

XX asrning oxiriga kelib akademik tarzda o'qitish tizimi

o'z yo'nalishi jihatdan yangi zamon talablariga javob bera olmay qoldi. Qisqa vaqt ichida turli badiiy oqimlar paydo bo'la boshladi. Neoekspressionizm, kubizm, ekspressionizm, syurrealizm va turli tarmoqli oqimlarning o'zaro ziddiyatlari o'qitish metodikasiga ayniqsa, qalamtasvirning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

San'atshunoslik akademik tarzda o'qitish tizimiga qarshi bunday shaklda ta'lim-tarbiya berish yoshlarning ijodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi deb hisoblar edilar. XX asrning boshlariga kelib g'arbiy Yevropa va Amerika Davlatlarining badiiy maktablari to'la inqirozga uchradi, qalamtasvir ishlashda uslublar ham keskin o'zgardi. Tasvirlanajak namuna qiyofasini noizchil o'rganish, uning tuzilish qonun-qoidalarini yengil-yelpi egallash oqibatida uzoq muddatli akademik qalamtasvirlar ishlash o'rni yuksak qoramalar bilan almashdi. Ba'zi rassom-pedagoglar esa o'z o'quvchilariga buyumlar shaklini xohlaganicha buzib tasvirlashga ruxsat etdilar.

Bu hol, sobiq sovet tuzumining ilk davrida o'qitish tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Akademiyalarda antik davrga mansub gips haykal namunalari yo'q qilindi, iqtidorli rassomlar tomonidan yaratilgan akademik ishlar barbod etildi. Natijada akademik rasm chizish mustaqil o'quv fani sifatida o'zining qadrini yo'qotdi. 1939 yildan boshlab sobiq ittifoqning ko'pgina yirik shaharlaridagi oliy ta'lim tizimida tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash bo'limlari tashkil etildi. 1942 yildan boshlab esa ushbu bo'limlar badiiy grafika fakultetlariga aylandilar. Ushbu o'quv dargohlarda tasviriy san'at mashg'ulotlari xususan – akademik qalamtasvir narsa va buyumlarni haqqoniy qilib o'xshatib tasvirlash yo'lga qo'yilgani bilan e'tiborlidir. Buning natijasida yoshlarni turli xil formali yo'nalishlarga kirib qolmaslariga imkoniyat paydo bo'ldi. 1947 yilda sobiq ittifoq badiiy akademiyasi tashkil etildi. Uning o'sha yili qabul qilingan qarorlariga esa 1947-1948 o'quv yilidan boshlab barcha badiiy oliy dargohlari birinchi kurslarida gipsda ishlangan antik davr bosh namunalari va odam portreti, ikkinchi kurslarda inson qomati va gips tors namunalari, uchinchi kurslarda

inson qomatining turli murakkab holatlarini tasvirlash, to‘rtinchi va beshinchi kurslarda esa libossiz gavdaning qalamtasvirni uzoq muddatli akademik tasvirlash vazifalari belgilanadi.

Shundan so‘ng sobiq ittifoq respublikalarining Tallin, Kiyev, Tbilisi, shaharlarida badiiy institut tashkil etildi. 1955 yili Nizomiy nomidagi TDPI qoshida ham Badiiy-grafika fakulteti tashkil etilib, turli yillarda iqtidorli rassom-pedagoglar O‘zbekiston xalq rassomlari M.Nabiyev, N.Qo‘ziboyev, akademiklar R.Choriyev, O‘zbekiston xizmat ko‘rsatgan san’at arboblari A.Boymatov, M.Saidov, professorlar Sh.Abdurashidov, K.Eminov, M.Ten, A.Inog‘omov, G.Abduraxmonov kabi mutaxassislar faoliyat ko‘rsatadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Qadimgi Misr maktablari haqida.
2. Yunonistonda o‘qitish usullari qanday bo‘lgan?
3. Uyg‘onish davri nechanchi asrlar?

1.4. ROSSIIYADA TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODLARINING O'ZIGA XOS KO'RINISHLARI.

XVIII-XIX asrlarda Rossiya. Rasm chizish Rossiya maktablarida umumiy ta'lim o'quv predmeti sifatida XVIII asrning boshlarida paydo bo'ldi. Bu davrda rasm chizish Dengiz akademiyasi, ximrgiya maktabi, kadetlar maktabida, fanlar akademiyasi qoshidagi gimnaziyada, qizlar tarbiya bilim yurtida o'qitilgan. Bu o'quv yurtlarida rasm chizishga o'rgatish rassomlar tayyorlash uchun emas, balki yoshlarni kasbiy faoliyati va kelajak hayotlarida foydalanishlari uchun kerak bo'ladigan soha deb qaralar edi.

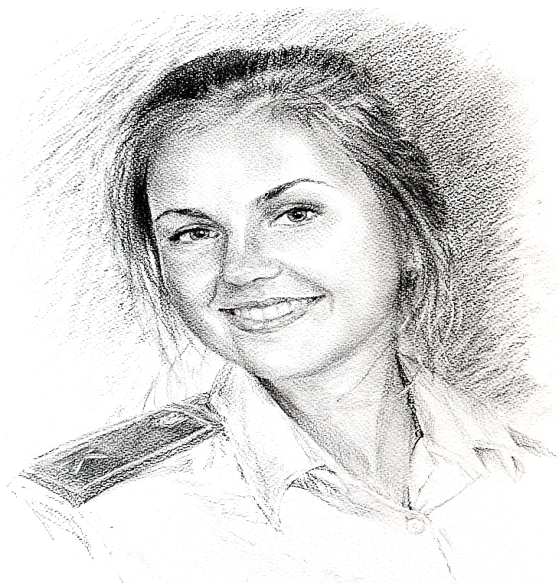
Sobiq sho'rolar hokimiyati o'sib kelayotgan avlod tarbiyasi masalalarini tushunishga tubdan yangicha o'zgarishlar kiritdi. Tabaqalarning yo'qolishi, maktabning dindan ajratilishi tufayli – maktabdagi barcha ta'lim ishlari qaytadan ko'riladigan bo'ldi. Xalq maorif xodimlari oldiga o'qitishning mazmuni, shakli, ham metodlarini qayta ko'rish vazifalarini qo'yadi.

Lekin bu davrda ham pedagoglarning bolalar rivoji biologik hamda sotsial omillarga nasliy faktorlarga bog'liq deb ta'kidlovchilar bor edi. Bu nazariya bolalarni rasm chizish qoidalariga o'rgatish kerak emas deydi avvalgi holatiga qaytardi. Ideologiya nazariyasi tarafdorlarning fikriga ko'ra, nasliylilik asosiy omil bo'lib, undan kelib chiqadigan xulosa odamda san'atga tug'ma, nasliy qobiliyat bo'lmasa, uni o'qitish bekorga vaqt ketkazish deb hisoblanar edi. Bu nazariya maktab dasturlarida ham o'z aksini topgan.

Pedagoglarning faoliyati 20-yillarining oxiridan 1936 yilgacha 4 iyulda sobiq partiyaning "Xalq maorif sistemasi sohasidagi ideologik chalkashliklar haqida" qarori chiqqungacha davom etdi⁹.

Bu ishlar umumta'lim maktablaridagi rasm chizishga o'rgatish sifatini yaxshilashga ta'sir qildi. (4-rasm).

⁹ R.K.Rajabov, X.Sultonov. Tasviriyl san'at o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T. 2008.

4-rasm.

Bunday ko‘rash rasm chizishni o‘qitishning yangi metodikasi paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi.

Maktabda tasviriy san’at o‘qitish metodikasining shakllanishida bolalarni badiiy tarbiyalash Markaziy uyi, ayniqsa 1933 yilda uning qoshida uyushtirilgan Rassomlik metodik kengashining ma’lum darajada xizmati bo‘ldi. Garchand kengash asosan sinfdan tashqari va maktabdan tashqari ishlar bilan shug‘ullansa ham, shu bilan bir qatorda u bolalarni badiiy rassomlik masalalari bo‘yicha tarbiyalash sohasida yakkayu-yagona ilmiy metodik markaz edi.

O‘sha yillarda rasm o‘qituvchilari tomonida qator qo‘llanmalar, ilmiy maqolalar va to‘plamlar nashr etildi. Rasm metodikasi bilan taniqli rassomlar ham shug‘ullana boshladilar. Shular ichida umumta’lim maktablarida rasm o‘qitish bo‘yicha sobiq sovet metodikasining rivojiga ta’sir ko‘rsatgan taniqli pedagog-rassomlardan D.N.Kardovskiy (1866-1943) hamda K.F.Yuon (1875-1958)lar bo‘lgan. Jumladan D.N.Kardovskiy

o'rtta maktablar uchun rasm o'qituvchilarini tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlarini ochish tashkilotchilaridan birinchisi bo'ldi. U va uning shogirdlari 1939 yilda dastlabki o'qituvchilar institutini tuzishning tashabbuschilar bo'ldilar, shu institut asosida 1942 yilda Moskvadagi V.P.Potemkin nomli shahar pedagogika institutida badiiy grafika fakulteti ochilgan edi¹⁰. V.Potemkin nomidagi MGPI dagi rassomlik grafik fakulteti 1955 yilga qadar oliy ma'lumotli rasm va chizmachilik o'qituvchilarini tayyorlaydigan sobiq SSSRdagi yagona fakultet bo'lib turdi.

Fakultetdagi rassomlik ta'limi sistemasiga D.N.Kardovskiyning pedagogik prinsipi va metodi asos qilib olindi. Kardovskiyning shogirdlari, izdoshlari qator institutlarning badiiy-grafika fakultetlarida uning prinsip va metodlarini rivojlantirib, takomillashtira bordilar.

D.N.Kardovskiy o'tmishdagi eng yaxshi an'analarga tayangan holda rasm o'rganish metodikasining yangi qirralarini namoyon etdi. U o'z metodikasiga "Qirqma" (obrub), ya'ni buyumlarning o'ta murakkab shaklini juda soddalashtirish prinsipini asos qilib oldi va shu metod yordami bilan uch o'lchovli shakldagi predmetni ikki o'lchovdagi sahida to'g'ri va qonuniy joylashtirishga erishdi. Masalan, xurmachaga qarab bola rasm chizar ekan, u avvalo buyum shaklining asosini silindrmi yoki dumaloq sharmi, shuni bilib olishi, keyin naturaga qarab aniqlashtirish kerak deb tushintiriladi.

D.N.Kardovskiyning rasmga o'rgatish metodidagi asosiy qoidalarining keyinchalik turli rassomlik, pedagogik va umumta'lim o'quv yurtlarida dars bergan uning izdoshlari davom ettirib rivojlantirdi. Ular o'qituvchilarni tayyorlash ishida Kardovskiyning sistemasining qoidalariga tayanib ish ko'rdilar.

Konstantin Fedorovich Yuon ham umumta'lim maktablarida rasmga o'rgatish metodlarini rivojlantirish ishiga ma'lum hissa qo'shganlardandir. Yuon rassomlik maktablaridagi o'qitish metodikasi masalalariga katta e'tibor berish bilan birga, umumta'lim maktablarida rasmga o'rgatish masalalari bilan ham qiziqdi, bu

¹⁰R.Rajabov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi ma'ruzalar matni. TDPI. 2006 y.

borada qimmatli fikrlar aytdi. Yuoon ko‘zga ko‘rinib turgan dunyo qonunlarini muntazam va og‘ishmay o‘rgatish zarurligini qayta-qayta ta’kidladi.

40-yillarda sobiq sovet maktabi siyosiy san’at yo‘liga mustahkam o‘rnashib oldi. Rasm chizishga o‘rgatishning prinsip va metodlari tasdiqlandi. Rasmdan ta’lim berish muammolarini yanada chuqurroq ilmiy hal etish zarurati paydo bo‘ldi.

O‘rta maktabda rasmga o‘rgatish sobiq sovet metodikasining yanada rivojlanishiga RSFSR pedagogika fanlar akademiyasi (1943) hamda sobiq SSSR rassomlik akademiyasi (1947) katta ta’sir ko‘rsatdi. Sobiq Pedagogika fanlar akademiyasining pedagogika nazariyasi va tarixi instituti huzurida (1944) maxsus estetik tarbiya kabineti tuzildi, so‘ngra badiiy tarbiyalash bo‘yicha ilmiy-tadqiqot instituti (1947) barpo etildi. Bu institutning xodimlari bolalar ijodiy ilmiy jihatdan tadqiq etish, maktablar uchun o‘quv dasturlarni hamda o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalarni ishlash bilan shug‘ullanadilar.

Sobiq RSFSR PFA, SSSR PFA si qilib qayta tuzilganiga qadar badiiy tarbiya institutida qo‘llanmalar tayyorlandi, to‘plamlar nashr etila boshlandi, jurnallarda qator makolalar e’lon qilina boshlandi. Asosan rus tiladi rasm chizishdan dars berish metodikasi masalalari bilan ko‘pgina mutaxassislar shug‘ullana boshlaydilar. Maktab o‘qituvchilari uchun kitoblar nashr qilishi kengaydi. Jumladan, S.S.Kondaxchaning 1951 yili “O‘rta maktabda rasm o‘qitish metodikasi” kitobining nashr etilishini o‘qituvchi va mutaxassislarning asosiy ommasi ma’qullab kutib olishdi, biroq ba’zi bir tanqidiy fikrlar ham aytili. Darhaqiqat, kitob kamchiliklardan xoli emas, biroq Ye.S.Kondaxchaning prinsipial qoidalari to‘g‘ri edi. Bu asar rasm o‘qituvchilarini san’atga o‘tmish merosini o‘rgatishga, xususan, Kondaxchaga tez-tez murojat qilib turadigan P.P.Chistyakovning pedagogik merosini o‘rgatishga da’vat qilar edi.

1950-ayniqsa 1960-yillarda bir qator ilmiy tadqiqot asarlari paydo bo‘ldiki, bular o‘qitish metodikasi nazariyasini ko‘p jihatdan boyitdi.

Bu asarlar rasm metodistlariga o'z problemalarini hal etishga to'g'ri yondoshishga ko'maklashdi.

1950-yillarda maktabdagi metodik ishlarni tartibga solish maqsadida rasm bo'yicha maxsus darsliklar tuzish g'oyasi paydo bo'ldi.

1957 yilda birinchi va ikkinchi sinflar uchun dastlabki sinov darsliklari (muallifi N.N.Rostovsev), keyin unga qo'shimcha sifatida metodik qo'llanma chiqdi. 1961 yilda yangi ikkita darslik III va IV-sinflar uchun (muallifi N.Rostovsev) kitoblar chiqdi. Mana shu darsliklarga bolalarning ta'limi boshidanoq naturaga qarab rasm chizishni o'rgatuvchi P.P.Chistakovning sistemasi asos qilib olingan edi.

1960-yillarning boshlaridan esa rasm eksperimental darsliklari muntazam chiqa boshladi.

Shu yillarning o'zidayoq maktablarda tasviriy san'atni o'qitish metodikasiga bag'ishlangan nazariy asarlar nashr etildi (5-rasm).

5-rasm. Qoralamalar.

1966 yilda sobiq sovet hukumati qarorina asosan Pedagogika Fanlari Akademiyasi qilib qayta tuzish haqidagi qarori chiqdi. Shu bilan bir qatorda Akademiyaning ilmiy tadqiqot institutlari ham, shu jumladan badiiy tarbiya instituti ham qayta qurildi. Ayni vaqtda sobiq RSFSR Maorif Minstrligi huzurida tasviriy san'at o'qitish metodikasini o'rganish bo'yicha maxsus laboratoriyali ilmiy-tekshirish instituti tashkil qilindi.

XX asr boshlarida rus pedagoglari tarbiyada cheksizlik nazariyasi tus oldi. Bu esa o'quvchi, o'qituvchisiz o'qishi kerakligini taqozo etadi.

Bu nuqtai nazar yangilik emas edi. Maktabda rasm o'qitishning metodlari va o'quv rejalarini mazmuni qayta ishlab chiqiladi. Bu o'quv rejalarida naturadan, mavzu asosida hamda dekorativ rasm ishlash kabilar kiritildi. Shular bilan birgalikda suxbat o'tkazish darslari ham berilgan edi. Futuraylar shu yillarda ham kopirovka metodlarini yoqlab, talabalarning o'qishlarida perspektiva nazariyasiga qarshi chiqdilar.

A.Sapojnikov o'zining serunum mehnati bilan tasviriy san'at bo'yicha badiiy Akademiyaga o'z ulushini qo'shdi. Rossiya XIX asrda Yevropada birinchilar qatorida edi. Bunda K.Bryulov ham o'zining katta xizmatlarini ko'rsatdi. 1758-1805 yillarda Akademiya tasviriy san'atning namunali markazi bo'ldi. Arzamas hamda Venesianov rassomlik maktablari boshqalar Akademiyaga bog'liq edilar. Bu maktablarga Akademiya metodik yordam ko'rsatdi. 1934 yili A.Sapojnikovni "Rasm kursi" kitobi nashr etildi. Muallif kitobida turli chiziqlar vositasida o'z o'quvchisiga ma'lumotlar berib, undan sung burchaklar, turli shakllar bilan tanishtiradi. A.Sapojnikov hajmli buyumlar bilan mashhur modellariga murojat qilib, perspektiva hamda geometrik jismlarga keldi. Kitobda yorug' va soyalar ustida ham gap borib, ko'rgazmali modellarga to'xtaladi. O'quvchilar oddiy va geometrik jismlarni yaxshi o'zlashtirib olsalar, so'ng murakkab geometrik jismga o'tar edilar. Oldin geometrik figuralardan natyurmortlar ishlab, so'ng esa gipsli kallalar ishlatishni oldinga surgan, Sapojnikov kalla

konstruksiyasini, ko'rgazmali vositasini ishladi. Ko'rgazma gips kallani ishlashda ancha oldinda turadi. A.Sapojnikov o'z o'quvchisi oldiga naturani o'lchash, uni his etish kabi maslaxatlar berdi. Model va perspektiv jadvallar tuzdi.

Rasm ta'limini o'rganishda naturadan foydalanmay Preysler kitobidan nusxa olinar edi. Bunday metodlardan barcha pedagog va rassomlar ham foydalanishgan. Yana bu metodlardan rassomlik maktablari hamda badiiy Akademiyada foydalanishgan. Preysler metodini kamchiliklardan biri ular naturadan foydalanmadilar. Nusxa olish bilan shug'ullandi. Shakllarni chuqur tahlil etmadilar. Narsalarni konstruksiyasi o'qitilmadi.

- Pedagog va metodist P.P.Chistyakov 1832 yili dehqon oilasida tug'iladi. U 8 yoshga qadar otasi qo'lida ta'lim oladi. 1840 yili Krasniy Xolm shahriga otasi tomonidan o'qishga yuboriladi. Talaba 12 yoshga yetganida Bejesk shahridagi 4 sinf uezd o'qishiga boradi. Uezda umumta'lim va rasm fanlarini jiddiy ravishda o'kib maktabni a'lo tugallaydi. O'qishni tugatganidan so'ng /1847/ yer o'lchovchisining yordamchisi bo'lib xizmat qiladi. 1849 yili Chistyakov Peterburg badiiy Akademiyasiga o'qishga kiradi. Akademiyani a'lo tugatib, chet mamlakatlarga borib kelgandan so'ng, u Akademiyada ishlaydi va 1890 yili Badiiy Akademiyani mozaika bo'limini boshlig'i bo'ladi va ana shu vaqtlarda metodika ta'limiga asos soladi. U hayotini ilm bilan bog'laydi. Haqiqiy buyuk san'atkor, ilmsiz bo'lishi mumkin emas. Yuqori rangtasvir texnikasi uchun perspektiva va fantaziya ilmi zarurdir. Chistyakovning o'quvchilari uning yaxshi hislatlarini eslaydilar. Badiiy akademiyani 2 sessiyasida sobiq SSSR Badiiy Akademiyasi Prezidenti, Akademik A.M.Gerasimov shunday deydi, "Biz eski rus maktabining eng yaxshi an'analariga amal qilib, uni shakllantirishimiz kerak. Asosan Chistyakovning pedagogik sistema an'analarini rivojlantirishimiz va shakllantirishimiz zarur" - deydi.

Maktablarda rasm darsini o'qitishda rassom pedagoglardan D.N.Kardovskiy (1866-1943) va K.F.Yuon (1875-1938) sobiq

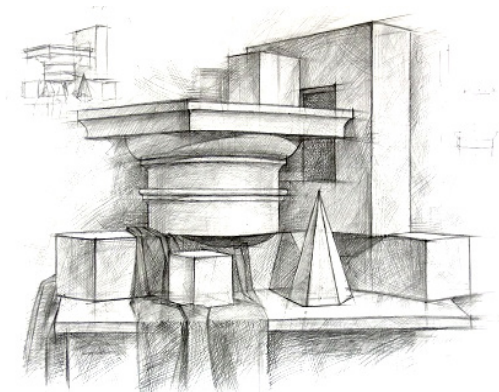
sovet tasviri san'at metodikasiga katta hissa qo'shdilar.

D.N.Kardovskiy qalamtasvir sohasida ko'zga ko'ringan namoyondalardan biridir. U.P.Chistyakov Akademiya maktabini o'tagan hamda Myunxenda taniqli rassom-pedagog A.Ashbe qo'lida tahsil oladi¹¹.

Kardovskiy murakkab formalarni oddiylashtirib ishlashni ko'rsatib berdi. U "obrub" prinsipini ishlab chiqdi. O'quvchi aylanali narsalarni ishlash uchun oldin silindrli qilib, so'ng uni oddiylashtirib o'xshashlikni chiqarishga o'rgatdi. Shunday qilib, uch o'lchovli formalarni keltirib chiqaradi. Uning ishlarini keyinchalik o'quvchilari davom ettirdi. Tasviri san'at o'qitish metodlarini rivojlantirishda Yuoon K.F. ham o'zining qimmatli umrini bag'ishladi. Ta'lim maktablarida rasm darslariga katta ahamiyat berdi. Rasmning inson shaxsini shakllanishida hamda tevarak hayotni tushunishida juda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib beradi va tomoshabin dunyoni qo'llar yordamida doim o'rganishni kerakligini ham ko'rsatadi. O'sha yillari quyidagi metodik kitoblarni o'quvchilarga tavsiya etadi: P.Ya.Pavlikov "Graficheskaya rabota", Kardovskoyning 1938 yili chop etilgan "Detskiy risunok" kitoblaridir.

K.F.Yuoon rasm fanini zarur ekanligini ko'rsatadi. Agar unga vaqt to'liq berilganda edi, masalan, o'qitish metodik obrazlarini ishlab chiqish ustida, ana unda boshqa fanlar bo'yicha bilim olishlari osonlashar edi. "Inson shaxsini shakllantirishda rasm katta ahamiyatga ega bo'lib, hayot xodisalarini tushunishni shakllantiradi", - degan edi. K.D.Yuoon "Mening asosiy chizishim shundan iboratkim, uni doim o'rganish kerak hamda tomoshabin dunyosiga qoidalar bo'yicha ko'rsatmoq kerak".

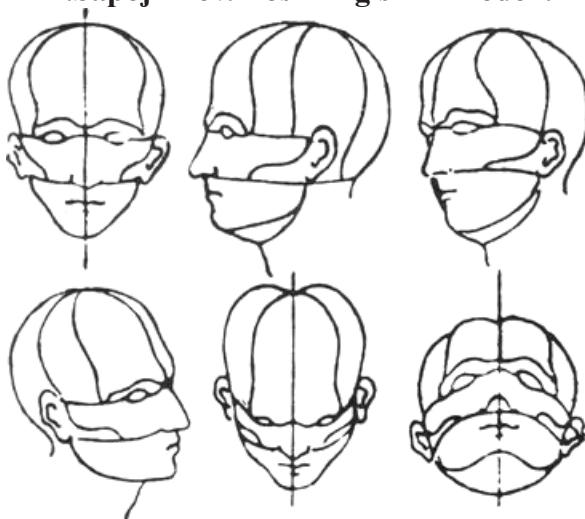
¹¹ Н.Н.Растовиев. История методов обучению, рисованию. М. 1992.

6-rasm.

Perspektiva haqidagi asosy tushunchalarni berish zarur. Gorizontall chiziqlarning holatlari inson ko'zining joyga qarashiga nisbatan bo'lishi kerak. Talabalar rang bilan ishlaganlarida esa spektr yorug' va soyalarni chiqarishdagi holatlarni olish va boshqalar. Shu bilan Yuoon o'quvchilarni geometrik shakllar bilan ishlashni aytib o'tadi. Rasmning boshqa fanlar bilan bog'liqligini va uni ilmiyligini ko'rsatadi (6a-rasm).

A.Sapojnikov. Boshning simli modeli.

(6b-rasm).

1934-yilda rus rassomi A. Sapojnikov birinchi bor umumiy ta'lim maktablari uchun "Rasm chizish kursi" nomli darslikni yaratdi. Mazkur darslik naturaga qarab rasm chizishga asosiangan edi. Darslik realistik rasm ishlash asosida qurilgan bo'lib, unda perspektiva, yorug'-soya qonunlari ham o'z aksini topgan edi. Shu bilan bir qatorda Sapojnikov sim, karton, gips kabi materiallardan narsalar tuzilishi, perspektiv qisqarishi, hajmiga doir metodik ko'rgazmali qurollar majmuasini ham yaratdi. Muallifning tavsiyalariga ko'ra har qanday natura asosiga turli hajmli va yuzali geometrik shakllar yotishi, shuning uchun ham rasm chizishda geometrik metoddan foydalanish maqsadga muvofiqligi bayon etilgan (6b-rasm).

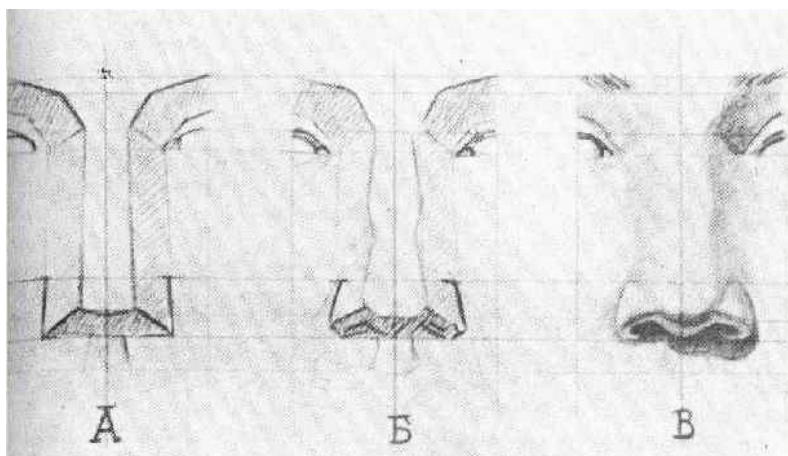
Rossiyada tasviriy san'atni umumiy ta'lim maktablarida o'qitilishiga doir yirik fundamental asar yaratganlardan biri G. A. Gippius bo'ldi. Uning "Очерки теории рисования как общего учебного предмета" nomli asarida o'sha davrdagi rasm chizishga o'rgatishdagi eng ilg'or g'oyalar o'z aksini topgan edi.

Rossiya maktablarida rasm chizish ommaviy tarzda o'qitila boshlangach rassom-o'qituvchilarning yetishmasligi muammosi paydo bo'ladi.

Maxsus o'qituvchilar tayyorlash maqsadida 1825-yilda Moskvada Stroganov nomidagi texnikaviy rasm bilim yurtida yangi bo'lim ochilib, unda rasm o'qituvchilari tayyorlana boshladi. 1879-yildan esa Sank-Peterburg badiiy akademiyasi qoshida rasm o'qituvchilari tayyorlovchi kurs ochildi. Bu kurslar uchun dastur, metodik materiallar tayyorlashda badiiy akademiya professori P. Chistyakov faollik ko'rsatdi. Bu davrda tuzilgan dastur va qo'llanmalarda A.Sapojnikovning geometrik ko'chirish metodlari amaliyotdan chiqarilib, maktabda rasm darsi faqat natural metod asosida rasm ishlashdan iborat ekanligi qayd qilindi. Mazkur dastur va qo'llanmalarda bolalar tasviriy faoliyatlariga erkinlik berish lozimligi ham belgilab qo'yildi. Rasm chizish muammolarini hal qilishda XIX asr boshlarida Moskva va Peterburg shaharlarida tashkil etilgan "Rasm o'qituvchilari jamiyati" e'tiborga loyiq ishlarni

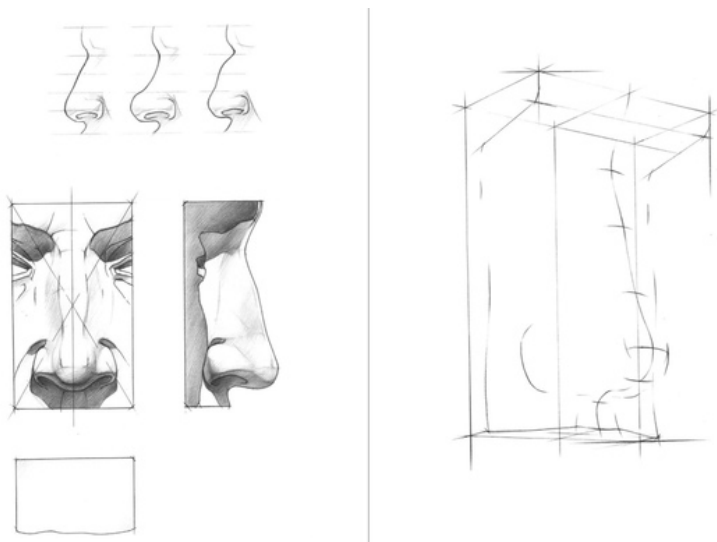
amalga oshirdi. Bu davrda mutaxassislar rasm chizishga o'rgatish masalalari katta qiziqish uyg'otgan bo'lishiga qaramasdan, bu sohada qarama-qarshi g'oyalar ham kuchaydi. Ana shundaylardan bin formalistik oqim edi. Bu oqimning vakillaridan Kershenshteyner va Dyupyui g'oyalarini Rossiyada tashviqot qilishda Bakushinskiy katta rol o'ynadi. Uning fikricha badiiy tarbiyada "Maktab, kerak emas, bolalarni o'qitish ham kerak emas, ular xohlagan ishlarini bajarsinlar, o'qituvchi faqat kuzatib turishi lozim. 1918-yilda Peterburgda nashr etilgan V.I.Beyer va A.K.Voskresenskiylarning "Рисование на начальной ступени обучения в связи с лепкою и черчением" nomli qo'llanmalarida naturaga qarab rasm ishlash, illyustrativ rasm ishlash, dekorativ rasm ishlash va suratlarni kuzatish bo'limlari mavjud edi.

1931-yil 5-sentabrdagi "О начальной и средней школе" nomli davlat qarori asosida maktab dasturlarida bu o'quv predmetining maqsad va vazifalari qayta ko'rib chiqildi. Rus sovet badiiy ta'limining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatganlardan biri **D.N.Kardovskiy** edi (7-8 rasm). Bu badiiy ta'lim tizimi realistik san'at prinsiplariga asoslangan bo'lib, N.Kardovskiyning tashabbusi va sa'y-harakati bilan 1942-yili Moskva pedagogika instituti qoshida badiiy-grafika fakulteti ochildi.

D. Kardovskiy. Rasm chizish qo'llanmasidan (7- rasm).

Rossiyada rasm chizish metodikasini takomillashtirishda 1933- yilda tashkil topgan “Bolalar badiiy tarbiyasi markaziy uylari” muhim ahamiyat kasb etdi. Bu markaz faoliyati bilan bogʻliq holda P.Ya.Pavlinovning “Графическая грамота”, N.Radlovning “Рисование с натуры”, “Сборник заданий по рисованию”, Ya.Bashilov va E.Kondaxchanlarning “Детский рисунок” va boshqa qoʻllanmalari chop etildi.

(8- rasm).

Rossiyada, shuningdek, sobiq Respublikalarda rasm chizishni rivojlanishida 1943-yilda tashkil topgan Rossiya pedagogika fanlari akademiyasi katta rol oʻynadi. Keyinchalik bu akademiya asosida 1967-yilda sobiq pedagogika fanlari Akademiyasi tashkil topib, uning tarkibida badiiy tarbiya ilmiy tadqiqot instituti ochildi. Bu institut umumiy oʻrta taʼlim maktablarida estetik tarbiyaga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borishda asosiy markaz boʻlib qoldi. Bu borada Rossiya Maorif vazirligi tasarrufida tashkil etilgan maktablar ilmiy tadqiqot instituti va uning tasviriy sanʼatni oʻqitishga oid laboratoriyasi diqqatga sazovor ishlarni olib bordi.

Rossiyada ikkinchi jahon urushidan soʻng samarali faoliyat

ko'rsatganlardan biri E.Kondaxchan edi. U o'zining “Методика преподавания рисунка в средней школе” nomli qo'llanmasida bu boradagi ilg'or tajribalarga asoslanib realistik san'at va rasm chizishga o'rgatishning asosini naturaga qarab rasm ishlash egallashi lozim deb yozdi. U Rossiyada 1925-50-yillarda keng tashviqot qilib kelingan Bakushinskiyning “Erkin tarbiya” nazariyasiga qarshi chiqib, ta'lim va tarbiyada o'qituvchining katta rahbarlik faoliyatini qattiq turib himoya qildi. U “Erkin tarbiya” nazariyasi o'qituvchi rolini kamaytiruvchi va o'qitishda tartibsizlikni vujudga keltiruvchi “metod” deb o'z g'oyalarini asoslashga harakat qildi.

XX asrning ikkinchi yarmida o'qitish metodikasiga doir qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Natijada, rasm chizish bo'yicha 1963-70-yillarda I-VI sinflar uchun sinov darsliklari tayyorlanib, nashr etildi(9-rasm).

V.E.Savinskiy. Qalamtasvir (9-rasm).

Bu darsliklar V.V.Kolokolnikov (1 va 2-sinflar), S.A.Fyodrov, M.N.Semyonova (3 va 4-sinflar), E.E.Rojkova, E.L.Xersonskaya (5-sinf), L.L.Makoed (6-sinf)lar muallifligida tayyorlandi.

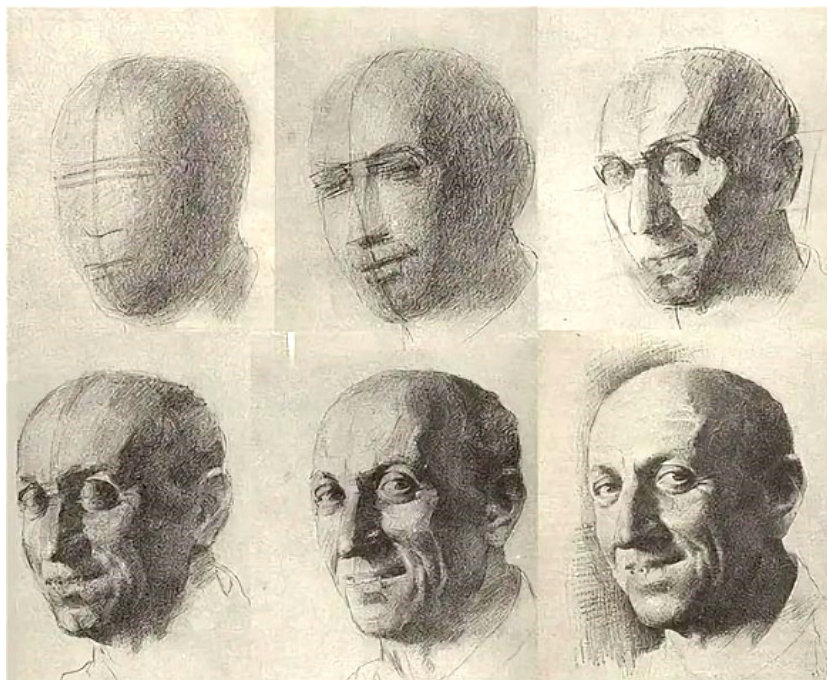
Rossiya maktablarida ta'lim mazmunini isloh qilish borasida hukumat qarorlari asosida rasm chizish o'quv predmetini maqsad va vazifalari va ta'lim mazmuni bir necha bor qayta ko'rib chiqildi. Natijada, 1970-yilda "Рисование" o'quv fanining nomi "Tasviriy san'at" deb o'zgartirildi. Bu nomda tayyorlangan dasturda estetik tarbiya vazifalari hamda rassomlar asarlarini o'rganilishiga doir qismlar kengaytirilgan edi.

Rossiyada XX asrning ikkinchi yarmida "Tasviriy san'at" fanini o'qitilishini yaxshilashda bir qator pedagog olim va metodistlar faollik ko'rsatdilar. Natijada "Tasviriy san'at" darsliklaridan tashqari ko'plab ilmiy-metodik va metodik adabiyotlar nashr etildi. Bunda G.V.Labunskaya, V.V.Alekseeva, V.S.Sherbakov, A.G. Shimanskaya, A.V.Karlson, G.I.Orlovskiy, R.I. Korguzalova, A.S. Brajnikova, N.N.Rostovtsev, V.S.Kuzin, E.V.Shoroxov, T.Ya. Shpikalova, B.P.Yusov kabilar samarali mehnat qildilar.

Rossiyada tasviriy san'atni o'qitishning psixologik asoslari haqida ham ilmiy tadqiqotlar olib borilib, bu haqda bir qator adabiyotlar nashr etildi.

Rossiyada 1970-yillarga kelib, umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish mazmunini to'g'ri belgilash va uni takomillashtirish borasida bir qator olim va rassomlar guruhi paydo bo'ldi. Bulardan biri badiiy tarbiya tadqiqot instituti tasviriy san'at laboratoriyasining mudiri, professor B.P.Yusov, ikkinchisi Rossiya maktablar ilmiy tadqiqot institutining tasviriy san'at laboratoriyasining mudiri, professor V.S.Kuzin, uchinchisi sobiq Ittifoq rassomlar Uyushmasining kotibi, uyushma qoshidagi estetik tarbiya komissiyasining raisi rassom B.M.Nemenskiy edi.

Bosh tasvirining metodik bosqichi A.Solovyev, G.Smirnov, E.Alekseyeva. "O'quv qalamtasvir" qo'llanmasida tasvirlangan (10-rasm).

(10-rasm).

Ular mustaqil ravishda alohida-alohida olim va metodistlar guruhini tashkil etib, tasviriy san'atdan sinov dasturlarini yaratdilar.

Birinchi va uchinchi guruh olimlari tomonidan tuzilgan dastur "Tasviriy san'at va badiiy mehnat" deb nomlanib, u I-X sinflarda o'qitish uchun mo'ljallangan edi. B.P.Yusov rahbarligida tuzilgan dastur har bir sinfda bu o'quv predmetini ikki soatdan o'qitilishini nazarda tutgan edi.

V.S.Kuzin rahbarligida tuzilgan dastur esa 1-7-sinflarda haftasiga 1 soatga mo'ljallangan edi. Bu dasturlar 1985-yillarga qadar sobiq ittifoqining o'ndan ortiq maktablarida sinovdan o'tkazildi. Bu dasturlar katta ijobiy natijalar berganligiga qaramasdan amaliyotga joriy etilmadi. Biroq, undagi ayrim ilg'or g'oyalar yangi tuzilgan dasturlarda o'z ifodasini topdi.

Rossiyada 1970-2000-yillar davomida olib borilgan ishlar

mazmuni turli-tuman bo'ldi. U estetik va badiiy tarbiyaga doir xalqaro, federatsiya miqyosida ilmiy-amaliy anjumanlar o'tkazish, ilmiy-metodik to'plamlar nashr etish, o'quvchilarning ijodiy ko'rgazmalarini tashkil etish yo'nalishlarida amalga oshirildi.

Nazorat uchun savollar:

1. Perspektiva haqida ma'lumot bering.
2. Rangshunoslikni qanday tushunasiz?
3. P.P.Chistyakov kim bo'lgan?
4. K.F.Yuon nima degan edi?
5. XVIII-XIX asrlarda Rossiyaning pedagogika o'quv yurtlarida tasviriy san'atning o'rni.
6. I.D. Preysler, A.G. Sapojnikov, G.A. Gippius, P.P. Chistyakov, D.N.
7. Kardovskiylarning qo'shgan hissalarini nimadan iborat?

1.5. O‘RTA OSIYO VA O‘ZBEKISTONDA TASVIRIY SAN‘ATNING O‘QITILISHI.

O‘zbek halqi o‘zining qadimgi tasviriy, amaliy, me‘morchilik san‘atlari va madaniyati bilan faxrlansa arziydi. Chunki, O‘zbekiston xududida eramizdan avval ham tasviriy san‘atning rangtasvir, haykaltaroshlik, me‘morchilik turlari nihoyatda rivojlangan bo‘lib, ularning namunalari Varaxsha, Afrosiob, Qalchayon, Tuproq qal‘a, Bolalik tepa, Ayrtom, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo‘yqirilgan qal‘a, Ajina tepa, Teshik qal‘a va boshqa bir qator joylardan topilgan. Yana shuni ham qayd qilish lozimki, bu asarlar eramizdan avvalgi 4-1- asrlarda ishlangan bo‘lib ularning yoshi 5-6 ming yilga to‘g‘ri keladi. Bu asarlarning badiiyligi hozirgi zamon rassomlari va haykaltaroshlarining asarlaridan qolishmaydi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bunday yuksak badiiy saviyadagi asarlarni o‘sha davrda to‘plangan ilg‘or tajriba, tasviriy san‘at maktablarisiz yaratish mumkin emas. Ma‘lumki, san‘at bir necha avlodning ko‘p yillar davomida shakllangan an‘analari, ustaning shogirga o‘tkazgan bilimlari asosidagina taraqqiy topadi. Bu esa so‘zsiz umumiy badiiy ta‘lim yo‘nalishida bo‘lmasa ham, kasbiy badiiy ta‘lim shaklida rivojlanganligidan dalolat beradi. Ma‘lum davrlarda O‘zbekiston xududidagi san‘at taraqqiyotida uzilishlar ro‘y berganligining sabablari, Iskanadar Zulqaynar, mo‘g‘illar, arab, rus istilollariga borib taqaladi. Amir Temur mustaqil davlat tuzgan davrda tasviriy san‘atning miniatura turini gullab-yashnagani ham buning yaqqol dalilidir. Amir Temur davrida miniatura va kitob grafikasi shunchalik tez rivojlandiki, u nafaqat Sharq, hattoki Yevropa mamalakatlari san‘atiga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. Natijada, Samarqand, Buxoro, Xirotda miniatura maktablari bilan bir qatorda Bag‘dod, Tabriz, Sheroz, Ozarbayjon, Xind, Isfaxon, Turk miniatura makatblari ham shakllandi va rivojlandi.

Mazkur miniatura maktablari rassomchilikdan kasbiy ta‘lim yo‘nalishida rivojlangan bo‘lsa-da, lekin ulardan umumiy ta‘lim tizimidagi tasviriy san‘atni o‘qitishda bemaolol foydalansa bo‘ladi. Xususan, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun tayyorlangan

dasturlarda San'atshunoslik asoslari, rangtasvir va qalamtasvir ishlash, naturaga qarab tasvirlash, borliqni idrok etish bo'limlari mavjud bo'lib, kasbiy badiiy va umumiy badiiy ta'lim tizimlari o'rtasiga qat'iy chegara qo'yib bo'lmaydi. Tasviriy san'atning nazariy asoslari hisoblangan rang, hajm, perspektiva, kompozitsiya asoslari kabilar, ham kasbiy, ham umumiy ta'lim tizimida o'rganiladi. Faqat tasviriy san'atni o'qitilishida talaba va bolalarning yoshlari, idroki, psixologik xususiyatlari, tasviriy malakalari hisobga olinishi lozim, xolos.

Tasiriy san'at tarixida naqqosh va musavvir Kamoliddin Behzodga Xiroflik Mirak naqqosh ustozlik qilgani, unga miniatura rangtasviri sirlarini o'rgatgani haqida ma'lumotlar bor. Shuningdek, ustoz Mirok naqqoshning Xirof "Nigoristoni" (San'at akademiyasi) bo'lganligi va unda Komoliddin Behzod tarbiya olganligi ham ma'lum.

Professor Orif Usmonov o'zining "Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi" nomli kitobida Behzod Tabrizda yashagan vaqtda nafis tasviriy san'at maktabini yaratganini qayd qiladi. U yerda musavvir o'z atrofiga eng iste'dodli yoshlarni to'plagan, ularga san'atining sir-asrorlarini o'rgatgani va Tabrizda Sulton Muhammad, Mirzo Amir, Oqo Mirak, Mo'zaffar Ali, Sulton Muhammad Nur, Shomuxammad Nishopuriy, Yusuf Mullo, Mir Ali, Rizo Abbosiy, Mahmud Mo'zaxxib, Mavlono Yoriy, Xasan Bag'dodiy, Abdulla Sheroziy, Darvesh Muhammad, Mir Said Ali, Qosim Ali, Xeraviy singari o'nlab iste'dodli musavvirlarni tarbiyalaganligini yozadi. Uning shogirdlari Behzodning tasviriy san'at uslubini davom etirganlari ham rasmiy ma'lumotlardan ayon.

O'zbekistonda hozirgi zamon ta'lim tizimining paydo bo'lishi XX asrning birinchi choragiga to'g'ri keladi. Rossiyada Oktabr inqilobi so'zsiz uning mustamlakasi hisbolangan Turkistonga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Yangi tuzum o'zini ko'rsatish maqsadida e'tibordan chetda qolgan chorizimning mustamlaka o'lkalariga e'tibor qaratdi. Shu maqsadda u bir guruh fan va madaniyat vakillarini Turkistonga yubordi. Shulardan bir

guruhi Sankt-Peterburg va Moskvalik rassomlar edilar. Ularning bir qismi ijodiy ish bilan Shug‘ullansalar, ayrimlari yoshlar badiiy ta’limiga o‘z e’tiborlarini qaratdilar. Bu rassomlar Turkistonning yirik shaharlarida badiiy studiyalar tashkil etdilar, o‘z asarlarining ko‘rgazmalarini o‘tkazdilar.

1918 yilda Toshkentda badiiy kommuna ochiladi, bir yildan keyin Samarqandda Turkiston o‘lka badiiy xalq maktabi ishga tushadi. 1920 yilda Andijonda rangtasvir maktabi, Buxoroda san’at to‘garagi tashkil etildi, musulmonlar uchun tasviriy san’at kurslari ochildi. Bir yildan so‘ng respublikada badiiy maktab va studiyalar soni 29 taga yetdi va unda shug‘ullanuvchilar soni 500 kishidan oshib ketdi. 1921 yil ko‘zida ochilgan badiiy politexnikumda 170 o‘quvchidan 150 tasi o‘zbeklar edi.

1924 yilda Toshkent tasviriy san’at muzeyi qoshida badiiy studiya ochildi. Unda M.Kupriyanov (Mashhur Kukrinikslar guruhidan), S.Chuykov, mahalliy yosh rassomlardan O‘. Tansiqboyevlar yoshlar bilan mashg‘ulotlar olib bordilar. 1927 yilga kelib Toshkent va 1929 yilda O‘zbekiston poytaxti hisoblangan Samarqandda badiiy bilim yurti tashkil etildi. Bu bilim yurtlariga ko‘proq mahalliy yoshlar qabul qilindi. Bu bilim yurtlarining asosiy maqsadi rassomlar tayyorlash bo‘lsa-da umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun o‘qituvchilar tayyorlash borasida ham ma’lum rol o‘ynadi.

Mustaqilikning dastlabki kunlaridan boshlab Respublikamizda xalq ta’limini tubdan isloh qilish, uni jahonning rivojlangan mamlakatlari darajasiga olib chiqish masalasi kun tartibiga qo‘yildi. Shu maqsadda 1992 iyulda “Ta’lim tug‘risida” gi qonun e’lon qilindi. Bu hujjatda ko‘rsatilgan reja va tadbirlarni amaliyotga joriy etish davlat siyosatining ustivor yo‘nalishi deb qaraldi.

Natijada umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi barcha o‘quv fanlari qatori “ Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at ta’limi kontseptsiyasi ” ham tayyorlandi va u O‘zbekiston xalq ta’limi vazirligi yig‘ilishining 5 may 1993 yilgi 5-5 sonli qarori bilan tasdiqlandi. Mazkur kontseptsiyada qayd qilinganidek, uni

tayyorlashda quyidagi omillar hisobga olingan edi:

- mustaqil O‘zbekiston sharoitidagi o‘zbek bolasini shakllantirishga bo‘lgan zamonaviy talablar;

- ta’lim-tarbiyani milliy madaniyat va san’at asosida amalga oshirishni kuchaytirish;

- ta’lim-tarbiyani amalga oshirishda O‘zbekiston Sharq mamlakati ekanligini hisobga olish va shu asosda badiiy ta’lim mazmuniga tegishli o‘zgartirishlar kiritish;

- maktabdagi badiiy ta’limni amalga oshirishda bolalarni fikrlashga, ishga ijodiy munosabatda bo‘lishlikni kuchaytirish, ularni yuksak did va madaniyatli qilib shakllantirishga qaratish;

- maktabda bolalarni tasviriy san’atdan bilim va malakalarni puxta egallashlariga qaratish, shu asosda tabaqalashtirilgan badiiy ta’limni joriy etish;

- O‘zbekiston maktablarida tasviriy san’at ta’limi mazmunini dunyo standartlari darajasiga olib chiqish.

Bu g‘oyalar so‘zsiz barkamol komil insonni shakllantirishga zamin bo‘lib, unda tasviriy san’atni o‘qitishning yaqin va uzoq yillarda rivojlantirishga mo‘ljallangan yo‘nalishlari bayon etildi.

Kontseptsiyadan tegishli xulosalar chiqargan holda tasviriy san’atdan davlat ta’lim standarti va variativ dasturlarni ishlab chiqish ishlari boshlab yuborildi. Natijada 1-4-sinflar uchun 270 soatga mo‘ljallangan “Tasviriy san’at va badiiy mehnat”, 1-7-sinflar uchun 245 soatga mo‘ljallangan “Tasviriy san’at” dasturlari tayyorlandi. Shuningdek, 1-8 sinflar uchun mo‘ljallangan 560 soatli “Tasviriy san’at” dasturi ham ishlab chiqildi. Bu dasturlar ko‘p nusxada nashr etilib, amaliyotga joriy etildi.

Yangi dastur milliy mustaqillik mafko‘rasi asosida tayyorlangan bo‘lib, u tasviriy san’at o‘quv predmetining maqsad va vazifalari, ta’lim mazmuni, moddiy-texnikaviy asoslarda o‘z ifodasini topdi. Tasviriy san’at darsliklarini yaratish bilan bir qatorda o‘qituvchilar uchun o‘quv-metodik adabiyotlar ham tayyorlandi. Natijada R.Hasanov va X.Egamovlarning birinchi sinf o‘qituvchilari uchun “Tasviriy san’at va badiiy mehnat darslari”

(-Toshkent: O‘qituvchi, 1997), R.Hasanovning 5-sinf o‘qituvchilari uchun “Tasviriy san’at darslari” (-Toshkent: O‘qituvchi, 1997.) nomli qo‘llanmalari chop etildi.

Yangi dasturlar asosida tasviriy san’at darsliklarini yaratish muammosi paydo bo‘ldi. Natijada 1996-1998 yillar davomida 1-4 sinflar uchun “Tasviriy san’at va badiiy mehnat” darsliklari yaratildi, biroq ulardan 1998 yilda faqat birinchi sinf darsligi chop etildi, xolos. Mazkur darslik O‘zbekiston maktablari uchun rus, qozoq, qirg‘iz, turkman, tojik, qoraqalpoq tillarida ham nashr etildi. Boshqa sinflari esa 1999 yilda yangi o‘quv rejalari va ta’limning davlat standartlari ishlab chiqilishi munosabati bilan nashr etilmay qoldi. Ta’limning davlat standartida bu o‘quv predmetiga har bir sinfda haftasiga bir soatdan vaqt ajratilgan edi.

R.Hasanovning fakultativ mashg‘ulotlar uchun “Tasviriy san’at” (1989), “O‘qituvchining o‘zi ustida mustaqil ishlash dasturi”(1993), “Tasviriy san’at darsliklarini yaratish mezonlari” (1994), O.Xudoyorovanning “O‘zbekiston maktablarida tasviriy san’atni o‘qitish tarixidan” (1993), B.Boymetov va N. Tolipovlarning “Maktabda tasviriy san’at to‘garagi” (1995) nomli risollari ham amaliyotchilarga yetkazildi.

O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot institutining “San’at va chizmachilikni o‘qitish nazariyasi va metodikasi” bo‘limida “O‘quvchilarni tasviriy san’atdan mustaqil ishlari”, “Tasviriy san’atdan sinfdan tashqari ishlar metodikasi”ga oid tadqiqotlar ham olib borildi.

1995 yilda buyo‘q naqqosh va musavvir Kamoliddin Behzod tavalludining 540 yilligi munosabati bilan pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot institutida “Kamoliddin Behzod hayoti va ijodini o‘rganishning pedagogik ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani o‘tkazildi. 2000 yilda esa Kamoliddin Behzod tavalludining 545 yiligi munosabati bilan “Kamoliddin Behzodni jahon tasviriy san’ati va ta’lim tizimiga ta’siri ” mavzusida ana Shunday anjuman o‘tkazildi. Ikkala anjuman materiallari ham to‘plam shaklida chop etildi.

1997 yilda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi yangi tahrirdagi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hujjatlarining e’lon qilinishi katta tarixiy voqea bo‘ldi. U amaldagi ta’lim tizimidan tubdan farq qiluvchi yangi tizim bo‘lib, unda ta’lim sohasini 1997-2006 va undan keyingi yillar uchun ish rejasi va taraqqiyoti belgilab berilgan edi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da estetik turkumdagi fanlarni o‘qitilishiga alohida e’tibor berilgan bo‘lib, xususan uning “Uzluksiz ta’limni tashkil etish va rivojlantirish printsiplari” qismida uzluksiz ta’limning faoliyat ko‘rsatish printsiplaridan biri ta’limning ijtimoiylaShuvi deb qaraldi. Unda ta’lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma’naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish lozimligi qayd etiladi.

Ma’lumki, birinchi chaqiriq Oliy Majlisning IX sessiyasida (1997 yil 29 avgust) “Ta’lim to‘risida”gi va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilingan edi. Shu nuqtai nazardan O‘zbekistondagi ta’lim tizimini rivojlantirish istiqbollari Shu yaratilgan xuquqiy xujjatlarga borib taqaladi. Ya’ni O‘zbekistonda ta’lim tizimining istiqboli qonun va dasturni qanchalik amalga oshirilishi darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Qonunning 9-moddasida ta’lim tizimi haqida so‘z boradi, ya’ni unda: “O‘zbekiston Respublikasining ta’lim tizimi yagona va uzluksizdir”. Uzluksiz ta’lim mavjud ekan qonunning 10 moddasida uning turlari haqida so‘z boradi, umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta-maxsus, kasb-hunar ta’limi, oliy ta’lim, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta’lim.

Yuqoridagita’limtizimini, ya’ni uzluksiz ta’limni rivojlantirish istiqbollarini belgilashda ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish, ijtimoiylashtirish va demokratiyalashtirish alohida ahamiyatga ega.

Ta’limni insonparvarlashtirishning asosiy yinalishlari ta’lim oluvchilarning qobiliyat va iste’dodlarini har tomonlama ochish, milliy va umumbashariy \oyalar hamda qadriyatlarni singdirish, shaxs, jamiyat va atrof muhit munosabatlarini uyg‘unlashtirish,

o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi aloqa sermazmun an'ana: "Ustoz-shogird" munosabatlari doirasida bilishiga erishishdan iborat.

Ta'limni ijtimoiylashtirish ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni, yuksak darajadagi ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni, shaxsni tarbiyalash va har tomonlama kamol toptirishga ustuvorlik bergan holda ta'lim va kasb dasturlarining mazmunini qayta kirib chiqishini taqozo etadi. "Mantiq", "Nutq madaniyati va notiqlik san'ati", "Jahon san'ati tarixi", "Jahon dinlari tarixi" dan iborat maxsus kurslarni joriy etish ta'lim jarayonini ijtimoiylashtirish doirasidagi yondashuvlardan biridir.

Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarining vazifalari haqida to'xtalganda ularni shartli ravishda ikki qismga bo'lish mumkin:

1. Tasviriy san'at darslarining o'ziga xos, maxsus vazifalari hisoblanib ular: borliqdagi va san'atdagi go'zalliklarni ko'ra bilish, idrok etish, tushunish va qadrlashga o'rgatish; estetik va badiiy didni o'stirish; bolalar badiiy fikr doirasini kengaytirish; badiiy ijodiy qobiliyat va fantaziyani rivojlantirish; tasviriy san'atning nazariy asoslari (yorug'soya, rangshunoslik, perspektiva, kompozitsiya) bilan tanishtirish; rasm ishlash, haykal yasash, badiiy qurish-yasash yuzasidan elementlar malakalar hosil qilish; kuzatuvchanlik, ko'rish xotirasi, chamalash qobiliyati, fazoviy va obrazli tasavvurlarni, abstrakt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish; tasviriy, amaliy me'morchilik san'at asarlarini tushungan holda o'qiy olishga o'rgatish; san'atga nisbatan qiziqish uyg'otish, uni qadrlashga, sevishta o'rgatish.

2. Tasviriy san'at darslarining qo'shimcha vazifalari, ular: borliqni, hayotni bilishga ko'maklashish; milliy g'urur va milliy istiqloq mafko'rasini amalga oshirish; bolalarda axloqiy (vatanparvarlik, baynalminal); mehnat, jismoniy tarbiyani amalga oshirish; bolalarni turli kasb va hunarlarga yo'llash.

Tasviriy san'at o'quv predmetining maqsadi va vazifalari haqida to'xtalganda yana shuni qayd qilish lozimki, u maktabda o'qitiladigan deyarli barcha o'quv predmetlari bilan bog'lanadi

va ular yuzasidan materiallarni o'zlashtirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, u o'qish, adabiyot, geografiya, tabiatshunoslik, biologiya, tarix, matematika, mehnat darslarida alohida ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at, hattoki fizika, jismoniy tarbiya, kimyo, musiqa darslari uchun ham foydalidir. Shuni ham qayd qilish lozimki, tasviriy san'at estetik tarbiyani amalga oshirishga qaratilgan bo'lsada, u axloqiy, mehnat, ekologik, jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Har qanday o'quv predmeti ta'lim mazmunida, albatta, o'zbek halqi yaratgan beqiyos boy, madaniy va ma'naviy merosni o'ziga asos qilib olishi lozim. Shunday ekan, o'zbek halqining dunyoga mashhur bo'lgan me'morchilik, amaliy va tasviriy san'at asarlarini maktablarda boshqa materiallarga qaraganda kengroq va chuqurroq o'rgatilishi talab etiladi. Shu bilan birga maktablarda ta'lim mazmunining viloyat va shaharlar bo'yicha tabaqalashtirilishi ham maqsadga muvofiqdir. Chunki, O'zbekistonning viloyat, shahar, hattoki qishloqlarida amaliy san'at va me'morchilikning rivojlanishida o'ziga xoslik bor. Buni Buxoro, Samarqand, Kattaqo'rg'on, Rishton, Shahrisabz, Nurota, Marg'ilon, /ijduvon, Urgut, Xo'jayli va boshqa shaharlarning san'atida ham yaqqol ko'rish mumkin.

Milliy san'atimiz bizning faxrimiz, uni biz keng o'rganishimiz tabiiy xoldir. Lekin, jahonda hamma halqlar tomonidan tan olingan umuminsoniy badiiy qadriyatlar ham mavjud. Ularni o'quvchilarga o'rgatmasdan turib, halqimiz jahon madaniyatida o'z o'rnini topa olmaydi. Aks holda, o'quvchilarimiz milliy qobiqqa o'ralishib qolib, jahon durdonalaridan bahramand bo'la olmay qoladilar. Shuni alohida qayd qilish lozimki, ko'p asrlik milliy-badiiy madaniyatimiz (tasviriy san'at, dekorativ-amaliy san'at, me'morchilik san'ati) haqida tegishli bilimlar berish bilan bir qatorda o'quvchilarga tasviriy va amaliy san'atdan beriladigan malakalarni unutmasligimiz zarur.

Maktabda tasviriy san'at estetik tarbiyani amalga oshirishga yo'naltirilgan asosiy o'quv predmeti hisoblanib, u quyidagi

yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- o‘quvchilarning tabiat, san‘at va hayotdagi go‘zalliklarni idrok etishga o‘rgatish:

- o‘quvchilarning estetik didini tarbiyalash, go‘zallikni baholay olish qobiliyati, xaqiqiy go‘zallikni xunik voqea va narsalardan farqlay bilishga o‘rgatish;

- shaxsning tasviriy-ijodiy faoliyatida o‘zini ko‘rsata bilishga, hatti-harakatini qo‘llab-quvvatlash va hayotga go‘zallik kiritish malakalarini o‘stirish:

- bolalarning badiiy fikr doirasini kengaytirish va boshqalar.

Tasviriy san‘at o‘quv predmeti o‘z xarakteriga ko‘ra estetik tarbiyaning asosini tashkil etuvchi estetik idrok, estetik zavq, estetik his-tuyg‘u, estetik did, estetik mulohaza, estetik baholash, estetik ijod kabi sifatlarni o‘stirishda katta rol o‘ynaydi. Dekorativ kompozitsiya darslarida o‘quvchilar naqshlar, amaliy san‘at buyumlaridagi go‘zallikni his qiladilar va o‘zlari ham Shunday kompozitsiyalar tuzishga harakat qiladilar. Shu maqsadda, bolalarga halq amaliy san‘ati namunalari ko‘rsatiladi, ularning shakl va ranglarini tahlil qilib beriladi. O‘quvchilar o‘zbek va qardosh halqlarning naqshlarini kuzatish va o‘rganish orqali ularning shakl va ranglaridagi go‘zalliklarni, shakl va rasm ranglarining garmonik birligini tuShunadigan bo‘ladilar. Ming yillar mobaynida ustadan-ustaga, qo‘ldan-qo‘lga o‘tib, har jihatdan takomillashib, go‘zallashib borgan halq san‘ati namunalari bolalarni xayratga soladi va ularda tajribali ustalar kabi ifodali amaliy san‘at asarlari yaratish ishtiyoqi paydo bo‘ladi. Gullar, hayvonlar va parandalarni natura sifatida kuzatish va tahlil qilish jarayonida O‘qituvchi ularning tuzilishidagi shakl, rang, o‘lchovlari, harakatlaridagi nafosatni qayd qiladi.

O‘quvchilarni tabiatdagi narsalarning yorqin va yaltiroqligi, nafis va tozaligi, ular bo‘laklarining qaytarilishi yoki almashinishi, simmetrik tarzda joylaShuvi to‘lqinlantiradi. Tabiatdagi gullarning rang va shakllarining turli-tuman bo‘lishi, kapalak va ninachilar, qushlarning yengil parvozi, baxorgi va ko‘zgu manzaralarning chiroyi, manjuntolning suluvligi, maysazorlarning quyosh nuri

ostida jilvalanishi, uy derazalarining kechgi miltillab ko‘rinishi hayajonlantiradi. Bolalarda bunday estetik his-tuyg‘uning o‘shishi, ularda predmet va hodisalar xususiyatlarini estetik baholash malakalarining shakllanishiga olib keladi. Bolalarning faoliyatlarida obrazli iboralarning, ya’ni “xushbichim”, “quvonchli”, “bayramdagidek” ishlatilishi ularda borliq va hodisalarni estetik idrok etish malakalari shakllanayotganligidan dalolat beradi.

Maktab va kasb-hunar kollejida tasviriy san’at darslarining mazmuni. Tasviriy san’at mashg‘ulotlarining mazmuni davlat ta’lim standartlari bilan bog‘liqligi.

Kasb-hunar kollejida tasviriy san’at mashg‘ulotlarining turlari: qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya, san’at tarixi, haykaltaroshlik. Mashg‘ulot turlarining vazifalari. 1-2-3 kurslarda tasviriy san’at mashg‘ulotlari mazmunining o‘ziga xos xususiyatlari.

O‘quvchilarning estetik idrokini tarbiyalashda tabiatdagi rang gammalarining bolalar tomonidan idrok etilishiga alohida e’tibor beriladi. Bolalarni faqat rang nomlarini bilishlariga emas, balki ularni ko‘ra bilishlariga, tevarak-atrofdagi chiroyli rang birikmalarini qidirib topishga ham o‘rgatiladi.

O‘qituvchi shoxcha va barg chiqargan daraxtlarni bolalarga ko‘rsatish orqali yosh barglarni rangi och yashil va nozik ekanligini qayd etadi. Bahorgi yomg‘irdan so‘ng o‘simlik barglarining tozaligini, ularni xuddi yuvib qo‘ygandek ko‘rinishi, ulardagi yomg‘ir donalarining kumushdek yaltirab ko‘rinishini takidlaydi. Ko‘z faslidagi tabiatda daraxt barglarining sariq va qizg‘ish ranglarining oltin tusga kirganligini, to‘qilgan barglarning shildirab “gaplashishi” obrazli ko‘rinishda ifodalanadi. Bolalar o‘z rasmlarida uy, daraxt, qushlar, hayvonlar, odamlar, transport vositalarini tasvirlaydilar. Bundan ular so‘zsiz tasvirlanuvchilarning o‘lchovlari, proportsiyalari, fakturasi, shakllari, rangiga duch keladilar va ularni rasmda kompozitsion jihatdan to‘g‘ri joylashtirishga harakat qiladilar. Bu esa ularning tuzilishidagi proportsionallik, mo‘qammallik, maqsadga muvofiqlik haqida fikr yuritishga undaydi. Bolalar narsa va xayvonlarni shakl va rang

jixatdan o'ziga jalb etadigan tomonlari, ularni qaysi tomondan chiroyli ko'rinishi, ularning yaxshi va foydali tomonlari nimadaligi haqida o'ylaydilar. O'quvchilar tabiatdagi narsa va hodisalar haqida o'ylar ekanlar, o'qituvchi o'z e'tiborini ularning tushunchasiga mos bo'lgan voqea va hodisalarning go'zalligi va mo'qammalligiga qaratadi. U go'zallik kechinmalari orqali bolalarni tevarak – atrofdagi hodisa va voqealarni baholay olishga o'rgatishga harakat qiladi, insonparvarlik, Vatanga muhabbat, mehnatga muhabbat his-tuyg'ularini uyg'otadi.

O'qituvchi San'atshunoslik asoslari darslarida o'lkamiz tabiati, halqimizning fidokorona mehnati, buyo'q ajdodlarimizning mustaqillik uchun qahramonona ko'rashi kabi mavzularda yaratilgan ko'plab asarlarni namoyish etish va tahlil qilish jarayonida ulardagi nozik nafosatni ochib berishga harakat qiladi. Bu borada rassomlardan O'.Tansiqboyev, N.Karaxan, A.Mo'minov, L.Salimjonova, I.Jabborov, Ch. Axmarovlarning yuksak badiiy saviyada yaratgan asarlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Tasviriy san'at bolalarni borliqni, hayotni bilishga yordam beradi. Ular narsa va hodisalar rasmini chizishga kirishishdan avval narsalarning tuzilishi, shakli, o'lchovlari, rangi, fazoviy holatlarini o'rganadilar va ularni o'z ishlarida tasvirleydilar. Ko'zatilayotgan jonli narsalarning hayoti haqida ham tasavvurga ega bo'ladilar, natijada bolalarning dunyo haqidagi tasavvurlari chuqurlashadi va kengayadi, xotiralari rivojlanadi.

Tasviriy san'atning tarixiy, batal janridagi rangtasvir asarlari, adabiy asarlarga ishlangan illyustratsiyalarni kuzatish asosida bolalar ming yillar oldin yashab o'tgan ajdodlarimizning turmush tarzi, madaniyati, kiyinishi, ish qurollarini bilib oladilar. O'sha davrdagi binolar, o'simliklar, xayvonlar, buyumlarning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Ma'lumki, bolalar, tarixiy. batal, manzara, turmush, natyurmort, animal, afsonaviy janrlarda ishlagan rasmlarda tarixiy voqealar, jangu-jadallar, halqlar hayoti, hayvonlar, shahar va tabiat manzaralari haqida ko'pgina bilimlarga ega bo'ladilar.

O'quvchilarni mantiqiy va abstrakt fikrlashga o'rgatishda tasavvur va xotirani, ijodkorlik va fantaziyani rivojlantirishda maktabda tasviriy san'atni oldiga to'shadigan bironta ham o'quv predmeti yo'q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ijodiy fikrlashga o'rgatishda katta o'rinni egallaydigan fanlardan matematika ham bunday imkoniyatga ega emas. Xususan, matematika darslarida o'nta masalani bir yo'l yoki bir formula asosida yechilsa, tasviriy san'at darslarida o'quvchilar bir masala (topshiriq) ni bir necha yo'l bilan yechadilar, u so'zsiz bolalarni fikrlashga, ijodiy o'ylashga yo'naltiradi. Aytaylik, o'quvchi u yoki bu hayotiy yoki afsonaviy mavzularda kompozitsiya ishlash jarayonida, mavzu bilan bog'liq bo'lgan voqeani eslashga harakat qiladi. Bunda voqea qaysi davrda, qaerda yoki boshqa sayyoralaridami, suv ostidami, tabiat qo'ynidami yoki uy ichidami, rasmda odamlar tasvirlanadimi yoki hayvonlarmi, tasvirlanadigan mavjudodlarning tuzilishi, shakli, ranglari, o'lchovlari qanaqa bo'lishligi haqida o'ylaydilar.

Eng muhimi, qog'oz yo'zasida mazmun kompozitsion jihatdan qanday joylashtirilishidir. Shuningdek, tasvir variativlik, kombinatsiya, muqobillik va boshqalar asosida ishlanadi. Bolalar rasm ishlashda tasviriy san'atning nazariy asoslari-yorug'soya, rangshunoslik, perspektiva, kompozitsiyaning qonun va qoidalarini tasavvur qiladilar va qo'llaydilar. Ular o'z rasmlarini ijodiy, yangi, qaytarilmas mazmunda bo'lishligiga harakat qiladilar.

Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida qo'yiladigan topshiriqlar esa o'quvchilarni birdan bir va betakror o'z shaxsini, aqliy imkoniyatlarini namoyon etishga yo'llaydi. Bolalar o'quv topshiriqlarini yechishda o'zlarini ijodkor bo'lishga undaydilar. Ular ijodkor uchun avvaldan ma'lum bo'lgan yo'ldan muammoni tez va oson hal qilib qo'yaqolmay, balki masalani yangicha, qaytarilmas yechimlar orqali o'zlarining ijodkorlik va hayolotlarini, me'yor va uyg'unlik sifatlarini ishga soladilar. Natijada ma'lum miqdorda original, yangi qaytarilmas ijod mahsuli dunyoga keladi.

Ijodkorlik, ijodiy fikrlaydigan shaxslar ular oddiy ijrochilar emas, ular jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy kuchidir. Shuning

uchun ham jamiyatimizga robotsimon ijrochilar emas, fikrlovchi, izlanuvchan, ijodkor, tashabbuskor kishilar kerak. Jamiyatimizning ravnaqi ko'p jihatdan ana Shunday kishilarga bog'liq. Jamiyatimizda fikrlaydigan, izlanuvchan, ijodkor, hayotda ko'zda tutilmagan har qanday vaziyatlarda muammoni tez va oson yechimini topa oladigan kishilar halqimizni taraqqiyotining yangi bosqichga ko'taradilar.

Ijodiy tafakkur butunlay yangi g'oyalar va tasavvurlarni vujudga keltiradi, shaxsda yashiringan qobiliyat va imkoniyatlarni, o'ziga xoslikni ruyobga chiqishga yordamlashadi. Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, bunday sifatlar faqat olimlar uchungina emas, balki hamma sohada ishlovchilar (injenermi, vrachmi, dexqonmi, nonvoymi v.b) uchun muhimdir.

Shuning uchun ham ta'lim tizimida tafakkur va ijodkorlikni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri deb qaraladi. Shu nuhtai nazardan qaraganda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ijodiy tafakkurni o'stirishda tasviriy san'at darslari boshqa fanlar orasida eng katta o'rinni egallaydi.

O'quvchilarning ijodkorligi esa ko'proq bolalarda diqqat va tasavvurni o'stirishi bilan bog'lanadi. O'quvchi ayniqsa, boshqa sayyoralar, suv osti dunyosi, afsonaviy hayvonlar (dev, kentavr, suv parisi, dengiz shoxlari v.b.) bilan bog'liq rasmlar ishlaganda tasavvurni kuchli ishga solmasdan turib topshiriqni samarali hal qilolmaydi. Qolaversa har bir ijodiy ishni tasavvursiz va diqqatsiz yechib bo'lmaydi. Shuningdek bu masala bolalarda his-hayajonni rivojlantirish bilan bog'liq. Ma'lumki, bolalar nihoyatda hayajonga boy bo'ladilar. Bolalarni narsalar tasviridagi turfa rang va shakllar, real va afsonaviy obraz va ko'rinishlar, voqea va hodisalar larzaga soladi, ularni to'ldiradi.

Yangi vazifalarni amalga oshirish katta nazariy yoki amaliy ishlarni amalga oshirishni, xalq maorifi xodimlarning jisplashuvini talab etdi. Bunday birlashuvga birdaniga erishish mumkin emas edi. Dastlabki paytlarda san'atni davlatning vazifalaridan chetda turishiga harakat qilgan, o'tmish merosini o'rganishning ahamiyatini rad qilgan arboblardan bu ishga anchagina to'siq bo'ldilar.

Badiiy ijod sohasida realistik san'atning mustahkam e'tiqodli tarafdorlari bilan badiiy maktabni rad etuvchi formalistik yo'lining targ'ibotchilari o'rtasida keskin g'oyaviy ko'rash borar edi.

11-rasm.

Afsuski, hokimiyatning dastlabki yillarida rasmiy san'at ma'muriyati, maorif xodimlari vaziyatga to'g'ri baho berisha olmadilar. Rassomchilik Badiiy akademiyasida antik davr haykallaridan ishlangan ganch ko'chirmalar urib sindirildi, chiqarib tashlandi, uning nazariyasi va metodikasi sohasida boshboshdoklik hukmron edi. 1921 yili yagona mehnat maktabida o'rgatiladigan tasviriy san'at o'qitish dasturi ilmiy jihatdan jiddiy kamchiliklarga ega edi. Masalan, dasturda ta'limning dastlabki pog'onasida "naturaga qarab majburiy rasm chizishdan mutlaqo voz kechish kerak" - deb aytilgan edi¹²(11-rasm).

¹² O.Xudoyarov. O'zbekiston maktablarida tasviriy san'at o'qitish tarixidan. T. 1999 y.

Dasturlarda tasviriy san'atdan savod chiqarishni emas, balki bolalarni to'la ravishda o'z ixtiyoriga tashlab quyib, ularning qobiliyatini rivojlantirishga intilish asos qilib olingan. Yigirmanchi yillarning boshlarida ko'pchilik maktablarda bolalarni to'g'ri, realistik rasm chizishga o'qitishgan emas. Mazmunsiz ustomonlik metodikaning mohiyatini chiqaribgina qolmasdan, balki umumta'lim maktablaridagi rasm o'qitish va vazifalarni ham buzib qo'yimoqda edi. Natijada rasm chizish bolalarning aqliy rivojiga hech narcha bermagandan tashqari, aslida ularning estetik tarbiyasiga to'siq bo'lib qolgan edi.

1920-yillarning oxiri 1930-yillarning boshida o'qitishning formalistik metodlari keng va adolatli tanqid qilina boshlandi. Bu metodlarning keltirilgan zarari yaqqol ko'rinib qoladi. Sobiq VKP (b) Markaziy komitetining 1931 yil 25 avgustidagi qaroridagi maktabdagi ta'lim yetarli darajadagi umumta'lim bilimlarni bera olmayotgani, texnikumlar uchun, hamda oliy maktablar uchun to'la bilimli bo'lgan, fan asoslarini yaxshi o'rgangan kishilarni yetkazib berish vazifasini qoniqarli hal qila olmayotgani ko'rsatib o'tilgan edi.

Dastur va o'quv rejalari mazmunini qayta ko'rib chiqish natijasida maktabda rasmdan dars berish metodlari o'zgartirildi. Rasm o'qitish dunyoni o'rganishning jiddiy vositalaridan biri sifatida qaraladigan bo'ldi. O'qituvchi rasmdan dars berish jarayonida o'quvchilar zarur bilim va ko'nikmalarni egallab, ular ongli ravishda rasm chizadigan bo'lishlarini qo'llab dars bermog'i lozim ekanligini ta'kidlandi.

1931 yilda nashr etilgan dastur o'quv materiallari va rasmdan ta'lim berish metodlari mazmunini yangidan belgilab berdi. Uning asosiga naturadan rasm chizish yo'lga quyilgan edi. Shu bilan birga dasturda xayoldan, bezakli rasm chizish, mavzular bo'yicha rasm ishlashga ham joy ajratilgan. San'at haqidagi suhbatlarga muhim ahamiyat berilgan. Bu suhbatlar o'quvchilarni tasviriy san'at asarlari bilan tanishtirishi, g'oyaviy va siyosiy tarbiyaga ko'maklashuvi kerak edi.

Keyingi yillarda sobiq SSSR Rassomlar uyushmasi, sobiq SSSR Pedagogika Fanlar Akademiyasi qoshidagi badiiy tarbiya instituti birgalikda ilmiy xodimlar va pedagoglar guruhi badiiy ta'limni yangi mazmunini ishlab chiqdi (1947-1984 yillar) umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fanini o'qitilishini takomillashtirish borasida nazariy va amaliy tavsiyalar berildi.

Mana shu ishlarning hammasi o'qituvchilarda yanada jiddiy va chuqur tayyorgarlikni, pedagogika va o'qitish metodikasi qoidalarini nazariy jihatdan bilishni talab qiladi.

Rasm chizish hamda san'at asarlarini idrok etish jarayonida o'quvchilarning tafakkur qilish qobiliyatlari rivojlanadi va shu tariqa ularning dunyoqarashlari shakllanib boradi. Rasm chiza bilish va san'at asarlarini idrok etilishi har bir kishi uchun zarurdir. Rasm chizishni bilish agronomga, shofyorga, dastgoh yonidagi ishchiga, og'ir operatsiyani bajarayotgan xirurgga ko'maklashadi, olim va o'quvchiga, arxitektor va konstruktorga, shuningdek faoliyat darajasi bevosita rasm bilan aloqador bo'lgan boshqa mutaxassislariga ko'proq nafi tegadi. Mana shu ishlarning hammasi o'sib kelayotgan avlodni hayotga tayyorlash ishida rasm chizishning ulkan amaliy ahamiyati borligidan dalolatdir.

O'rta maktabdagi tasviriy san'at o'qitishning asosiy amaliy vazifasi – bu realistik rasmning, uning usullari va rasm chizishning malakalarini o'rganishdan iboratdir. O'quvchi qalamni qo'lda qanday to'g'ri ushlash, chiziqlarni qanday chizish, chiziqlar orqali tekislikda hajmi katta predmetlarni qanday tavsirlash kerakligini ko'rsatadi. O'qituvchi turli rassomchilik materiallari hamda qurollari bilan tanishtiradi, metodik izchillikni saklagan holda rasm ustida qanday ishlash kerakligini ko'rsatadi.

Umumta'lim maktablarida tasviriy san'at mashg'ulotlari o'z oldiga bolalarda boshqa sifatlarni tarbiyalash vazifasini ham uyushqoqlik, ish rejasini o'ylab olish, ongli va rejali ravishda ishlashni mantiqan tafakkur qilish sifatlarini ham o'rgatadi. Rasm chizish jarayoni maqsadga qaratilgan mehnatdir. O'quvchi rasm chizar ekan, ma'lum bir maqsadni o'z oldiga quyadi. Ma'lum

maqsadlarga erishish yoʻlida oʻz kuchlarini bir yerga toʻplay olish mahorati kishining amaliy faoliyati uchun juda katta ahamiyatga egadir. Mehnat jarayonida maqsadga intilish hissasini rivojlantirar ekan, biz shu bilan birga maktab partasida paytidayoq odamning kelajakdagi hayoti uchun zarur boʻlgan sifatlarni tarbiyalashga yordamlashgan boʻlamiz.

Nihoyat tasviriy sanʼat mashgʻulotlarida oʻquvchilar mashhur sanʼat asarlari va ularning ijodkorlari bilan tanishadilar. Sanʼat haqidagi suhbatlarda oʻqituvchi tasviriy sanʼatning har xil turlari: grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, meʼmorlik, bezakli – amaliy sanʼat turlari haqida hikoya qiladi. Sanʼat haqidagi suhbatlar oʻquvchilarni insoniyat madaniyati taraqqiyot tarixi, sanʼatning ulugʻ asarlari, buyuk rassomning hayoti va ijodi, maʼlum bir davrning uslublari, oʻtmishdagi va hozirgi kundagi atoqli kishilar hayoti, ijodi bilan tanishadilar.

Oʻqituvchining vazifasi mana shu maʼlumotlarni sodda, loʻnda qilib tushunarli shaklda bolalar ongiga yetkazishdan iboratdir. Bu ish asosan tasviriy sanʼat turlarini hamda ulugʻ rassomlarning nomlarini sanab chiqish bilan ish bitmaydi., - oʻquvchilarni sanʼat asarlarni qadr-qimmatini tushunishga oʻrgatish, oʻshalar haqida bolalarning oʻz fikrlari va mulohazalarini rivojlantirish qobiliyatini oʻstirish kerak. Buning uchun pedagog oʻquvchilarni muttasil suhbatga tortib turish, ularga oʻz fikrlarini aytishga imkoniyat berishi, u yoki bu asarga oʻquvchi toʻgʻri baho berganda ragʻbatlantirish, rassomlarning asarlaridagi eng muhim va qadrli, qimmatli oʻrinlarni tushunmay qolganda sabr bilan toʻgʻrilab tushuntirishi lozim.

Tasviriy sanʼat bilan tanishish sanʼatdagi hamda hayotdagi goʻzallikni tushunishga, tabiat, vatanga – muhabbat hissini rivojlantirishga qaratilgan.

Oʻqituvchi sanʼat haqidagi suhbatlar orqali bolalar eʼtiborini badiiy tasvir vositalarga, ijro etish texnikasiga oʻrgatadi, yaʼni sanʼat asarlarini “oʻqiydigan” qiladi.

Sanab chiqilgan oʻquv-tarbiyaviy vazifalarni amalga

oshirishda o'qituvchi o'quvchilar bilan ishlaganda ma'lum bir sistemaga rioya qilishi hamda rang-barang metodikadan foydalanish zarur. Har bir mashg'ulot o'zining metodikasini, ishga o'ziga xos yondashuvini talab etadi. Mashg'ulotlarga ijodiy yondashuvda pedagogning topqirligi va maxorati o'ziga xos katta ahamiyatga ega.

O'qituvchi ish jarayonida yutuqqa erishmoqchi ekan, u shuningdek o'quvchi qaysi yoshda qancha hajmdagi bilim va malakani egallay olishini yaxshi bilishi, o'quvchilar bilan ish metodikasini puxta o'ylab ko'rishi, ular bilan ishlash xususiyatlarini nazarda tutishi lozim. Bu vazifa asosan sobiq SSSR Maorif minstrligi ta'sis etgan tasviriy san'atdan maktab o'quv dasturida hal etilgan, biroq dasturda o'qituvchi ishining barcha xususiyatlarini aniqlash mumkin emas. Eng muhimi dasturni bilganda uni quruq yodlash emas, balki o'ylab, nazariy jihatdan puxta o'ylab tushunib bilishi kerak.

O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi fani hayotda va amaliyotda tutgan o'rni va mavqeiga ko'ra asosiy va yetakchi fanlardan biri hisoblanadi. Xalqimiz tasviriy san'atini ibtidosidan to bugungi rang-barang yutuqlarigacha bo'lgan jihatlarini o'z ichiga qamrab olgan holda bo'lajak milliy pedagoglarimizga o'rgatilishi kerak bo'lgan eng dolzarb masalalaridan biri. Shu boisdan ham O'zbekiston tasviriy san'ati tarixining ulkan bir qismi sifatida shakllantirilishiga yetarli asos bor.

Bugungi o'zligimizni anglash, o'z qadrimiz va farzandlarimiz istiqbolini yaratish imkoniyatiga ega bo'lgan davrda mustaqil O'zbekistonda milliy madaniyatimizning o'ziga xosligini tiklash, umumta'lim, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari yoshlarni badiiy tarbiyalash va kamol toptirish hamda hozirgi kunimizni to'laroq idrok etish uchun eng to'g'risi tariximizni yaxshi bilmoqlik hisoblanadi. Chunki har bir yangilik tarixiy bog'lanish orqali amalga oshiriladi. Tarixiy manbalardan foydalanish esa ajdodlarimiz to'plagan qimmatli tajribalarga asoslangan bo'ladi.

Har bir soha kishisiga o'z ijodiy faoliyatida istiqboldagi

vazifalarni belgilab olish imkoniyatini yaratadi.

O'tgan davrlarda yoshlarning juda kam qismi badiiy ta'lim olish uchun o'sha davrdagi tajribali xalq ustalaridan, podsholikning saroy ustaxonalaridan mashaqqatli hunar ta'limni o'qib o'rgangan.

Badiiy-estetik ta'lim-tarbiyani yanada rivojlantirish, unga mahalliy yoshlarni jalb qilishda bir necha yillar mobaynida Turkistonga kelgan rus rassomlarining xizmatlari sezilarli bo'lgan¹³.

Ular o'lkamizning bir necha yirik shaharlarida badiiy studiyalar tashkil etganlar, o'zlarining yaratilgan asarlaridan ko'rgazmalar uyushtirilgan.

1918 yili ana shu badiiy studiyalar bazasida Toshkentda badiiy maktab ochiladi. Boshqa shaharlarda 1918 yilgacha birin-ketin maxsus maktablar, internatlar, badiiy to'garak va ustaxonalar barpo etildi. Bu barpo etilgan badiiy maktablarda darslarni asosan mutaxassis bo'lmagan yoki ishi yurishmagan ba'zi bir rassomlar olib borgan. Mashg'ulotlarni o'qitish va o'rgatishga milliy dasturlar ishlanmagan, mahalliy badiiy materiallar, asbob-uskunalar mavjud bo'lmagan holda o'ta nochor ahvolda darslar o'tilgan.

1920-1921 yillarga kelib ilk bor ochilgan badiiy maktablar tajribasi o'rganilib, ularning ish tajribalarini umumlashtirib birinchi bor tasviriy san'at, «rasm» darsiga dasturlar ishlandi.

1923-1924 yillarda mahalliy pedagoglarning ish tajribalari asosida yangi o'quv dasturi loyihasi tuzildi. 1925 yilda o'quv dasturi yana ham mukammallashtirildi va «Birinchi bosqich maktabda badiiy tarbiya» dasturi nomi bilan nashr etildi.

1927 yili Toshkent va 1928 yili Samarqandda tashkil etilgan badiiy bilim yurti O'zbekiston maktablarida to'garak va studiyalarni rahbar va o'qituvchilar bilan ta'minlashda muxim ahamiyatga ega bo'ldi.

1927-1928 o'quv yilida sobiq Maorif Xalq Komissarligi sobiq O'zSSR maktablari uchun yangi dastur ishlab chiqdi. Bu yilda ishlab chiqilgan dastur ikkinchi bosqich maktablari uchun o'quv jadvalida tasviriy san'atga 1-5-sinflarda haftasiga 1 soatdan o'rin

¹³ N.Oydinov. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixidan lavhalar. T. 1996 y.

berildi. Yil davomida har bir sinfda 34 soatni tashkil etdi. Dasturda asosan Toshkent, Samarqand va Rossiya maktab dasturlaridan keng foydalanildi. Shu tariqa tasviriyy san'at dasturlari har 3-5 yil davomida qaytadan ishlanib turgan. O'sha paytdagi statistik ma'lumotga ko'ra Turkistonda hammasi bo'lib 100 kishiga yaqin rassom pedagog mutaxassislar bor edi.

Ularning ko'pchiligi asosan Toshkent va Samarqandda faoliyat ko'rsatganlar.

Musulmon rasm o'qituvchilari mutloqa yo'q edi. 30 yillarning birinchi yarmida tasviriyy san'at rivojiga katta salmoqli hissa qo'shgan Iskandar Ikromov dastlabki kitob grafikasi rassomi hisoblangan.

1932 yilda o'zbek tilida uning "Rasm o'rganish qo'llanmasi" nashr etildi.

Bu qo'llanma oddiy, to'g'ri burchakli harflarning yozilishi to'g'risida boshlang'ich ma'lumot berildi. Bular o'zbek tilida yozilgan birdan-bir qo'llanma bo'lib, maktabda tasviriyy san'atni o'qitish metodikasiga oid dastlabki qo'llanma bo'ldi hamda o'zbek maktablaridagi to'garaklarga katta metodik yordam berdi.

Dasturlar qayta-qayta ishlanib o'z zamonasiga monand holatga keltirilgan. 1937 yildan boshlab sobiq O'zbekiston SSR Xalq Maorif Komissarligi /MXK/ boshlang'ich maktablar boshqarmasi tomonidan tuzilgan "boshlang'ich maktab dasturlari"da rasm "Rasm va loy ishi", - deb yuritildi. Dasturning maqsadi o'quvchilarning bilim va tasavvurini ko'rgazmali shaklda ifodalash uchun ularga zarur blo'lgan malaka va ko'nikmalar hosil qilishga qaratildi. Shuningdek, talabalarning shakl va rang haqidagi tasavvurlarini aniqlash va kengaytirish, ularni ko'rish va kuzatishga o'rgatish, bo'yoq va plastik materiallar bilan ishlashda boshlang'ich malakani ta'minlashni tarkib toptirishga xizmat qilgan. Bundan tashqari dasturdagi mavzular o'quvchilarning yoshini ham hisobga olgan xolda tuzilgan bo'lib:

Bu dastur o'z ichiga quyidagi tartibda bo'limlardan iborat bo'lgan:

- mavzuli rasm (erkin rasm ishlash);
- tasavvur va kuzatish asosida rasm ishlash;
- hayotdan olingan ayrim buyumlar yoki buyumlar guruhining rasmini ishlash;
- oddiy naqshlar ishlash va rang xususiyatlari bilan talabalarni tanishtirish uchun ba'zi bir mashqlarni bajarish;
- shrift va plakat ishlari;
- loy ishlari;

Bundan tashqari har bir sinfda o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab talab darajasi belgilanadi.

Misol, 1-sinfda o'quvchilar qizil, sariq, ko'k, yashil, qora va to'q sariq foydalana olishni, 2-sinfda mavzuli rasmlar bilan birga ayrim buyumlarning rasmini tasavvur va kuzatish asosida ishlashni nazarda tutilgan. 3-sinfda o'quvchilar buyumlarning shakli, rangi, fazoviy holati, perspektivasini bilishi talab etilgan (12-rasm).

Orzu Toshmuxamedova. “Natyurmort”. 12-rasm.

1936, 1937, 1939 yillar davomida «rasm va loy ishi», «rasm solish», 1945-1946, 1947-1948 yillarga kelib «rasm» o'quv dasturi bilan jamlanib qayta ishlov berildi va amalda foydalanildi. 1942 yillarda O'zbekistonda boshlang'ich 7 yillik va o'rta maktab bo'yicha o'quvchilarning pedagogik ma'lumoti aniqlanganda musiqa, chizmachilik va rasm o'qituvchilarining umumiy soni 246 kishini tashkil etgan, ammo bu degani hammasi maxsus ma'lumotli degani emas.

1941-1945 Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston juda ko'p tasviriy san'atni turlari ma'lum miqdorda jonlandi.

1949-1950 o'quv yilida tuzilgan dasturlarni amalda qo'llashga e'tibor berilmadi. 5-6-sinflarda rasm darslari uchun soat ajratilmadi, balki sinfdan tashqari qo'shimcha dars soatlariga qo'shib quyildi.

1954-1955, 1957-1958, 1958-1959 o'quv yillarda rasm dasturiga o'zgartirishlar kiritilmadi.

1959-1960 o'quv yilida dastur qayta qurilib 1- 4 sinflarning rasm darslari qayta jadval soatlariga kiritildi.

1960 yil O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy – tekshirish institutining tuzilishi ham tasviriy san'at pedagogikasining ravnaqiga salmoqli hissa qo'shdi.

Xuddi shunday O'zbekistonning milliy tasviriy san'at ustalari B.Hamdamiy, Sh. Xasanov, A. Abdullayev, O'.Tansiqboyev va M.Nabiyev hamda boshqalarning ijodiy ishlari, pedagogik metodik o'quv qo'llanmalari hamda o'zlarining ish tajribalari bilan yoshlarimizni tasviriy san'at ta'limiga bo'lgan intilishini yana ham ilhomlantirish hissiyoti bilan sug'ordi. Endilikda mustaqil Respublikamizda amalga oshirilayotgan inqilobiy o'zgarishlar jamiyatimizni iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy jihatdan jahonning eng rivojlangan mamlakatlari qatoridan o'rin olishda o'zining ijobiy natijalarini bermogda.

Oliy majlisning 1997 yil 28 avgustda IX sessiyasida qabul qilingan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» muhim tarixiy, amaliy hujjat bo'lib, ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni dunyoning ilg'or demokratik davlatlari darajasiga yetkazish va yosh kadrlarni

yuksak ma'naviy, axloqiy, yuqori bilimlarga ega qilib tarbiyalashni maqsad qilib qo'ydi.

Keyingi vaqtda hamma sohalarda bo'lgani kabi xalq ta'limi tizimida ham ko'pgina amaliy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Pedagogika universiteti va institutlari San'atshunoslik fakultetlarida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha yangi o'quv rejalar, dasturlar tuzilmoqda.

Nazorat uchun savollar:

1. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi haqida.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi nima?
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qachon qayerda qabul qilingan?

1.6. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA PEDAGOGIK METODLARDAN FOYDALANISHNI O'RGANISH.

O'qitish metodlarining nazariy asoslari. Maktabdagi o'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, ular bilimlarning ongli va chuqur o'zlashtirilishiga, o'quvchilarda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liqdir, chunki ularning har bin metod sifatida ham, usul sifatida ham namoyon bo'ladi. Pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlarining juda katta boyligi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'qitilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokazolar hisobga olinadi. O'quvchilarga turli bilimlar berish bilan birga, mustaqil holda bilim olish yo'llarini ham ko'rsatish, ularni bilimlarning zarurligiga shak-shubhasiz ishontirish kerakligini uqtirgan. Sharq qomusiy olimlarining asarlarini tahlil qilish, hozirgi terminologiyadan foydalanib, mazkur asarlar mualliflarining prinsiplari va o'qitish metodlari bilishning umumiy qonunlariga muvofiqligini aniqlash imkonini beradi. Barcha qomusiy olimlar foydalangan o'qitish metodlarini bir necha guruhga ajratish mumkin. Bular: ko'rsatmali tajriba metodlari (Ibn Sino), bilimlarni bayon qilishning savol javobli yo'llari (Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy), ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni tekshirish metodlari (Forobiy, Al-Xorazmiy) va hokazolardan iboratdir. Shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olimlarning barchasi o'quvchilar faoliyatini kuchaytirish va ularda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish maqsadini ko'zlaganlar. Umuminsoniy aql tushunchasi taqqoslash, kuzatish va tajriba yo'li bilan tarkib topadi. Bundan shunday pedagogik xulosa chiqarish mumkinki, inson hissiy idrokni boyitish bilangina o'zining bilimlarini oshira oladi. Shuning uchun ta'limda o'quvchilarning o'zidagi tajribaga tayangan metodlardan iloji boricha keng foydalanish kerak.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi

mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qollansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir. O'qituvchi darsning eng boshida 4-5 daqiqa umumiy so'rashni amalga oshiradi va o'quvchilarning qaysi guruhi o'tgan dars bo'yicha yetarli darajada o'zlashtirmaganini aniqlaydi va keyingi so'rashda sinfning diqqat-e'tiborini eng avval ana shu masalaga qaratadi. Dastlab savollarga batafsil javob bera oladigan o'quvchilardan so'raydi. Natijada sinfning bir qismi uchun murakkablik qilgan material tushunarli bo'ladi. Bu usul o'quvchilarning mashg'ulotlardagi nuqsonlarini payqash va shu zahoti bartaraf etishda yordam beradi. Mazkur usulning samaradorligi ham xuddi ana shunday. Garchi har bir o'qituvchining ishida anchagina usul va metodlar mavjud bo'lsa-da, Ularni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsad tarbiyalanuvchining ta'limiy ishlarini faollashtirishdir. Bu tadbir juda muhim bo'lib, birinchidan, o'quvchilarni ularning e'tiqodiga, e'tiqodni esa amaliy faoliyatga, xatti-harakatga aylantiradi, ikkinchidan, o'qitish jarayonining ishini osonlashtiradi. Zotan, o'qish, o'rganish, diqqat, e'tiborni talab qiladigan murakkab faoliyatdir va unda o'tkir aql, mustahkam iroda, tiniq tasavvur, kuchli xotira zarur. O'qituvchining vazifasi samarali usul va metodlardan foydalanib, o'quvchilarda ana shu sifatlarini tarkib toptirish va ularga qiyinchiliklarni yengishni o'rgatishdir. Hozirgi o'qitish jarayonida qo'yiladigan talablar nima va o'quvchilarda darsga qiziquvchanlikni oshiradigan, uni yangilik elementlari bilan boyitish uchun nima qilish kerak? Hozirgi zamon ta'limi faqat insoniyat erishgan bilimlarni o'zlashtirishni emas, balki jamiyat endi hal qilishi va bunda bugungi o'quvchilar qatnashishi lozim bo'lgan masalalar bilan tanishishni ham talab qiladi. Bunday masalalar kosmosni o'zlashtirish, atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish, cho'llarni hosildor yerlarga va bog'rog'larga aylantirish, qishloq xo'jaligini intensivlashtirish va hokazolardan iborat bo'lishi mumkin. Xalq xo'jaligi va fanning

hamma sohalarida juda katta burilishlar ro'y bermoqda va har bir o'qituvchi o'zining tarbiyalanuvchilarini o'zi o'qitadigan fan sohasi bo'yicha navbatdagi qayta qurilishlar va erishilgan yutuqlar bilan keng tanishtirishi kerak. Bu ishni o'quvchilarga mos shaklda va o'quv dasturiga muvofiq amalga oshirish lozim. Mazkur talabning ikkinchi xususiyati o'qituvchining o'quvchilar fikr doirasini kengaytirish to'g'risida doimo g'amxo'rlik qilishidir. Ta'limning mana shu bosqichida o'qituvchi oldida o'quvchilarga oddiygina bilimlar berish emas, balki ularning fikr doirasini kengaytirish, qiziquvchanligini oshirish va ularda o'zi o'qitadigan fanga muhabbat uyg'otish vazifasi turibdi.

Shunday qilib, o'qitish metodi o'qituvchi va o'quvchilar nazariy hamda amaliy bilish faoliyatining ta'limiy vazifalarini bajarishga qaratilgan yo'ldir. Unga quyidagi muayyan talablar qo'yiladi:

1. O'quv materialini o'rganishning o'qituvchi tavsiya etgan yo'li fikrlashning dialektik-materialistik usuli, mustaqil qarashlar, irodaviy xususiyatlari va xulqning shakllanishiga olib borishi kerak. Ana shu talab nuqtayi nazaridan metod tarbiyaviy tusda bo'lishi lozim.

2. O'qitish metodining ilmiy asosi yaqqol va aniq bo'lishi zarur. Shundagina o'qituvchi mazkur metod orqali qanday masalalar qo'yilishi va hal qilinishi mumkinligini, qanday masalalarni hal qilib bo'lmasligini ko'ra oladi.

3. O'qitishning tizimliligi uning samaradorligini belgilaydi.

4. O'qitish metodining tushunarligi: o'qitishning yo'li o'quvchi uchun qabul qilinishi va qo'llanishi, o'quv materialini o'rganishning usuli esa bilimlarni o'zlashtirishning imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi lozim.

5. O'qitishning onglilik va faollik zaruriyati nihoyatda jiddiy talabdir.

6. Bilimlarning puxtaligi va asosliligi.

7. O'qitish metodikasi nazariy va amaliy hodisalarning

muvofigligi.¹⁴

Har qanday metoddan biror maqsadga erishish koʻzda tutiladi va shuning uchun u qandaydir maqsad qoʻyishni, unga erishish boʻyicha faoliyat usulini, ana shu faoliyatni amalga oshirishda yordam beradigan vositalarni bilishni taqozo etadi. Har qanday faoliyat uning obyektini talab qiladi. Nihoyat, metod maqsadga olib borishi kerak, aks holda; oldinga qoʻyilgan maqsad uchun yaroqsizligini yoki bu holatda uning umuman notoʻgʻri qoʻllanganini eʼtirof etish lozim. Shunday qilib, har qanday metod uni qoʻllashdan koʻzlanadigan maqsadni, shu maqsadni amalga oshirish faoliyatini va faoliyatni bajarish vositalarini talab qiladi. Bu vositalar faoliyat objekti toʻgʻrisidagi predmetli yoki aqliy bilimlar, qoʻyilgan maqsadga albatta erishishdan iborat boʻlishi mumkin. Bularning hammasi har qanday metodga nisbatan maqsadga muvofiqdir, lekin oʻqitish metodi uchun yetarli emas. Metod strukturasiga oʻqitish usullari kiradi. Lekin metod mazkur usullar majmuidan iborat emas. Usul oʻqituvchi yoki oʻquvchilar aqliy yoki amaliy ishining alohida operatsiyalari boʻlib, ular mazkur metodda tavsiya etilgan materialni oʻzlashtirish shaklini toʻldiradi. Masalan, oʻqituvchi eslab qolish usulini beradi. Usul metoddan ajraladi, oʻzning bilimlarini oʻzlashtirishdagi va koʻnikmalar hamda malakalarni shakllantirishdagi ahamiyatini yoʻqotadi.

Oʻqitish metodlarining tasnifi. Pedagogikada oʻqitish metodlarini tasniflashga yagona yondashuv mavjud emas. Hozirgi didaktikada oʻqitish metodlarini bilimlar manbai boʻyicha (S.O. Lordkipanidze, Y.Y. Golant), didaktik maqsadlar boʻyicha (B.P. Yesip), bilish faoliyatining saviysi boʻyicha (I.Y. Lemer, M.N. Skatkin, M.I. Maxmutov) farqlash eng koʻp tarqalgan.

Metodlarning binar shakllari, ularni uch oʻlchovli va hatto, keng qamrovli farqlash ham uchraydi. Ana shu tasmiflaming har birida afzalliklar va kamchiliklar mavjud boʻlib, ular adabiyotlarda yetarlicha tahlil qilingan.

¹⁴ R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika. Darslik- T.: "Fan va texnologiya", 2018, 147 b.

O'qitish metodlarini bilish manbalari bo'yicha tasniflash ancha oddiy bo'lib, ular maktab amaliyotida keng tarqalgan. Bu belgi bo'yicha metodlar quyidagi uch guruhga bo'linadi:

1. Og'zaki metodlar (bilimlarni so'z bilan bayon qilish, suhbat, darslik, ma'lumotnoma va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash).
 2. Ko'rsatmali metodlar (rasmlar, namoyishlar, kuzatishlar).
 3. Amaliy metodlar (mashqlar, laboratoriyadagi amaliy ishlar).
- Bular ma'lum darajada shartlidir, chunki mazkur metodlarning hammasi o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ularni doim ham aniq chegaralab bo'lmaydi.

Har bir o'qitish metodining o'z vazifasi bor. Adabiyotlarda o'qitish metodlarining rag'batlantiruvchi (motivlashgan), ta'limiy, tarbiyaviy va kamol toptiruvchi umumpedagogik vazifalari ifodalangan.

O'qituvchi darsga tayyorlanishda va uning uchun eng muvofiq metodlarini tanlashda ana shu metodlarning bajarilishi mumkinligini va ularning strukturasi hisobga olib, shu asosda rag'batlantirish, tarbiyaviy va kamol toptirish vazifalarini kuchaytiruvchi murabbiydir.

Tasniflash ta'limning nazariy asoslarini ko'rishga yordam beradi, pedagogik fikrni chuqurlashtiradi va shunga ko'ra ijod uchun asos bo'ladi. O'qitish metodlarini tasniflash o'qituvchilar faoliyati o'rtasida taqsimlanadi. Birinchi guruhga o'qitish usullari va ikkinchi guruhga esa o'qish usullari kiradi. Quyida o'qitish metodlarining taniqli olimlar tavsiya etgan tasniflarini ko'rib chiqamiz.

Xorazmiy, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, Burhoniddin Zamudjiylarning metodlari tasniflarida asosan mantiqiy bilish faoliyatini kuchaytirish nazarda tutilgan bo'lib, ular ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda mustahkamlash, ko'rsatmalilik nazariya bilan amaliyotni o'zaro bog'lash, izlanish metodlaridan iboratdir.

I.Y. Lemer va M.N. Skatkin o'qitish metodlarini quyidagilarga ajratadilar:

- tushuntirish rasmlar metodi;
- reproduktiv metod;
- muammoli bayon qilish metodi;
- qisman izlanish metodi;
- tadqiqot metodi.

M.A.Danilov va B.P.Yesipning tasnifi malum turdagi darslarda qo'yiladigan vazifalarga bog'liqdir.

1. Bilimlarni bayon qilishda: hikoya, tushuntirish, suhbatlar, ko'rsatmali qo'llanmalarni namoyish etish.

2. O'quvchilarda ko'nikma va malakalarni shakllantirish: mashqlarni shakllantirish va amaliy ishlar.

3. Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish, joriy kuzatishlarga o'zaki so'rash, yozma va amaliy **nazorat** ishlari.

S.I.Perovskiy va Y.Y. Golant tasnifi: faol va passiv metodlarga bo'lish:

- agar o'quvchilar mustaqil ishlasa, faol metodlar (laboratoriya metodi, kitob bilan ishlash);

- agar o'quvchilar faqat tinglasa va eshitsa, passiv metodlar (hikoya, ma'ruza, tushuntirish, namoyish qilish metodi, ekskursiya).

Bunday tasniflash ma'qul emas, chunki u o'quvchilarning ongliligi va faolligi prinsipini buzadi.

Y.K. Babanskiyning tasnifi bo'yicha **metodlar uchta** katta guruhga bo'linadi:

- o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish va amalga oshirish;

- nazorat va o'zini-o'zi nazorat qilish metodlari. (Ikkinchi guruhda ishning qator yangi metodlari va usullari mavjud). Muallif quyidagilarni tavsiya etadi:

- bilishga doir o'yinlar, o'quv munozaralari, qiziq vaziyatlarni vujudga keltirish, rag'batlantirish, tanbeh berish va nazorat metodlari.

T.A. Ilina olimlarning tasniflarini umumlashtirib, Y.K. Babanskiyning tasnifini ma'qullagan va tasniflashning quyidagi tartibini tavsiya etgan:

- yangi bilimlarni (o'qituvchining so'zlariga tayangan holda

berish uchun foydalanilgan tushuntirish, hikoya, maktab ma'ruza metodlari);

- yangi bilimlar o'zlashtirilishi, mustahkam malakalar shakllanishi uchun foydalaniladigan metodlar: suhbat, ekskursiya, eksperiment va laboratoriya ishi, darslik va kitob bilan ishlash, o'yinlari, mashqlar;

- darsning har bir bosqichida foydalansa bo'ladigan texnik vositalar bilan ishlash metodlari;

- mustaqil ish.

S.P.Baranov o'z tasnifini guruhlar bo'yicha taqsimlaydi.

Birinchi guruhga o'qitishning o'qituvchi eng asosiy rol o'ynaydigan hikoya, suhbat, tasniflash, tushuntirish va hokazolarni **kiritadi**. Bunda **o'quvchining** asosiy vazifasi o'qituvchi mulohazalarining mantiqiga ergashish, bayon qilinayotgan mazmunni tushunish, eslab qolish va keyinchalik o'rganilgan materialni qayta gapirib bera olishdan iborat bo'ladi. Uning fikri o'qituvchi mulohazalarining tizimiga qanchalik yaqin bo'lsa, o'quv materialini o'rganishning tavsiya etilgan yo'li shunchalik ishonchli bo'ladi.

O'quvchining asosiy vazifasi - o'qituvchining gaplarini tinglash va ularni tushunib olishdir.

Ikkinchi guruhga o'qishning ro'llari: mashqlar, mustaqil, laboratoriya, amaliy va nazorat ishlar kiradi. O'quvchi faoliyatining xarakteri tavsiya etilgan metodning samaradorligini belgilaydi. O'qituvchining roli bolalarning o'qishiga mohirona rahbarlik qilishdan iborat bo'ladi.

Tasniflashning shunday turlari ham mavjudki, ularda o'qitish metodlari o'qishning tegishli metodlariga: axborot, umumlashtirish, ijrochilik, tushuntirish, reproduktiv, instruktiv, amaliy va mahsulli amaliy, tushuntirish da'vat va qisman izlanishli, undovchi va izlanish tarziga mos keladi (M.I. Maxmutov).

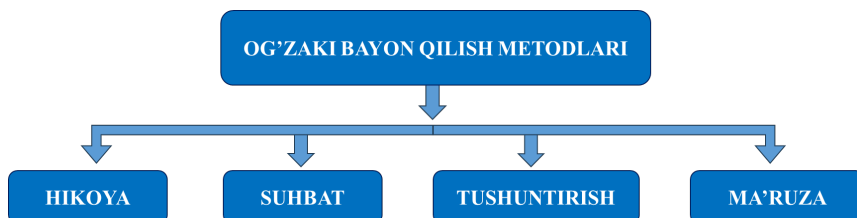
Amalda o'qitish metodlarini tasniflashga bilimlar manbayi mantiqan asoslar bo'yicha (N.M. Verzilin), bilimlar manbayi va o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi mustaqillik darajasi bo'yicha

(A.N. Alekseyuk, I.D. Zverov va boshqalar) baravar yondashish eng ko‘p uchraydi.

S.G.Shapovalenko metodlarning to‘rt jihatini: mantiqiy-mazmuniy, protsessual va tashkiliy boshqarilishi jihatlarini ko‘rib chiqadi.

Metodlarni tasniflash muammosiga turlicha qarashlar ular haqidagi bilimlar tabaqalanishi va birlashishining tabiiy jarayonini aks ettiradi.

O‘qitish metodlarining mohiyati va mazmuni. Ta’lim metodlari tizimida og‘zaki bayon qilish metodlari muhim o‘rin tutadi.

Og‘zaki bayon qilish metodlarining turlari.

Og‘zaki mashqlardan ta’lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular o‘quvchilarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi hamda bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘liqdir. Shuningdek, og‘zaki mashqlarning nutq boyligini oshirish va xorijiy tillarni o‘rganishdagi ahamiyati beqiyos,

Hikoya — o‘qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo‘lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo‘li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi ko‘p jihatdan o‘qituvchining nutq mahorati, so‘zlarni o‘z o‘rnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, o‘quvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bog‘liq. Shu bois hikoya mazmuni o‘quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, Ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir.

Hikoya qilinayotgan materialni samaralash maxsus reja

asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urg'u berishga e'tiborni qaratadi. Hikoya qisqa (5-10 daqiqa), shu bilan birga o'quvchilarda his-hayajon va mavzuga nisbatan qiziqishni uyg'otishi kerak. Bu holat hikoyani boshqa ta'lim metodlari (xususan, namoyish yoki muammoli bayon etish va hokazolar) bilan birga solishtirganda ro'y berishi mumkin.

Suhbat - savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi bo'lib, u fanga qadimdan ma'lum, xatto undan o'z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat ta'lim jarayonida ko'p funksiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi o'quvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat o'qituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi.

Suhbat - faoliyatni endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi, o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratishi, o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. Shu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv suhbat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar. Suhbatning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi.

Suhbat ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Suhbat turli ko'rinishlarda, ya'ni, kirish, yakuniy, individual va guruhli suhbat tarzida tashkil etiladi.

Katexizism (qisqa bayonli) suhbat - o'quvchilarning

boshlang'ich bilim darajasi hamda ularning yangi o'quv metodikasini o'zlashtirishga tayyorgarligini aniqlash uchun tajribali o'qituvchilar tomonidan dars avvalida yohud o'rganilgan materialni mustahkamlash uchun dars so'nggida qo'llaniladi.

Evristik suhbat yangi bilimlarni muammoli tarzda egallashga yo'naltiriladi. Bunda savollar shunday ketma-ketlikda berilishi zarurki, natijada ularga "ha" yoki "yo'q" tarzidagi javoblarni olish emas, aksincha, o'quvchilarni mustaqil fikrlash, ularda faollikning yuzaga keiishini ta'minlash, ularni tahlil qilishga undash, dalillarni ilgari surishga erishish imkoniyati yaratilsin.

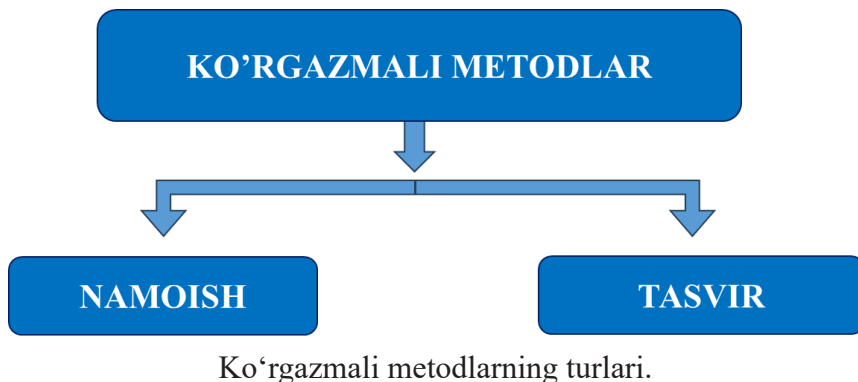
Demak, evristik suhbat jarayonida o'quvchilar bilimlarni o'zlarining tirishqoqliklari va mustaqil fikr yuritish layoqatiga egaliklari bois o'zlashtira olsinlar.

Tushuntirish - o'quv materiali mazmunini isbot, tahlil, umum- lashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qoilaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakab tizimlar, hodisalar, obyektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. Shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinfiardagina qo'laniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va suhbatning asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqtda o'quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o'rgata boradi.

Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda ko'rgazmali

metodlar ham alohida ahamiyatga ega.

Ushbu metodlardan foydalanish zaruriyati ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq ekanligida ko'rinadi. Inson miyasining 30 foiz hajmi ko'rishni, faqat 3 foizigina eshitishni ta'minlovchi neyronlar tashkil etadi. Pedagogik-psixologik yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar natijalaridan ma'lum bo'ladiki, shaxs tomonidan o'zlashtirilayotgan bilimlarning 85 foizi ko'rish retseptorlari yordamida o'zlashtiriladi. Demak, o'zbek xalqi tomonidan ko'p bora qo'llaniladigan "Yuz marta eshitgandan bir marta ko'rgan yaxshi" maqoli ilmiy asosga ega ekan.

Namoyish metodi o'rganilayotgan obyekt xarakteristikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Tabiiy obyektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o'zaro munosabatlari)ga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan obyektlarning subyekti yoki chizmasi yordamida kuzatiladi. Tajribalar namoyishi esa sinf taxtasiga chizish yoki o'qituvchining maxsus jihozlar yordamida ko'rsatib berishi hisobiga amalga oshadi, bunda ushbu tajriba asosida yotuvchi tamoyillarni tushunish osonlashadi.

Predmetlar, hodisa yoki jarayonlarni tabiiy holatda namoyish

qilish yanada ko‘proq didaktik samara beradi, biroq, bunday namoyishni amalga oshirish har doim ham mumkin bo‘lavermaydi. Shu bois o‘qituvchilar tabiiy predmetlarni namoyish qilishda sun‘iy muhitga murojaat qilishadi (masalan, hayvonlar bilan hayvonot bog‘ida, turli o‘simliklar bilan esa issiqxonalarda tanishish) yoki sun‘iy ravishda yaratilgan obyektlar (maket, model, mulyaj, skelet va boshqalar)dan foydalaniladi.

Bu metod yordamida o‘qituvchi o‘quvchilarni mustaqil ravishda obyektlarni o‘rganish, zamriy o‘lchov ishlarini olib borish, aloqadorlikni o‘rnatish, shuningdek, hodisalarning mohiyatini anglab yetishga bir so‘z bilan aytganda faol bilish jarayoniga yo‘naltirishi lozim. Namoyish samarasi ko‘p jihatdan o‘qituvchining bilish jarayoni mohiyatan o‘quvchilarning yoshiga mos holda to‘g‘ri tanlanishi hamda mumkin qadar ularning diqqatini namoyish etilayotgan predmetning muhim jihatlariga yo‘naltirishiga bog‘liqdir.

Tasvir (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog‘liq bo‘lsada, didaktikada alohida o‘rganiladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko‘rinishlari - chizma, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko‘rsatishni taqozo etadi.

Namoyish va tasvir metodlari o‘zaro bog‘liqlikda bir-birini to‘ldirgan holda qo‘llaniladi. Agar hodisa va jarayonni o‘quvchi yaxlit holda qabul qilishi zarur bo‘lsa namoyishdan foydalanish, agar hodisa mohiyati hamda uning unsurlari o‘rtasidagi bog‘lanishlarni anglash talab etilsa illyustratsiyaga murojaat qilinadi.

Tasviring samarasi ko‘pincha o‘qituvchi tomonidan ko‘rsatuv texnologiyasi qay darajada o‘zlashtirilganligiga bog‘liq bo‘ladi. Ko‘rsatmalardan foydalanishning bilish jarayonidagi didaktik ahamiyati o‘rganilayotgan obyekt mohiyatini to‘laqonli yoritish bilan belgilanadi. Aslida illyustratsiyalar oldindan tayyorlanib, dars jarayonida zarur o‘rinlarda kerakli hajmda ko‘rsatiladi, aks holda ular sonining oshib ketishi o‘quvchilarni hodisa mohiyatini anglashda chalg‘itadi. Ayrim hollarda tarqatma

materiallar (fotosurat, jadval, tabiiy obyektlar va boshqalar) yoki texnik vositalar xizmatidan foydalanishga to‘g‘ri keladi.

Ko‘rgazmali metodlardan foydalanishda samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlarga amal qilish maqsadga muvofiqdir:

- ko‘rgazmalilikning o‘quvchilar yoshi va rivojlanish darajasiga mos kelishi;

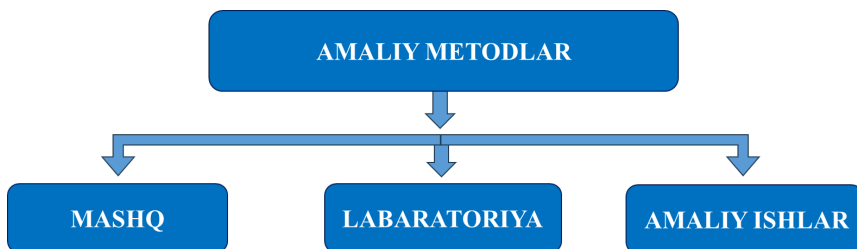
- namoyish etilayotgan obyektlar barcha o‘quvchilarga yaxshi ko‘rinib turishi;

- namoyishda uning boshlang‘ich bosqichi va asosiy jarayon (holat)larni ajralib turishi;

- tajribalar namoyishi maket, jihoz, qurollar yoki tajriba sxemasini chizib ko‘rsatish asosida tashkil etilishi;

- namoyish va illyustratsiya o‘quv materialining mazmuni bilan uyg‘un bo‘la olishi lozim.

Amaliy ishlar metodlari o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy bilimlar yordamida ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni hosil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.¹⁵

Amaliy metodlarning turlari.

Amaliy ishlar metodi - o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar yechimini topishga yo‘naltirilgan jarayonda qo‘llashni taqozo etadi. Bunda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar - maktab yer maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar

¹⁵ R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika. Darslik- T.: “Fan va texnologiya”, 2018, 158 b.

o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo'riqnoma yoki maxsus ko'rsatmani o'quvchilar e'tiboriga havola etadi.

Qayd etilganidek, ushbu metodlar o'quvchilarda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi. Aynan amaliy faoliyat jarayonida nazariy bilimlar harakatdagi shaklga ega bo'ladi.

Mashq - aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini egallash yo'lidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og'zaki, yozma, gradikaviy (texnik jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turlarga bo'linadi.

Yozma mashqlar - ta'limning tarkibiy qismi sifatida zaruriy ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda mustahkamlash maqsadida qo'llaniladi. Diktant, insho, masala, misol, shuningdek, referat yozish va tajriba mohiyatini yoritish ham yozma mashqlar sirasiga kiradi.

Grafikaviy ishlar ham yozma ishlar bilan o'xshash jihatlarga ega bo'lib, ulardan asosan texnik jarayonlar (jumladan, geografiya, fizika, matematika, chizmachilik, rasm hamda texnologik ta'lim)da keng ko'lamda foydalaniladi.

Mashqlarning bajarilish samarasi quyidagi shartlar hisobga olinganda birmuncha yuqori bo'ladi:

- mashqlarni bajarishga nisbatan ongli yondashish;
- bajarish qoidasini bilish;
- vaqt bo'yicha takrorlanishning to'g'ri taqsimlanishi.

Mashqni bajarishni tashkil etish quyidagi bosqichlardan iborat:

- o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
- topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi;
- o'qituvchi nazorati ostida o'quvchilar tomonidan o'quv harakatining dastlabki bajarilishi;
- zarur ko'nikma va malakalar shakllangunicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi.

Ayrim holatlarda o'quvchilar ovoz chiqarib o'quv harakatlarini takrorlashlari va bajarishlari lozim bo'ladi. Ular izohli mashqlar deb nomlanadi va bajariladigan harakatlarning mohiyatini anglagan holda ko'nikma va malakalarni egallashga imkon beradi.

Laboratoriya ishlari o'quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda turli texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalami o'tkazish metodlari bo'lib, ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod o'quvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarini amalga oshirish va ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikmalarini tezkor shakllantirishga imkon beradi. Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma va jihozlar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o'quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o'lchash ishlarini tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi.

Laboratoriyadan amaliy ishlarning farqi shundaki. bu metod o'quvchilarning mavjud nazariy bilimlarni amaliy masalalar yechimini topishga yo'naltirilgan faoliyatini tashkil etishga xizmat qiladi. U o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, bilish faoliyatini nazorat qilish hamda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tuzatish borasidagi ko'nikmalarini shakllantirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarning bilish faoliyati quyidagi besh bosqichda tashkil etiladi:

1. O'qituvchining tushuntirishi, faoliyat *mohiyatini* nazariy jihatdan anglash bosqichi.

2. Ko'rsatma, yo'l- yo'riq berish bosqichi.

3. Sinov bosqichi (bu bosqichda ikki-uch nafar o'quvchi amaliy harakatlarni bajaradi, qolgan o'quvchilar esa ularning faoliyatini kuzatadi).

4. Faoliyat (harakat)ni bajarish (har bir o'quvchi topshiriqni mustaqil ravishda bajaradi, ayni o'rinda topshiriqni bajarishga qiynalgan o'quvchilarga alohida e'tibor qaratilib, ularga yordam

ko'rsatiladi).

5. Nazorat bosqichi (bu bosqichda o'quvchilarning ishlari qabul qilinadi va baholanadi; ishning sifati, materialning maqsadga muvofiq tanlanganligi, vaqt nutqayi nazardan tezkorlik, topshiriqni bajarish tizimining to'g'riligi va samaradorligi kabi holatlarga alohida e'tibor beriladi).

O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson darajasida tarbiyalash borasidagi mavjud muammolarni xalq etish ta'lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta'minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish murakkab jarayon bo'lib, qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk vakillari jalb etiladi. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Bu sohani chuqur o'rganish, zamonaviy yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, uni shakllantirish, takomillashtirishni amalga tatbiq etish jarayonining rivojlanishi yuqori darajada deb bo'lmaydi. Bu muammoning ijobiy hal qilinishi uchun tasviriy san'at o'qituvchilaridan dars o'tish jarayonida yangi pedagogik texnologiyani qo'llanilishi talab qilinayotgan ekan, dars o'tish jarayonida qanday texnologiyalardan foydalanishimiz mumkin degan savol tug'iladi. Bu haqda biz o'qituvchilar chuqur va jiddiy o'ylab ko'rishimizga to'g'ri keladi. Tasviriy san'at darslari amaliy mashg'ulot jarayoni bo'lib, berilgan mavzuni to'laqonli tasvirlash uchun qisqa vaqt (xaftasiga 1 o'quv soatiya'ni 45 daqiqa) sarflanadi. Agar biz tasviriy san'at darslarda boshqa asosiy vaqtinazariy bilimlarga ajratilgan fanlarda bo'lgani kabi o'yin texnologiyasini qo'llasak, bunda juda ko'p vaqtimizni bu mashg'ulotga sarflab amaliy ishni bajarishga vaqtimiz yetmaydi. Shuning uchun hamma texnologiyalar ham tasviriy san'at darslariga to'g'ri kelavermaydi. Tasviriy san'at darslarida shunday texnologiyani qo'llashimiz kerakki, bu texnologiya darsga xalaqit bermasin, balki uning samaradorligini oshirib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirib, bilim olish jarayonini

tezlashtirishga ko'mak bersin. Quyida tasviriy san'atda darslarida pedagogik metod va texnologiyalardan foydalanish ko'rsatilgan:

Metodik ko'rsatmalar. O'qituvchi har bir tasviriy san'at darsidan boshlab o'quvchilarni dars vaqtida o'zlarini tuta bilishga, o'quv qurollaridan to'g'ri foydalanishga, Shuningdek, dars vaqtida gavdani to'g'ri tutishga o'rgatib borishi lozim. Bolalarning yon daftarlarga va har xil daftarlarga rasm chizishlariga yo'l qo'ymaslik ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bolalarga rasm daftar varog'ining faqat bir tomoniga chizilishini tushuntirish kerak. Shuningdek o'quvchilarga oddiy daftarni tutishga ruxsat etmaslik kerak. Chunki daftar chizish uchun maslashmaganligini tushuntirish kerak.

Ko'pincha o'quvchilar yotiq chiziq chizganlarida daftarni to'g'ri ushlab, tik va qiyshiq chiziq chizganlarida esa daftarning holatini o'sha chiziqqa mos o'zgartirib turadilar. Bu esa ortiqcha ish bo'lib, o'quvchilarning o'zlari chizayotgan chiziqlar to'g'ri yoki egriligini bilib olishlariga va qo'l harakatining rivojlanishiga xalaqit beradi.

Rasm chizishda o'rta (HB yoki TM) qalamlardan foydalanish kerak. Chunki qattiq qalamlar daftarni titib yuboradi va o'chirg'ich bilan o'chirilganda unda iz qoldiradi, juda yumshoq qalam esa daftarni iflos qilib yuboradi.

O'quvchilarni qalamning uchlangan uchidan o'zoqroq ushlashga o'rgatish lozim. Agar o'quvchi qalamni uchlangan yeriga yaqin ushlab rasm chizadigan bo'lsa, u vaqtda barmoqlari chizilayotgan chiziqlarni to'sib qoladi va qalamni erkin yurita olmaydi. Qalamni erkin yurttishda jimjiloq tirkak vazifasini o'taydi. Agar chiziq noto'g'ri chizilgan bo'lsa, avval u to'g'rilab chiziladi, so'ngra noto'g'risi o'chiriladi. Bunday qilinganda xato yaqqol ko'rinadi. Ko'pincha o'quvchilar yumshoq o'chirg'ich o'rniga siyohni o'chiradigan (qizil va ko'k rangdagi) qattiq o'chirg'ichni ishlatadilar. O'qituvchi bunga yo'l qo'ymasligi va qattiq o'chirg'ichning tarkibida qum ko'p bo'lishini, o'chirayotganda u daftarni tez titib yuborishi mumkinligini bolalarga tushuntirish kerak. O'chirish lozim bo'lganda, daftarni

bir qo'l bilan ushlab, ikkinchi qo'l bilan bir xil yo'nalishda harakat qilib noto'g'ri chiziqlar o'chiriladi. Shunday qilinmasa, daftarning o'chirilayotgan yeri sinishi (qayrilishi) natijasida bo'yoq yoki qalam rangi o'sha joyda ko'proq toplanishiga olib keladi, bu ishning sifatini bo'zadi. O'chirg'ichni ishlatib bo'lgach, qo'lda ushlab o'tirmasdan tezda partaga qo'yish kerak. Chunki qo'l terlaganda uning nami o'chirg'ichga o'tadi. Ho'l o'chirg'ich esa chiziqni yaxshi o'chirmaydi daftarni qoraytirib ifloslantirib yuboradi.

Akvarel bo'yoqlar bilan ishlashda mo'yqalamlardan foydalaniladi. Bo'yaladigan yo'zaga qarab mo'yqalamning kattasi yoki kichigi ishlatiladi. Boshlang'ich sinflarda har xil ya'ni 1-10 gacha raqamli qattiq yoki yumshoqlikdagi, yuqori sinflarda esa qattiq yoki yumshoqlik darajasi yanada ko'p mo'yqalam ishlatilishi mumkin. Bo'yoqlarning bir necha xillari mavjud bo'lib, ularning maktabda qo'llaniladiganlari akvarel va guashdir. Guash bo'yog'idan maktabda naqsh va dekorativ rasm chizish darslarida keng foydalanish mumkin. Akvarel va guash suv bilan yaxshi aralashadi. Guash kichik shisha va plastik idishlarda hamda alohida-alohida bankachalarda bo'ladi. Guash akvarel kabi qurib qolish, parlanish xususiyatiga ega. Shuning uchun bankachadan bo'yoq keragicha ishlatilib qopqog'ini mahkam yopib qo'yish lozim. Olingan bo'yoqlarga suv qo'shib suyultiriladi, so'ngra ishlatiladi. Guash bilan qog'oz yuzasini ham yupqa, ham qalin holda qoplash mumkin. Qog'oz yuzasini yupqa qoplash uchun bo'yoq suyuqroq, qalin qoplash uchun quyuqroq holda ishlatiladi. Tasviriy san'at darsida har bir o'quvchining o'z qalami, o'chirg'ichi, daftari, akvarel bo'yog'i bo'lishi shart. Akvarel bilan ishlash vaqtida o'quvchilarda mo'yqalam, uni tozalash va bo'yoqni suyultirish uchun alohida stakanda suv va bir parcha toza latta hamda bo'yoq qorishtirshi uchun palitra yoki qog'oz bo'lishi talab etiladi.

Anjuman - ma'ruzani tashkil etish metodikasi.

Maqsadi: - inssenirovka taklif etilgan mavzu yoki qandaydir qo'yilgan vaziyatga o'zining munosabatini konspektiv tarzda bayon etish, nutq ayta olish, tezkor fikrlay olishni rivojlantirish maqsadida

o'tkaziladi;

- chiqishlarni tahlil qilish va baholash, ma'ruza qiluvchilarni baholash mezonlarini ishlab chiqish ko'nikmasini shakllantiradi.

1. Pedagog yoki boshqa boshlovchi mavzuni, maqsadni e'lon qiladi va unga qiziqishni rivojlantiradi.

2. Ekspertlar va sekretar belgilanadi.

3. Qaysi mavzu bo'yicha, ma'ruzachilar o'zlarini qanday vaziyatda tasavvur qilishlari va qanday ko'rsatkichlar bo'yicha baholanishlari aytib o'tiladi.

4. Tayyorlanish uchun vaqt beriladi. Har bir ishtirokchi individual tarzda o'zining ma'ruzasini tayyorlaydi.

5. Keyin ishtirokchilarga navbati bilan so'z beriladi. Ma'ruzalar besh minutdan oshmasligi kerak. Qolgan tinglovchilar ma'ruzachilarni tinglashadi.

6. Ma'ruzalar tugaganidan so'ng, ekspertlar chiqishlarni aytib o'tilgan mezonlar bo'yicha baholashadi. Chiqishlarni tahlil etish uchun bosqichda amalga oshiriladi. Har bir ekspert chiqishga mos bahoni qo'yadi va ma'ruzachining o'rni belgilaydi. Keyin o'zining tashabbusi bilan yonidagi sherigi bilan baholash bo'yicha aloqaga kirishadi. Zaruriyat tug'ilganda, o'zining bahosiga o'zgartirish kiritadi. Shundan so'ng, umumguruhiy munozara o'tkaziladi. Chiqishlarning mazmuni tahlil qilinadi, ma'ruzachilarning xatti-harakatlaridagi ijobiy va salbiy jihatlar aniqlashtiriladi.

7. Boshlovchi chiqishlar bo'yicha yakuniy xulosni aytadi va umumlashtiradi.

Texnik ekspert ma'ruzachilar egallagan o'rinlarni e'lon qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. O'qitish metodlarining tasnifi.
2. O'qitish metodlarini bilish manbalari bo'yicha metodlar qanday guruhlariga bo'linadi?
3. O'qitish metodining qanday vazifasi bor?
4. I.Y. Lemer va M.N. Skatkin o'qitish metodlarini qanday

turlarga ajratganlar?

5. Y.K. Babanskiyning tasnifi bo'yicha *metodlar nechta* guruhga bo'linadi?

6. O'qitish metodlarining mohiyati va mazmuni aytib bering.

1.7. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHDA DIDAKTIK PRINSIPLAR.

Maktablarda ta'lim-tarbiya ishlarini samarali bo'lish mashg'ulotlarning to'g'ri mazmunli va izchil olib borishga bog'liq.

Ta'limning tarbiyalovchilik xususiyatini ta'lim mazmuni bilan, ta'lim metodlari bilan amalga oshiriladi. Har bir fan o'qituvchisi kabi san'at o'qituvchisi ham pedagogik nazariya va uning prinsiplarini mukammal o'rganishlarini talab qiladi. Didaktika – pedagogik ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganiladigan qismidir. Didaktika grekcha so'z bo'lib, saboq bo'ladigan so'zdir, ya'ni didaktika – ta'lim nazariyasi demakdir.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar negizida amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishda didaktik o'yinlardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Didaktik o'yin o'rganilayotgan obyekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o'yin ham ijtimoiy faoliyat ko'rinishi sanaladi.

Hozirgi vaqtda o'qituvchilar qo'lida barcha o'quv fanlari bo'yicha didaktik o'yinlarning ishlanmalari mavjud, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bo'yicha yaratilgan o'quv dasturlarda turli didaktik o'yinlarning ro'yxati yetarli darajada ko'rsatilgan.

Ta'limning globallashuvi ta'limiy va rivojlantiruvchi xarakterga ega va yo'nalishi jihatidan xilma-xil bo'lgan kompyuter o'yinlarining maktab amaliyotiga jadal kirib kelishini ta'mmlamoqda. Didaktik o'yinlar o'quvchilarga ijtimoiy-foydali mehnat hamda, o'qish ko'nikmalarini faol o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning ahamiyati uning natijasi bilan emas, balki jarayonning mazmuni va uning kechishi bilan belgilanadi. O'yinlar bolalarni ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ularning turli psixologik zo'riqishlarini kamaytiradi. Didaktik o'yinlardan foydalanilganda o'quvchilarning manfaatdor bo'lishlari ijobiy ahamiyatga ega

bo'lgan taqdirdagina ularni taqdirlash mumkin. Aksincha, metodik jihatdan puxta asoslanmagan hamda shunchaki tashkil etilgan o'yin ijobiy natija bermaydi.

Didaktika xususiy metodikalar bilan mustahkam bog'langan holda, barcha o'quv fanlari uchun qonun va qoidalarni belgilab beradi.

Umumiy didaktika asosida ba'zi o'quv predmetlari bo'yicha xususiy didaktikalar kelib chiqadi. Ular metodika deb ataladi. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi, matematika, adabiyot metodikalari va tasviriy san'at fani asoslarini o'rganishda quyidagi pedagogikaning nazariy prinsiplari katta ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya birligi.

Ta'limning ilmiylik prinsipi.

Ta'limda ko'rsatmalik prinsiplari.

Ta'limda ongllilik va aktivlik prinsiplari.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarni yosh individual xususiyatlarini hisobga olish.

Tasvirlash jarayonining boshqa fan materiallari bilan bog'liqligi.

Ta'lim prinsipi tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonining xarakteri, yo'nalishi, o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarni o'zlashtirishning, tegishli ko'nikma va malakalar hosil qilishning qonun va qoidalarini o'z ichiga oladi. Bizning davrimizda maktab ta'lim sistemasida ongllilik va aktivlik prinsiplari muhim ahamiyatga ega. Hozirgi maktab ta'limi o'quvchilarining ongli, mustaqil, aktiv faoliyatiga suyanadi.

Ta'limda onglliylilik o'quvchilarning ilmiy bilimlarni amalda qo'llay olishlarini o'z ichiga oladi.

Maktablarda o'quvchilarga beriladigan bilimlar hozirgi zamon bilimlar darajasida bo'lish, o'quvchilarga ularni muayyan sistemada bo'lishni ta'min etishi lozim.

O'qituvchining vazifasi ob'ektiv jihatdan narsa va hodisalar tasvirini ifodalashda realistlik san'atining mohiyatini ilmiy ravishda

ochib bera olish kerak.

Maktabda tasviriy san'at dars predmeti boshqa fanlar qatori o'zining mustaqilligiga ega. Shuning uchun tasviriy san'at predmeti bir qator ilmiy asoslarga yondoshiladi.

Ta'lim-tarbiyaning birligi, prinsipi. Maktab sharoitida ilg'or o'qituvchi bo'lish uchun hozirgi zamonaviy didaktik prinsiplarni egallab uni ijodiy ravishda amaliyotda qo'llay bilish maqsadga muvofiq.

Hozirgi pedagogika ta'lim-tarbiyaning mohiyatini, didaktik prinsiplarini ochib beradi, shuning uchun birinchi o'rinda siyosiy g'oyaning maqsadga yo'nalishi va ta'lim-tarbiyaning birligidadir.

Umumta'lim maktabning vazifasi yosh avlodni tetik ruhda tarbiyalab, ularning dunyoqarashlarini ma'naviy shakllantirishdir.

Tasviriy san'at o'qituvchisining vazifalari ta'lim-tarbiyada yaratilgan prinsipni tasviriy san'at asarlar g'oyaviy-siyosiy yo'nalishini ko'rsatishdir¹⁶. O'qituvchilarda ta'lim-tarbiya berish ta'limotlari hamda davlatimizning ko'rsatmalari asosida yosh avlodni har tomonlama kamolotga yetgan ma'lumotli va zamon talabiga javob beradigan, yuksak darajadagi fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan kishilar qilib tarbiyalashdir.

O'quvchilarga tasviriy san'at bo'yicha ta'sir ko'rsatish kuchidan foydalanishda, tasviriy san'at o'qituvchisi keng imkoniyatga ega.

Yosh o'quvchilariga tasviriy san'atni targ'ib etishimizda, uning maqsad va vazifalarini, jamiyatimizning qurilishdagi ahamiyati, san'atning haqqoniyligi va xalqchilligi, san'atning realistik prinsiplari asosida yaratilishini ochib berishimiz lozim.

Tasviriy san'at o'zining yorqin obrazi bilan bolalar hayotida, haqqoniyligi, go'zallik vositasida, asarda tasvirlangan badiiy obrazlarda hayotni real ochib beradi.

U insonga emotsional ta'sir ko'rsatib, o'quvchilar sezgisini o'stiradi, badiiy didini shakllantiradi. Ana shunday sifalarga qarab, tasviriy san'at o'qituvchisi tarbiyaviy maqsadlarni ko'zlab undan

¹⁶ R.K.Rajabov, X.E.Sultanov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. T. 2008.

foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

San'atning insonga ta'sir qilish kuchiga suyanib, o'qituvchi bolalar bilan har tomonlama tarbiyaviy ishlarni olib borishi mumkin.

Bolalarni san'at bilan yaqinlashtirar ekanmiz, avvalo biz ularga san'atning maqsad va vazifalarini ochib berishimiz kerak va asosan realistik san'at prinsiplari, xalqchilik va uning prinsipi, jamiyat qurilishida tasviriy san'atning ahamiyatini tushuntirib berishimiz kerak.

Hayotni adabiy obrazlarda aks etira turib, unga estetik baho berib, tasviriy san'at hayotda go'zallikni ko'ra bilish uchun kuchli qurol ekanligini tushintira bilishimiz zarur. U kechagi haqiqatni bildiribgina qolmay, balki ertangi hayotni ham to'g'ri ifoda etadi.

Agar o'quvchilarning o'zida ijodiy qiziqish katta bo'lsa, o'z fikr mulohazalarini, hissiyotlarini ifoda eta olishsa atrofda har bir narsaga estetik jihatdan qaray bilishsa estetik g'oyaviy tarbiya juda muvaffaqiyatli kechadi.

Estetik tarbiya bilan shug'ullana turib, bo'lajak o'qituvchi, maktab o'quvchilarining san'atni to'g'ri tushunib kamolotga erishayotganini yaxshi bilishi kerak.

Tasviriy san'at o'qitish bolalarga atrof-muhitni tushuna bilishlari go'zallikni ko'ra olishda yordam beradi.

Ilmiylik prinsiplari. O'quvchilarning dunyoqarashlarini tarkib toptirish va ularni amaliy faoliyatga tayyorlashda ilmiylik prinsipi asos hisoblanadi.

Buning asosiy negizi ob'ektiv qonuniyatdan iborat bo'lib fan asoslarini chuqur o'zlashtirmay turib, o'quvchilarda dunyoqarashni vujudga keltira olmaydi.

Ilmiylik prinsipini maktab ta'limi mundarijasiga fan tomonidan aniq berilgan o'quv materialining kiritilishini (bu talab maktab dasturlarini va darsliklari tuzish vaqtida shuningdek o'qituvchi har bir dars uchun material tanlayotganda hisobga olinadi) hamda o'quvchilarning yoshi uchun munosib bo'lgan ilmiy tushunchalar va terminlar bilan qurollantirishni taqozo qiladi. Dasturlarda va darsliklarda terminologiyani egallashdagi tartib va

izchillik belgilanadi.

Bu tartibga qat'iy rioya qilish hamda o'quv jarayonida qabul qilingan terminlarnigina joriy etish muhimdir.

Ilmiy nazariyalar bilan tanishtirish talabi ko'proq darajada o'rta va yuqori sinflarga taalluqlidir, ammo boshlang'ich maktabda ham o'qituvchi darslar mundarijasiga ilmiy bilimlar joriy etib, bu ishga muayyan hissa qo'shadi. O'quvchilarga rus tili grammatikasi, tasviriy san'at, tabiatshunoslikdan ba'zi ilmiy tushunchalar beriladi.

Ilmiylik prinsipini boshlang'ich maktab o'quvchisidan maktab o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqiga alohida e'tibor berishini talab qiladi. O'qituvchi bolalarning ayrim masalalarini ilmiy asosida tushunishda hech qanday chetga chiqishlariga yo'l qo'ya olmaydi, hamda ilmiy tushunchalar va terminlarni to'g'ri ishlata bilishga o'rgatadi.

O'z predmetini yaxshilab o'rgangan, bolalarning psixologiyasini ta'lim va tarbiya nazariyasini biladigan o'qituvchigina o'qitishning dastlabki yillaridanoq o'quvchilarni ilmiy bilimlar dunyosiga olib kira oladi, ularda bilimlarni, fanni egallashga zo'r intilish uyg'ota oladi.

Tasviriy san'at o'qituvchisining vazifasi, o'quvchilarga tekislikda predmetlarni tasvirlash qonunlarini va tevarak-atrofdagi tutgan o'rni haqida tushuncha berish, o'quvchilarni asosiy prinsiplar bo'yicha fikrlashlari, realistik san'atga ob'ektiv qarashlari va narsa va hodisalarga haqqoniy tasvirlashlariga yordam berishlari kerak.

Tasviriy san'at ta'limining o'qitilishida o'qituvchi turli shakllar tuzilishini konstruktiv jihatdan uning tabiatdagi go'zalligini ochib berib o'quvchilarning estetik didlarini rivojlantirishi lozim.

Tasviriy san'at ta'limining ilmiylik prinsiplari asosida perspektiva, yorug' soyalar va ularning qonunlari, anatomiya va boshqalar yotadi.

Masalan: tasviriy san'at ta'limida perspektiva qonunlari qurilishlarini o'quvchilarga tushuntirib va ularning perspektiva haqida aniq tushunchaga ega bo'lib, uni amalda qo'llay olishga erishmoq kerak.

Predmetlarni konstruktiv qurilishini o'quvchilarga albatta tahlil etib berish lozim.

Rasm individual bo'lishi mumkin, u holda ham hamma o'quvchilarni ishlari tekislikda perspektiv qonunlar asosida qurilishi lozim.

Shunday qilib, badiiy jarayonda ham ilmiylik prinsiplari zarurdir.

O'qitish jarayonida maktab o'quvchilari real hayotni to'laroq aks ettiradigan, fan tomonidan aniq belgilangan bilimlar sistemasini yaxshi o'zlashtirishlari lozim bo'ladi.

Rasm chizishning asoslari perspektiva, rangshunoslik, soyalar nazariyasi kabi fanlar mujassamlangan. Perspektiv rasm chizishga o'rgata turib, bolalar diqqatini perspektiva qoidalariga rioya qilishga jalb etamiz. O'quvchilar bu darslarda buyumning konstruktiv formasini aniq to'g'ri chiqarishga odatlanadilar.

Rasm chizishning texnikasi har xil bo'lishi mumkin, lekin chizish qoida va qonunlari o'zgarmaydi.

San'atda materialistik va idealistik nuqtai nazar qanday aks etishi haqida alohida to'xtalib o'tishimiz kerak. Realistik san'at bu haqiqatdagi bor narsani real ijodiy ifodalashdir. Rassomning tabiatga bo'lgan munosabatning bahosidir.

Formalistik san'at-rassom turli hodisalarni yuzaki ifodalashidir. Formalistik rassomning asarida realizmdan yiroq sub'ektiv hayot muhimdir.

Real haqiqat rassom realistikasining dastlabki momentidir. Realistik san'at ob'ektiv dunyoni birinchi o'rinda ko'rdi, shu bilan birga materiya birlamchiligini va ongning ikkilamchiligini ko'rsatdi.

Naturaga qarab rasm chiza turib, biz faqat buyumni tekshiribgina qolmay, uning ichki strukturasini ham bilishga qiziqamiz.

Buyumning tashqi ko'rinishi uning ichki tuzilishidan aniqlandi.

Masalan, skelet ko'zga ko'rinmaydi, lekin tashqi formani

to'g'ri chizishimiz juda muhimdir, shunday qilib, chiza turib odam dunyoni o'rganadi, uni analiz qiladi. Real haqiqatni idrok etish jarayoni ilm va san'atning asosidir.

Rasm chizishni o'qitishning ilmiylik prinsip realistik san'at metodlarini egallashdagina emas, kuzatish va qizo'quvchanlikni rivojlantirishda ham ahamiyati katta.

Tashqi muhit bilan tanishishda uning qonunlarini o'rgana bilishda o'quvchilarni aktiv bo'lishga o'rgatadi. Har bir pedagog ma'lum bolalarni o'ylamay naturadan ko'chirma olishdan saqlash qiyin. O'ylamay chizishdan saqlay olish usullaridan biri: tadqiqot qilish xarakteriga ega bo'lgan masalani o'rta qo'yishdir.

Akademik litsey, kasb-hunar kolleji ishlarida ilg'or o'qituvchi bo'lish uchun hozirgi zamon didaktikasini egallashi va uni ijodiy ravishda amalda qo'llay bilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki ta'lim va tarbiyaning mohiyatini quyidagi didaktik sistemadagi prinsiplar ochib beradi. Ta'lim-tarbiyada o'quvchi yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda mutaxassislikning maqsadga intilish, yosh avlodni mustaqillik ta'limotlari ko'rsatmalari asosida har tomonlama ma'lumotli o'zligini anglashlik, xissiyotlarini o'zida mujassamlashtirgan kishilar qilib tarbiyalash. Shuning uchun avvalo, tarbiya ishlarida o'zlikni anglash g'oyaviylikda alohida e'tibor berib kelinmoqda. O'quvchilar yoshlarga tasviriy san'at ta'sir kuchidan foydalanishida, tasviriy san'at o'qituvchisi keng imkoniyatga ega. Biz o'quvchi yoshlarga tasviriy san'atni targ'ibot etishimizda uning maqsad va vazifalari katta ahamiyatga ega bo'lgan san'atning realistik prinsiplari asosida yaratilishini ochib berishimiz kerak. San'at asarlari o'quvchilarga hayajonli ta'sir ko'rsatib, inson sezgisini o'stiradi, fikrini shakllantiradi. Ana shunday xislatlarga ko'ra tasviriy san'at o'qituvchisi tarbiyaviy maqsadlarni qo'llab, undan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Hammamizga ma'lumki, faoliyatimizda ilmiylik prinsipi eng muhim o'rnlardan biri hisoblanadi. Chunki o'quvchi, yoshlarga beriladigan barcha bilimlar ilmiy asoslangan bo'lib, u amaliyot bilan chambarchas bog'langan xulosadan iboratdir.

Tasviriy san'at o'qituvchisining vazifasi o'quvchi, yoshlarga tekislikda narsalarni bo'yoq bilan tasvirlash qonunlarini va ularni tevarak-atrofdagi tutgan o'rnini o'quvchi-yoshlarga ularni real tasvirlay olishlariga yordam berishi kerak. O'qituvchi o'quvchi, yoshlar oldida ketma-ketlik topshiriqlar sistemasini quyib, rasm ta'limining asosiy tuzilish qonunlarini tavsiya etmog'i lozim.

Tasviriy san'at darslarini o'qitishda rassom-o'qituvchi, turli shakllarni tuzilishi konstruktiv jihatdan tabiatning go'zalligini ochib berib, o'quvchilarda estetik didlarini rivojlantirishi kerak.

Tasviriy san'at ta'limida ko'rgazmalilik prinsipi. Asosan o'quvchi-yoshlar ko'rgazmalilik prinsiplarida vosita yordamida aniq tushunchalarga ega bo'lib boradilar. Predmetga qarab, uni tuzilish hislatlarini aniq ko'radilar. Narsaga qarab rasm ishlashning o'zi ham ko'rgazmalilikdir. Narsadan rasm ishlash davomida shaklni kuzatishda his-tuyg'ular, farqlashlar yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham o'quv jarayonida narsadan foydalaniladi. Pedagogning vazifasi o'quvchi, yoshlarga diqqat-e'tiborni bir joyga jamlashni o'rgatish, ishga mustaqil ravishda yondoshishga o'rgatish. Shuning uchun pedagog har bir narsa qo'yilmasini jiddiy ravishda o'ylab ko'rishi kerak. Narsani kuzatishda ko'rsatmaliliklardan ham foydalanib boriladi. Bunda karton va boshqa materiaalardan foydalaniladi. Ko'rgazma ham metodik tomondan o'quvchi, yoshlarga tushunarli bo'lishi kerak. Masalan, talabalarga geometrik jismlarni ishlayotganlarida uning konstruktiv tuzilishiga, sxemalarni ko'rsatish va uni chizish, ko'rgazmalardan foydalanish juda o'rinlidir. Bu holda o'quvchi, yoshlar tez fikrlab narsani chizish yo'llarini o'rganib oladilar.

Ta'lim sistemasi va ko'rgazmalilik prinsipi juda muhim ahamiyatga ega. Pedagogika klassiklari ta'limning ko'rgazmali bo'lishiga oid qimmatli fikrlar berganlar. Buyuk pedagog Yan Amos Komenskiy, Pestolossi, ayniqsa ulug' rus pedagogi K.D.Ushinskiyning ta'limni ko'rgazmali bo'lishi haqida fikrlari muhim ahamiyatga ega va u hozirgi kunda ham o'z qimmatini yo'qotmagan.

Hozirgi pedagogika tarixiy nazariyalarga tanqidiy yondoshib tajribalar va yutuqlarga asoslangan holda ko'rgazmalilikning ilmiy asoslarini ishlab chiqadi va uni amalda qo'llashning yo'l-yo'riqlarini belgilab berdi.

Ta'limning ko'rgazmalilik prinsipini boshqa didaktik prinsiplardan ajratgan holda talqin qilib bo'lmaydi. U didaktikaning boshqa prinsiplari, ayniqsa ta'limda onglilik va aktivlik, mustahkam va puxta o'zlashtirish kabi prinsiplar bilan mustahkam bog'liqdir.

Ta'limning ko'rsatmalilik prinsipi o'quv materialini aniq obrazlar orqali bevosita o'quvchilarning idrok qilishlarini ta'minlashga qaratilgan prinsipi bo'lishi bilan xarakterlanadi.

“Bu ko'rgazmalilik shunday ta'limki, - u mavhum tasavvur va so'zlarga emas, balki bolalar bevosita idrok qilgan aniq obrazlarga asoslanadi. Bu obrazlarni bolalar o'qituvchilarining rahbarligi ostida o'qish protsessisning o'zida bilib olishganmi, ilgari mustaqil kuzatish natijasida bilib olganmi, bari bir”.

Ko'rgazmalilik prinsipi o'quvchilarni ishonarli bilimlar bilan qurollash, idrok eta bilish manbai bo'lgan buyumlarning o'ziga murojaat etishdan iboratdir.

Naturaga qarab rasm chizishning o'zi ko'rgazmali o'qitish metodidir. Naturaga qarab rasm chizish protsessii buyumni ko'ra bilish, his qilish, kuzatishdan boshlanadi.

Ko'rgazmalilik naturani kuzatish va uni analizini to'g'ri talqin qilinishi bilan bevosita bog'liqdir. Bu buyumni va hodisalarni yaxshi tushunishda ta'sir qiladi, shu bilan birga, tasvirni qog'oz sathida to'g'ri ifodalashdagi sifatini ham yaxshilaydi.

Fizika va geometriya o'qituvchisi tajriba bilan o'z fanini tushuntirishga tirishganidek tasviriy san'at o'qituvchisi ham xuddi shunday modellarining shaklini ko'rsatish kerak. Ko'rgazmalilikning hamma xillari o'quvchiga shaklning tuzilishini nimadan iboratligini, to'g'ri ko'rishga, tushunishga yordam beradi.

Maktab ta'limida o'quvchilarning o'quvchi materiallarini fakt, narsa, hodisa va voqealarning aniq obrazini idrok qilish, sezish orqali ro'y beradi. Ayni bir vaqtda ko'rgazmali narsalarni

sezish ob'ekti bo'lib xizmat qiladi.

Binobarin, ko'rsatmalilik orqali idrok qilish murakkab psixik jarayondir. U ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm-maza bilish, mustaqil harakat va boshqalar sezishga alohida-alohida va bir yo'la, bir ob'ektiv ustida bir necha sezgi organlarini safarbar qilishni talab qiladi.

Kuzatilayotgan ob'ektning xarakteri yoki o'quv materialining xususiyatiga qarab idrok qilish turlicha bo'lishi mumkin: hayotdagi narsa, hodisa va voqealarni yoki o'quv materiallarini to'g'ridan-to'g'ri kuzatish orqali bevosita idrok qilish, ilgari sezilgan va idrok qilingan narsalar va o'quv materiallarining obrazlarini qaytadan esga tushirish, tasavvur qilish kiradi.

Narsa, hodisa va voqealar yoki o'quv materiallarining tasviri ifodalangan ko'rgazma materiallarini namoyish qilish yo'li bilan idrok qilish. Ta'limda qo'llanilayotgan ko'rgazma qurollar o'quvchilarning qanchalik yaqqol va aniq obrazli idrok etishini ta'minlasa va kuzatilayotgan ob'ektga mumkin qadar ko'proq sezgi organlari safarbar qilinsa, o'quv materiallari shunchalik tez, qulay va oson o'zlashtiriladi. Bu esa o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Ko'rgazma materiallar orqali o'quvchilar ob'ektiv borliqdagi narsa, hodisalar va voqealar bilan, ularning xususiyati, belgilari va bir-biri bilan bog'lanish vositalari bilan tanishadilar.

Mavhumiy hodisalarning konkret obrazlar orqali idrok qilish natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikr qilish faoliyatlari rivojlanadi. Ayniqsa, biror o'quv materiali xususiyatlarini mustaqil fikr yuritish taqqoslash, analiz qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish orqali aniqlab, tushunib, o'zlashtirishlariga qaratilgan sxema, tablitsa, diagramma kabi materiallar ustida ishlash muhimdir.

Ko'rgazmalilikni yuqoridagicha tashkil qilish o'quv materialini ongli, mustaqil va aktivlik bilan o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Ko'rgazmalilikning samarali natijalar berishi uchun uning boshqa tomonlarini ham nazarda tutish lozim. Birinchidan,

ishlatiladigan ko'rgazmali qurollar har bir sinf o'quvchilarining saviyasi, yosh va umumiy xarakter xususiyatlariga mos keladigan bo'lishi lozim.

Ikkinchidan, foydalaniladigan ko'rgazma qurollar o'tilayotgan dars mavzusining xarakter xususiyatlariga mos keladigan mavzuning mazmunini ochib berishga yordam beradigan bo'lishi kerak. Darslarda ko'rsatma materialdan ortiqcha foydalanish tavsiya etilmaydi. Ko'rgazmali qurollar ko'payib ketgan paytda taassurotlarining ko'payishi, fikrda qayta ishlashni qiyinlashtiradi, hamda o'quvchilar bilimlarining sifatiga putur yetkazadi.

Inson bilish faoliyatida hissiy obraz qanday rol o'ynashini atroficha tushunishga, aniq fikrlashdan abstrakt fikrlashga, hissiy obrazga o'tishini anglashga imkon beradi.

O'quvchilarning rivojlanishidagi aniq obrazli bilan mustaqil jarayon ham, abstrakt fikrlarining shakllanish vositasi ham bo'lishi mumkin.

Ta'limning ko'rgazmaliligi termini bolaning rivojlanishidagi hissiy bilish boyligi va uning ahamiyatini ifodalay olmaydi. Ko'rsatmali o'quv qurollar o'quvchining hissiy bilishini tashkil qilish tomonlaridan biridir. Ular o'quvchining bilish faoliyatidagi hissiy va aqliy bilishning o'zaro murakkab dialektik ziddiyatli bog'lanish momenti, xolos.

Shaxsni garmonik ravishda rivojlantirish, o'quvchilarining aqlini o'stirishning murakkab vazifalari o'qituvchidan bolaning hissiy bilishini mohirona yo'lga qo'yishni talab qiladi.

O'qitish protsessidagi bilish faoliyatini shu asosida boshqarish o'quvchilarning aqlini o'stirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Ko'rgazmalilik prinsipi o'qitish maqsadlariga mos bo'lib, materialining mazmuni bilan belgilanadi. Bu materialni o'rganish esa o'quvchilarni chinakkam ilmiy va hayotiy muxim bilimlar bilan qurollantirishga undaydi. Ko'rsatmalik bu bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirib olishga hamda ularning hayot bilan, mehnat praktikasi bilan bog'lanishiga yordam beradi. Mashg'ulotlarda turli xil ko'rgazmali qurollarni qo'llash o'quvchilarning fikrlash faoliyatini

aktivlashtiradi, ularning diqqatini safarbar etadi. Shuning uchun ko'rgazmalilik vositalari o'qitishning hamma bosqichlarida o'quvchilarining yangi materialini idrok qilishlarida, bilimlarni mustahkamlashda, tekshirish hamda amaliy faoliyatda va ishda qo'llanishda, mehnat ko'nikmalari va malakalarini hosil qilishda tatbiq etiladi.

Ta'lim protsessida ko'rgazmalilikdan foydalanishda bir qator metodik talabalarga rioya qilish kerak.

Birinchidan, ko'rgazmali qo'rollarning u yoki bu xilini tanlash darsning maqsadini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Ikkinchidan, ko'rgazmali qurollar bilan ishlaganda o'qituvchi o'quvchilarning bu qurollarini idrok etishga rahbarlik qilishlari, ularning diqqat-e'tiborani o'rganilayotgan buyumning asosiy va muxim tomonlariga qaratishlari, o'quvchilarning mumkin qadar ko'proq aktiv va mustaqil ravishda ishlashlari uchun sharoit yaratishlari kerak.

Uchinchidan, darsni ko'rsatmali qurollar bilan to'ldirib yubormaslik, ulardan ta'lim maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan miqdorda foydalanish lozim. Agar darsda bir necha ko'rgazmali qurolni ko'rsatishga to'g'ri kelsa, ularning hammasini birdaniga emas, balki ehtiyojga qarab ko'rsatish kerak. Ko'rgazmalilik prinsipidan yana biri, u ham bo'lsa o'qituvchini chizgan rasmlari. Birinchidan, o'qituvchi o'zi chizib ko'rsatgan rasmlarida kerakli bo'lgan rasm texnika o'quv materiallaridan qanday foydalanish kerakligi haqida tushuntiradi.

Bu borada o'qituvchining sinf doskada bo'r (mel) bilan chizgan rasmlari alohida o'rin egallaydi. Sinf doskasida rasm chizishni o'ziga xos xususiyati bo'lib buni tushuntirayotgan materialni tez va sodda qilib 2-3 minut sxematik ravishda chizib ko'rsatish maqsadga muvofiq. Ayrim o'qituvchilar sinf doskasida chizayotgan rasmlarga 10-15 minut sarflashadi, shu bilan birga ular o'quvchilarni vaqtlarini oladilar.

Ikkinchidan, o'qituvchilarning rasm daftarlarini chetiga

chizib ko'rsatishi. Bunda biz o'quvchilarni ishga nazar tashlab ko'pchilikni fikrini chalg'itmasdan ayrim o'quvchilarni ishini ko'rib chiqamiz va tuzatish kiritamiz:

- Sim va boshqa narsalardan ishlangan karkasli modellar konstruktiv jihatdan ishlangan va bo'yalgan qog'ozli ko'rsatmalar;

- Yorug' va soya, perspektiva qoidalarini asoslab ishlangan maxsus ko'rgazmalar;

- Turli shakllarning qonunlashtirilgan sxematik tasvirlari;

- Metodik jihatdan ishlangan ketma-ketlik tartibi;

- Tasviriy san'at namoyondalarining rasm va reproduksiyalari;

- O'qituvchining ko'rsatmasi, qog'oz va sinf taxtasi kabilar.

Bularning hammasi o'quvchi, yoshlarga naturani ko'rish va uni chizish yo'llarini o'rganishga yaqindan yordam beradi. Ya.A.Komenskiy – "ko'rgazmalilik prinsipi – didaktikaning oltin qoidasi", - deb bejiz aytmagan.

Chunki ko'rgazmali qurol o'z xolicha qolib ketmasligi uni so'z bilan isbotlashni taqozo etadi.

Tasviriy san'at predmetlaridan qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollarni quyidagicha guruhlariga ajratish va ularning ta'lim-tarbiyadagi maqsadlariga to'xtalsak:

- a) Naturaga qarab rasm ishlash darslarga bog'liq bo'lgan ko'rgazmalar, yassi predmetlar, daftar, kitob, bayroqchalar, hajmga ega bo'lgan predmetlar, meva va sabzavot maxsuloti, geometrik jismlar, maktab va o'quv qurollari, uy va ro'zg'or buyumlari, odam, qush va hayvon turlari va boshqalar:

- b) narsa predmetlarni konstruktiv qurilishlari jihatdan hamda perspektiv va rang qoidalari asosida ishlashgan ko'rgazmali qurollar:

- v) jadval va sxemalar. Perspektiva qoida va qonunlarini tushuntirish uchun ishlangan poyezd yo'li, katta ko'chalar, metro ichi va boshqalarga qarab, metodik tomondan ishlangan chiziqli yoki rangli ko'rgazmalar;

- g) kartina reproduksiyalari.

O'quvchi haykaltaroshlik; grafika, rangli tasvirlangan

asarlarni yaratgan taniqli rassomlar haqida ma'lumotlardan foydalanish zarur.

d) pedagogning chizma rasmlari.

Sinf taxtasida o'qituvchi tomonidan qo'yilgan natura predmetlarni kompozitsiya perspektiva tomonidan sinf taxtasi yoki varaqda xomaki rasmlarni chizib ko'rsatish mumkin. Bundan tashqari turli rangli qog'ozlarga chizib ko'rsatish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar naturadan ko'ra bilishlari, natura detallarini tahlil eta bilib, naturani obrazli qonun-qoidalar asosida ishlay bilishlari, bo'yashda umumiydan detallashtirishga va yana umumiyga o'tish kabilarni talabalar amalda qo'llay bilishlari maqsaga muvofiq qilib qo'yadi. Etapli ko'rsatmalar qalam va akvarellardan ikki predmetdan tashkil topgan ketma-ketlilik, ko'rsatma odatda 4 etapdan tashkil topishi mumkin 1 etapda natyurmortni kompozitsion tuzilishi, natyurmort predmetlarini ustki o'ng va chap chetki qirralarini aniqlab qog'oz sathiga umumiy joylashishi belgilanadi.

Zamonaviy hamda jaxon andozalariga mos mutaxassislar tayyorlab o'qitish faoliyati. 2 etapda natura predmetlarini bir-birlariga bo'lgan nisbatlari aniqlab olinadi.

3 etapda natura predmetlarini perspektivada qisqarishlari hamda ularni konstruktiv qurilishi, har bir predmetning xarakterlarini makonda ko'rsatadi. 4 etapda ishning tamomlash jarayoni ko'rsatilib so'nggi etaplarda esa naturani ranglar bo'yicha ishlanganligi va boshqalar ko'rsatiladi.

Turli geometrik jismlar kopus, silindr hamda to'g'ri burchakli shakllardan tashkil topgan predmetlarda yorug'-soyalarni belgilash bo'yicha ishlangan holda o'qituvchining ko'rgazmali qurollar katta ahamiyatga ega.

Odam, qush va hayvon kabi boshqa murakkab narsalarning konstruktiv qurilishlari bo'yicha ishlangan tablitsalarni o'quvchilarga ko'rsatishi zarur hisoblanadi.

Turli-tuman ishlangan ko'rgazmali qurollarni oq vatman qog'ozda bajarilishi planshetlarga qo'yib uni o'quvchilarga ko'rsatishda yaxshi natijalarga erishilganligi o'qituvchilarni ish

tajribalardan ko‘rinib turibdi.

Tasviriy san‘at ta‘limini o‘qitishda dars samaradorligini yanada oshirish, omillaridan biri texnika vositalaridan foydalanishdir. Bular o‘z navbatida talabalarni bilim darajasi o‘shida katta ahamiyatga egadir.

Ta‘lim onglilik va aktivlik prinsiplari. Pedagogika fanida aktivlik va onglilik asosiy pedagogikaning prinsiplaridan hisoblanadi. Onglilik aktivlik va mustaqil ishlash hamisha o‘quv materialini yaxshi egallashga olib keladi. Bundan tashqari onglilik va aktivlik o‘quvchilar olgan bilimlarni chuqurroq o‘rganishda zarur bo‘ladi, ishga qiziqish uyg‘otadi, ijodiy ishlashga chorlaydi.

Bu prinsip o‘qitishning shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda o‘quvchilar bilimlarni hamda ularni amalda qo‘llash metodlarini ongli va aktiv egallab olishsin ijodiy tashabbuskorlik keng dunyo qarash tarkib topadigan bo‘lsin. Faqat shunday o‘qitish yosh avlodni ijodiy mehnatga layoqatli jamiyat qurilishiga aktiv ishtirok etuvchi shaxsni tayyorlash imkonini beradi.

O‘qitishdagi onglilik prinsipi o‘quvchilarning o‘quv ishlarini konkret maqsadlarini aniq tushunishi, o‘rganilayotgan hodisa jarayonlarni va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tushungan holda o‘zlashtirib olishini, olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llay bilishini taqazo etadi.

O‘qitishdagi onglilik o‘quvchilarning o‘qishga mas‘uliyatini sezgan holda munosabatda bo‘lishini, o‘quvchining topshiriqlarini o‘z vaqtida aniq, mustaqil va ijodiy ravishda bajarishga harakat qilishga ham yo‘llaydi.

O‘quvchilarning aktivligi ularni nazariy materialni egallab olishida va tasviriy san‘at xonalarida hamda tabiatni kuzatish natijasida bajargan vazifalarida namoyon bo‘ladi. Aktivlik o‘quvchilarning o‘quv va mehnat faoliyatidagi mustaqilligini rivojlantirish bilan mustahkam bog‘langan.

Onglili va aktivlik prinsipini amalga oshirishda o‘quvchilar o‘rganishga kirishgan fan yoki uning bilimining maqsadi hamda vazifalarini ularga ochib berishdan, kasbiy tayyorgarlik uchun

uning amaliy ahamiyatini ko'rsatishdan boshlanadi.

Ta'limning samaradorligi o'qituvchining o'z amaliy ishida bolalarni tasviriy san'at darslarida izchil va muntazam qiziqtirib borish usullariga juda ham bog'liqdir.

Bilimga qaratilgan jarayonlar yetarli darajada aktivlashgan va ruhiy holat aktiv bo'lgan vaqtdagina o'quv materialini o'zlashtirish mumkin. Ruhiy voqelikning oynaviy aks, emas, balki akti ifodasidir. Ruhning faol in'ikosi tashqi omillar ta'sirida paydo bo'ladi, o'z mohiyatiga ko'ra u o'quvchi ichki holatining, o'quvchidagi bilish kuchlari va shaxsiy hislatlarning ifodasidir.

O'qituvchining vazifasi o'quvchining bilim olishiga bo'lgan intilishidan foydalanish, unda bilishga qiziqishi shakllantirish va mustahkamlashdir.

O'qituvchining vazifasi boshlang'i sinf o'qituvchilarining bilim olishidagi umumiy aktivligini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ularni tasviriy san'atga ijodiy munosabatda bo'lishiga mustaqillikka va ishchanlikka odatlantirishdir. O'qituvchi bolalarning aktivligini oshirish uchun kerakli savollar berishi zarur. Shu bilan birga, bolalarni sistemali mustaqil ishlashga o'rgatish kerak. Uyga beriladigan vazifa hamda darsdagi topshiriq xarakter jihatdan har xil bo'lishi mumkin, naturadan faqat qalam bilan chizish, yoki bo'lmasa akvarel guash bo'yoqlari bilan yorug'lik va soyalar yordamida chizib, o'quvchilar to'g'ri bo'yash yoki shtrixovka bilan ifodalashga harakat qiladilar, har biri mustaqil va aql bilan ishlaydi.

O'quvchining vazifasi – o'quvchining fikr yuritishi va rivojlantirishini qo'llab-quvvatlab kuzatib borishdir.

O'quvchi faqat og'zaki tushuntirib, ko'rsatibgina qolmay o'quvchilar bilan bir-birini tushunishga, qiziqtirishga intilishi kerak. Shu ikki momentning qo'shilishi murakkab jarayon hosil qiladi, bu esa o'qituvchidan katta tajriba talab qiladi.

Ta'limda ong'lilik prinsipi, dastavval, aqliy fikr qilish faoliyatidagi aktivlikka bog'liqdir. Tafakkur qilish borasidagi esa bayon qilinayotgshan o'quv materiallari yoki tevarak atrofni

o‘rab olgan borliqdagi narsa, hodisa, voqealar ustida fikr qilishdir. Aktiv fikrlashda, ya’ni taqqoslash analiz va sintez qilish faoliyatini aktivlashtirishga qaratilgan bo‘lmog‘i zarur.

O‘qituvchi tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarni darsda mavzusiga faollashtirish uchun dars mavzusining mazmuni, hayotdagi ahamiyati va uni chizish qoidalarini tushuntirish zarur. Ba’zida o‘qituvchilar o‘quvchilarni faollashtirish uchun ularga dars mavzusi yuzasidan savollar berib, unga berilgan javoblarni to‘ldirish kabi vositalaridan ham foydalandilar.

O‘quvchilar dars va darsdan tashqari vaqtlarda mustaqil ravishda bajarayotgan ishlari vositasida bilimga, malaka ijodiy ko‘nikmaga ega bo‘ladilar, o‘qituvchining vazifasi o‘quvchilarning mustaqil ishlariga yordam berishi, rag‘batlantirish metodi asosida yutuq va kamchiliklarini o‘z vaqtida ko‘rsatish, ularni o‘z kuchlariga ishonchini mustahkamlash kabi vazifa yuklanadi.

Tasviriy san’atdan suhbat darslarida o‘quvchilar kinofilmlarda tasviriy san’at namoyondalarining hayoti va ularning yaratgan asarlari bilan batafsil tanishadilar.

Bunda narsa predmetlari konstruktiv jihatdan ko‘rilishi, perspektiva rangshunoslik kabilarga oid ko‘rgazmali qurollar bilan bir qatorda ko‘rsatilishi mumkin.

Darsda texnika vositalaridan foydalanish o‘quvchilarni dars mavzusi va texnika vositalariga bo‘lgan malakalarini oshirish.

O‘quvchilarga puxta bilim berishda ularning o‘z ish joylarini tashkil etish katta ahamiyatga ega. Bunda o‘qituvchi yil davomida o‘quvchi, yoshlarni sistematik ravishda ularni darsga tayyorgarliklarini kuzatib boradi.

Talabalarning darsga tayyorgarliklarini doim kuzatib boradi. Talabalar o‘quv qurollarini doim darsga olib kelishlari uqtirildi.

Faollik, mustaqillik prinsipi. O‘qitish faoliyatida faollik va mustaqillik muhim o‘rinlardan hisoblanadi. Tasviriy san’at ta’limda bu qonun hisoblanadi.

Tushunish borasining o‘zi ham «onglilik», «faollik», «mustaqillik» kabilardan tashkil topadi. Bular bir-birlari bilan

chambarchas bog‘liq bo‘lib onglik o‘z vaqtida o‘quvchi, yoshlardan faollikni talab qiladi, shunga ko‘ra ko‘pchilik mutaxassislar amaliy mashg‘ulotlarda faollik va mustaqillik muxim deb hisoblaydilar. Tasviriy san‘at darslarida talabalarni dars mavzusi va uning ahamiyati, chizish yo‘llari, perspektiv qoidalari bilan tanishtirib, tushuntirib borish kerak bo‘ladi.

O‘quvchi, yoshlar mustaqil ishlarda albatta bilim malakalariga ega bo‘lishlari, mustaqil ishlarda ularga alohida-alohida yordam berib va turli ishlarda bilim, yutuq va kamchiliklarni ko‘rsatib talabalarni o‘z kuchlariga qarab bilimli qilish va olgan bilimlarini amalda qo‘llash kabilarga chorlab borish kerak va zurardir.

Ta’limning sistematik va ketma-ketlik prinsipi.

Pedagogika fani har bir narsani yangiligi bilan isbotlangan. Har bir fandagi izlanishning bilimga asoslanganligi, har bir narsaning doim oddiydan murakkabga o‘tish holatini kuzatilib kelinadi. Shuning uchun o‘tilgan dars mavzularini yangi dars mavzulariga bog‘lab ketma-ketlikka kengaytirib uni chuqur loyihalab borish kerak.

Sistematik va ketma-ketlik prinsiplarini tuzilishi ham yangi material aniqligi bilan birga to‘ldirib borilishini taqozo etadi.

Tasviriy san‘atda ta’limning sistematik prinsipi juda muxim rol o‘ynaydi. Bu asosan qoidaga asoslanib hozirgi dars mavzusini o‘tilgandan so‘ng keyingi dars mavzusiga bog‘lanadi. Chunki, yangi mavzu o‘tilgan dars mavzusiga nisbatan murakkablashib boradi. O‘qituvchi shunday qilishi kerakki, natura darslarini o‘quvchilarga qiziqarli bo‘lishi uchun naturadagi narsalarni oddiydan asta-sekinlik bilan murakkablashtirib borishi lozim.

Tasviriy san‘at ta’limida voqea yoki hodisalar bilan o‘quvchi, yoshlarni qiziqirtmasdan balki mashg‘ulotlarni sistematik olib borilishi bilan qiziqtirish lozim.

Tasviriy san‘atni dars turlariga bo‘lib o‘qitiladi:

Qalamtasvir, Rangtasvir, Kompozitsiya, Amaliy san‘at, Haykaltaroshlik, San‘at tarixi, Qurish-yasash.

Bu fanlarning bir-birlari bilan bog‘liq bo‘lib mashg‘ulotlar davomida bir-birlarini doim to‘ldirib boradi. O‘quvchilar esa olgan

bilimlarni kengaytirib boradi.

Tasviriy san'at asoslarini o'qitishda o'quvchilarga individual yondoshish.

Maktab har bir individual xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladigan turli yoshdagi bolalar ta'lim oladi. O'quvchilar orasida ko'rib turgan narsalarni to'g'ri tasvirlay oladigan xotira assoida qiynalmay rasm chizadiganlar bilan bir qatorda, oddiy rasmga qarab nusxa ko'chirishga ham qiynaladiganlar uchraydi. Bu borada biz ba'zi o'quvchilarining ko'rish qobiliyatlarining sustligi, rang sezmasligi kabi boshqa xollar hisobga olinadi.

O'quvchilarning psixik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish, har bir o'quvchining imkoniyatiga moslashish degan so'z emas. Aksincha turli usul va metodlar yordamida bilimlarini har bir o'quvchiga yetkazish demakdir.

O'quvchilarning qobiliyat va xususiyatlariga qarab guruhlariga bo'lib ta'lim berish metodi maqsadlidir.

Yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilarga o'zlashtira olmayotgan o'quvchilarni biriktirib qo'yish ham yaxshi natijalar beradi. O'quvchilarning tasviriy faoliyatini aktivlashtirishda, ayrim o'quvchilar bilan yakka tartibda munosabatda bo'lish va unga pedagogik ta'sir o'tkazish ham katta ahamiyatga ega.

Ta'limning individuallashtirish masalasi hozirgi davrda pedagog va ruhshunos olimlar va uslubchilarni qiziqtirmoqda.

Sinfdagi bolalar haqidagi dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lgandan keyin, o'qituvchi hamma bolalarni qobiliyati va malakalariga qarab quyidagi guruhlariga bo'ladilar:

- tasviriy faoliyat yaxshi rivojlangan, kuzatuvchanligi, ijodiy tasavvuri taraqqiy qilgan, rasm materiallarini o'zlashtirgan yoki tez o'zlashtira oladigan o'quvchilar;

- o'quv materiallarini umumiy tushuntirishdan keyin mustaqil ishlash orqali o'zlashtiradigan o'quvchilar.

Tasavvur qilish qobiliyati, so'z va dars materialini sust o'zlashtiradigan, o'qituvchining maxsus yordamida muhtoj o'quvchilar har uchchala guruhdagi o'quvchilarga tavsiya

qilinadigan topshiriqlar oldindan tayyorlanib, o'qituvchining frontal tushuntirishdan keyin hamma o'quvchilar o'z qobiliyatlariga yarasha ish bilan band bo'lishi kerak.

O'quvchilar aktivligini oshirishda o'qituvchi suhbatlari katta ahamiyatga ega. Suhbat har bir o'quvchining aktivligini ma'lum darajada o'stiradi. Natijada darsga aktiv qatnashadilar va har bir savolga javob berishga intiladilar. Turli kartochka-savollar tarqatish o'quvchilarning ijodiy xayolini rivojlanishi uchun turktili bo'lib xizmat qiladi, mazmunli rasm chizishda muvaffaqiyatga erishishlariga quyidagi usullar yordam berishi mumkin.

1. Kartochka-savollar taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin:

2. Sen mavzuni yoritish uchun qanday mazmunda rasm chizmoqchisan?

3. Tasviringda asosiy o'rinni nima egallaydi?

4. Ayrim narsalarni rasmini to'g'ri chizdingmi? Tekshirib ko'r.

5. Birinchi rejadagi narsalarni va figuralarni orqa rejadagilar bilan taqqoslash va boshqalar.

To'g'ri tuzilgan kartochka savollar o'quvchilar bilimining mustahkamligini oshiradi, ularning tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

O'quvchilar bilan individual ishlashda rag'batlantirish usullarining roli ham katta. O'qituvchi o'quvchilarning vazifalarini tekshirayotgan faqat I-II guruh o'quvchilarning yutuqlarini namuna sifatida ko'rsatavermay, III guruh o'quvchilarini xatiga e'tibor berishi kerak. Ulardagi ozgina bo'lsada o'sish va o'zgarishni hisobga olgan holda, ularni rag'batlantirib turish shart. Masalan: bolalar qarang Karim chizgan suratga. Oldingi ishlaridan ancha tuzuk. Karim harakat qilsa, a'lochi o'rtoqlariga tez kunda yetib olishi mumkin ekan. Bugun men unga "4" bal qo'yaman. Agar bundan ham yaxshiroq chizib qolsa, u ham o'rtoqlariga o'xshab "5" baho oladi. O'qituvchining bu so'zlari Karimni albatta "5" baho olishga undaydi. O'quvchilarning aktivligini oshiradi.

O'quvchilar bilan individual ishlashning ahamiyati katta. Bu usul yordamida qoloqlarsiz o'qitish darajasiga yetish mumkin. Tasviriy san'at o'qitish xonalari yorug' bo'lishi kerak. Yorug'lik normal bo'lmagan joyda ko'rish sezgilariga zo'r berish zararlidir.

Ba'zi bir xil o'quvchilarda yaxshi eshitmaslik, uzoqdagini ko'ra olmaslik kabi kasalliklar uchraydi. Odatda bu xil o'quvchilar o'qituvchining e'tiborda bo'lishi va oldingi partalarda o'tirgani ma'qulroqdir.

Ko'z har xil uzunlikdagi yorug'lik to'lqinlarini bir xilda sezmaydi. Ko'z sariq va havo rangni sezishga moyilroq bo'ladi. Ba'zan xromatik ranglarni mutloqa sezmaslik hollari ham uchrab turadi.

Bunday kishining ko'ziga barcha buyumlar qoramtir ranga bo'yalgandek ko'rinadi. Ko'pincha ayrim ranglarni qizil va yashil rangni sezmaslik holati uchrashi mumkin, bu daltonizm deyiladi.

Daltonizm ko'rinishidagi eng muhim kamchilik hisoblanadi. Bunday o'quvchilarning kasb tanlashda o'qituvchi alohida e'tibor bermog'i zarur, chunki daltonizmga uchragan, shofyor, mashinist va uchuvchilik qila olmaydi, rassom bo'la olmaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ilmiylik prinsipini qanday tushunasiz?
2. Tasviriy san'atda ko'rgazmalilik prinsipi nima?
3. Ta'lim onglilik va aktivlik prinsiplari deganda nimani tushunasiz?
4. Faollik, mustaqillik prinsipi nima?
5. Ta'limning sistematik va ketma-ketlik prinsipi tushuntirib bering.

II-BOB. AMALIY QISM (AMALIY MASHG‘ULOTLAR).

2.1. O‘QUVCHILARNI TASVIRIY SAN’AT STANDARTLARI BILAN TANISHTIRISH VA TAHLIL QILISHGA O‘RGATISH.

Tasviriy san’atdan maktab va Oliy o‘quv yurtini davlat ta’lim standarti va uning mohiyati. Maktab va Oliy o‘quv yurtida tasviriy san’at fanlaridan o‘quvchi talabalar bilimiga qo‘yiladigan minimal talablar. Davlat ta’lim standartini nazorat qilinishi. Davlat ta’lim standartida tasviriy san’atning mutaxassislik fanlari maqsad va vazifalarining belgilanishi. Tasviriy san’at fanlaridan davlat ta’lim standartini amaliyotga joriy etilishi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 16 avgust qaroriga ko‘ra 1999-2000 o‘quv yilidan boshlab umumiy o‘rta ta’lim maktablarida barcha fanlar qatori tasviriy san’at ta’limi bo‘yicha ham davlat standartlari joriy etildi. Davlat ta’lim standartlarini ishlab chiqilishi avvalo O‘zbekistonning mustaqilligi, uning jahon hamjamiyatiga faol kirib borayotganligi bilan bog‘lanadi.

Hozirda har bir fan bo‘yicha, shu qatori badiiy-estetik turkumdagi fanlardan davlat ta’lim standartlarining yaratilishi, uni hukumat tomonidan tasdiqlanishi katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan voqeadir. Mazkur standartlar O‘zbekiston tarixida birinchi bor yaratilishi bo‘lib, u respublikamiz maktablarida ta’limni yuqori ilmiy-metodik asosda tashkil etish hamda uni jahon standartlari darajasiga olib chiqishga sharoit yaratadi.

Standart davlat tomonidan qo‘yilgan talablarni to‘g‘ri va benuqson bajarish uchun imkon berishi bilan bir qatorda amaliyotda qo‘llanib kelayotgan dastur, dastur, darslik va metodik qo‘llanmalardagi kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etish hamda uni o‘qitilishini talablar darajasini tashkil etish imkonini ham beradi. Shuningdek, u maktablarda ta’lim ishlarini nazorat qiluvchi tashkilotlar uchun ham asosiy hujjat vazifasini o‘taydi.

Davlat standartiga ko‘ra tasviriy san’at ta’limi mazmuni

boshlang'ich sinflarda quyidagi to'rt yo'nalishda bayon etilgan:

1. Borliqni idrok etish.
2. Badiiy qurish-yasash.
3. Naturaga qarab tasvirlash.
4. Mavzu asosida rasm chizish.

Beshinchi-yettinchi sinflarda esa u quyidagi uch yo'nalishda o'z aksini topgan:

1. San'atshunoslik asoslari.
2. Naturaga qarab tasvirlash.
3. Kompozitsion faoliyat.

Mazkur yo'nalishlar bo'yicha tasviriy san'at o'quv predmetini o'qitishda har bir o'qituvchi asosiy e'tiborni nimalarga qaratilishini bilib olishi kerak bo'ladi. Tasviriy san'atni o'qitishda o'qituvchining e'tibor berishi lozim bo'lgan asosiy jihatlar quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarni borliqdagi (tevarak-atrofdagi) va san'at asarlaridagi nafosatni ko'rishga, idrok etishga va undan zavqlanishga hamda qadrlashga o'rgatish.

2. Bolalarni ijodiy, abstrakt, mantiqiy fikrlashga, ayniqsa ijodiy qobiliyatlari va fantaziyalarini o'stirishga yo'naltirish.

3. Tasviriy, amaliy, me'morchilik san'atlari yuzasidan nazariy, biroq umumiy, elementlar bilimlar berish.

4. O'quvchilarda kuzatuvchanlik, ko'z xotirasi, chamalash, fazoviy tasavvur kabi shaxs uchun muhim bo'lgan sifatlarni o'stirish.

5. Rasm va naqsh, haykal ishlash yuzasidan tasviriy malakalarni o'stirish.

6. Estetik his-hayajonni tarbiyalash va rivojlantirish.

7. San'atga qiziqishni o'stirish va muhabbatni tarbiyalash.

Bu vazifalar maktabda tasviriy san'at darsini olib boruvchi har bir o'qituvchini mutaxassis bo'lishligini talab etadi. Chunki, standart mazmuni mutaxassis o'qituvchilar uchun mo'ljallab tuzilgan.

Tasviriy san'at ta'limi davlat standarti san'atning uch turi - tasviriy, amaliy va me'morchilik san'atlari mazmunini aks

ettirgan bo‘lib, u avvalo milliy o‘zbek san’atini, uning badiiy an’analarini, ayrim mashhur o‘zbek tasviriy, amaliy, me’morchilik san’atlari ustalarining hayoti va ijodini, O‘zbekistonda san’atning bu turlari rivoj topgan markazlarni, O‘zbekistondagi yirik san’at muzeylarini bilish tasviriy san’at o‘quv predmetini vazifalaridan biri ekanligini qayd qiladi. Bundan maqsad milliy san’at vositasida o‘quvchilarga badiiy ta’lim berish bilan bir qatorda ularda shaxsni estetik, axloqiy va mehnat tarbiyasini amalga oshirishdan iboratdir. Milliy o‘zbek san’atini chet el va jahonning hozirgi zamon ilg‘or san’atiga qaraganda kengroq va chuqurroq o‘rgatishdan maqsad har bir o‘zbek o‘quvchisi o‘z halqining tarixini, adabiyotini bilishi shart ekanligi kabi, uning san’atini ham nisbatan kengroq bilishiga erishishdir. Milliy san’at ta’lim mazmunida poydevor bo‘lishi lozim.

Ularni o‘rganmasdan turib, yoshlarimiz badiiy madaniyatli shaxs bo‘la olmaydi. Aks holda milliy qobiqqa o‘ralashib qolish oqibatida ular jahon standartlari darajasiga chiqa olmaydilar. Ayniqsa yoshlarimiz qadimgi Misr, Yunoniston, Hindiston me’morchiligi, Afg‘oniston, Iroq, Turkiya miniatura rangtasvir asarlari, Yevropada Uyg‘onish davri tasviriy san’ati, rivojlangan G‘arb mamlakatlarining hozirgi zamon tasviriy va me’morchilik san’ati namunalarini o‘rganmaslik mumkin emas.

Davlat ta’lim standartlari talablarini faqat o‘quv rejalarida ajratilgan vaqt hajmida muvaffaqiyatli bajarib bo‘lmaydi.

Chunki yuqorida qayd qilinganidek, ta’lim mazmuniga doir o‘quv-metodik majmualar, moddiy texnikaviy asos, yuqori malakali o‘qituvchilarning yetishmasligi, mavjud muammoni bir muncha murakkablashtiradi. Bu esa o‘quvchilarning darsdan va maktabdan tashqari mustaqil ishlarini tashkil etishni samarali shakllari va yo‘llarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni taqozo etadi. Mazkur muammo bevosita o‘quvchilarning mustaqil ishlari uchun tegishli adabiyotlar, xrestomatik materiallar, moddiy-texnikaviy materiallar, o‘quv va metodik yo‘l-yo‘riqlarni ishlab chiqish bilan bog‘langan. hattoki, bu masalada ota-onalarning vazifalari,

ish mazmuni haqida o‘ylab ko‘rish, ularga ma’lum yo‘l-yo‘riq va tavsiyalar berish foydadan holi emas. Masalaga ana shunday yondashuv ta’lim standartlarida ko‘rsatilgan bilim va malakalarning minimum darajasini o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirishgagina ta’sir ko‘rsatibgina qolmay, balki uni maksimumga ko‘tarish imkonini ham beradi.

Ma’lumki, bolalarning ta’lim standartlari asosida olgan bilim va malakalarini qanday o‘zlashtirganlik darajasini ham tekshirib boriladi. Bu esa standartni sinflar bo‘yicha ishlab chiqish lozimligini taqozo etadi.

U tasviriy, amaliy, me’morchilik san’atlari bo‘yicha atama va iboralar, tushuncha va ma’lumotlar, o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan malakalarni o‘z ichiga oladi. Bu materillarni bolalar tomonidan o‘zlashtirilishini nazorat qilish esa ularning bilimlarini tekshirishga doir test materillarini, bolalar tomonidan bajarilgan tasviriy ishlarni baholash mezonlari va boshqa materillar tayyorlash alohida ahamiyat kasb etadi. Ular o‘z o‘rnida o‘quvchilarning bilim va malakalarini tez va oson baholash imkonini beradi.

Davlat ta’lim standartida tasviriy san’at ta’limi mazmuniga bo‘lgan majburiy minimum talablar bayon etilgan. O‘qituvchi uni bajarishi shart. Lekin o‘qituvchi shu bilan chegaralanib qolmasdan uni chuqurlashtirishga harakat qilishi lozim. Biroq ta’lim mazmunini yuqori darajaga olib chiqaman deb bolalarga keragidan ortiq talablar qo‘yish, ularni qiynash ham mumkin emas. Shuni ham yoddan chiqarmaslik lozimki, maktablarimiz nomi umumiy o‘rta ta’lim maktabi deb ataladi. Demak maktablarimizda umumiy bilim va malakalar berilishi lozim.

Davlat ta’lim standartlari bo‘yicha boshlang‘ich maktablarning to‘rtinchi sinfini bitiruvchi o‘quvchilar bevosita quyidagilarni bilishlari lozim:

Tasviriy san’at darslarida ishlatiladigan ish qurollari va materiallarni-albom, qalam, mo‘yqalam, stek, bo‘yoq, politra, guash, akvarel;

-rang nomlarini - oq, qora, qizil, sariq, moviy, yashil,

zarg'aldoq, binafsha, zangori, jigarrang, kulrang, och qizil, to'q qizil, moshrang, sabza, pushti, qirmizi, pistoqi, lojuvard, lolaro'y;

- tasviriy san'at darslarida ishlatiladigan o'quv qurollari bilan to'g'ri munosabatda bo'lish qoidalarini;

- 15 ta atrofida ijod qiluvchi rassom va haykaltaroshlarning ismi va familiyasini hamda ularning asarlarining nomlarini;

- 4-5 ta loydan halq o'yinchoqlari va kulolchilik buyumlarni yaratuvchi kulollarning ismi va familiyasini;

- asosiy va hosila ranglarni, xromatik va axromatik ranglarni, iliq va sovuq ranglarni;

- naqsh turlarini-yo'lsimon naqsh, to'rtburchak naqsh, kvadrat naqsh, doira naqsh;

- amaliy san'atda ishlatiladigan gul nomlarini-barg, dubarg, se barg, oygul, bodom, shobarg, paxtagul;

- amaliy san'atda ishlatiladigan atamalarni-rassom, rang, rasm, shakl, applikatsiya, ritm, simmetriya, asimetriya, suvrat, format;

- badiiy qurish-yasash ishlarida ishlatiladigan - badiiy, tabiiy va tashlandiq materiallarni.

Boshlang'ich maktablarning to'rtinchi sinflarini bitiruvchi o'quvchilar quyidagi malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishlari lozim:

Oddiy qalam, mo'yqalam, stek, qaychi bilan ishlay olish; to'g'ri, og'ma va egri chiziqlar chizish; oddiy narsalarning shaklini qalam, mo'yqalam steklar bilan tasvirlay olish; ma'lum o'lchovdagi chiziqni bir nechta teng bo'laklarga bo'lish; akvarel va guash bo'yoqlaridan to'g'ri foydalana bilish-bo'yoqni eritish, aralashtirish; asosiy ranglarni aralashtirish orqali hosila ranglarni olish; eng sodd naqshlar chiza olish; rasm, suvrat va illyusratsiyalarda ifodalangan tabiat hodisalari (yil fasllari, ob-havo), qush, hayvon va odamlarning xarakterli va harakatli holatda tasvirlay olish; manzara va turmush janridagi suratlar haqida elementar fikr yuritish (menga yoqdi, hammasidan ham yoqdi, yoqmadi kabilar); loy va plastilin, tabiiy, badiiy va tashlandiq materiallar bilan ishlay olish; belgilangan

qog‘oz yuzasini tekis bo‘yash; tabiat manzaralaridagi go‘zallikni idrok etish va undan zavqlanish; haykal ishlaganda ulardagi obraz va narsalarni o‘zaro bog‘liq holda tasvirlash; loydan ishlangan o‘yinchoqlarni guash bo‘yog‘i bilan bo‘yay olish; rasm ishlaganda qog‘oz o‘lchovi va formatini to‘g‘ri olish; tevarak-atrofdagi tabiat manzaralari va mehnat jarayonlaridagi go‘zalliklarni ko‘ra olish va ulardan zavqlanish; tavsiya etilgan ertak va hikoyalar mazmuni asosida rasm va haykal ishlash; narsalarni rasmini chizmasdan turib ularni shaklini mo‘yqalam bilan tegizib olish yo‘li bilan hosil qilish; ijodiy tarzda yo‘lsimon, kvadrat, to‘rtburchak, doira shaklida naqshlar ishlay olish; naqshlar ishlashda geometrik va o‘simliksimon unsurlardan bimalol foydalana olish; narsa va hodisalarning fazoviy holatini rasmda tasvirlay olish; bola o‘zi yasagan haykalga bezak unsurlarini stek yoki qo‘l bilan hosil qila olish; mavzu asosida rasm ishlaganda ulardagi asosiy va qiziqarli unsurlarni kompozitsiyada joy, o‘lchov va rang jihatdan ajratib tasvirlash.

Nazorat uchun savollar:

1. Tasviriy san’atdan maktab va Oliy o‘quv yurtini davlat ta’lim standarti va uning mohiyati nimadan iborat?
2. Davlat standartiga ko‘ra tasviriy san’at ta’limi mazmuni boshlang‘ich sinflarda nechta yo‘nalishda bayon etilgan?
3. Tasviriy san’atni o‘qitishda o‘qituvchining e’tibor berishi lozim bo‘lgan asosiy jihatlarni sanab bering?
4. Davlat ta’lim standartlari bo‘yicha boshlang‘ich maktablarning to‘rtinchi sinfini bitiruvchi o‘quvchilar nimalarni bilishlari lozim?
5. Boshlang‘ich maktablarning to‘rtinchi sinflarini bitiruvchi o‘quvchilar qanday malaka va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishlari lozim?

2.2. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI XONASINI TASHKIL ETISH VA JIHOZLASH, ISH O'RNINI TASHKIL ETISH.

Hozirda tasviriy san'at darslarini davlat ta'lim standartlari talablari darajasida o'tkazish uchun uning moddiy texnikaviy asoslarini yaratish zarur. Chunki, tasviriy san'at darslarida texnika vositalari, ko'rgazmali va metodik materiallar shunchalik ko'p ishlatiladiki, ularni maxsus xonalarsiz to'plab bo'lmaydi.

Tasviriy san'atdan olib boriladigan ishlarning hajmi va turlari ham xilma-xildir. Maxsus xonaning zaruriyati quyidagilar bilan izohlanadi:

- tasviriy san'at va chizmachilik darslarini yuksak metodik saviyada olib borish:

- tasviriy va amaliy san'atdan to'g'arak ishlarini o'tkazish;

- tasviriy va amaliy san'atdan sinfdan tashqari ishlarni (uchraShuv, tanlov, ko'rgazma, suhbat, munozara, kecha v.b.) tashkil etish;

- o'quvchilarning darsdan tashqari mustaqil ishlarini o'tkazish;

- jamoa bo'lib televideniya orqali beriladigan maxsus ko'rsatuvlarni tomosha va munozara qilish v.b.

Ayniqsa, san'at asarlarini perspektiva, rangshunoslik, yorug'soya qonunlarini, rassomlarning hayoti va ijodini o'rganishda tasviriy san'at xonasining ahamiyati beqiyosdir. Tasviriy san'atdan ko'rgazmali qurollar hisoblangan gipsli geometrik shakllar, gipsli rozetkalar, uy-ro'zg'or buyumlari (lagan, choynak, piyola, guldon, kapkir, bidon, qumg'on, patnis, sabzi taxta v.b.) musiqa asboblari (rubob, dutor, nay, childirma, surnay, skripka, v.b.) meva va sabzavotlar (olma, nok, behi, qovun, tarvo'z, qovoq, sabzi, piyoz, baqlajon, o'zum, anor, v.b.)ning modellari, qush va hayvonlarning (quyon, chumchuq, qaldirg'och, kabutar, qarg'a, bulbul, sa'va, to'ti, tipratikon, laylak, turna v.b.) tulumlarini saqlash va ulardan foydalanish uchun maxsus xona talab etiladi.

13-rasm.

Tasviriy san'atdan o'zbek va chet el rassomlari, xalq amaliy san'ati va me'morchilik asarlarining reproduksiyalari, rangshunoslik, yorug'-soya va perspektiva qonunlariga oid chizish va bo'yash usullarini ko'rsatuvchi ko'rgazmali qurollar borki (13 - rasm), ulardan unumli foydalanish ko'p jihatdan maxsus xonaga bog'liqdir.

Ma'lumki, tasviriy san'at mashg'ulotlarini dastur talablari darajasida o'tkazish, rasm chizish uchun molbert yoki moslamali parta, natura qo'yish uchun taglik, naturani sun'iy ravishda yorituvchi asboblarni kerak bo'ladi. Tasviriy san'at xonasi bo'lmagan taqdirda bu ko'rsatilgan ko'rgazma va texnika vositalarini (mavzuga taaluqli bo'lganlarini albatta) o'quvchi sinfdan-sinfga ko'tarib yurishiga to'g'ri keladi. Bu ishlar esa ma'lum qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lganligi sababli ularni amalga oshirib bo'lmaydi. Natijada, mashg'ulotlarning ko'pchiligi ko'rgazmaliliksiz o'tiladi va u dastur talablariga javob bermaydi. Hozirda, boshqa fanlar qatori tasviriy san'at darslarini texnika vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki, San'atshunoslik asoslari kursini o'tishda ko'plab slayd, diopozitiv, diafilm, kinofilmlar namoyish etish kerak. Maktablarni yoppasiga kompyuterlashtirish amalga oshirilayotgan bir davrda maxsus xonaning bo'lishi yanada oydinlashadi. Mana shuning uchun ham hozirda tasviriy san'at predmetining o'qitilishini

talablar darajasiga ko'tarish uchun har bir maktabda bu fandan maxsus xona bo'lish shart.

Hali ko'pchilik maktablarimizda maxsus xonalar tashkil etilmagan, tashkil etilganlari esa zamon talablari asosida jihozlanmagan.

O'qituvchilar maxsus xonani tashkil etishda ota-onalar, faollar, jamoatchilik, hayriya tashkilotlar yordamiga tayanmaydilar, mehnat o'qituvchisi bilan hamkorlikni ravo ko'rmaydilar.

Ma'lumki, maxsus xonalarda tasviriy san'at darslari, to'garak mashg'ulotlari asosiy o'rinni egallaydi. Shunga qaramasdan, ba'zi bir o'qituvchilar mashg'ulot jarayonini takomillashtirishda, uning samaradorligini oshirishda xonaning katta imkoniyatlaridan yaxshi foydalana olmaydilar. Masalan, o'quvchilar darsga kirganlarida qo'yiladigan natura, texnika vositalari orqali ko'rsatiladigan ko'rgazmalar, reproduksiya tayyor holda keltirib qo'yilmaydi, sinfni qorong'ilashtiruvchi shtorlar, texnika vositalari avtomatik ravishda emas, qo'l bilan boshqariladi.

Ba'zi bir o'qituvchilar, ta'lim va tarbiyadagi imkoniyatlaridan samarali foydalanishda san'atga oid kitoblar, broshyura, albom, diafilm, diapozitiv, san'at asarlari reproduksiylarining roli kattaligini tushunib yetmaydilar yoki tushunib yetsalar ham unga yetarlicha e'tibor bermaydilar. Tajribali o'qituvchilar esa ko'rgazmali qurollar uchun shkaf va stol ostlarida alohida-alohida o'rinlar ajratadilar va ulardan maqsadga muvofiq foydalanadilar. Ko'rgazmalar xonada shunday joylashtiriladiki, o'qituvchi ishlatish vaqti kelganda har qanday sharoitda xohlagan ko'rgazmasini hech qiynalmasdan bir zumdayoq topa oladi. Yana shuni ham qayd qilish lozimki, bu ko'rgazmali qurollarning doimo toza va bejirim bo'lishiga harakat qiladilar. Ishdan chiqqan yoki shikastlangan ko'rgazmalar bolalar yordamida yaroqli holga keltirib qo'yiladi.

Shuningdek, o'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarining qiziqarli va sarmazmun bo'lishi uchun xonaning maxsus shkaflarida guash, akvarel bo'yoqlar, flomaster, pastel, ugol, sangina sous, rangli tushlar, plastilin, rangli qog'ozlar, gazlama parchalari,

sabzavot va meva urug‘lari, haykaltaroshlik uchun maxsus loy, tabiiy materiallarni saqlaydilar. Ko‘rgazmali qurollarni yig‘ishda (reproduktsiyalar, otkritkalar, turmushda qo‘llaniladigan buyumlar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, musiqa asboblari, v.b.) bolalar kuchidan unumli foydalanadilar.

Xona jihozlari, ko‘rgazmali qurollarni yig‘ishda turli-tuman, tadbirlarni o‘tkazishda bolalarning kuchidan yetarlicha foydalana olmaslik olib borilayotgan ishlarning to‘laqonli va sermazmun bo‘lishiga imkon bermaydi. Shu narsa aniqki, bola qilgan mehnatining samarasidan zavqlansagina uning qadriga yetadi. Shuning uchun ham xonadagi hamma ishlarga bolalarni jalb qilish va ularning sevimli joyiga aylanishiga erishish lozim.

Tasviriy san‘at xonasida to‘garak ishlari mashg‘ulotlarini oddiy stol yoki partada olib borish mumkin emas. Shunga qaramasdan, ko‘pchilik tasviriy san‘at xonalarida bunday jihozlar yo‘q.

Tasviriy san‘at darslari molbert, planshet va tagliklar, yorituvchi asboblari, safit, shkaf va boshqa shu kabi o‘quv jihozlari bo‘lishini talab etadi.

Xonada ish joyini shunday tashkil etish kerakki, darsdan tashqari vaqtlarda mustaqil ravishda rasm ishlash maqsadida xonaga kirgan har bir o‘quvchi, u yerda o‘zi uchun tegishli sharoitni his etsin.

Yuqorida ta’kidlab aytganimizdek, tasviriy san‘at xonasida darsdan tashqari ishlar katta o‘rinni egallaydi. Bular tanlov va ko‘rgazmalar, ma’ruza va suhbatlar, san‘at haftaliklari va kechalar, uchrashuv va olimpiadalar o‘tkazish, devoriy gazetalar chiqarish, albomlar tayyorlash, markalar yig‘ish va boshqalardir. Bu ishlar xonada muntazam ravishda o‘tkazilib turgan taqdirdagina samarali natijalarni kutish mumkin, xonani maktabda estetik tarbiya markaziga aylantirsa bo‘ladi.

Shunday ekan, tasviriy san‘at xonalariga qanday talablar qo‘yiladi, uning faoliyati qanday tashkil etiladi, degan savol tug‘iladi. Xonani tashkil etish uchun avvalo, kengroq va oftob

nuri tushmaydigan xona tanlanadi. Yuqorida qayd qilganimizdek, tasviriy san'at xonasini talablar darajasida jihozlash uchun kerak bo'ladigan o'quv qurollari va jihozlar yetarli bo'lishiga erishish zarur. Masalan, texnika vositalari, natura uchun taglik, rasm chizish uchun maxsus molbert, loy va bo'yoqlar bilan ishlangan ishlarni quritish uchun etajerkalar, naturani yorutuvchi asboblari, suvni tez-tez tozalab turish uchun chelaklar Shular jumlasidandir. Maxsus xona uchun joy tanlash yoki ajratish haqida gap borganda, natura va metodik fond uchun uning yonida kichik bir xona bo'lishiga e'tibor bermoq lozim. Shuningdek, xonada suv krani bo'lishi ham shart, chunki bolalar bo'yoq bilan ishlash darslarida ifloslangan suvni tez-tez tozalab turishlari kerak bo'ladi.

Xonaning jihozlari haqida gap borganda shuni ham qayd qilish lozimki, derazalarga albatta oq pardalar tutilishi va ular derazaning butun yuzasini egallashi lozim. Pardalar sinf derazalaridan to'g'ri to'shadigan quyosh yorug'ligini to'sadi. Bu esa chizish uchun qo'yilgan naturada yorug'soyani ish davomida kechgacha bir xil saqlanishiga imkon beradi.

Xonada texnika vositalarining bor-yo'qligidan qat'iy nazar, katta to'q rangdagi pardalarning (shtor) bo'lishi ham shart. U naturaga qarab rasm chizish mashg'ulotlarida juda zarur bo'ladi. Chunki, darsda naturaga yorug'lik faqat birgina manbadan tushishi talab etiladi. Yorug'lik ikki va undan ortiq manbadan tushgan taqdirda soyalar soni ham shuncha bo'ladi. Natijada birinchi manba yorug'ligiga qarashli soyani ikkinchi manba yorug'ligi yo'qotib, yorug'lantirib yuboradi va soyalar butunlay ko'rinmay qoladi.

Naturaning o'ziga qarab rasm ishlashda iloji boricha uni tabiiy kundo'zgi yorug'likda ishlash lozim. Kechki payt chizish lozim bo'lib qolgan taqdirda natura lyuminetsentli lampalar orqali yorug'lantiriladi. Oddiy lampochkalar orqali yorug'lantirilganda u natura ranglariga ta'sir ko'rsatib, ularni o'zgartirib yuboradi, ya'ni naturaning haqiqiy rangi bo'ziladi.

Naturaning o'ziga qarab rasm chizish mashg'ulotlarida sinfni normal yorug'lantirish imkoni bo'lmagan taqdirda (ayniqsa havo

bulutli paytlar yoki kechqurun) naturani yorug‘lantirish maqsadida maxsus yorituvchi asboblardan foydalaniladi. U safit deb yuritiladi. Naturani to‘g‘ri yorug‘lantirish orqali undagi yorug‘, soya, yarimsoya, refleks, blik kabilar bolalarda aniq va ravshan ko‘rinadi. Bunday yorituvchi asboblari lampochka, yorug‘lik qaytaruvchi va oyoqlardan tashkil topgan bo‘lib, ularning oyog‘ini yog‘ochdan, Shuningdek, metallardan oson tayyorlash mumkin. Bunday asboblarni usta yoki o‘qituvchilarning o‘zlari tayyorlaganlarida, uning lampochka o‘rnatiladigan qismining rasmda ko‘rsatilganidek vertikal va gorizontal bo‘yicha bimalol harakat qiladigan bo‘lishiga e‘tibor berish lozim.

Narsaning o‘ziga qarab rasm chizish darslari uchun tagliklar kerak bo‘ladi. Odatda ularning bir necha xillari ishlatiladi. Ko‘p tarqalgan turlari bu oyoqli va devorga osiladiganlari hisoblanadi. U ikki gorizontal va vertikal holatdagi planshetlardan iborat bo‘lib, ular o‘zaro oshiq-moshiq bilan mahkamlanadilar.

Bunday tagliklar, asosan doska oldiga natura qo‘yish uchun mo‘ljallanadi. Bunday tagliklarning gorizontal qismi naturani qo‘yish, vertikal qismi esa fonga mo‘ljallangan drapirovkalarga xizmat qiladi.

Ma‘lumki, naturani bir yerga qo‘yish yetarli emas. Natura o‘quvchining ufq chizig‘idan pastga o‘rnatilishi sababli hammaga bir xil ko‘rinmaydi. Shuning uchun natura partalar orasiga ham qo‘yiladi. Bunday sharoitda oyoqli tagliklarni ishlatish lozim bo‘ladi. Oyoqli tagliklar polga qo‘yish uchun mo‘ljallab yasaladi. Yasalish jihatdan juda sodda bo‘lgan oyoqli taglik oddiy taburetkaning oyog‘ini 20-25 sm.ga o‘zaytirish va fon uchun vertikal planshetni uning ustki tomoniga mahkamlash orqali hosil qilinadi. Bunday tagliklardan faqat partalararo natura qo‘yishda foydalaniladi. Darslar maxsus xonada o‘tkazilmaydigan maktablarda bunday tagliklardan foydalanib bo‘lmaydi. Ikkala turdagi tagliklarni ham yog‘ochdan, shuningdek, metallardan maktab ustaxonalarida osonlik bilan yasash mumkin.

Quyidagi jihozlarni tasviriy san‘at xonasida bo‘lishi maqsadga

muvofig deb hisoblanadi:

1. Maxsus sinf doskasi (oddiy, magnitli v.b.)
2. Ko'rgazmali qurollar uchun shkaflar.
3. O'qituvchi va o'quvchilar uchun maxsus mebellar.
4. Bolalar ishlangan rasm va haykallarni quritish uchun stelajlar.
5. Loydan ishlangan haykallarni pishirish uchun mufel pechi.
6. Dioproektor, filmoskop, epidiaskop, televizor, video, magnitafon, kompyuter, fotoapparat v.b.
7. Diapozitiv, epiproyektsiya, diafilmlarni namoyish etish uchun ekran.
8. Texnika vositalarini o'rnatish uchun taglik.
9. Sinf xonasini qorong'ilatish uchun kerak bo'ladigan pardalar.
10. Naturani yorituvchi safitlar.
11. Haykal ishlash uchun tagiga linoleum qoplangan planshetlar.
12. Toza suv uchun chelak.
13. Mo'yqalamni bo'yoqdan tozalash uchun ishlatiladigan chelak.
14. Har bir o'quvchi uchun suv idish.
15. Oq va rangli bo'rlar.
16. Haykaltaroshlik ishlari uchun katta hajmli idishda loy.

Xona uchun natura fondi va san'at asarlari reproduksiyalarini to'plashga o'quvchilarni, molbert natura uchun tagliklar, yorituvchi asboblari, shkaf va stend tayyorlashga, texnika vositalarini sotib olishga esa hayriya tashkilotlar va ota-onalarni jalb qilish yaxshi natijalar beradi. Natura fondida turmushda qo'llaniladigan asbob va uskunalar katta o'rinni egallaydi. Ular lagan, tovoq, qoshiq, choynak, piyola, kosa, kapkir, sabzi taxta, cho'mich, kastryul, guldona, tarelka, patnis, musiqa asboblari - doira, childirma, rubob, dutor, g'ijjak, tor, skripka, nay, sport buyumlaridan - futbol to'pi, tennis raketkasi, ko'tariladigan toshlar-gantel, shaxmat doskasi v.b. shular jumlasidandir.

Turmushga yaroqsiz (singan yoki chekkasi uchgan) buyumlardan natura sifatida foydalanish mumkin. Bu buyumlar bolalar yordamida natura fondi uchun yig'iladi. Ular ishlatilmay yotganligi sababli iflos va ko'rimsiz bo'ladi. Natura uchun ularni bunday holda qo'yish yaramaydi. Iflos buyumlarni tozalattirish va ishga yaroqli ko'rinishga keltirib qo'yish lozim.

Tasviriy san'at asarlarining reproduksiyalari va otkritkalari haqida ham ana shunday fikrlarni bildirish mumkin.

Ma'lumki, ko'plab jurnallarda tasviriy san'atga oid rangli reproduksiyalar beriladi. Ularni yig'ishga o'quvchilar kuchidan dars va darsdan tashqari vaqtlarda foydalanish mumkin. San'at asarlari reproduksiyalari va otkritkalarini yig'ishga O'qituvchi jiddiy va maqsadga muvofiq holda yondoshgandagina yaxshi natijalar olishi mumkin. Bunday namunalarni ma'lum mavzu asosida yig'dirish va ularni albomga yopishtirish, unga baho qo'yish, olib borilayotgan (surat tagiga uning muallifi nomini yozib qo'yiladi) tadbirning samarali bo'lishiga olib keladi.

Tasviriy san'at xonasini maqsadga muvofiq tashkil etishda uning badiiy bezagi alohida ahamiyat kasb etadi. Xonaning badiiy bezagi deganda avvalo, xona jihozlarini joy-joyiga qo'yish, buyumlarni, xona devorlarini tegishli ranglarga bo'yash ham nazarda tutiladi. Shuningdek, xonaning badiiy bezagi uning to'g'ri yorug'lantirilishi bilan ham bog'liqdir. Badiiy jihatdan to'g'ri bezalgan xona o'quvchilarning ruhiyatiga ta'sir etib, ularda iliq kayfiyat hosil qiladi, tez toliqtirmaydi, tasviriy faoliyatlarga samarali ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi o'qituvchilar tasviriy san'at xonasini jihozlashda unga ortiqcha e'tibor berib yuboradilar. hattoki, o'quvchilarning chizmachilikdan chizmalarini, bolalar rasmlarining ko'rgazmalarini, turli ko'rgazmali qurollarni, san'at asarlari reproduksiyalarini devorlarga osib qo'yishadi. Geometrik va gipsli shakllar, qush tulumlari va meva sabzavotlarning mulyajlarini ochiq saqlashadi, turli lozung va chaqiriqlar ham bo'ladi. Xonaning yuqori qismini buyo'q rassomlarning portretlari bilan to'lg'azib tashlash hollari ham tez-tez uchrab turadi. hattoki

Shunday hollar ham bo'ladiki, xona devorlarida bo'sh joy qolmaydi. Bu yo'sinda bezatishning zarari shundaki, xonada turli-tuman qurollar, ko'rgazmali materiallarning ko'pligi, ularning ranglari xonaga kirgan o'quvchi ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, o'quvchi o'zini sinfda siqilib qolayotgandek his qiladi va xonadan tezroq chiqib ketishga harakat qiladi.

Ba'zan, xonalar uning jihozi va badiiy bezagi yillab o'zgarmay turaveradi. Natijada, ular o'quvchilarni me'dasiga tegadi va ularni mutlaqo qiziqitirmay qo'yadi. Natijada bu yerdan bolalar yangi ma'lumot va yangi taassurotlar ololmaydilar.

Xonaning devorlarini tinch, sokin ranglar bilan bo'yash maqsadga muvofiqdir. Chunki, keskin va yorqin ranglar bolalarni tez toliqtiradi. Shuningdek, xonadagi eshik, deraza, pol, shift, doska kabilarning ranglarini ham xonaning umumiy rang gammasiga bo'ysundirish lozim. Ular bir-birlaridan och-to'qligi bilan, rang tusi, to'yinganligi bilan keskin farq qilmagani ma'qul. Xona devorlarida turli-tuman, umuman, rang-barang ko'rgazmalarning bo'lishi dars jarayonida ba'zi bolalarning e'tiborini o'ziga tortadi. Natijada, bola chalg'iydi, unga o'qituvchining nutqi e'tibordan qoladi. Bular hammasi xonada olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun ham tasviriy san'at xonasida ortiqcha narsalarning bo'lmasligi, sinfda mashhur rassomlardan birontasining portreti, texnika vositalari (u ham usti yopiq holda), tuvakli gullarni sinf burchagining bo'lishligi yetarlidir. Ko'rgazmali qurollar esa maxsus shkaflarda (o'quvchilarni ko'zi tushmaydigan joyda) saqlanishi lozim. Turli xil ko'rgazma, fotostend va e'lonlar, diplom va yorliqlarni maktab yo'lagiga (tasviriy san'at xonasiga yaqin joyga) o'rnatish maqsadga muvofiqdir.

Maktabda tasviriy san'at xonasi ko'rgazmali qurollar, texnika vositalari va boshqa jihozlar saqlanadigan, ta'lim-tarbiya ishlari olib boriladigan madaniyat o'chog'idir.

Nazorat uchun savollar:

1. Tasviriyy san'at darslarini o'tishda maxsus xonaning zaruriyati nimalar bilan izohlanadi?
2. Tasviriyy san'at mashg'ulotlarini rasm chizish uchun nimalar kerak bo'adi?
3. Tasviriyy san'at xonasida darsdan tashqari ishlar o'rni qanday?
4. Tasviriyy san'at xonalariga qanday talablar qo'yiladi, uning faoliyati qanday tashkil etiladi?
5. Tasviriyy san'at xonasida qanday jihozlarning bo'lishi kerak?

2.3. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA GRAFIK RASSOMLAR HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATINI O'RGANISH.

Bugungi kunda yosh avlodga ta'lim tarbiya berishda o'quvchilar ongiga milliy g'oyaning asosiy yo'nalishlarini singdirish badiiy ta'lim vositalaridan samarali foydalanish, rassomlarning hayoti va ijodiy faoliyatini o'rganish, o'quvchilarning ma'naviy, estetik dunyoqarashlarini shakllantirish bilan birga ularda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik prinsipidan foydalanish ham yaxshi samara beradi. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha musiqa, tarix, texnologiya, informatika, adabiyot (musiqa asarlari eshitib rasm ishlash, tasviriy san'at va musiqa o'rtasida aloqa o'rnatish), adabiyot (she'riy satrlar o'qish, topishmoq, ertak, illyustratsiyalar chizish), tarix (san'at asarlari yarratilishini o'rganish, tarixiy voqyealar, mavzuli voqyeaband mavzularni o'rganishda janglar tasviri va h.k...), texnologiya (o'yinchoqlar, kelgusida naqsh ishlash uchun idishlar, qutichalar yasash), informatika fanlari bilan bog'liq grafik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq.¹⁷

Yuqoridagi fikr asosida adabiyot va tasviriy san'atning o'zaro aloqasi ya'ni ertak va badiiy adabiyotlarga ishlangan illyustratsiyalarning bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati haqida to'xtalib o'tsak. Bolalarda kitobga qiziqish erta maktabgacha ta'lim davridayoq paydo bo'ladi. Buni biz bolalarning avvaliga shunchaki sahifalarni varoqlashi, kattalar o'qishini tinglashi va illyustratsiyalarni tomosha qilishida ko'rishimiz mumkin. Bolalarda obrazga qiziqish paydo bo'lishi bilan matnga qiziqish paydo bo'la boshlaydi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada idrok o'ta faol bo'ladi. Bola o'zini qahramon o'rniga qo'yadi, xis-tuyg'ulari faollashadi, dushmanlari bilan ko'rashadi.

Shu bilan birga, idrok etish, tasavvur qilish, vakillik va

¹⁷ Sultanov X.E. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish (tasviriy san'at darslari misolida) // ZAMONAVIY TA'LIM ilmiy amaliy, ommabop jurnali № 4 2016. -b.10-17.

tahliliy faoliyat qobiliyatining tizimli rivojlanishi kompozitsiya bilan ishlash ketma-ketligini ta'minlaydi.¹⁸

Illyustratsiya - kuchli ta'sir vositasidir. U badiiy asarni ham boyitishi ham qashshoqlashtirishi mumkin. Bu grafik rassomlarning mahoratiga balki, ertak yoki badiiy adabiyotda bayon qilingan tafsilotlarga munosabati, voqealarning qay darajada o'zlashtirgani va uning dunyoqarashiga bog'liq. Demak, chiroyli bezakning yechimini grafik rassomning mahoratigina emas, balki uning asarni o'qib qay darajada tushunganligi ham hal qiladi. Illyustratsiyalarda har doim rassomning syujetga, qahramonlarga, ularning taqdiri va xarakterlariga individual munosabati aks etadi.

Yaxshi kitob kattalar uchun naqadar foydaligini bilsak, kichik yoshdagi bolalarni voyaga yetishida beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu masalada illyustrator ya'ni grafik rassom kichkintoylar didi dunyoqarashini tarbiyalovchi birinchi tarbiyachisi hisoblanadi. Yorqin rang-barang quvnoq chizgilar tasviri bir umrga yosh bolaning xotirasida qoladi. Bolalar uchun mo'ljallangan kitoblarni bezash uchun rassomdan tasvirlanayotgan narsaga, yosh bolaning fikri va ko'zi bilan qaragan holda yondoshish talab etiladi. Bunday yondoshish orqali muvaffaqiyat qozoniladi. Grafik rassom va o'quvchi o'rtasida badiiy bog'lanish bo'ladi. Odatda bolalar o'zlariga yoqqan rasmlardan nusxa ko'chirishga urinadilar, bu bilan ular o'zlarining qobiliyatini ko'rsatmoqchi bo'lishga intiladilar. Bu esa grafik rassomlarning hayoti va ijodiy faoliyatini o'rganish nechog'liq ahamiyatli ekanligini anglatib turibdi.

Quyida keltirilgan o'zbek grafik rassomlarning hayoti va ijodiy faoliyati bilan tanishish bolalarni chizishga undaydi va ularning ijodiy qobiliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

O'zbek kitob grafikasi san'atining milliy an'analarini tiklash va rivojlantirishda o'z ijod yo'lini XX asrning 30 - yillarida

¹⁸ Байметов Б.Б., Султанов Х.Э., Муратов Х.Х., Сабиров С.Т. Научно-теоретические аспекты формирования композиционных способностей у студентов на занятиях по живописи //Современная научная мысль Всероссийская научно-практическая конференция -с.84-93.

boshlagan Iskandar Ikromovning faoliyati muhim ahamiyat kasb etdi.

Iskandar Ikromov (1904 — 1972) – O‘zbekiston xalq rassomi, taniqli kitob naqqoshi 1904-yilda Toshkent shahrining Eski Jo‘va mavzeida tavallud topgan.

Bo‘lajak rassomning otasi Shoikrom Qori o‘ta taqvodor kishi bo‘lsada, o‘g‘lidagi iqtidorni ko‘rib, uni 1922 - 1924-yillarda Toshkentdagi Turkiston o‘lka badiiy bilim yurtida shug‘ullanishiga imkoniyat yaratib berdi. Keyinchalik u mashhur o‘zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriyning tavsiyasiga ko‘ra Moskva Davlat Oliy badiiy-texnika ustaxonasi (BXUTEMAS, 1924-1925)da va Sankt-Peterburg Badiiy akademiyasining Badiiy san‘at texnikumida (1925 - 1929) rassomlik kasbini egallab, Toshkentga qaytdi.

Uning iqtidorining to‘la-to‘kis namoyon bo‘lishida Abdulla Qodiriy, G‘ozi Yunus, Hodi Zarifov, G‘afur G‘ulom, Oybek, Hamid Sulaymonov kabi adiblar bilan bo‘lgan muloqotlar muhim o‘rin tutdi. Rassomning aynan kitobat san‘atini tanlashi o‘z davrining taraqqiyparvar ziyolisi, amakisi Shoismatillaning kitob do‘konida o‘tkazgan damlari, u yerda amakisining Boku, Qozon, Orenburg, Ufa kabi shaharlardan keltirgan gazeta, jurnal, darslik, romanlar va boshqa adabiyotlarni ko‘rib, ilhomlanganligi bilan bog‘liq.

Iskandar Ikromov o‘z ijodiy faoliyatida Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Oybek kabi allomalarning asarlariga badiiy ishlov bergan. 1959-yilda Alisher Navoiyning “Lirika”siga ishlagan badiiy bezaklari uchun Germaniyaning Leypsig shahrida o‘tkazilgan xalqaro kitob ko‘rgazmasida bronza medaliga sazovor bo‘lgan.

O‘zbekiston kitob grafikasi san‘atining rivojiga XX asrning 40-50 yillarida Usto Mo‘min (Nikolayev), Vladimir Kaydalov, Chingiz Ahmarov, Mixail Reyx, 60-70 yillarga kelib esa Qutlug‘ Basharov, Telman Muhamedov, Ivan Kiriakidi, Anatoliy Bobrov va boshqalar munosib hissa qo‘shdilar. Ayniqsa, Telman Muhamedovning ijodida Sharq miniatyura san‘atining an‘analari o‘ziga xos talqinda davom ettirildi.

Muhamedov Telman Yaminovich (1934 - 1976) - 1934-yilda Toshkent shahrida tug‘ilgan. 1968-yilda hozirgi Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutini tamomlagan. O‘z asarlari bilan bir qator xalqaro ko‘rgazmalarda ishtirok etgan. 1974-yilda Butunittifoq Xalq Xo‘jaligi yutuqlari ko‘rgazmasining bronza medaliga sazovar bo‘lgan. O‘zbek xalq ertaklari, Afandi latifalari, G‘afur G‘ulomning “Shum bola”, Mirmuhsinning “Me’mor” asarlariga ishlagan illustratsiyalarida rassomning iqtidori yaqqol namoyon bo‘lgan. Ularda chuqur yumoristik ruh ifodalangan kompozitsiyalar, nozik istehzoli kayfiyat nafis chiziqlarda mohirlik bilan tasvirlangan.

Yana bir bolalarda bolalar adabiyotlariga ishlagan illyustratsiyalari bilan tasviriy san‘atga bo‘lgan qiziqishlarini uyg‘ota olgan rassom Anatoliy Andreyevich Bobrov 1948-yilda Sharqiy Qozog‘iston viloyatining Rodionovka qishlog‘ida tug‘ilgan. 1972-yilda hozirgi Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutini tamomladi.

Kitob Anatoliy Bobrovning butun hayoti mazmuniga aylangan. U kitobning badiiy va texnologik jarayonlarini mukammal egallagan rassom. A. Bobrov bezagan kitoblar respublika va xalqaro tanlovlarning diplomlari bilan taqdirlangan.

A. Bobrov M.R. Dayoning “Indoneziya ertaklari va afsonalari”, qoraqalpoq eposi “Shahriyor”, hind qahramonlik eposi “Ramayana”, Asqad Muxtoming “Qo‘l izi” she‘rlar to‘plami, Muhammad Alining “Boqiy dunyo” she‘riy romanining o‘zbekcha hamda ruscha nashri, A.S. Pushkinning “Baliqchi va oltin baliq haqida ertak” kitobi, Chingiz Aytmatovning “Asrga tatigulik kun” va “Qiyomat” asarlari, qirg‘iz eposi “Manas” va boshqa ko‘plab kitoblarni badiiy bezagan.¹⁹

Galina Li - Bolalar kitobi boyicha rassom, pedagog, Xusan Sodiqov grafik karikaturachi rassomlarimizning ham ijod na‘munalari bilan bolalarni tanishtirish ularda kitobga va tasviriy

¹⁹ Asqarali Sulaymonov, Ne‘mat Abdullayev, Zilola Sulaymonova “Tasviriy san‘at” Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 7- sinf o‘quvchilari uchun darslik. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2017y. 60-62b.

san'atga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiradi.

Shunday qilib, grafik rassomlar hayoti va ijodiy faoliyatini o'rganish bolalarni kitoblardagi illyustratsiyalar va bezaklar osonlik bilan tasvirlanmasligini, ertak va badiiy adabiyotlardagi illyustratsiyalar tasvirlanishining tagida zaxmatli mehnat va ijodiy jarayon yotishini, ijod qilish uchun o'z ustida tinimsiz ishlash kerakligini hamda ijod asarlarining qadriga yetishni o'rgatadi. Bolalar hayotiy tajribasi kam bo'lganligi uchun ham ular ijodiy yondashib tasvirlashi qiyin. Bolalarda ijodiy qobiliyatning rivojlanishi sekin-asta, bosqichma-bosqich amalga oshadi. Ular rassomlarni o'rganish asnosida ijod qilish uchun oldin tasviriy san'at sir-asrorlarini mukammal o'rganish kerakligi, tinimsiz mehnat qilish kerakligini bilib oladilar. Bundan tashqari yuqorida aytib o'tganimizdek grafik rassom bolalarni illyustratsiya orqali kitobga, adabiyotga, butun borliqdagi voqeylikka olib kiradi va bolalarga bu borada yordamlashadi. Bu jarayonlar bolada idrokning rivojlanishiga olib keladi. Idrok va dunyoqarashning boyligi o'z o'rnida bolada ijodiy qobiliyatning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Bolalarda kitobga qiziqishning ortishida illyustratsiyalarning o'rnini qanday?
2. Illyustratsiya nima?
3. Bolalarning kitobga mehr qo'yishida grafik rassomlarning o'rnini qanday?
4. O'zbek grafik rassomlaridan kimlarni bilasiz?

2.4. TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI BADIY TAHLIL QILISH.

O'qituvchilar dars jarayonida asarlarini tahlil qilishda turli xil tasviriy san'at atamalaridan bevosita foydalanadilar. Ayrim o'qituvchilar esa rus tilidagi "peredniy plan", "sredniy plan", "dalniy plan" kabi atamalarni birinchi plan, ikkinchi plan, uchinchi plan deyishadi. Bu so'zlar ma'noni to'la yoritib bermaydi. "Plan" o'zbek tilida "reja" degan ma'noni bildiradi. Agarda to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib ishlatilsa - birinchi reja, ikkinchi reja, uchinchi reja deyiladi. Shuning uchun tasviriy san'at asarlarini tahlil qilishda o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun atamalarni mazmuniga mos tarjima qilish maqsadga muvofiqdir. Tajribali tasviriy san'at o'qituvchilari bu atamalarni - "oid ko'rinish", "o'rta ko'rinish", "olisdagi ko'rinish" deb qo'llashadi.

O'qituvchilar tasviriy san'atga oid atamalarni qaysi tillardan kirib kelganini chuqur o'zlashtirsa, san'at asarlarini mustaqil tahlil qilib, o'z tushunchalarini o'quvchilarga yetkazishda qiynalmaydilar.

Har bir atama biron bir tushunchani anglatadi. Atamalarning etimologik asosida tahlil berish san'atni idrok etish, tushunchalarni o'zlashtirishda yordam beradi.

Konseptual jadval asosida asarlarni badiiy tahlil qilish.

Konseptual jadval o'rganilayotgan hodisa, tushuncha, fikrlarni ikki va undan ortiq jihatlarini bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi. Tizimli fikrlash, ma'lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Talabalar:

1. Konseptual jadvalni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Taqqoslanadiganlarni aniqlaydilar, olib boriladigan taqqoslanishlar bo'yicha xususiyatlarni ajratadilar.

2. Alohida yoki kichik guruhlarda konseptual jadvalni to'ldiradilar:

- *uzunlik bo'yicha* taqqoslanadigan (fikir, nazariyalar) joylashtiriladi;

- *yotig'i bo'yicha* taqqoslanish bo'yicha olib boriladigan turli

tavsiflar yoziladi.

3. Ish natijalarining taqdimoti.

“Tasviriy san’at asarlarini badiiy tahlil qilish” mavzusidagi konseptual jadval (lavha)

o‘qituvchi va rassomlar (talabalarining xohishiga ko‘ra)	Ijodiy janrlar			
	Akvarel	Marina	Manzara	Portret

Idrok qilinayotgan tasviriy san’at asari buyuk taniqli Rafael Santini “Afina maktabi” kartinasini tahlili.

“Idrok xaritasi” (konseptual xarita) metodi. “Idrok xaritasi” (konseptual xarita) adabiyotda turli nomlar bilan uchraydi: “Idrok xaritasi”, “Konseptual xarita”, “Kartografiya konsepsiyasi”, “Intelлект-xarita” - fikrlarni taqdim qilish va bog‘lash usuli bo‘lib, u o‘quvchilarda tassavvur qilish va fikrlarni tizimlashtirish, o‘rganilayotgan mavzudagi bosh g‘oyalar yoki asosiy tushunchalarni, birlamchi tushunchalarni izohlashga yordam beruvchi ikkilamchi va uchlamchi g‘oyalar yoki tushunchalarni ajratish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Taklif etilayotgan usul yangi bilim va axborotlarni konspektlashtirishning standart chizmasini ishlashga xizmat qiladi va darsning uzundan uzoq konspektini yozish yukidan xalos etadi.

Xaritani tuzish o‘quvchiga:

- asosiy, ikkilamchi, uchlamchi (va h.k.) shoxchalar (chiziqlar)larni ishlatish hisobidan ierarxik tartibda mavzuning asosiy g‘oyalarini strukturalashga;

- ravshan va rangli obrazlar orqali g'oyani kuchaytirishga;
- ular orasidagi bog'liqlikni namoyish etishga;
- rang, shrift o'lchami, bo'rttirish va h.k.lar bilan konsepsiyalarni ajratishga;
- maxsus belgilar yordamida g'oyalarni baholash va izohlashga imkon beradi.

Azaldan tasviriy san'at tarixiy voqeliklarni hozirgi paytgacha yetib kelishida asosiy vositachi vazifasini bajarib kelgan. Eng muhim tarixiy voqealar har doim san'at asarlarida aks ettirilgan. Tasviriy san'at asarlari orqali biz bevosita o'tmishga sayr qilib, o'sha davr ruhiyatini his qilgandek bo'lamiz. Tarixiy voqeliklar bilan birgalikda, musavvirning mahoratidan hayratlanamiz, asardagi chiziqlar va ranglar jozibasidan bahramand bo'lamiz. Bunday san'at asarlari kishining ma'naviy dunesini boyitadi, vatanparvarlik, insoniylik, go'zallikni his qilish xislatlarini har tomonlama tarbiyalaydi, Faqat tomashabinda kartinani "o'qiy olish", ha aynan o'qiy olish malakasi va madaniyati bo'lishi lozim. Shuning uchun ham oliy ta'limda talabalarning badiiy tafakkurini shakllantirish, ularning falsafiy fikrlashlarini kuchaytirish juda muhim.

Falsafa fani dunyo tarixida inson uchun eng qiziqarli ilm yo'nalishi bo'lib kelgan. Inson paydo bo'lgandan beri kurrai olam yaratilishi, yashashning mohiyati, jamiyatning rivojlanishi va taraqqiyoti haqida tinmay mushohada qilishga moyil. Har bir davrda har bir yurtda o'ziga yarasha hurmat-e'tiborga loyiq xalqni to'g'ri hayot tarziga undaydigan donishmandlari yashab o'tgan. Ularga oddiy xalqningina emas, mamlakat podshohlarining ham muhtojligi bo'lgan. Birinchi marta falsafa atamasi eramizdan avvalgi VII-III asrlarda qadimgi Yunoniston va Rimda paydo bo'lgan edi.

Sharqda "Ikkinchi Arastu", "Ikkinchi muallim" deya e'tirof etilgan buyuk mutafakkir Abu Nasr Farobiy falsofiya so'zini "Hikmatni qadrlash" deb talqin etgan. Falsafiy fikrlovchi deganda Sharq xalklari ijtimoiy tafakkurida ilmi, mulohazali "donishmand" insonni tushuniladi. Atrof-borliq, unda berilgan barcha ne'matlar,

inson hayotini qadrlash, umr mazmuni haqidagi qarash va hikmatlarni e'zozlash ma'nosida ishlatilgan. Shu ma'noda islom badiiy san'atida insonni tasvirlash masalasida asosiy go'zallik ma'naviy go'zallik hisoblangan. Bunday qarashlarga bo'lgan e'tibor asta-sekin Yevropa san'atida ham o'z aksini topa boshladi. Italiyaning mashhur rassomi Rafael esa o'z asarlari orqali mana shunday an'analarni rivojlantirgan buyuk daho sifatida tarixga kirdi.

1508 yilda Rafael Santi Papa Yuliy II buyurtmasi asosida Vatikan saroyi devoriga o'zining "Afina maktabi" nomli asarini ishladi. Ilm-fan rivojlanishi va uning buyukligi timsoli hisoblangan ushbu freska balandligi 5 metr, eniga kengligi 7,7 metrni tashkil etgan ulkan hajmda bo'lib, mazmuni jihatidan falsafiy xarakter kasb etadi.²⁰

"Afina maktabi asarida Rafael intellektual ishlash jarayonida turli davr faylasuflar va olimlarini tasvirlaydi. Mutafakkirlar bir-birlariga nazariyalarni bayon qilayapti, birgalikda ilmiy muammolarni ishlab chiqayapti, bahslashayapti, masalan, kompozitsiyaning markazida Aflotun va Arastuning bahsi tasvirlangan. Darhaqiqat, faqat umumiy sa'y-harakatlar bilan, faqat bahs-munozarada, turli nuqtai nazarlarning to'qnashuvida haqiqat tug'iladi. Rafael 58 kishini freska makonida joylashtirdi, ammo bu o'z qiyofasiga ega bo'lmagan olomon emas. Bu yerda har bir belgi alohida ta'kidlanadi, bitta inson qomati va imo-ishora takrorlanmaydi. Bunday qiyin vazifani hal qiliish uchun Rafael ajoyib usuldan foydalanadi: u inson qomatlarni zinapoyalarga joylashtiradi, shunda ular bir-birlarini to'smaydilar va aniq ifodalangan.

Chapning pastki tomonida zina yonida, shogirdlari o'rab olgan Pifagor, hayratlangan tinglovchilarga navbatdagi teoremani tushuntirmoqda. Ularning biri toshqalam taxtani ushlab turibdi.

Faylasuflarning qiziqishlari har xilligiga misol: Aflotun

²⁰ Sultanov X.E. "AKADEMIK RANGTASVIR"darslik. Toshkent-2023. "Zebo prints". 13 b.

“Timey” nomli falsafiy muzokara olib boradigan kitobni, Arastu esa - “Etika” kitobini qo‘lida ushlab turibdi.

Aflotun nafaqat faylasuf, balki Olimpiya chempioni ham bo‘lgan. U ikki marta pankration musobaqasida (boks va ko‘rash aralashmasi) g‘olib bo‘lgan.

Freskaning markaziy qismining perspektiva tasvirining o‘ziga xos xususiyati, Aflotun va Arastu bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lgan makon chuqurligi hissi, nisbatan aytganda, devorlar tomonidan yaratilgan, chunki zamin bir guruh faylasuflar tomonidan berkitilgan va tekis shiftlarning odatiy ko‘rinishiga ega bo‘lmagan murakkab kavisli yuzalar orqali uzatiladi. Agar siz tasvirga chizg‘ichni ishlatmasdan ko‘z bilan chamalab ko‘rsangiz, devorlarning yuqori qismlarining kesishish nuqtasini topishga harakat qilsangiz, u faylasuflar boshlari o‘rtasida joylashadi. Ko‘rinib turibdiki, rasmiy geometrik kesishish nuqtasi ancha pastda joylashgan. Agar kesishish nuqta biron bir tarzda tomoshabinning e‘tiborini tasvirning semantik jihatdan muhim elementiga qaratishi kerak bo‘lsa, unda bu kesishish nuqta tomoshabinning taassurotida faqat vizual idrok qilinadigan nuqta bo‘lishi mumkin.

Kesishish nuqtalarni holati bahslashayotgan faylasuflar boshlarining o‘rtasidaligi juda asosli, chunki bu yerda asosiy narsa - Aflotun va Arastuning munozarasi. Rasmiy kesishish nuqta, Aflotunning pastga tushirilgan qo‘lidan o‘tishi shubhasiz hech qanday ma’noga ega emas. Bundan tashqari, u hech kimga ko‘rinmaydi. Rafael o‘zining asarlarini ko‘proq kuzatgan, hech qachon tasvirlash jarayonida chizg‘ich qo‘llamagan, u zerikarli formal geometriyaga emas, balki idrokiga ko‘proq ishondi. Uyg‘onish davri va hozirgi zamonning chiziqli perspektivasi tomoshabinni kartinaning chuqur makoniga olib borardi.

“Afina maktabi” fieskasida tasvirlanganlar qatorida hammasi ham afinaliklar emas - bu yerda ulardan tashqari, masalan, faylasuf donishmandlar Pannenid va uning shogirdi Zenonlar Afina fuqarolari bo‘lmagan, u yerda hattoki zamondoshlar ham emas. Shuningdek, boshqa davrda va boshqa mamlakatda yashagan

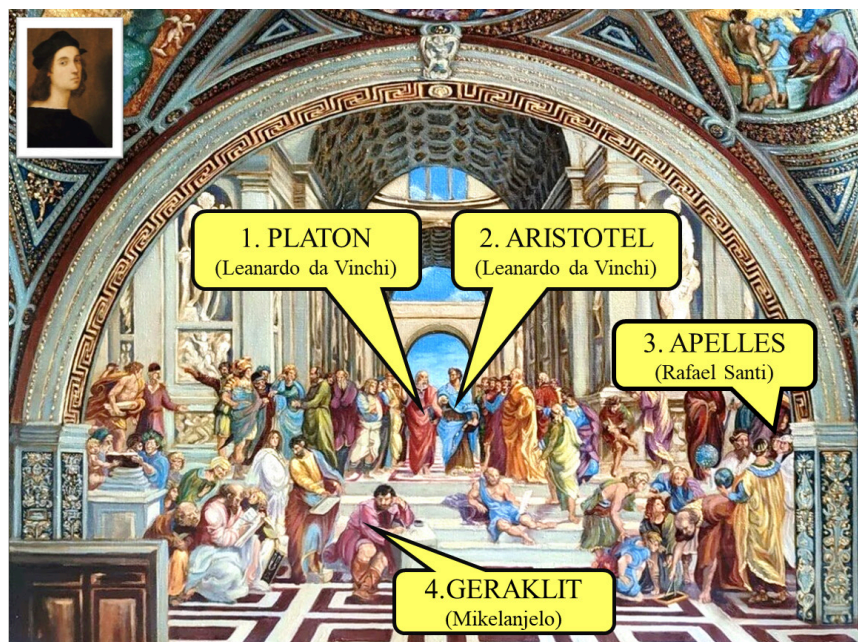
mutafakkirlar mavjud (masalan, forsi faylasufi-sufiychi Zardo'sht, Aflotundan bir necha asr avval yashagan, yoki bo'lmasa bir necha asr keyin yashagan Aristotelning tarjimoni va sharhlovchisi musulmon Averroes). Shunday qilib, "Afina maktabi" asarida klassitsizm davrini mutafakkirlari, ustoz va shogirdlarini yuksak birlashmasi ifodalangan. Freskada hammasi bo'lib 50 kishidan ortiq inson qomati taqdim etilgan.

Freskaning bir chekkasiga Rafael o'zini va rangtasvirchi Sodomni tasvirlagan, u bu ishini oldinroq boshlagan.

Ularning gavdalarini turishi yorqin individuallikni ifodalaydi, tabiiyki, muayyan simmetrik kompozitsiya bilan kelishiladi.

Tasvirlangan inson qomatlari bir nechta jozibali guruhni tashkil etgan, va Rafaelga ularni joylashtirishda puxtalik bilan kuzatib subordinatsiyaga rioya qilishni keragi yo'q edi.

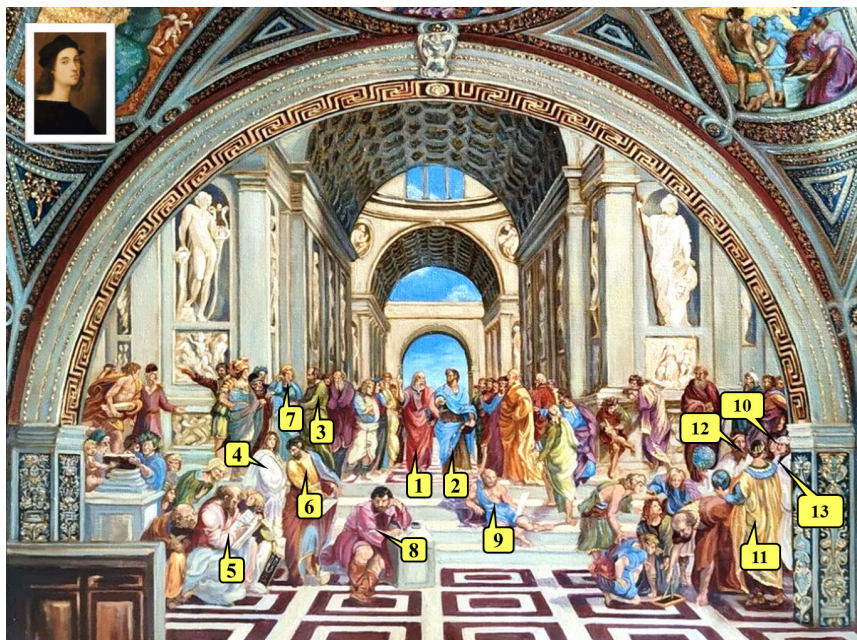
Qomatlarning har bir guruhi - ulug'vor monandlik namunasi va nazokatli uyg'unlik xarakatlar hisoblanadi.

Rafael Santi.1483-1520. "Afina maktabi". 1508-1510.

“Afina maktabi” freskasida mashhur shaxslar obrazida tasvirlangan rassom va haykaltaroshlar.

- 1 - Platon obrazida Leonardo da Vinchi.
- 2- Aristotel obrazida Leonardo da Vinchi.
- 3- Apelles obrazida Rafael Santi.
- 4- Geraklit obrazida Mikelandjelo.

“Afina maktabi” freskasida kimlar tasvirlangan?

- 1- Platon obrazida Leonardo da Vinchi; 2-Aristotel obrazida Leonardo da Vinchi; 3- Sokrat; 4- Alkiviad; 5-Pifagor; 6- Epikur;
- 7- Aleksandr Makedonskiy; 8- Geraklit obrazida Mikelandjelo;
- 9-Diogen Sinopskiy; 10- Apelles obrazida Rafael Santi;
- 11-Ptolomey; 12-Zaratushtra; 13- Al Sadoma yoki Pridjino.

Nazorat uchun savollar:

1. Rafael Santi o‘zining „Afina maktabi“ nomli asarini qachon va qayerda ishladi?
2. Rafael Santi o‘zining „Afina maktabi“ nomli freskasining

o'ldirish qanday?

3. „Afina maktabi“ kartinasida qanday g'oyalar oldinga suriladi?

4. „Afina maktabi“ kartinasi markazida qaysi ustoz va shogird obrazi tasvirlangan?

5. «Afina maktabi» kartinasida qanday mashhur allomalar tasvirlangan?

6. Ushbu freskada rassom tarixiy shaxslar siymosini yaratishda Rafael qaysi o'ziga yaqin insonlar va zamondoshlaridan foydalandi?

2.5. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOT TURLARIGA KO'RGAZMALI QUROLLAR TAYYORLASH.

Mashg'ulotning asosiy maqsadi - talabalar tomonidan tuzilgan dars konspektini mavzulariga ko'rgazmali qurollar tayyorlashni metodik jihatdan o'rgatish. Har bir tayyorlangan ko'rgazmali qurollar darsning maqsadini to'liq yoritib berishi kerak. Dars mavzusini yoritilishi mobaynida baravar ko'rgazmali qurolning metodik g'oyasini eskizi chizib borilsa maqsadga muvofiqdir. Dastlabki ko'rgazmali qurollar eskizlari metodist o'qituvchi bilan bir fikrga kelib tasdiqlangandan so'ng, kompyuterda prezentatsiya slaydlar orqali did bilan rangli ishlanadi.

Ko'rgazmali qurollar eskizlarini bajarishda talaba quyidagi talablarni e'tiborga olishi shart:

- maktab dasturidagi tasviriy san'at faniga muvofiqligi;
- didaktik prinsip va qoidalari asoslariga rioya qilgan holda ishlash;
- shaxsning garmonik rivojlanish xususiyatlarini faol shakllantirishga yordam berish.²¹

Ko'rgazmali qurolning badiiy bezagi o'z funksional vazifasiga loyiq bo'lishi kerak. Masalan. o'quv jadvali "bosiq" ranglar bilan bajarilishi lozim. Kompozitsion tuzilishning yechimini o'ylab topish ham muhimdir. Har xil ortiqcha bo'lgan tasvirlar bilan to'ldirishni ham xojati yo'q. O'quv qurollarini bosh yozuvlari (sarlavhalari) qisqa bo'lishi, uning asosiy g'oyasini aks ettirishi lozim. Ravon o'qiladigan shrift tanlangan bo'lishi kerak. Ko'rgazmali qurolning sarlavhasi undagi tasvirlarga nisbatan joylashtiriladi.

Ko'rgazmali qurollar prezentatsiya-slaydlar tayyorlashda turli materiallardan foydalaniladi. Slaydlarda tasvirlarning bosqichlari, suv bo'yqda ishlash sirlari, perspektiv qisqarish tasvirlari va qonunlari, amaliy ishlarning bosqichma-bosqich bajarilish yo'llari ko'rsatiladi.

Ko'rgazmali qurollar tasviriy san'at darslarining barcha
²¹ Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi amaliy mashg'ulotlar. O'quv qo'llanma. 70-bet.

turlari (naturaga qarab rasm ishlash, naturaga qarab haykal ishlash, rangtasvir ishlash, dekorativ va haykaltaroshlik kompozitsiya ishlash, san'atni va borliqni idrok etish)da qo'llaniladi.

Tasviriysan'atdanko'rgazmali qurollar qo'llanish vazifalariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Darslarda ko'pincha bosqichma-bosqich ko'rsatuvchi slaydlar, bosqichli ishlangan mavzuga mos amaliy ishlar qo'llaniladi. Bunday ko'rgazmali qurollarni bo'lg'usi o'qituvchi naturaga qarab rasm ishlash, rangtasvir kompozitsiyasi, haykaltaroshlik kabi darslariga mo'ljallab tayyorlashlari lozim.

Ko'rgazmali qurollardan tasviriysan'at darslarining har bir yo'nalishida foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari bor. Masalan, narsaning o'ziga qarab rasm chizish jarayonida naturadan chizilishi lozim bo'lgan narsalarning sinfga olib kirilishi shart ekanligini talab etsa, mavzu asosida rasm chizish mashg'ulotlarini esa uning tasviri (obraz tafsiloti, san'at asarlarining reproduksiyaalarini namoyish etish) orqali amalga oshirsa ham bo'ladi.

Ko'rgazmali qurollardan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish uchun ularni guruhlariga bo'lib olish va shu asosda fikr yuritish lozim. Chiziladigan narsalar ma'lum ketma-ketlikda oddiydan murakkabga borish asosida guruhlanadi. Bunday narsalar real borliqdan olinib, unda o'quvchilarning yosh xususiyatlari nazarda tutiladi. Shuningdek, ularni guruhlariga bo'lib o'rganish mavzuni puxta o'zlashtirishda katta yordam beradi.

Ko'rgazmali qurollarni ikkiga **natural** va **tasviriyya** ajratish mumkin.

Natural ko'rgazmali qurollar qatoriga shartli ravishda hajmsiz deb qabul qilingan yupqa, shuningdek, hajmli-silindrlilik, konus, shar, qirrali, aralash, shakldagi jismlar kiritiladi.

Tasviriyya ko'rgazmali qurollar qatoriga esa rasmlar, san'at asarlarining reproduksiyaalar, ko'rgazmali rasmlar, fotografiyaalar, pedagogik rasm kiradi.

Ko'rgazmali qurollarni guruhlariga tasniflaganimizda quyidagi olti guruhga ajratgan holda o'rganishimiz mumkin.

Birinchi guruh - o'ziga qarab chizish darslarida

qo'llaniladigan, tevarak-atrofimizni o'rab olgan predmetlar kiradi.

Ikkinchi guruh - ko'rgazmali qurollarning ko'pchiligi dekorativ xarakterdagi va dekorativ ishlarni bajarish yo'llarini ko'rsatadi.

Uchinchi guruh- ko'rgazmali qurollarga sxematik rasmlar, biron-bir predmetning ma'lum ketma-ketlikda chizilishini ko'rsatuvchi (vaqtni tejash maqsadida ishlatiladigan) chizmalar kiradi.

To'rtinchi guruh- ko'rgazmali qurollarga surat, tasviriy san'at asarlarining nusxalari, badiiy buyumlarning eng yuksak namunalari, shuningdek, xalq ustalari tomonidan qo'lda ishlangan amaliy san'at namunalari kiradi.

Beshinchi guruh - pedagogik rasm yoki o'qituvchining doskada chizib ko'rsatadigan rasmlari kiradi.

Oltinchi guruh-texnika vositalari yordamida namoyish etiladigan ko'rgazmali qurollar kiradi.

Chizish uchun tanlanadigan narsalar haqida yanashuni ham aytish kerakki, ular qanchalik taqvim mavzuga mos tushsa, zarur bo'lgan bilim va malakalarni hosil qilishni shunchalik yaxshi ta'minlaydi.

Ko'rgazmali qurollarning mohiyati va uni o'quvchiga to'g'ri yetkazish haqida fikr yuritganda, narsani tahlil qilish vaqtida ularni solishtirishga alohida to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi. K. Ushinskiy: "biz dunyoda hamma narsalarni faqat solishtirish orqali bilamiz, agarda bizga boshqa bironta narsaga solishtirib bo'lmaydigan va boshqa bironta narsadan farqini topib bo'lmaydigan qandaydir yangi buyumni ko'rsatsalar, biz o'sha buyum haqida birog'iz ham so'z aytolmagan bo'lar edik",—degan edi.

Solishtirish metodi narsa va hodisalar o'rtasidagi farq va o'xshashlikni aniqlash va bilish uchun xizmat qiladi. Solishtirish solishtiruvchi narsalarning o'ziga xos xususiyatlarini, asosiy va ikkinchi darajali belgilarini aniq va to'liq o'rganishga yordam beradi. Shuningdek, solishtirish o'quvchilarning, fikrlash qobiliyatini o'stiradi, solishtirish kichik va o'rta yoshdagi bolalar uchun

juda zarurdir. Solishtirish vositasida esda qoladigan narsalarning ko'rgazmali obrazi shakllanadi. Solishtirishda avval farqni topish, so'ngra o'xshash belgilarni topishga o'tish maqsadga muvofikdir.

Solishtirish metodini maktablarning barcha sinflarida keng qo'llash lozim. Masalan, terak bargini tolbargi bilan, anorni olma bilan, natyurmortdagi narsalarni bir-biri bilan, turli xildagi daraxtlar va kompozitsion jihatdan xilma-xil qilib tuzilgan yo'l-yo'l naqshlar o'zaro solishtiriladi. Shuningdek, aylana, kvadrat shaklidagi naqshlarni ham bir-biri bilan solishtirish mumkin. Solishtirish predmetlarning o'zida va rasmlar orqali o'tkazilishi ham mumkin. Biroq amaliy solishtirish jarayoni ma'lum qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lib, hattoki oddiy kuzatishda uni butunlay amalga oshirib ham bo'lmaydi. Agarda biz har xil uzoqlikda joylashgan bir nechta predmet va ob'ektlarni bir vaqtning o'zida aniq ko'raolganimizda edi, solishtirish jarayoni ancha yengil ko'chgan bo'lar edi.²²

Mavzu asosida kompozitsiya ishlash darslarida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollarida tasvirlash ketma-ketligini bir necha bosqichlarda ko'rsatiladi.

1. Ma'lum mavzu bo'yicha tasvirlanadigan rasmlarni variantlarining tuzishlari ko'rsatiladi.

2. Kompozitsiyaning asosiy elementlarini tasvirlash.

3. Katta va kichik olchamlardagi ko'rinishlarni aniq tuzilishini tasvirlash.

4. Narsalarning yorug' va soyalarini bo'yoq bilan ishlash usullarini ko'rsatish.

5. To'liq tugallangan kompozitsiya.

Mavzu asosida kompozitsiya ishlash darslaridagi ko'rgazmalilikni yana bir turi - rangtasvir asoslarini tasvirlash orqali ko'rsatilishidir. Jozibali rang-barang bo'yoqlar bilan rasm ishlashni o'quvchilarga og'zaki tushuntirish mutlaqo mumkin emas. Shuning

²² Sobirov S.T., Todjidinov M.N., Sayfiyeva N.R. O'ZBEKITON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan integratsiyalashning muammolari va yechimlari" mavzusida Xalqaro miqyosida ilmiy-texnik anjumanining MA'RUZALAR TO'PLAMI. Andijon – 2020. 81-83 bet.

uchun tasviriy san'at o'qituvchisi alohida planshetga tortilgan qog'oz betida suvbo'yoqlar bilan ishlash usullarini ko'rsatishlari maqsadga muvofiqdir.

Tasviriy san'atdan suhbat darslarini o'tkazishda san'at asarlari reproduksiylaridan ko'rgazmali qurol sifatida qo'llaniladi. Ohirgi paytlarda taniqli rassomlar asarlari reproduksiylarini topilishi amri mahol. Bunday holda reproduksiylarni kompyuter orqali videoproektor yordamida ekranda ko'rsatiladi va asarlarning badiiylilik xususiyatlarini tahlil qiladi.

Tasviriy san'at darslarida bunday ko'rgazmali qurollardan foydalanish darsni samaradorligini oshiradi hamda o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishini, ijodiy qobiliyatlarini shakllanrinishda yordam beradi

Tasviriy san'at ta'limida multimediali vositalar misolida ko'rgazmalilik prinsipining asosiy omillaridan biri tasviriy san'at ta'limida multimediali vositalardan foydalanish. Tasviriy san'atga oid qonuniyatlar, qoidalarni o'zlashtirish, masalan, perspektiva qonuniyatlari asosida kartina chuqurligida shaklning qisqarishi, mavhumlashishi, ranglarning xiralashib, umumiy tusga aylanishi o'quvchilardan abstrakt tasavvurni talab etadi. Aynan multimedia vositalari o'qituvchilarning o'quvchilar uchun qiyin bo'lgan mavzularni tushuntirish jarayonini osonlashtiradi.

Tasviriy san'at darslarida multimedia vositalaridan foydalanishning samarasi nafaqat o'quv materialini sifatli o'zlashtirishga hamda didaktik funksiyalarni ham bajaradi. Bular

- sohaga oid o'quv prezentatsiyasi;
- muayyan mavzuga oid o'quv prezentatsiyasi;
- ma'lum mavzuga oid axborot beruvchi vosita;
- darsga oid illyustratsiya taqdim etuvchi vosita;
- o'tilgan o'quv materialini mustahkamlovchi vosita;
- o'tilgan o'quv materialini tizimlashtirish vosita;
- o'quvchilarning bilim darajasini baholash instrumenti;
- nazariy bilim va amaliy o'quv hamda malakalarni integratsiyalashtirishning pedagogik mexanizmi;

-tarbiyalovchi hamda shaxsni rivojlantiruvchi instrument vazifasini bajarishda ko‘rish mumkin.

Multimediya vositalaridan foydalanishning didaktik talablari quyidagilardir.

-qo‘llaniladigan multimedia vositalarining o‘quvchilarning yosh xususiyatiga mosligi (fiziologik-psixologik ko‘rsatkichlari e‘tiborga olinadi);

-o‘quvchilarning tasviriy san‘at talimiga oid bilimlarning ko‘lami va mazmuni, ularning o‘quv materiallarini idrok etish darajasining mosligi;

-prezentatsiya materiallarini tasviriy san‘at ta‘limining muayyan qismi (sinf, chorak, mavzu) maqsad va vazifalarga mosligi;

-tasviriy san‘atni o‘qitish metodikasining o‘ziga xos xususiyatlarini e‘tiborga olganligi;

-multimedia vositalarining integrativ imkoniyatlari (fanlararo, mavzulararo, tasviriy san‘atning tur va janrlariaro aloqadorlikda namoyishga moslashganligi);

-multimediya vositalarini ta‘limning boshqa vositalari, masalan o‘qituvchining o‘quv materialini bayoniga oid hikoyasi, qo‘shimcha illyustrativ materiallarini namoyish etish imkoniyatlarining mavjudligi va h.k.

Yuqoridagi talablarni bajarish natijasida o‘quvchilarga tasviriy ta‘limidan Davlat ta‘lim standarti talablari doirasida bilim berishni sifatli va samarali bo‘lishini kafolatlaydi va natijada idrok etish va o‘zlashtirish darajasi va fanga bo‘lgan qiziqish ortadi, o‘quvchilarning estetik dunyoqarashi kengayadi va badiiy-intellektual kompetentlik darajasi oshadi.

“FSMU” texnologiyasini o‘tkazish tartibi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarga amaliy mashg‘uloti davomida muxokama qilinishi lozim bo‘lgan muammoni bayon qiladi.

Izoh. - O‘qituvchi o‘quv mashg‘ulotida har bir tinglovchi

avval yakka tartibda ishlashi, keyin kichik guruhlarda ish olib borishi va nihoyat, dars ohirida jamoa bo'lib ishlashi haqida talabalarga tushuntirish beradi.

2-boschqich. Har bir talabaga FSMU qoidasiga binoan topshiriq yozilgan qog'ozlar tarqatiladi. Tarqatilgan qog'ozlardagi tasvirlarga qarab talaba kerakli joylarga yetishmagan chiziqliq va tasvirlarni chizib o'zining mustaqil fikrini quyidagicha bayon etadi:

F - fikringizni bayon eting.

S - fikringiz bayoniga sabab ko'rsating.

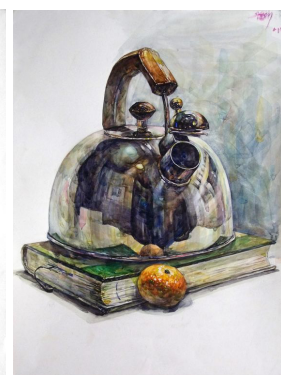
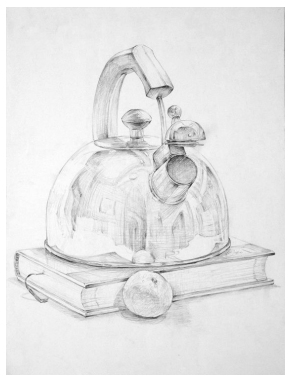
M - ko'rsatgan sababingizni isbotlang.

U - fikringizni umumlashtiring.

Tasvirlarni kuzating. Tasvirda qaysi janr bittaligini toping va unga batafsil izoh bering.

Namunadagi ko'rgazmali qurollarni - ketma-ketligini aniqlang

Shunday qilib, o'quvchilar tushungan holda rasm chizishda hayotda va boshqa darslarda narsa haqida olgan bilimlariga tayanishlari, maktabda egallagan malakalarini kelgusi hayotda mustaqil qo'llay bilishlari, tasvirlashning elementar asoslarini o'rganishlari, buyumni estetik jihatdan baholay olishlari talab etiladi. O'quvchilarining badiiy tafakkurlarini rivojlantirishda, borliqni idrok qilishida, tasvirlash qobiliyatining shakllanishida ko'rgazmali qurollardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ko'rgazmali qurollar eskizlarini bajarishda talaba qanday talablarni e'tiborga olishi kerak?
2. Natural va tasviriy ko'rgazmali qurollarga nimalar kiradi?
3. Ko'rgazmali qurollarni tasniflaganda nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
4. Mavzu asosida kompozitsiya ishlash darslarida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollarda tasvirlash ketma-ketligini nechta bosqichda ko'rsatiladi?
5. Multimediya vositalaridan foydalanishning didaktik talablari haqida ma'lumot bering.

2.6. TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIGA DARS BAYONINI VA ISHLANMASINI TAYYORLASH.

Tasviriy san'atdan dars ishlanmalarini psixologik-pedagogik, ilmiy-metodik o'quv adabiyotlarni chuqur o'rganish asosida va shu bilan birga o'rta maktabning tasviriy san'at dasturlari doirasida va o'quv qo'llanmalari orqali bajariladi.

Darsning mavzusini tanlash tartibi:

1. Talaba tasviriy san'at fanidan o'zi ishlab chiqqan tasvirli - taqvimiy rejasi asosida mustaqil ravishda dars mavzusini har bir darsning turi bo'yicha (naturaga qarab tasvirlash, naturaga qarab haykal ishlash, kompozitsion faoliyat - rangtasvir kompozitsiyasi, haykaltaroshlik kompozitsiyasi, dekorativ kompozitsiyasi, borliq va san'atni idrok etish) tanlab olishi mumkin. U amaliy mashg'ulotlar olib boruvchi professor-o'qituvchi tomonidan tasdiqlanishi zarur.

2. Professor-o'qituvchi tomonidan talabalarga dars mavzulari taqsimlanadi va ularning dars ishlanmasi (konspekt) ishlab chiqiladi. Mavzu tasdiqlangandan so'ng dars ishlanmasini bajarish muddatlari belgilanadi va berilgan mavzu bo'yicha darsning bir parchasi bo'yicha amaliy mashg'ulot o'tkazib beradi.

Dars ishlanma(konspekt)da quyidagilar bo'lishi shart: - darsning turi; - darsning mavzusi; - darsning tipi; - darsning ta'limiy-tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari; - darsning tuzilishi (qurilishi); - og'zaki takrorlash uchun savollar; - o'quv materialini ketma-ketlik bayoni va uning hajmi; - darsning tushuntirish va mustaxkamlashga ajratilgan vaqti; - ijodiy xarakterdagi mashqlarni soati va bosqichlari; - mustaqil ishlarni mazmuni va bajarish usullari; - texnika vositasi va o'quv ko'rgazmali qurollardan foydalanishi.

Ishlanma matnini so'ngida darsga tayyorgarlik ko'rishda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati ko'rsatiladi (kitobning muallifi, nomi, nashr etilgan yili, nashriyoti va hajmi).

Dars ishlanmasi illyustratsiyali bo'lishi mumkin. Unda sinf taxtasidan, sxemalardan, bosqichma-bosqich bajarilgan tasvirlardan, o'quv-buyumlar namunalaridan, o'quvchilarni ijodiy ishlaridan va boshqalardan foydalanish nazarda tutiladi.

Dars ishlanmasini yozishda iloji boricha qog'oz varog'ini o'ng tomonida ko'proq joy qoldirish maqsadga muvofiqdir. Chunki dars muhokamasi vaqtida bildirilgan mulohazalar va takliflar bilan to'ldirishlar kiritish mumkin.

Dars ishlanma o'quv daftariga tushunarli yozuv bilan yoziladi yoki kompyuterda teriladi va qog'oz varianti chiqariladi. Muqova va titul varaqasi kafedra tomonidan tasdiqlangan jadval bo'yicha jihozlanadi.

Har bir talaba o'z mutaxassisligi bo'yicha har bir darsni yuqori darajada o'g'ishi uchun dars rejasi va uning ishlanmasini yozishi shart. Shuning uchun talabalarga yordam (eslatma) tariqasida darsning ishlanma (konspekt) namunasini keltiramiz.

1. Dars (mashg'ulot)ning turi:

Masalan, a) naturaga qarab tasvirlash (1-7- sinflarda); b) kompozitsion faoliyat (1-7- sinflarda); v) borliqni idrok etish (1-4- sinflarda); g) san'atshunoslik asoslari (5-7- sinflarda).

1. Darsning mavzusi:

2. Darsning maqsadi:.....

Masalan, a) o'quvchilarga haqida (umumiy, to'liq, qisman) ma'lumot berish; b) berilgan bilimlar asosida o'quvchilarda badiiy estetik dunyoqarashni shakllantirish; v) o'quvchilarda turli ko'nikma va malakalarni hosil qilish; g) yoshlarni har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish; d) o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish, ularning estetik xislarini rivojlantirish; e) yosh avlodni kelgusida kasb tanlashga to'g'ri yo'llash va hokazo.

Dars o'tishning metodlari va usullari.

Perseptiv metodlari: a) og'zaki (bayon qilish, tushuntirish, ma'ruza, suhbat); b) ko'rgazmali (illynstratsiya, namoyon qilish); v) amaliy (tajribalar, mashqlar va h.k.).

Mantiqiy (logik) metodlar: a) induktiv - aniq faktlardan umumiylikka; b) deduktiv - umumiy tushunchalardan faktlarga; v) analitik - faktlar asosida mavzuni chuqur o'rganish va h.k.

Gnostik (ilmiy bilish) metodlari: a) reproduktiv (gapirib

berish, namunaga qarab mashq qilish, instruksiya bo'yicha laboratoriya ishlari); b) qisman izlanish (evristik metod: evristik suhbat, disput va h.k.); v) muammoli o'qitish va hokazo.

Ta'limni boshqarish metodlari: a) o'qituvchi rahbarligidagi o'quv ishlari; b) o'quvchilarning mustaqil ishlari (kitob bilan ishlash, ijodiy ishlar, laboratoriya ishlari va h.k.).

O'qishga qiziqishlarini rag'batlantirish metodlari: a) bilishga doir o'yinlar; b) ta'limiy munozaralar; v) qiziqarli vaziyatlar yaratish, yangiliklarni bilishga qiziqitirish va h.k..

Og'zaki tekshirish metodlari: a) individual so'rash; b) frontal so'rash; v) og'zaki sinov.

Ma'lumki, o'qitishning har bir metodi o'quvchi va o'qituvchining birgalikdagi faoliyatida sodir bo'ladigan ko'pgina usullardan iborat bo'ladi.

Yuqorida qo'rsatilgan dars berish metodlari va usullaridan qaysi birini dars berish davoraida (darsning qaysi bosqichida yoki vaziyatda) ishlatilishi lozim deb belgilanganligi haqida shu erda yoki darsning bosqichlari yozilgan joyida aniq ko'rsatilishi kerak.

3. Darsning jihozlanishi:

O'qituvchi uchun: a) naturasi yoki maketi; b)bosqichli rasmlari;

Ko'rish qatori: slaydda, rassom asarlarini reproduksiyalari.

Adabiy qator: yozuvchilar she'rlaridan parchalar.

Musiqqa qatori: qo'shiqlar, kuylar.

O'quvchilar uchun: albom yoki format qog'ozi, qalam, o'chirg'ich, bo'yoqlar (akvarel, guash), suv idish, mo'yqalamlar, latta va hokazolar.

Sinf taxtasidan foydalanish: o'ng tomonda - tasvir chizilgan ko'rgazmali qurollar; o'rtasida - slayd ko'rsatish uchun ekran; chap tomonda - material bayon qilishda bo'r yordamida tushuntirish uchun bo'sh qoldiriladi.

4. Darsning tuzilishi (Tasviriy san'at darsi xususiyatidan kelib chiqib):

1. Dars mavzusi. Unga ajratilgan soat hajmi,

2. Tashkiliy qism -1-2 daqiqa,
3. Yangi mavzuni bayoni - 13 - 15 daqiqa,
4. O‘quvchilarning amaliy mashg‘uloti - 22 - 25 daqiqa,
5. O‘quvchilar amaliy mashg‘ulot bajarish davomida uyga vazifani tekshirish – 22-25 daqiqa,
6. O‘tilganlarni mustahkamlash va uyga vazifa berish - 2-3 daqiqa.

5. Darsning borishi.

1. Dars mavzusi. “.....” Unga ajratilgan soat

hajm: 1 soat.

2. Tashkiliy qism - 1-2 daqiqa.

Sinfga kirish, salomlashish, ma’lum intizomni vujudga keltirish, sinfni darsga tayyorlash, davomatni aniqlash va jurnalga belgilash.

3. O‘tgan mavzuni yakunlash va yangi mavzuga bog‘lash – 3 daqiqa.

- a) o‘tgan mavzuni yakunlash;
- b) o‘tilgan mavzuni yangi mavzuga bollash;
- v) yangi darsning mavzusi: “.....” doskaga yozib qo‘yiladi va bu darsning maqsad va vazifalari bayon etiladi.

4. Yangi mavzuni bayoni - 13 - 15 daqiqa.

- yangi darsning mavzusi: “.....” doskaga yozib qo‘yiladi va bu darsning maqsad va vazifalari bayon etiladi.

- Diqqat qiling aytingchi?

- (1- savol, 2- savol, 3- savol va hokazo.)..... turlicha javob.

- to‘g‘ri lekin
- nima uchun ?
- ha, endi e’tibor bering materialni tushuntirish davomida

yangi terminlar doskaga yozib qo‘yiladi, vaqti-vaqti bilan pauza qilinadi.

- barcha o‘quvchilarning faolligini oshirish maqsadida muammoli vaziyat yaratiladi, ularning bilib olishlari zarur bo‘lgan vazifa aytiladi,

- qani kim aytib beradi?
- turlicha javoblar

Savollarga javobni ma’lum maqsadga yo‘naltirishga harakat qilinadi. Bu vazifani turlicha hal qilish mumkin. Ular orasida quyidagilar eng muhim ahamiyatga egadir: Tushuntirilayotgan materialni sarmazmun, yangiliklarga tayangan holda ifoda etish, amaliy hayot bilan bog‘lash, o‘quvchilarning bilim va tajribalariga e’tiboran munozarali masalalarini obrazli hamda jonli ifodalash, ularni faol fikr yuritishga undaydigan, izlanishga majbur etadigan vaziyatlar yaratish va hokazo.

Shunday qilib, yangi material mazmunini oldindan, tayyorlangan konspekt tarzida ko‘rgazmali qurollar bilan birgalikda bayon etiladi. Yangi mavzu o‘quvchilarga tushunarli bo‘lishi uchun ilg‘or nazariyalarga, oldindan belgilangan usul va metodlarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Yangi mavzu konspekti to‘la yoki tezis tariqasida beriladi.

5. O‘quvchilarning amaliy mashg‘uloti -22-25 daqiqa.

O‘quvchilar ijodiy mustaqil ishlaydilar.

O‘qituvchi mashg‘ulot mobaynida oralab yurib o‘quvchilarga individual yondashadi. Agarda yangi mavzuni to‘liq tushunmagan yoki e’tiborsiz tinglagan o‘quvchilar bo‘lsa, savollar o‘rtaga tashlanadi. O‘quvchilarning javoblari qoniqarsiz bo‘lsa a’lochi o‘quvchilar yordamga chaqiriladi. Shu bilan birgalikda yangi dars ham mustahkamlab boriladi.

Darsni yakunlashga qadar o‘quvchilarning ishlaridan bir nechta olib bir-biriga taqqoslanib, talilil etiladi va baholanadi.

6. O‘quvchilar amaliy mashg‘ulot bajarish davomida uyga vazifani tekshirish – 22-25 daqiqa.

O‘qituvchi amaliy mashg‘ulot mobaynida oralab yurib barcha o‘quvchilarning uyga vazifalari tekshirib chiqadi va baholaydi. Chunki tasviriy san’at darsi xaftasiga 1 soat bo‘lganligi uchun

ham, o'quvchilarning amaliy ishini oralatib tekshiriladigan bo'lsa, 1 ta o'quvchi 1 oyda bir baholanadi bu esa uning fanga bo'lgan qiziqishini so'ndiradi. O'quvchilarni baholashda quydagilarni inobatga olish kerak:

- rasmning daftar betiga to'g'ri joylashtirilganligiga;
- uning ma'lum ketma-ketlikda chizilganligiga;
- buyum shakli va tuzilishining xususiyatlarini yoki naqshdagi ritmik birlikni to'g'ri tasvirlashga (mavzu asosida rasm chizishda kompozitsiyani to'g'ri hal qilish);
- narsalar rangini to'g'ri tasvirlash yoki naqsh rangini tuShungan holda tanlashga;
- vazifani bajarishda unga qanchalik ijodiy munosabatda bo'lganligiga;
- o'quvchi qalam va bo'yoq bilan ishlashning birlamchi malakalariga ega bo'lgan yoki bo'lmaganligiga;
- daftarning toza va tartibli bo'lishiga.

7. O'tilganlarni mustahkamlash va uyga vazifa berish - 2-3 daqiqa.

a) O'tilganlarni mustahkamlash:

Savol, avval, o'rta tashlanadi, keyin qo'lini ko'targan o'quvchilardan bittasini javob berishga sinf taxtasiga chiqariladi.

1. Savol o'quvchi A. Siz javob beringchi
2. Savol o'quvchi V. Siz aytingchi
3. Savol va hokazo.

b) Uyga vazifa berish:

a) mavzusida rasm chizasiz va hokazolar.

Metodik ko'rsatmalar. Bugungi mustaqillikka erishgan vaqtda qadriyatlarimizni qayta tiklanishi borasida tasviriy san'at darslarida turli yo'l-yo'riqlar bilan halqimiz merosining hunarmandchilik, amaliy bezak va milliy an'ana, afsona va rivoyatlardan foydalanishni amalga oshirish uchun o'ziga xos uslublardan qo'llanishi mumkin. Masalan, biron-bir sinfda tasviriy

san'atni idrok etish darslarini olib ko'rishimiz mumkin, ya'ni idrok etish va tasvirlashni umumlashtirib o'tish ham maqsadga ega. Buning uchun darsda, bolalarga idrok etishni maqsadi, vazifasi tushuntiriladi.

Bundan maqsad go'zallikni xis qila bilish qobiliyatlarini shakllantirish va tasviriy san'at tarixini va shuningdek, o'yinchoqlarning tarixiy yaratilish jarayoni to'g'risida tasavvurlarini kengaytirishga qaratilgan. Keyingi darsda o'quvchilar olgan ko'nikma va bilimlari asosida haykalcha o'yinchoqlar yasashga kirishishadi. O'quvchilar o'z oldilariga qo'yilgan talablarni, mashg'ulotlarni yaxshi o'zlashtirishlari uchun amaliy jarayonda, o'tgan dars mavzusiga qaytish lozim, ya'ni idrok etish mavzusiga. Bu daqiqada biz o'quvchilarni eng qadimiy san'at, o'zbek halq amaliy san'ati asarlari bilan kengroq va chuqurroq tanishtiramiz. Asosiy diqqat e'tiborni milliy bo'rtma tasvirlarni mazmuniga qaratamiz. Ya'ni halq amaliy san'ati to'g'risidagi suhbatimizni videofilmlar, slaydlar ko'rsatib, Vatan el-yurt to'g'risidagi fikrlarini takomillashtirib borish lozim. Eng keraklisi bolalarning o'zlari diqqat bilan kuzarishlari kerak. Videofilmlarni ko'rish davomida xalq ustalarining so'zlaridan foydalanish, shuningdek, afsona, ertak, qo'shiq va musiqalar yordamida idrok etishni takomillashtirib borisli zarur. Bunday xolat tasviriy san'atga chuqurroq kirib borishlarini, bilim va ko'nikmalar hosil qilishni ta'minlaydi. O'quvchiga o'qituvchi quruq ilmiy hulosalarni emas, balki milliy xalq og'zaki ijodi yoki hayotiy voqealar asosida fanini tushuntirib bersa, dars jarayoni jonlanadi. O'qituvchi bolalarning kayfiyatiga qarab ertak to'qishi ham mumkin. Ya'ni qo'g'irchoqlarga tegishli afsona yoki rivoyat ham aytishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bolalar o'zlarini tasavvur etishlari asosida tasviriy mashg'ulot bilan shug'ullana boshlaydilar. Yoki o'qituvchi biron-bir boshqa ertakdan parcha o'qib berib, shu ertak asosida amaliy mashg'ulotni uyga vazifa qilib berishi ham mumkin. Agarda o'qituvchi lozim topsa, o'quvchilarning o'zlariga quyidagicha topshiriq berishi mumkin, ya'ni bolalarni o'zlari biron-bir ma'noni beruvchi ertak

to‘qib, shu to‘qigan ertak illyustratsiya ishlashlari vazifa qilib berilishi foydadan holi emas.

Tasviriy san‘at darslarini slaydlar, musiqa, ashula, ertak, afsona, rivoyat va xalq naqllari bilan boyitiladi. Natijada darsni mazmunli tashkil qilish imkoniyatlari yuzaga keladi. O‘qituvchi nutqida chiroyli so‘zlarni topib, qo‘llay bilishi, o‘rni kelganda milliy o‘zbek xalq maqollaridan foydalana bilishi shart. Darsga bunday yondashish, o‘quvchilarni xalq amaliy san‘ati an‘analariga yaqinlashtiradi, kamolot sari yetaklaydi, o‘quvchilarning shaxsiy fikrlashlarini takomillashtiradi. Milliy maktablarda, o‘zbek xalq amaliy san‘ati asarlari bilan bolalarni tanishtirish ancha oson, chunki ular bunday amaliy san‘at durdonalarini uyida, atrofida ko‘rib o‘tib kelmoqda. Shuning uchun bunday narsalar bolalarga tushunarli va qulaydir. Qadimiy xalq ustalari toshlardan haykallar yasashgan, chunki ularning qo‘llari toshlarni juda nozik xis qilishgan. Ular o‘z asarlarida insonni xususiyatlarini yorqin ifoda etishga xarakat qilishgan. Shuning uchun ham qadimiy tosh, haykallarga qarab, o‘tgan davrdagi odamni xislat va xususiyatlarini bilib olishimiz mumkin. Agarda bolalarga o‘zlarining yaqin idishlarini yoki bo‘lmasa yonidagi o‘rtog‘ini tasvirini ishlash topshirilsa, ular juda tez va ko‘tarinki ruxda bu ishga kirishishadi. Chunki bu vazifa ularga yaqindir. Dars yakunida albatga o‘quvchilar tomonidan ishlangan asarlarini tahlil qilishi shart. Bunda bolalarni tanlangan mavzusiga e‘tibor berish lozim.

O‘qitish metodikasi - bu nima? Ilmni yoki san‘atni? O‘qitish metodikasini nazariyasi - ilmdir, uning ma‘lum mazmunlari va tavsiyalarini samaradorligi ilmiy asoslanib isbotlangan. O‘qitishning o‘zi esa, o‘quv-tarbiyaviy jarayonga ta’sir qilib o‘ziga jalb qila olish - san‘atdir. Nazariy va amaliy tomonlarini farqini bilib, metodikaga bir tomonlama qarashlar bo‘lishi mumkin emas.²³

O‘qitish san‘ati, dars ishlanmasidagi nazariy bilimlarni ta’lim amaliyotida ijodiy foydalanishni talab etadi. Shuning uchun

²³ Abdirasilov S.F. Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi amaliy mashg‘ulotlar. O‘quv qo‘llanma. 57-bet.

dars ishlanmasini tuzishda asosiy e'tiborni bayon qilish shakliga emas, balkim o'quv materialini mazmunini yoritilishiga qaratilishi lozimdir.

Ta'lim natijasini o'quvchining ko'zga ko'rinadigan harakatlaridan, tashqi belgilaridan bilib olish mumkin. O'qituvchi ta'lim maqsadi - natijasini oydinlashtirish uchun kutilayotgan natijaning tashqi, kuzatiladigan belgilarini (harakat, nutq) yaqqol tasvirlashi lozim.

Demak, o'qitish jarayonini loyihalashda o'quv maqsadlarini o'quv vazifalariga aylantirish kerak. O'quv maqsadini bunday belgilash "identiv (aynan o'xshash, mos) o'quv maqsadi deb ataladi. Mazkur harakatni amalga oshirishda keng ommalashgan B.Blum taksonomiyasidan foydalaniladi (1-chizma).

1-chizma.

B.Blum taksonomiyasi bo'yicha o'quv maqsadlari toifalariga mos keluvchi fe'llar namunalari.

t'ir	O'quv maqsadlari	Fe'llar	
1.	Bilish	qaytarib aytish, qayd qilish, xabar berish, nomlash, atash, yozish	ifodalash, farqlash, tanib olish, aytib berish, takrorlash,
2.	Tushunish	dalillar keltirish, almashtirish, aniqlamoq, belgilash tashuntirish	o'tkazish, aylantirish, o'zgartirib berish, surat bilan ko'rsatish, izoh berish, ochib tashlash
3.	Qo'llash	tatbiq etish, hisoblab chiqarish, naniyish etish, foydalanish, o'rganish.	aniqlash, bajarish, hisoblash, amalga oshirish, yechish
4.	Tahlil	keltirib chiqarish, ajratib ko'rsatish, differensiyalash, tasniflash, taklif etisli	oldindan aytish, qismlarga ajratish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash
5.	Sintez	kashf etish, umumiyashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqish	tizimga solish, qo'shish, ulash, tuzish, loyihalash
6.	Baholash	diagnostikalash, isbotlash, asoslash, o'lchash, ma'qullash	baholash, tekshirish, nazorat qilish, taqqoslash, solishtirish, qiyoslash

1-chizmada ko'rsatilgan o'quv maqsadlari toifalari o'quv materialini o'zlashtirish darajasini belgilaydi. Masalan: ba'zi tayanch tushunchalarni (usul, tamoyil, ko'rsatkich, koeffitsient, atama, ta'rif, qonun, teorema) o'quvchi bilish darajasida (materialni esda tutish), boshqarini qollash (o'quv materialini muayyan vaziyatda qo'llash malakasi), uchinchilarini baholashni (o'quv materialini ahamiyatini muayyan maqsadlar uchun baholash, xulosalash malakasi) o'zlashtirishi kifoya.

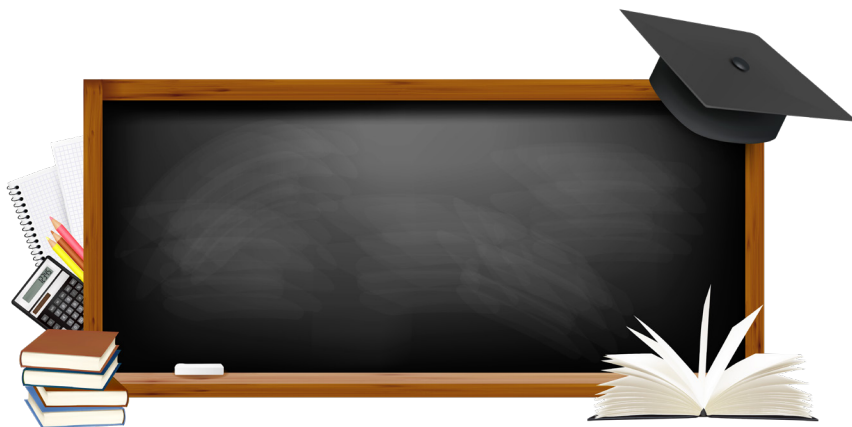
Tajribadan ma'lumki talabalar amaliy mashg'ulotlar, pedagogik amaliyot natijasida o'zlari xilma-xil yangi va o'zgacha, qiziqarli original ishlash turlarini yaratadilar.²⁴

Nazorat uchun savollar:

1. Darsning mavzusini tanlash tartibi qanday?
2. Dars ishlanma(konspekt)da nimalar bo'lishi kerak?
3. Dars o'tishning qanday metodlari va usullari bor?
4. Darsning tuzilishi (Tasviriy san'at darsi xususiyatidan kelib chiqib) haqida ma'lumot bering.

²⁴ Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi amaliy mashg'ulotlar. O'quv qo'llanma. 58-bet.

2.7. TALABALARNING SINIF DOSKASIDA ISHLASHI VA O‘QUVCHILAR GRAFIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. SINIF DOSKASIDA BO‘R BILAN ISHLASH.

Sinf doskasida rasm chizish bo‘lajak rassom-pedagoglar uchun muhim ahamiyatga egadir. Duskada rasm chizish ko‘rgazmalilik prinsipining muhim vositalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Yangi mavzuni og‘zaki tushuntirish bilan bir qatorda qisqa muddat ichida chizilgan tasvir o‘quvchilarni idrok qilish jarayonini tezlashtiradi. Chizuvchi duskada shakllarning tuzilish qonuniyatlarini, naturani chizish ketma-ketligini chizib ko‘rsatishi zarurdir. Biroq duskada tez, malakali rasm chizish o‘qituvchidan bir qator maxsus mashqlarni bajarishni bu sohada yetarli ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishni talab etadi. Bu uchun talabada, eng avvalo, qalamtasvir darslarida olgan bilimlarini amalda namoyish etish zaruriyati tug‘iladi. Ma’lumki qalamtasvir darslarida chiziladigan barcha naturalar ma’lum ketma-ketlik asosida tasvirni qurishni talab qiladi. Sinf doskasida rasm chizish ham xuddi shunday ma’lum ketma-ketlikka rioya qilishni talab etadi. Tasvirni qurish usullarini yaxshi bilish chizuvchining duskada rasmni ishonchli, tez va aniq chiqishi imkonini beradi.

Xotira va tasavvur asosida rasm chizish ko‘nikma va malakalarini egallash bu o‘rinda muhim ahamiyatga egadir.

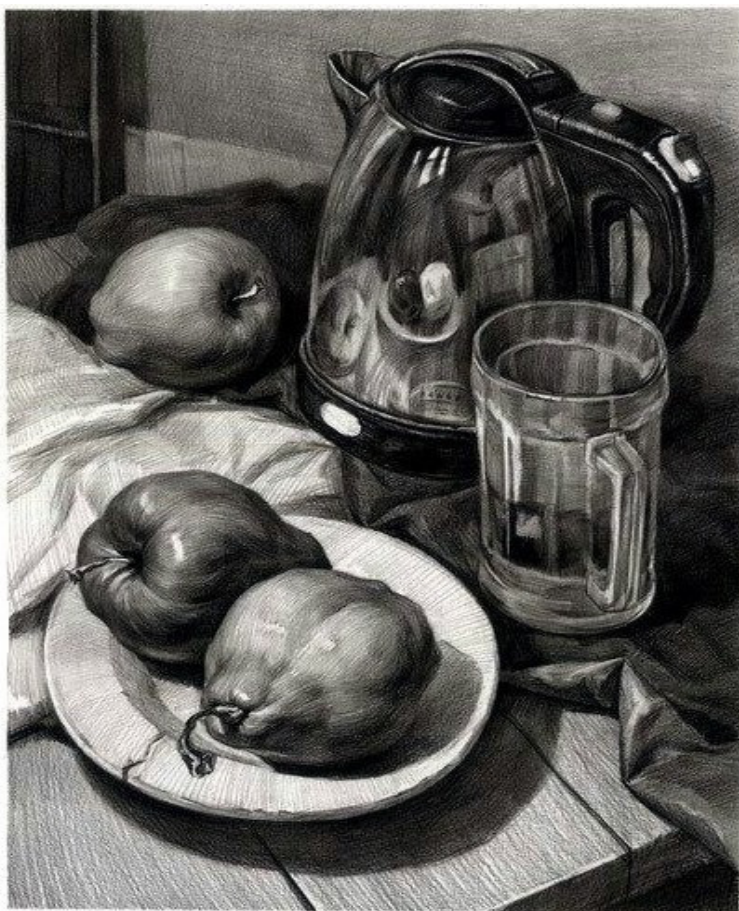
Duskada rasm chizishning muhim bir jihatini tasvirda

chiziqlarning turli yo‘g‘onlikda bo‘lishi, shtrix, tus nuqtalardan foydalanishdir.

Pedagogik rasm chizish nafaqat sinf doskasida, balki qog‘ozda sous, pastel, ko‘mir, akvarel, tush kabi materiallarda ham chizib ko‘rsatish maqsadga muvofiqdir.

Tasviriy san‘at o‘qituvchisiga dars paytida sinf doskasida bo‘r bilan maishiy buyumlar, o‘simliklar, qushlar, hayvonlar va odam rasmini xotira bo‘yicha bajarishga to‘g‘ri keladi. U chizgan rasmlar ixcham, ifodali va savodli bo‘lishi kerakki, o‘quvchilar u yoki bu predmet tasvirini timsoliy qabul qila olsin. Shu bois har bir talaba bilim olish davrida sinf doskasida pedagogik rasm chizish texnikasini egallab olishi zarur. Bu jarayonda qisqa muddatli, shtrixli, ancha yirik o‘lchamli turli predmetlarning xomaki rasmlarini chizish tavsiya etiladi. Albomlarda bajarilgan qisqa muddatli rasmlar kuzatuvchanlikni o‘stiruvchi, atrofimizdagi borliqdan tipik va xarakterli bo‘lgan belgilarni topa olishni rivojlantiruvchi, kompozitsiya mazmunini boyituvchi materiallar bo‘lishi bilan muhimdir. Ko‘pincha xayolan bajarilgan biron bir motiv xomaki rasm kompozitsiyasini hal etishda asosiy rol o‘ynaydi. Atrof go‘zalligi, hayot sahnalari va tabiat hodisalarining xilma-xilligi rassomda doimo kuzatish va chizish, xomaki rasmlarda timsollilikka erishish uchun turli uslublardan unumli foydalanishga undaydi. Ayniqsa, grafik usullarni o‘rinli qo‘llash tasvirning ifodali yechimiga zamin yaratadi. Betakror rassom Rembrandt “O‘rganish, eng avvalo, boy tabiatni idrok qilish va unda ko‘rilgan narsalarni aks ettirishdir. Osmon, yer, dengiz, hayvonlar yaxshi-yomon odamlar - bularning hammasi bizning mashqlarimiz uchun xizmat qiladi”, - degan edi.

Ayrim holda chizilgan ko'rgazmali qurollar pedagogik rasmlarning o'rnini bosolmaydi. Bularni tushunadigan tajribali o'qituvchilar og'zaki tushuntirish vaqtida namoyish etilgan ko'rgazmali qurollarni kerakli bo'lgan tasavvur ko'rinishlarini hosil qilmagandan so'ng pedagogik rasmlardan keng foydalanishadi. Pedagogik tasvirlar tayyor jadvallar va rasmlardan o'zining bir qator afzalliklari bilan farq qiladi. Bu afzallik shundan iboratki, o'qituvchi o'z hikoyasini tasvir orqali ko'rsatishda, o'quvchilarning ko'z o'ngida tasvirni paydo bo'lishi, uni to'ldirilishi va tugallanish

ko‘rinishlarini dinamik jarayonini (holatini) yaqqol ko‘rsatish imkoniga ega bo‘ladi.

Tasvir mustaqil ravishda yoki illyustratsiyalarni to‘ldiruvchi bo‘lib, ularni bo‘lak qismlarini izohlab borishi mumkin. Oddiy, aniq tasvirlar u yoki bu voqeani, narsalarni obrazli, ko‘rgazmali qilib ko‘rsatadi. Lekin ularni biron-bir maxsus tayyorgarliksiz bajarish mumkin emas. Noto‘g‘ri, pala-partish rasmlar, narsalar to‘g‘risida yanglish tasavvurlar beradi va estetik didni shakllanish jarayoniga salbiy ta‘sir etadi. Va aksincha, mazmunli va chiroyli bo‘r bilan bajarilgan tasvirlar narsalar to‘g‘risida to‘g‘ri va aniq tasavvurlar hosil qilishga yordam beradi.

Odatda og‘zaki tushuntirish jarayonida tasvirlar bajarilib borilsa, o‘quvchilarni diqqat e‘tiborini ta‘minlab borishi mumkin. O‘quvchilarni bir vaqtda eshitish va ko‘rish qobiliyatlari orqali olayotgan taassurotlari yangi materialni chuqur va mustahkam o‘zlashtirishida aniq tasavvurlar bo‘lishida yordam beradi.

Pedagogik rasmlarni tasvirlashda eng muhimi aniq, sxemali tarzda, narsalarni o‘ziga xos xarakterli shakli, o‘lchamlari, xajmini, ayrim paytda iloji boricha ranglarini ham to‘g‘ri tasvirlashdir. Ularni har bir shtrixi va chiziqlari ma’noli ishni bajaradi.

Ko‘rgazmali qurollar bilan bir qatorda pedagogik rasmlarni ham tarbiyaviy iinkoniyatlari juda kattadir.

Pedagogik rasmlarning xususiyatlari quyidagilarda o‘z aksini topadi:

- pedagogik rasmlar o‘quvchilarni rasm chizishga bo‘lgan qiziqishlarini o‘stiradi;
- darsga faol ishtirok etishga yordam beradi;
- o‘quvchilar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolarni o‘z vaqtida tuzatishga (yordam beradi) yo‘naltiradi;
- rasmni qanday qilib chizishga yo‘nalish beradi;
- tasvirlash bosqichlarini namoyish qilib ko‘rsatadi.

Pedagogik tasvirlarni bir nechta turlari mavjud. Dskada pedagogik rasm ishlash jarayonida tushuntirishning mazmuni va maqsadlariga ko‘ra quyidagi u yoki bu pedagogik tasvirlash usullari

qo‘llaniladi:

a) Kontur chiziqli tasvirlash; b) Shtrixli hajmli tasvirlash; v) Tusli hajmli tasvirlash; g) Aralash tasvirlash

Kontur chiziqli tasvir - eng oddiy va keng tarqalgan turi. Bu yerda narsalar yaxlit tutash chiziqlar yordamida yorug‘lik manbalarisiz va shakl xajmisiz tasvirlanadi. Chiziqli tasvir o‘z navbatida tekis (yassi) va perspektivali bo‘lishi mumkin. Tekis rasmda narsani faqat uzunligi va eni beriladi. Masalan, barg shaklini rasmi, tog‘lar va hokazo.

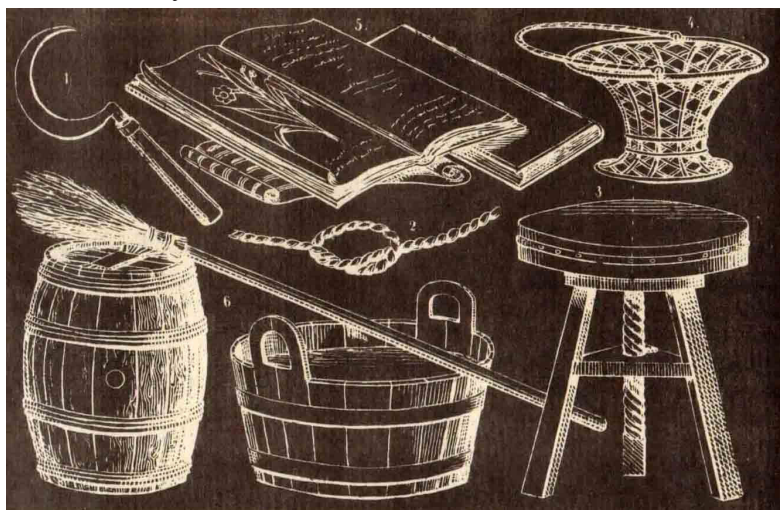

Shtrixli hajmli tasvir - Perspektivali chiziqli tasvirda narsalar uchta o'lchamdan iboratligini ko'rsatadi - bo'yi, eni va balandligini.

Bunday rasmlarni bajarish mashaqqatli, negaki perspektiva yordamida tasvirlashni asosiy qonunlarini bilish kerak va sinf taxtasida bo'lak bilan ishlash tajribasiga ega bo'lishi kerak. Perspektivada tasvirlangan rastlarda narsalar to'g'risida to'liq tasavvur beradi. (o'quvchilar stoli ustida kitoblar) Shtrixli tasvir - qisqa chiziqli shtrixlarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi, odatda ular chizilgan narsalarni soya tomonlarida joylashadi. Narsalarni hajmini ko'rsatishda tasvirdagi shtrixlar buyumning shakllarining yo'nalishlari yumaloq va tekislik bo'yicha yuritiladi. Narsani hajmi ko'rsatilmaguncha shtrixlar bir necha marotaba yurgaziladi. Chiziqli tasvirlashga qaraganda shtrixli tasvir murakkabroq, shu sababli hali undan foydalanishdan oldin muvofiq (tegishli) mashqlar talab qiladi. Narsani faqatgina siluet yoki konturini emas,

balki uning xajmini ham ko'rsatish kerak bo'lgan holda shtrixli tasvirlashdan foydalaniladi.

Tusli hajmli tasvir - bajarilishi yanada murakkabroq. Bunday usuldan narsani yanada yaxlit va ko'rgazmali ko'rsatishda qo'llaniladi. Tusli tasvirni bajarilishi quyidagicha: sinf taxtasiga narsaning tashqi ko'rinish chiziqlari bilan tasvirlanadi unga bo'r surtilgan latta bilan yupqa qatlam yurgiziladi; qorong'i bo'lgan joylari o'chiriladi, yorug' joylari bo'r bilan yanada kuchaytiriladi;

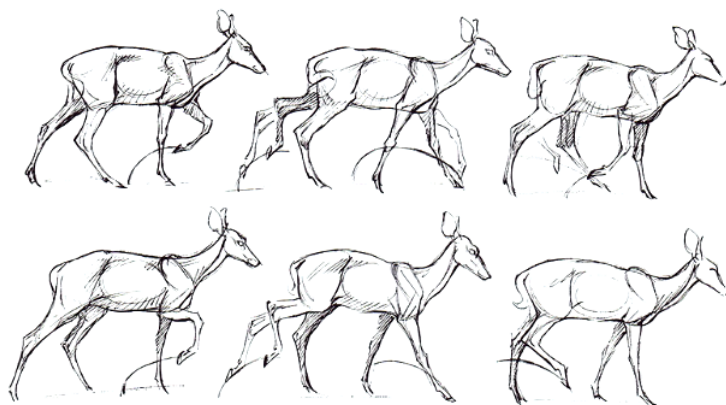

undan keyin chizilgan narsani xarakterli qismlari boʻrttirib chizib qoʻyiladi.

Tusli rasmlarda ayrim hollarda rangli boʻrlardan ham foydalaniladi.

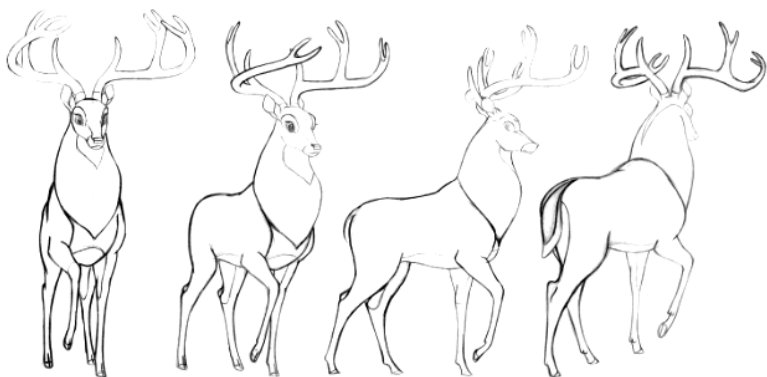

Oʻqituvchiga koʻpincha biron-bir koʻrinishni paydo boʻlishini, harakatini, dinamikasini tushuntirishga toʻgʻri keladi. Ularni shu holatini koʻrsatish va tushuntirishga **multiplikatsion** – rasmlar yordam beradi (roʻy berayotgan voqeani ketma-ketligini tasvirlovchi rasmlar). Har bir rasm, oʻquvchilarning koʻz oldida paydo boʻladi va tavsiflanadi (izoh beriladi). Agarda oʻqituvchining sinf taxtasida boʻr bilan ishlash uchun vaqti chegaralangan boʻlsa, u paytda oldindan qogʻozga 3-4 ta bosqichda bajarilgan rasmlarni tayyorlab olishi mumkin. Dars vaqtida ularni ketma-ket koʻrsatib tushuntirish olib boriladi.

Aralash tasvirlash – Yuqorida keltirilgan usullarning barchasidan foydalangan holda tasvirlashga aytiladi.

Bajariladigan amaliy ishlar nafaqat sinf doskasining oʻzida, balki doskaga osilgan katta oʻlchamdagi qogʻozlarda sous, pastel, ugol, sangina, akvarel, guash kabi badiiy materiallar bilan ishlanishi mumkin.

Mashg'ulotning asosiy maqsadi - talabalarni tasviriy san'atdan pedagogik rasmlarni xususiyatlari va tasvirlanadigan narsalarni boshlang'ich bosqichlarining metodik nozik sirlari bilan tanishtirish.

Pedagogik rasm chizish borasida quyidagi umumiy eslatmalarga e'tibor qilish shart:

1. Pedagogik rasmni hamma vaqtda o'qituvchi tasvirlash bilan birgalikda og'zaki tushuntirib borishi kerak.

2. Sinf taxtasiga va planshetga chizilgan rasm iloji boricha kattaroq va hajmli bo'lishi kerak. Agarda tasvir kichik bo'lsa, so'nggi partalardagi o'quvchilarga yaxshi ko'rimnasligi ham mumkin.

3. Namoyish qilish paytida har bir ishlash uslubiga qisqacha tushuntirish berib borish kerak.

4. O'quvchilarni rasm daftarlarini chetiga chizilgan rasmni tushunarli tasvirlash usullarini ko'rsatish yoki o'rgatish maqsadida bo'lishi kerak. Pedagogik rasmlar barcha tasviriy san'at dars turlarida qo'llaniladi. Narsaning o'ziga qarab rasm ishlashdan, yangi darsni bayon qilishda qo'llanilsa, mavzu asosida rasm ishlash darslarida ko'pincha o'quvchilarning mustaqil ishlarida qo'llaniladi.²⁵

Maxsus tayyorlangan planshetlarda rasm chizish orqali

²⁵ Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi amaliy mashg'ulotlar. O'quv qo'llanma. 79-bet.

o'qituvchi o'quvchilarga rangtasvirni qanday ishlash texnikasi to'g'risida tushunchalar berish bilan birgalikda, uni amaliy jihatdan ko'rsatadi.

Akvarel bo'yog'i bilan rasm ishlash jarayonida asosiy va hosila ranglar to'g'risida ma'lumot, hamda asosiy ranglar aralashmasidan qay tarzda hosila ranglarni tayyorlashni o'quvchilarga ko'rsatadi. Fazodagi rang tuslarini o'zgarishlari to'g'risida, uni akvarel bo'yog'i bilan ishlash texnikasini tushuntirish juda muhim. Darsda o'quvchilarga "alla-prima", "grizayl", "lessirovka" kabi usullarni shu planshetdan foydalanib tushuntiriladi.

Maxsus rangli qog'ozlarga guash bilan, bo'r bilan rasm ishlashni turlicha texnikalari bilan ishlash usullarini tahlil qilib ko'rsatadi.

O'quvchilarning mustaqil ishlari jarayonida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning amaliy ishlariga individual yondashishi lozim. O'quvchilarning rasm daftarining bir chetiga tasvirlash bosqichini, yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatish yo'llarini ko'rsatib, tushunchalar beradi.

Suhbat darslarida belgili tushunchalarni qonuniyatlarini ko'rsatish maqsadida pedagogik rasmdan foydalaniladi. Masalan, simmetriya, perspektiva va boshqa dekorativ rasm ishlashda ko'pincha naqshlarning kompozitsiya qonunlarini ko'rsatish uchun pedagogik rasmlardan foydalanishadi.

Talabalarning sinf doskasidan foydalanish qoidalari:

1. Tasvirlanadigan rasmni bosqichlarini chizib bo'lib o'ng

yoki chap tomonga o'zini chetga olib o'quvchilarga ko'rishiga imkoniyat berish kerak.

2. Tasvirni doskadan o'chirish uchun (nam) va quruq lattadan foydalanish kerak.

3. Agarda bir necha rasm chiziladigan bo'lsa, u holda sinf doskasining o'ng tomonidan boshlab chap tomonga qarab yuriladi.

Pedagogik rasm ishlash o'quvchilarga badiiy va estetik tarbiya berishda, bilim asoslarini, tasvirlash ko'nikmalarini o'stirishda asosiy omildir.

Nazorat uchun savollar:

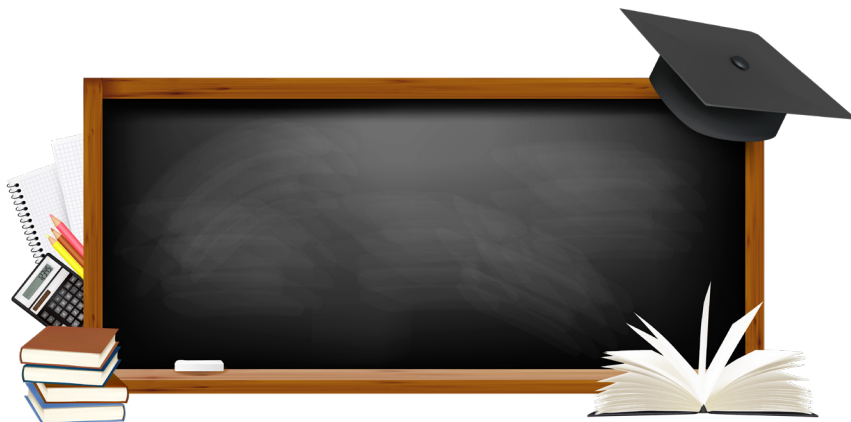
1. Doskada pedagogik rasm ishlash jarayonida tushuntirishning mazmuni va maqsadlariga ko'ra qanday pedagogik tasvirlash usullari qo'llaniladi?

2. Talabalarning sinf doskasidan foydalanishda qanday qoidalarni bilishi lozim?

3. Tusli hajmli tasvir deganda nimani tushunasiz?

4. Aralash tasvirlash deganda nimani tushunasiz?

2.8. PEDAGOGIK TASVIRLAR UCHUN – FLORA VA FAUNA RASMLARI.

Pedagogik tasvirlar uchun “Flora”. Tasviriy san’atda tabiat, shahar, industrial, interyer ko‘rinishlarini tasvirlanishi manzara janrga taaluqlidir. Manzara janridagi asarlarning ayrimlari bevosita tabiat manzarasini haqiqiy ko‘rinishini tasvirlasa, boshqalari ijodiy tarzda xayolan ifodalangan bo‘ladi. Ba’zan bu ikki hol bir asarda bo‘lishligi ham mumkin. Manzara janrini paydo bo‘lishi juda uzoqlarga borib taqaladi. Manzara tasvirlarining keng tarqalishini Qadimgi Sharq va Krit orollari misolida ko‘rish mumkin.

Manzara motivining xarakteridan kelib chiqqan holda manzarani qishloq, shahar (Shuningdek me’moriy manzara) sanoat manzarasi bo‘lish mumkin. Shuningdek dengiz tasviri-marina janrini ham manzaraga kiritamiz. Manzarachi musavvirlar o‘z asarlarida ifodalangan obrazlar orqali tabiatni sevishta, e‘zozlashga va bu go‘zalliklardan zavqlanishga chorlaydilar. Manzara janrida faqatgina tabiat go‘zalligini namoyish qilibgina qolmasdan, turli g‘oya va fikrlarni ham ilgari suradi. Ijodkor musavvir doimo tabiatni sinchkovlik bilan o‘rganmog‘i va tafakkurini o‘stirib borish lozim. Manzara ustida ish boshlar ekansiz, tasvirga olmoqchi bo‘lgan tabiatning o‘sha qismi holatini yaqqol his qilish kerak. Manzaraga tushayotgan yorug‘likning to‘g‘ri aks ettirilishi, uni bir qadar jonlantirib, tasirchanligini oshiradi. Manzarada fazoni

idrok qilishning bu xususiyatlari bois, u planlar deb yuritiluvchi bo‘laklarga ajratiladi. Odatda manzaraning uch plani belgilanadi, biroq u kompozitsiyaning tuzilishiga qarab, bundan ko‘proq yoki kamroq ham bo‘lishi mumkin.

Tabiat o‘zining boy ranggi va o‘zining poyonsiz tuslari bilan bizni lol qoldiradi. Bu rang-barangliklar manzaraga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan rangga umumlashadi va koloritni belgilab beradi. Kolorit manzarada boshqa janr asarlariga nisbatan muhimroq ahamiyat kasb etadi, kolorit kompozitsiyaning asosiy g‘oyasini yoritib beruvchi vositalardan biridir. Bizga ma‘limki manzara janrida asar yaratishdan oldin, avvalo bir qancha etyud ishlari bajariladi. Etyud ishlashda katta ahamiyatga ega bo‘lgan suvbo‘yoq surtmalaridan keng foydalanish mumkin.

O‘quvchilarni tabiatdagi narsalarning yorqin va yaltiroqligi, nafis va tozaligi, ular bo‘laklarining qaytarilishi yoki almashinishi, simmetrik tarzda joylashuvi to‘lqinlantiradi. Tabiatdagi gullarning rang va shakllarining turli-tuman bo‘lishi, kapalak va ninachilar, qushlarning yengil parvozi, baxorgi va kuzgi manzaralarning chiroyi, manjuntolning suluvligi, maysazorlarning quyosh nuri ostida jilvalanishi, uy derazalarining kechg'i miltillab ko‘rinishi hayajonlantiradi.

Bolalarda bunday estetik his-tuyg‘uning o‘sishi, ularda predmet va hodisalar xususiyatlarini estetik baholash malakalarining shakllanishiga olib keladi. Bolalarning faoliyatlarida obrazli iboralarning, ya‘ni “xushbichim”, “quvonchli”, “bayramdagidek” ishlatilishi ularda bog‘liq va hodisalarni estetik idrok etish malakalari shakllanayotganligidan dalolat beradi. O‘quvchilarning estetik idrokini tarbiyalashda tabiatdagi rang gammalarining bolalar tomonidan idrok etilishiga alohida ehtibor beriladi. Bolalarni faqat rang nomlarini bilishlariga emas, balki ularni ko‘ra bilishlariga, tevarak-atrofdagi chiroyli rang birikmalarini qidirib topishga ham o‘rgatiladi.

O‘qituvchi shoxcha va barg chiqargan daraxtlarni bolalarga ko‘rsatish orqali yosh barglarni rangi och yashil va

nozik ekanligini qayd etadi. Bahorgi yomg'irdan so'ng o'simlik barglarining tozaligini, ularni xuddi yuvib qo'ygandek ko'rinishi, ulardagi yomg'ir donalarining kumushdek yaltirab ko'rinishini takidlaydi. Kuz faslidagi tabiatda daraxt barglarining sariq va qizg'ish ranglarining oltin tusga kirganligini, to'qilgan barglarning shildirab "gaplashishi" obrazli ko'rinishda ifodalanadi. Bolalar o'z rasmlarida uy, daraxt, qushlar, hayvonlar, odamlar, transport vositalarini tasvirlaydilar. Ular tasvirlayotgan narsalarining o'lchovlari, proportsiyalari, fakturasi, shakllari, rangiga duch keladilar va ularni rasmda kompozitsion jihatdan to'g'ri joylashtirishga harakat qiladilar. Bu esa ularning tuzilishidagi proportsionallik, mukammallik, maqsadga muvofiqlik haqida fikr yuritishga undaydi. Bolalar narsa va hayvonlarni shakl va rang jihatdan o'ziga jalb etadigan tomonlari, ularni qaysi tomondan chiroyli ko'rinishi, ularning yaxshi va foydali tomonlari nimadaligi haqida o'ylaydilar. O'quvchilar tabiatdagi narsa va hodisalar haqida o'ylar ekanlar, o'qituvchi o'z e'tiborini ularning tushunchasiga mos bo'lgan voqea va hodisalarning go'zalligi va mukammalligiga qaratadi. U go'zallik kechinmalari orqali bolalarni tevarak – atrofdagi hodisa va voqealarni baholay olishga o'rgatishga harakat qiladi, insonparvarlik, Vatanga muhabbat, mehnatga muhabbat his-tuyg'ularini uyg'otadi.

Tasviriy san'at bolalarni borliqni, hayotni bilishga yordam beradi. Ular narsa va hodisalar rasmini chizishga kirishishdan avval narsalarning tuzilishi, shakli, o'lchovlari, rangi, fazoviy holatlarini o'rganadilar va ularni o'z ishlarida tasvirlaydilar. Kuzatilayotgan jonli narsalarning hayoti haqida ham tasavvurga ega bo'ladilar, natijada bolalarning dunyo haqidagi tasavvurlari chuqurlashadi va kengayadi, xotiralari rivojlanadi. Manzaradagi uzoq va yaqinni tasvirlay bilish, savodli rasm chizishda muhim ahamiyatga ega. Planni to'g'ri tasvirlash uchun avvalo manzarani sinchiklab kuzatish va uni tasvirlaganda uzoqdagi narsalarning yaqindagiga nisbatan kichik ko'rinishini hisobga olish, havo perspektivasi qoidasiga rioya qilgan holda ish tutish darkor. Havo perspektiva qoidasiga

ko'ra uzoqdagi narsalar rang va ton jihatdan yaqindagilarga nisbatan xiraroq va och ko'rinadi. Daraxtlarning havo perspektivasi qoidalariga rioya qilib tasvirlanganligiga qaramasdan ular umumiy shaklining aniq saqlanib qolishiga erishmoq lozim. O'quvchi manzara rasmini chizish uchun tabiatning biror qismini tanlar ekan, avvalo ko'rish nuqtasi va ufq chizigi qayerdan o'tganligini qog'oz betida aniqlab olishi kerak bo'ladi. Naturada parallel chiziqlar ular qancha uzoqlikda joylashganiga qaramay kesishmaydi. Ular orasida masofa qoladi. Agar chiziqlar cheksiz uzoqlikka qarab ketsagina kesishadi. Ko'chadagi simyogochlarni chizish uchun, ularni ustki va ostki nuqtalaridan chiziq o'tkazib, tutashuv nuqtasida birlashtiramiz. Keyin birinchi simyogochning asosidan to'g'ri chiziq o'tkazib, ikkinchi simyogochning o'rtasiga birlashtiramiz va uni davom qildirib keyingi simyogochning ustigacha olib boramiz. Xuddi shu usul asosida odam figurasini gorizontaal tekislikda turli masofada joylashtirish mumkin. Ijodiy ishni kompozitsion hal qilishda ufq chizigi balandligini tanlash muhim omillardan biri hisoblanadi. Tasvirlanayotgan ob'ektni ulug'voriligini ko'rsatish uchun past ufq chizigida tasvirlash talab etadi. Ba'zi bir holatlarga esa, masalan panoramani tasvirlash uchun yuqori nuqtadan ko'rish maqsadga muvofiq.

Pedagogik tasvirlar uchun "Flora" mavzusida tasvirlanadigan tabiat unsurlarining nomlaridan namunalar:

1) **O'simliklar** - qoqi o't, qirqquloq, qariqiz, qushqo'nmas, qulupnay, brusnika, bargizub va hokozolar.

2) **Gullar** - moychechak, qo'ng'iroqgul, nargis, chinnigul, lolaqizg'aldoq, siren, qoqi o't, kungaboqar, sariq gulli akatsiya va hokozolar.

3) **Sabzavot va mevalar** - olma, nok, olxo'ri, olcha, qizil qorag'at, qulupnay, tarvuz, qovoq, bodring, pomidori, kartoshka, piyoz, sabzi, lavlagi va hokozolar.

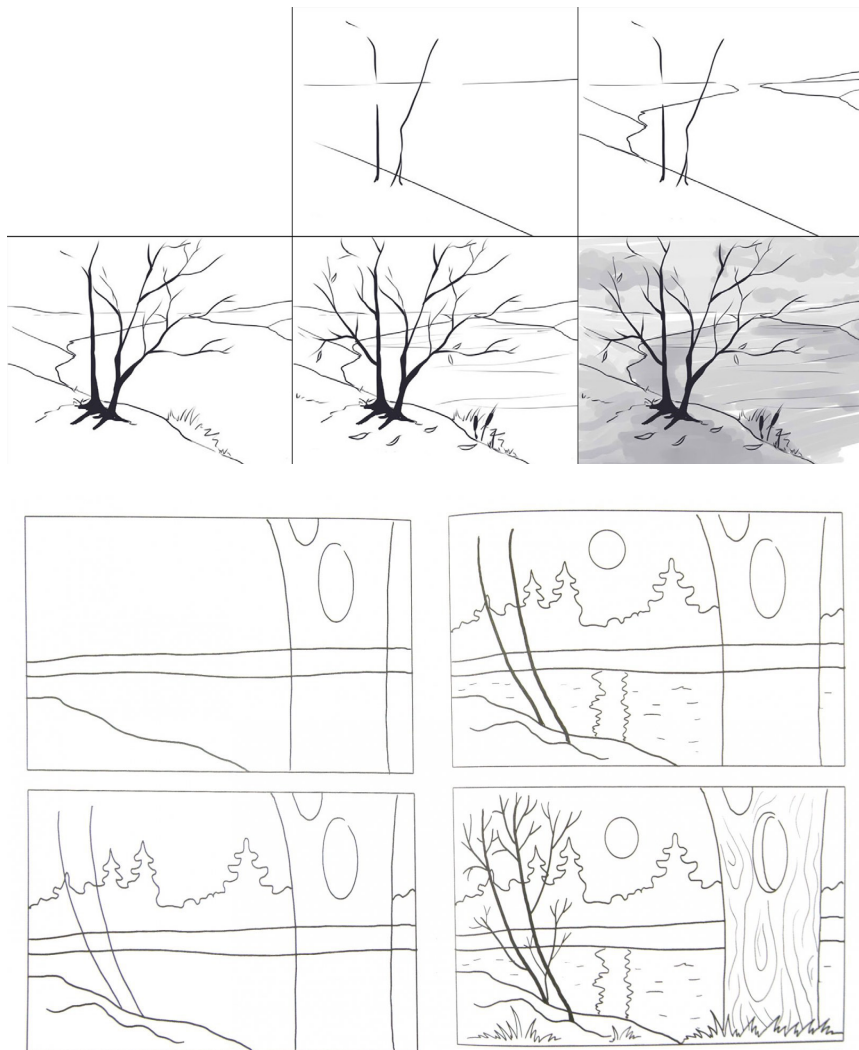
4) **Qo'ziqorin** - oq, qizil qo'ziqorin, opyata, zaharli zamburug' va hokozolar.

5) **Daraxt** - qayin, qoraqarag'ay, qarag'ay, eman, changalzor,

to'nka, bargning oddiy shakllari - qayin, terak, bargning murakkab shakllari - zarang, kashtan, cho'chqayong'og'i bilan dub bargi, bargaklari bilan qayin shohi, mevalari bilan ryabina shohi, daraxt po'stlog'ini rasmi va boshqalar.

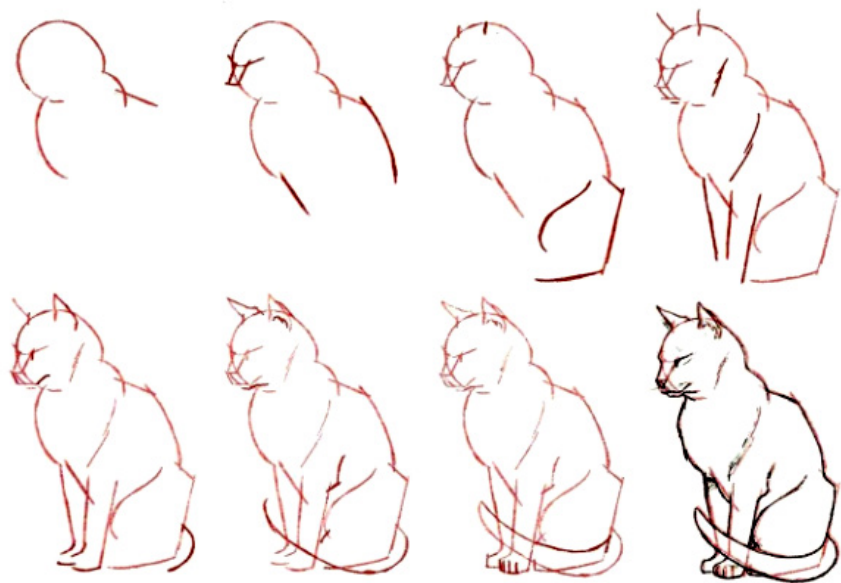
6) **O'simlik stilizatsiyasi** - har bir bo'limdan tanlash asosida.

Manzara ishlashning bosqichlari.

Pedagogik tasvirlar uchun “Fauna”. Tasviriylar san’at darslarida o’quvchilarga tabiatdagi jonzorlarni tasvirlashni o’rgatish ham muhim hisoblanadi. Maktablarda fanga ajratilgan soatlar kamligini hisobga olgan holda darsni tashkil etish zarur. Shuning uchun o’quvchilarga asosan uy hayvonlarini tasvirini bosqichlarda tasvirlashni o’rgatish maqsadga muvofiq bo’ladi.

Hayvonlar va parrandalarning ranglavhalarini bajarish mashg’ulotlarida bunday tezkor ranglavhalar ishlash juda foydali.

Insoniyat qadimdan hayvonot olami va tabiat bilan chambar-chas bog‘liq holda hayot kechirib keladi. Shuning uchun rassomlar azaldan tabiat go‘zalliklarini, hayvonot olamini bo‘yoqlarda tasvirlashga harakat qilganlar. Ana shunday rassomlarni animalist rassomlar deb ataydilar.

Hayvonot dunyosi beqiyos, turli-tumandir. Tabiatan plastik harakatlanuvchi jirafadan tortib, cheksiz erkin ranglarga ega bo‘lgan kapalaklar, qushlar rassomlarga ilhom baxsh etadi va ularning shu janrda turli asarlar yaratishlariga turtki bo‘ladi.

Qush va hayvonlar rasmini tasvirlash borasida har bir talabani kerakli bilim va malakaga ega bo‘lishi talab etiladi.

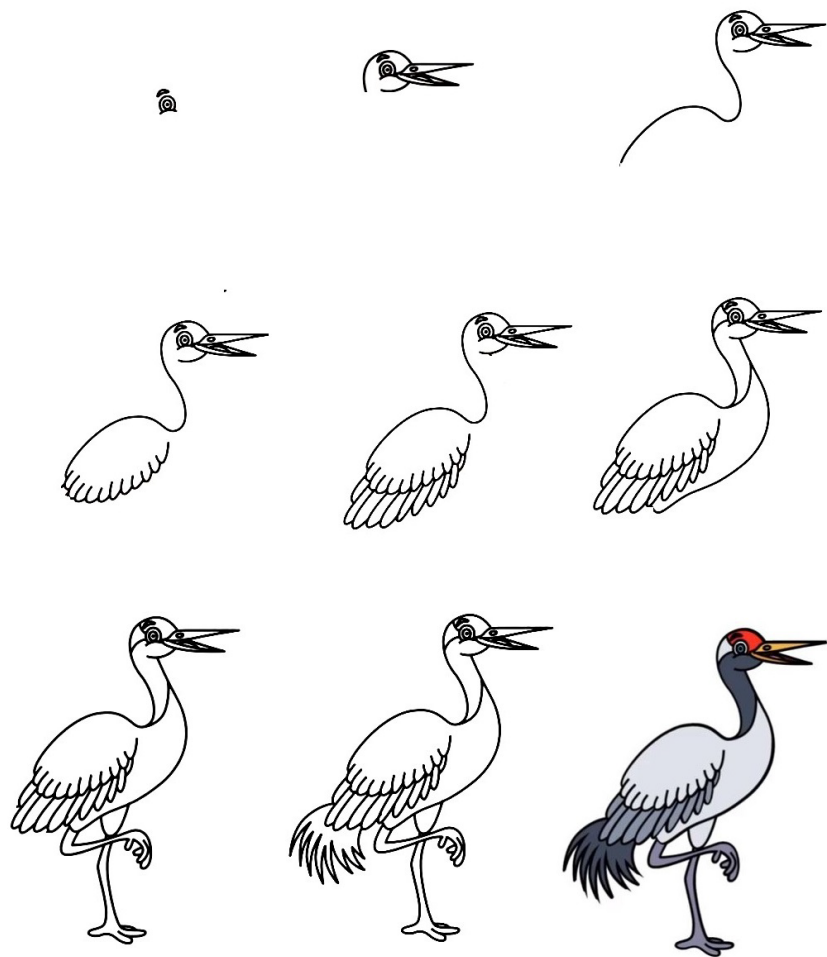
Qushlarning rasmini chizishni o‘rganishda, avvalo, tulumiga qarab turli tomondan tasvirlashni mashq qilish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun ularni sinchiklab kuzatish lozim. Keyin tulumlarini tez chizishni mashq qilish orqali jonli hayvon va qushlar rasmi tasvirlashga o‘tiladi. Tirik qushlarning tasvirini ishlash juda qiyin. Chunki ular tinimsiz harakatda bo‘ladi. Birorta qush rasmini ishlashdan oldin uning boshiga nisbatan gavdasi, tumshug‘i, dumining tuzilishini aniqlab olish kerak.

Qushlarning tuzilishini geometrik jismlarga taqqoslasak, tumshug‘i konussimon, boshi sharga o‘xshashini payqaymiz. Gavdasi esa tuxum shakliga o‘xshab ketadi. Ana shu shakllarga o‘xshatib qushning boshi, bo‘yni, tumshug‘i, gavdasini chizish kerak.

Albatta, har qaysi bo‘lakning o‘ziga xos tomonlarini hisobga olib, bir-biriga uzviy bog‘lash lozim, aks holda qush boshqa bir qushga o‘xshab qoladi.

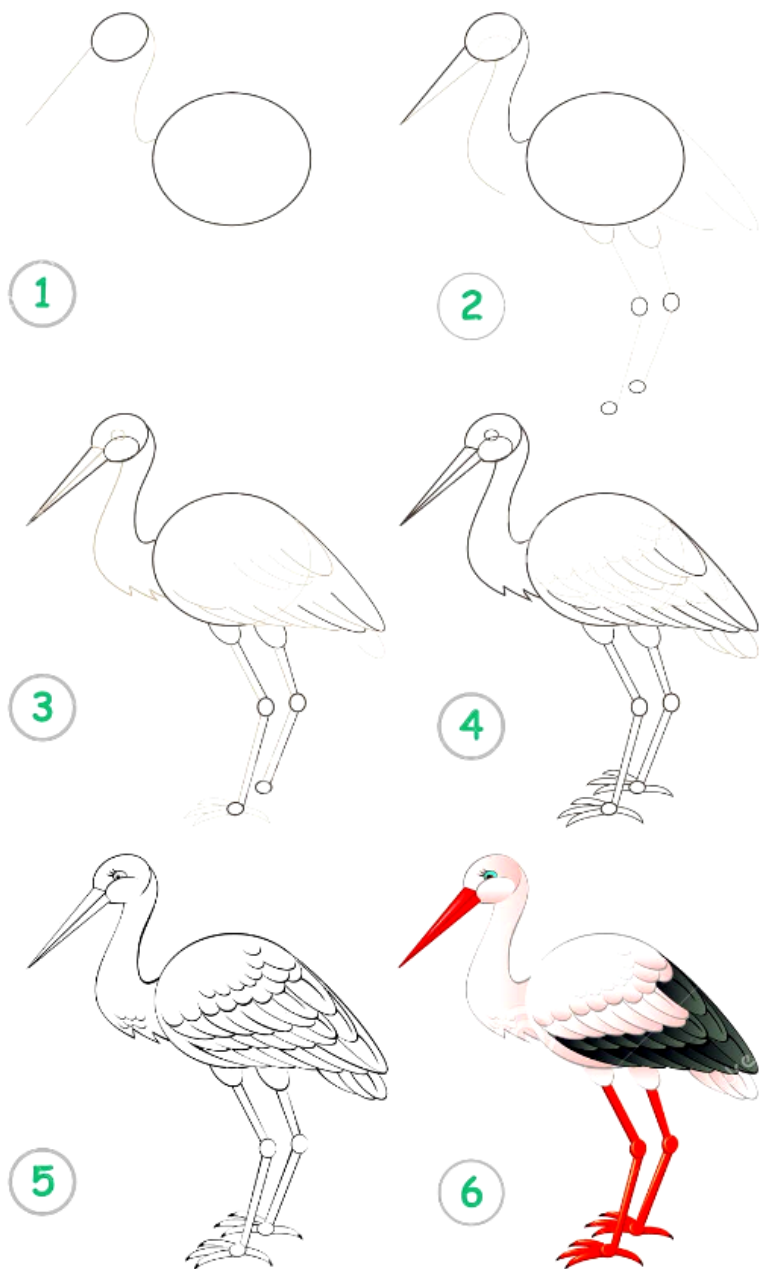
Qush (turna, laylak, flamingo) rasmini chizish uchun u avval sinchiklab kuzatiladi, turnaning gavdasiga nisbatan oyog‘i, bo‘yni anchagina uzun, tumshug‘i ham uzun va uchlidir. Qog‘ozga turnaning gavdasi o‘rtasidan yo‘nalishi bo‘yicha qiya chiziq tortib, ana shu chiziqqa uzunchoq tuxum shaklidagi gavdasi belgilanadi.

Turna chizish bosqichlari.

Keyin bo'yini belgilovchi chiziq, oyoqlarning yo'nalishini ko'rsatuvchi chiziq, so'ng dumining uzunligi belgilanadi. Chizish jarayonida qushning tumshug'i, boshi, oyog'i, qanoti, dumining o'lchamlari qayta-qayta solishtirilib aniqlanadi. Ish yorug' va soyalarni asta-sekin tasvirlash bilan nihoyasiga yetkaziladi.

Laylak chizishbosqichlari.

Flamingo chizish bosqichlari.

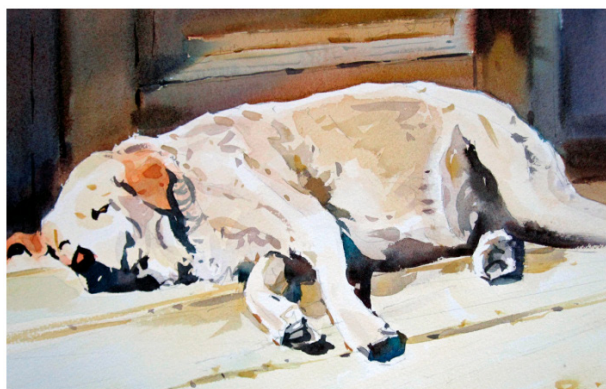
Hayvonlar rasmini chizishda ham qushlar rasmini chizishdagi tartibga rioya qilinadi. Ularning tasvirini chizish qushlarni chizishga qaraganda birmuncha qiyin. Chunki hayvonlarning tana va suyak tuzilishi murakkabdir. Suyaklarning tuzilishini o'rganish ham tasvirni to'g'ri chizishga yordam beradi.

Hayvonot olamini tasvirlash ham qiziqarli, ham mushkul. Doimo harakatda bo'lgan yirik hayvonlar. mittigina parrandalarning holatini kuzatib o'rganish va ularni tasvirlash talabalarga keyingi ijodiy ish jarayonida g'oyatda zarur. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning harakat, nisbat, ranglarning o'zaro bogliqligi kabi tasviriy san'atda muhim bo'lgan qonun-qoidalarni o'zlashtirib olishlarida katta ahamiyatga ega.

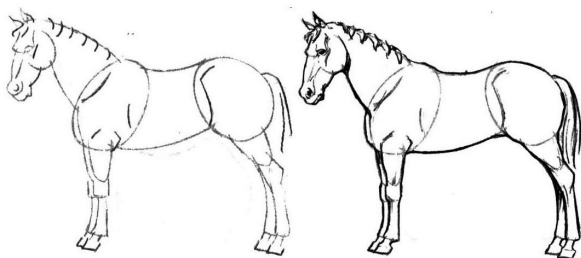
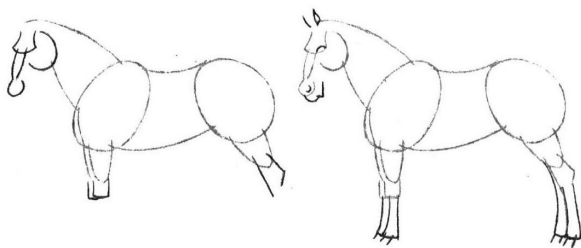
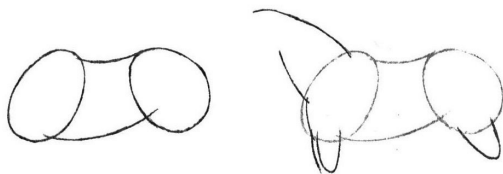
Tez bajariladigan shu bilan birga g'oya mazmunini ochib beruvchi qoralama va ranglavhalar rangtasvirni o'rganish uchun bebaho o'rganish manbai hisoblanadi. Bu kichik eskizlar ba'zan katta asarlar yaratilishi uchun "g'oyaviy yadro" vazifasini o'taydi. Yaxshi rangtasvir kompozitsiyasi bajarish uchun buyumdagi chiziqlar, shakl, rang, yo'za va sirt xususiyatlariga (silliq, g'adirbudur, yaltiroq, yumshoq) diqqatni qaratish lozim.

Umumlashtirish bosqichida naturaga yaxlitligicha qarash, hamma narsani birdaniga ko'rish kerak. Buyumlar guruhining barchasi tarqoq bo'lib tuyuladi, ammo shu paytda tus munosabatlarini, natura yaxlitligini tezroq tushunish mumkin. Navbatma-navbat naturaga ham, ranglavhaga ham yaxlit qarash kerak, shunda qayerda qanday xatoga yo'l qo'yilganligini ilg'ab olish mumkin. Butunligicha, yaxlitligicha ko'ra olish qobiliyati, ishni umumiydan xususiyga qarab va undan yana umumlashtirishga tomon boriladi. Ish jarayonida yaxlit ko'rish - rangtasvir ishlash mahoratining asosidir. Faqatgina shu malakaga ega bo'lgan rassom, naturani obrazli ko'rinishini to'g'ri ifoda etishi, undagi asosiy va har bir bo'lakning o'z o'rnini topishini, ishning yakuniy darajasini hamda kompozitsiyaviy markazga bo'ysundirishni samarali bajara oladi.

It chizish bosqichlari.

Ot chizish bosqichlari.

Bosqichli tasvirlashda faunani chuqur o‘rganishlardan olingan ko‘nikma va malakalar natijasida tabiatdagi mavjudotlarni professional tasvirlashlariga zamin bo‘lib xizmat qiladi.

“Insert” jadvalida foydalanamiz. “Insert” jadvali mustaqil ta’lim olish jarayonida olgan ma’lumotlarini, eshitgan ma’ruzalarini tizimlashtirishni ta’minlaydi. Jadval ustunlaridagi belgilarga muvofiq:

V- men bilgan ma’lumotlarga mos.

Z - men bilgan ma’lumotlarga zid.

+ - man uchun yangi ma’lumot.

? - men uchun tushunarsiz ma’lumot kabi berilgan fikrlar bilan tanishib talabalar o‘zlari alohida ustunlarni to‘ldiradilar.

“INSERT” JADVALI

Tasviriy san’atdan pedagogik tasvirlar haqidagi fikringizni bayon eting.

V	Z	+	?

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik tasvirlar uchun “Flora” deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik tasvirlar uchun “Flora” mavzusida tasvirlanadigan tabiat unsurlarining nomlari ayting.
3. O‘simliklar stilizatsiyasi deganda nimani tushunasiz?
4. Pedagogik tasvirlar uchun “Fauna” deganda nimani tushunasiz?
5. Qushlarning tuzilishini geometrik jismlarga taqqoslab tasvirlash qanday amalga oshiriladi?

2.9. INSON GAVDA A'ZOLARINING TASVIRLASHNI O'RGANISH METODIKASI.

Inson qaysi sohada ishlamasin, u adabiyotchi va matematik, geograf yoki ximik, u nafasot va go'zallikni ko'ra olishi va tushuna olishi kerak. Har bir talabani hayotga davlatimizni ravnaq topishida faol ishtirok etishga qatnashadigan qilib tarbiyalash uchun unga har tomonlama bilim berishning o'zi yetarli bo'lmaydi, balki uning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish, yangilik yaratishga o'rgatish, go'zallik qonuni bo'yicha yashash va ijod qilishni ham shakllantirish lozim. Hayot go'zalliklarini ko'rishga intilish insonni oliyjanob etib tarbiyalaydi, uning kundalik ishi estetik roxat va farog'at manbaiga aylanadi.

Bolalar ko'nglida go'zallik va yuksak g'oyalar hissini uyg'otishda tasviriy san'at o'qituvchisining o'rni g'oyat kattadir. Bolalarda ma'naviy didni rivojlantirish uchun o'qituvchi avvalo ularning e'tiborini hayotdagi go'zallikka, go'zallikni sevish, his etish, qabul qilish, huzurlanish, quvonishga qaratishi lozim. Did insonning tug'ma xususiyati emas, u rivojlantiriladi, oliy o'quv yurtlari uni takomillashuviga yordam beruvchi birinchi inson tasviriy san'at o'qituvchisidir.

O'qituvchi bolalarga tabiatning rang-barang olamini, rang-barang shakllarini ko'rsatadi. Tabiat go'zalligi, ochiq havoda o'tkazilgan kunlar haqidagi xotiralar, ular hayotda ko'rib bag'ridillari ochilgan, tasvir etish qiyin bo'lgan gulzorlarning ranglari, ularning ko'nglini shod etgan, hayajonlantirgan narsalar, xotirasida uzoq vaqtgacha saqlanib qoladi. Talabalar naturadan manzara, daraxt shohlari, yaproqlar, go'zal gullarning rasmini chizar ekanlar, ularning shakllarini o'rganar ekanlar, tabiatga, uning shakl va ranglari naqadar boy va turfaligiga mehr-muhabbatlari oshib boradi. Rasm darslari orqali ular dunyoni har yoqlama ko'radigan bo'ladi, kuzatuvchanligi rivojlanadi, mantiqiy fikrlashga va ko'rgan narsasini anglab yetishga o'rganadi.

Talabalar tasviriy darslarida atroflaridagi yaqin turgan narsalar, ularning shakli, rangi, hajmi va boshqa o'ziga xos jihatlaridagi xilma-xillik bilan tanishadilar. Bu tanishuv ularning

xotirasini kengaytiradi, buyumlar haqidagi aniq va to'la tasavvurlari paydo bo'lishiga yordamlashadi. Tasviriy jarayonida talaba ilgari qisqagina nazar solib o'tgan, endi chuqurroq o'rganishga imkon yaratib, talaba rasmini chizayotgan buyumning shaklini, ularning qurilishi, proporsiyasi, bo'shliqdagi holati, rangi, uning och-to'qligi, qandayligini e'tibor bilan o'rganadi, shu bilan ularni yanada samaraliroq, har tomonlama teran va aniq his etishga o'rganadi.

Tasvir chizishga o'rgatish davrida o'zaro bog'liq bo'lgan ikki masala hal qilinadi: uning ko'rish qobiliyatini o'stirish hamda ko'rgan narsasini anglab yetish²⁶.

Talabaning ko'rish qobiliyatini o'stirish deganda, biz ulardagi bir maqsadga qaratib yo'naltirilgan kuzatishni nazarda tutamiz. Buyum va hodisalarni o'zaro taqqoslash, o'xshashlik va tafovut jihatlarini aniqlash, ularning shakliga qarab turkumlashtirishga o'rganishni tushunamiz. Tasviriy san'at mashg'ulotlarining vazifasi jiddiy e'tibor bilan qarashga, fikrlashga, buyumlar shaklini aniq tahlil qilishga o'rganishdan iboratdir. Rang-barang suratlarini muhokama qilish, kuzatishlardan xulosalar chiqarish natijasida talabalar malakasi rivojlanadi, ulardagi yangi bilimlarni egallashga intilish uyg'onadi.

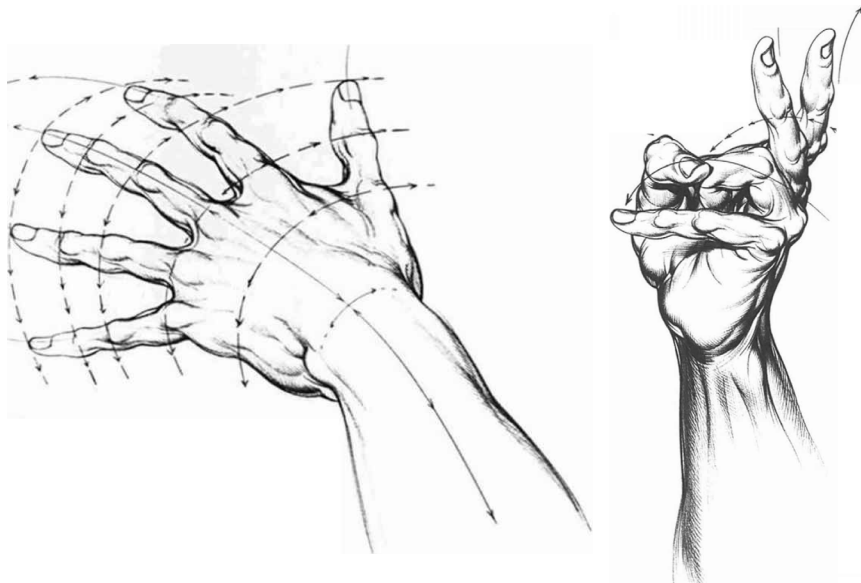
To'g'ri tasvirlash uchun: Tasvirlash lozim bo'lgan narsani (ob'ektni) holatini, o'lchamini quyidagicha o'lchash mumkin. Ya'ni qalamni qo'lga olib, qo'lni uzunasiga uzatib, qalamni narsaga nisbatan tik turgan holda bosh barmoqni qalamga qo'ygan holda narsani bo'yi-bastini berkitgunga qadar quyidagi sur'atdagiga o'xshagan holda o'lchash kerak.

Narsani nisbatlarini aniqlash uchun predmetni boshqa bir predmetga nisbat asosida tasvirlash mumkin. Tasvir qanday bo'lishidan qat'iy nazar narsalarni bir-biriga nisbatlari o'zgarmaydi. Agar tez-tez bunday holatda mashqlar bajarsangiz, sizning ko'zingiz shu darajada o'rganib ketadiki, natijada siz natyurmordagi bir narsani boshqa bir narsaga nisbatini solishtirib ham o'tirmaysiz.

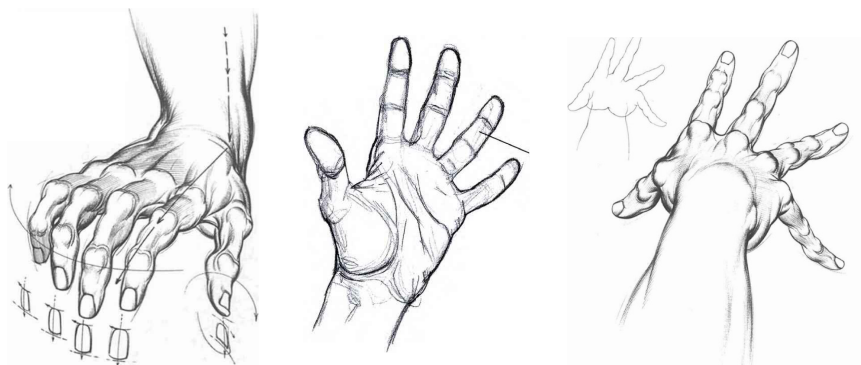
Inson qo'l muskullari. Agar insonning tanasi muskullardan iborat bo'lmaganda edi, siz bilan biz hech qachon qo'llarimizni

²⁶ Ten N.D. Gips modellarning rasmi. T. O'qituvchi. 1994.

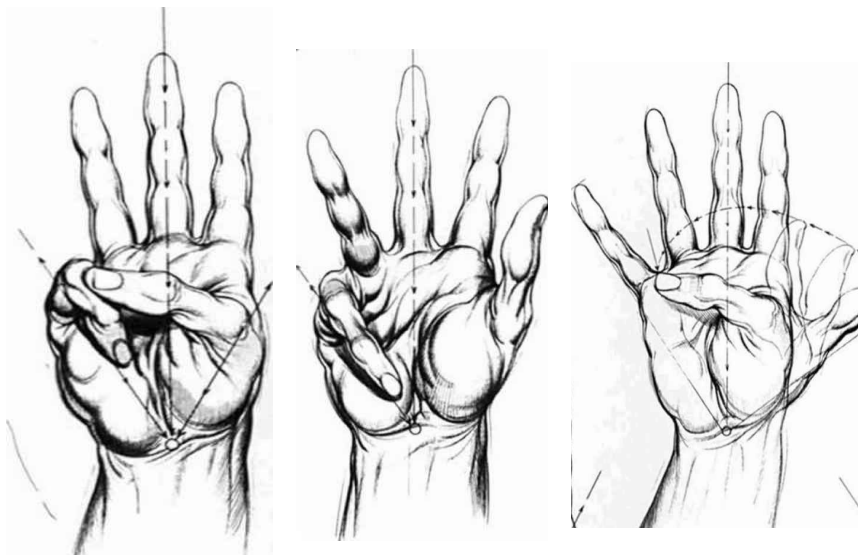
qimirlata olmas edik. O‘tirish, turish, yotish, birorta-bir ish bajarish, qo‘ying-ki, hatto kulishga, jilmayib turishni ham iloji bo‘lmas edi. Inson tanasini qoplagan muskullarni hayotda ko‘p uchraydigan prujinaga qiyoslasak bo‘ladi. Prujina qanday harakat qilsa, insonning muskullari ham xuddi shunday harakat qiladi. Prujinani tomosha qilib o‘zingizning qo‘l-oyoqlaringizdagi muskullarni harakatini kuzatishingiz mumkin. Quyidagi tasvirlarda ushbu holatni ko‘ramiz (15,16,17,18,19 - rasmlar).

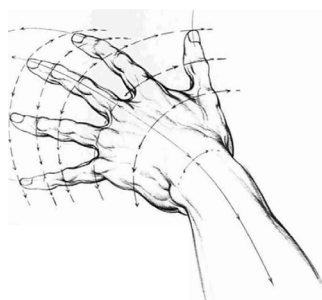
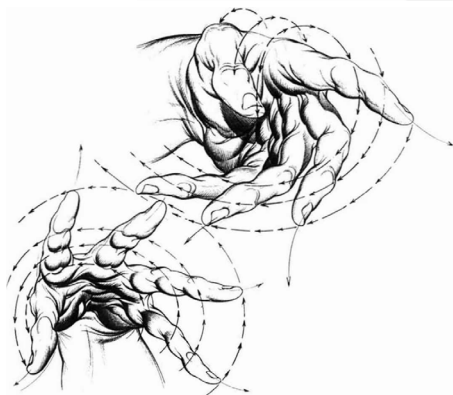
15-rasm.

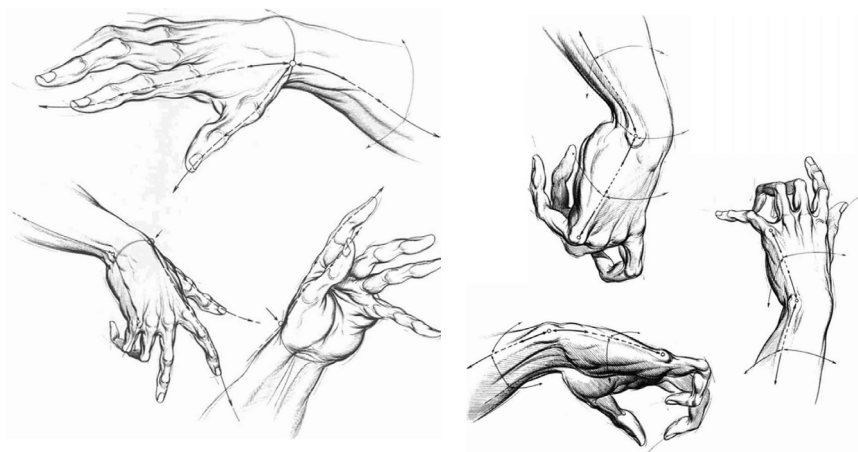

16-rasm.

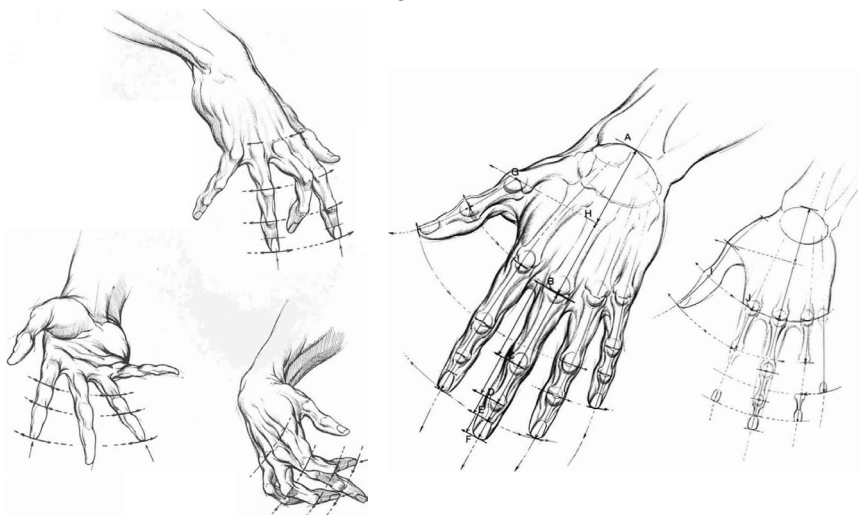

17-rasm.

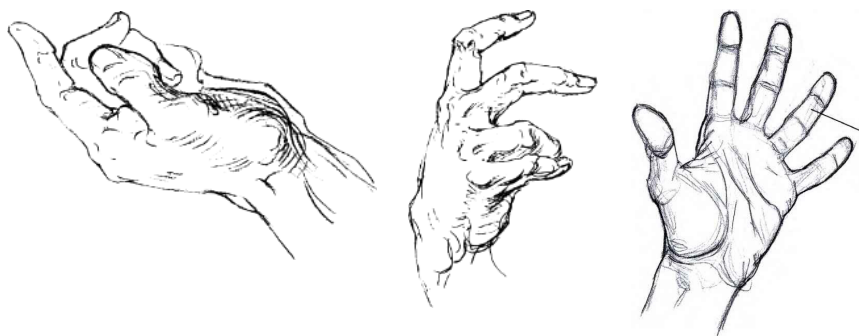

18-rasm.

19-rasm.

Qo'llar. Odamzod qo'llarining harakati doimo san'at ahlini qiziqtirib kelgan. Ayniqsa, rassomlar uchun juda ham katta ahamiyat baxsh etadi. Chunki insonning qo'llar xuddi insonning boshiga o'xshab doimo harakatda bo'ladi. Shuning uchun qo'llarning har bir detalini erinmasdan chizib o'rganish zarur. Chunki har bir harakat, kuzatish uchun, chizishni mashq qilishga, mahoratni oshirishga zamin tayyorlaydi (20, 21-rasm).

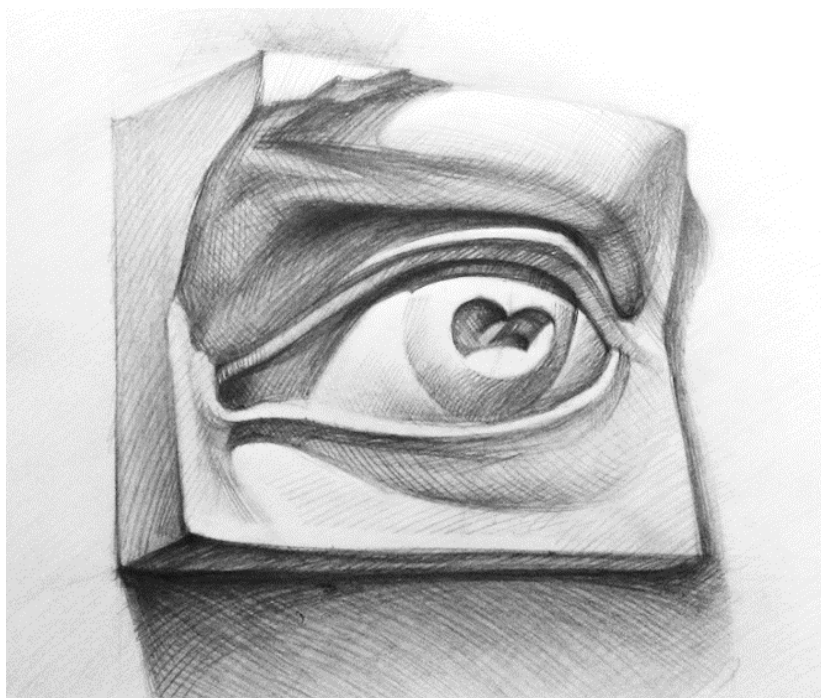
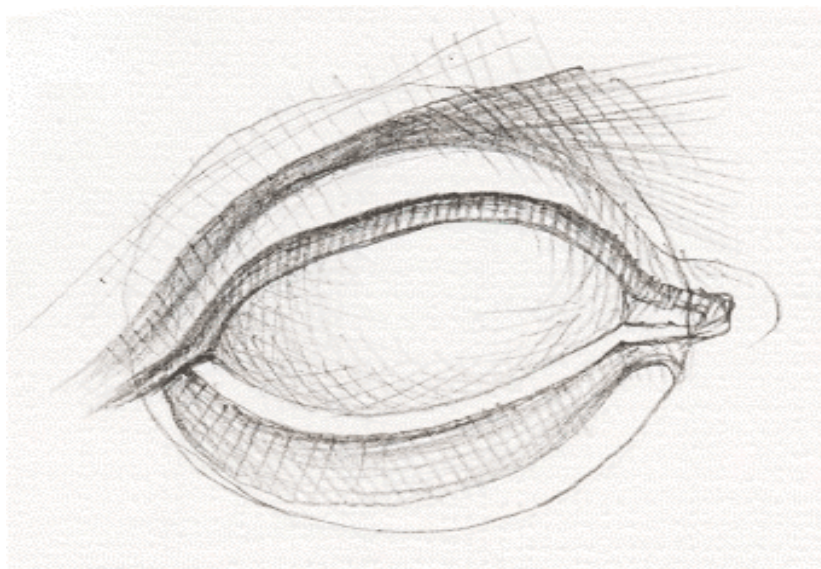
20-rasm.

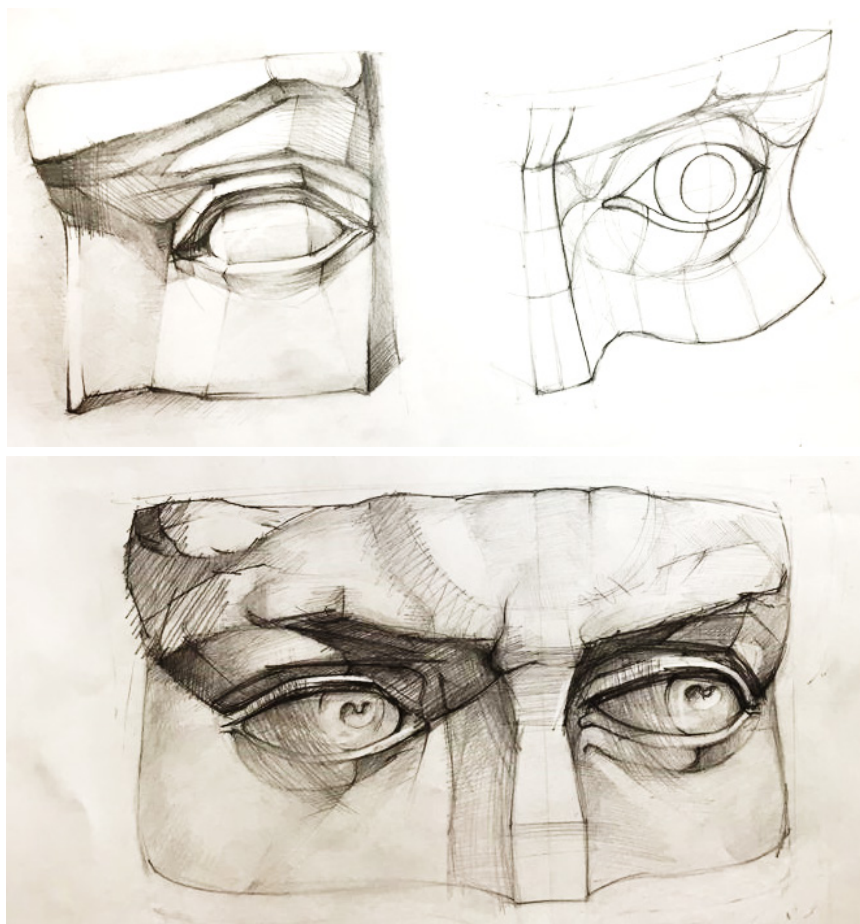
21-rasm.

Agar narsa biz tomonga yaqin yoki qiyshaygan holda joylashgan bo'lsa, albatta bizning ko'zimizga yaqin tomoni katta ko'rinadi. Bu holatni kuzatish va kuzatuvchanlik mahoratiga ega insongina sezishi mumkin.

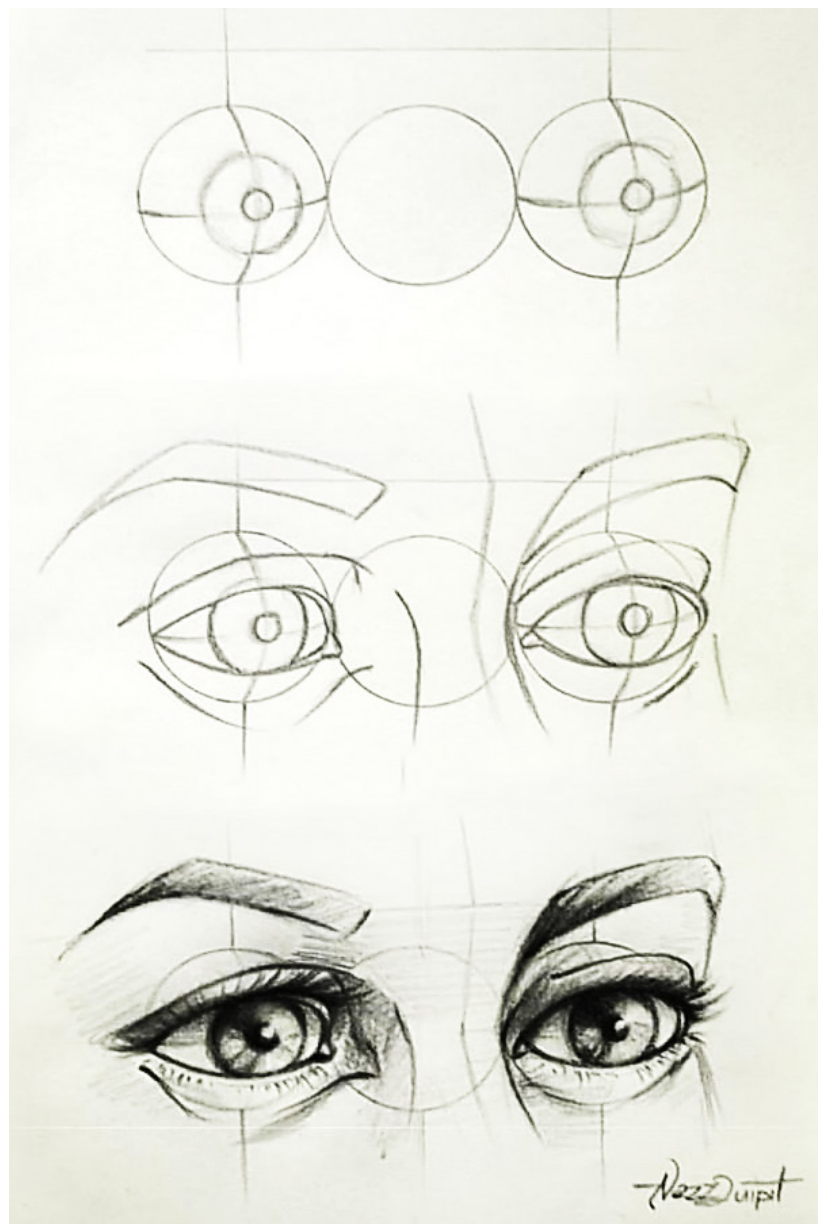
Ko'zlar. Insonni ko'zlari uni xarakterini ochib beradi. Ko'zlarning tuzilishi har xil bo'ladi. Quyida inson ko'zlarining ko'rinishlari berilgan. Qalamtasvirda ish bajarish, ko'zlarni tasvirlash texnikasi rassomdan katta mahorat talab etadi. Insonning ko'zi shar shaklida bo'lib, ko'z qorachig'i, ko'zning milki, kipriklardan iborat. Yaxshilab e'tibor bersangiz, ishlagan ishingizni mazmunini ko'zlarning qanday tasvirlanganligi ochib beradi. Ko'z insonning xarakterini belgilab beradi (22,23,24-rasmlar).

22-rasm.

23-rasm.

24-rasm.

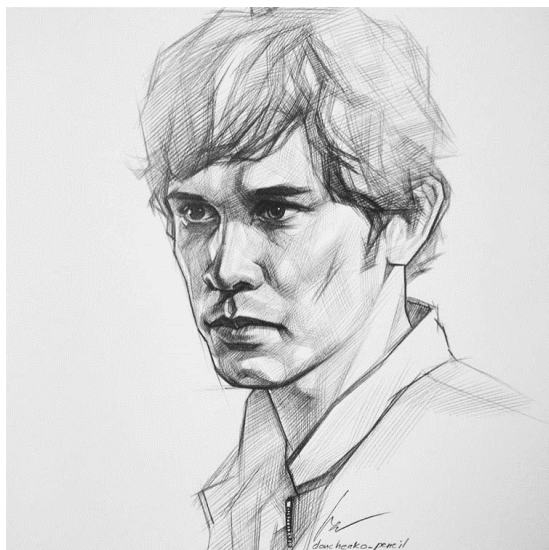
Oyoqlar. Insonning oyoqlari suyak, muskul va hokazolardan iborat. Oyoqlarning tuzilishi juda murakkab yaratilgan. Insonning butun gavdasini tutib turishiga hamda harakat manbaiga asoslangan. Shuning uchun ham, oyoqlarni tasvirlash, har bir detalini o'rganib chiqish zarur. Agar e'tibor bilan qaralsa, insonning oyoqlari juda mukammal muhandislik qurilmasini eslatadi hamda doimo harakatda bo'ladi(25-rasm).

25-rasm.

Portret. Amaliyotda har bir inson portret ishlashni xohlaydi. Lekin hammaning ham qo‘lidan kelavermaydi. Portret yaxshi chiqishi uchun, avvalam bor boshning proporsiyasini to‘g‘ri tasvirlash insonning xarakterini, yuz qismini holatini, tuzilishini chuqur o‘rganish kerak. Portret chizishda yorug‘-soya asosiy rol o‘ynaydi. Yorug‘-soyani to‘g‘ri topish, portretni ijobiy yakunlashga zamin yaratadi. Og‘iz, ko‘z, burun, quloq, qoshni, ya‘ni boshdagi barcha a‘zolari to‘g‘ri joylashtirish portretni ko‘ngildagidek chiqishini ta‘minlaydi (26,27-rasmlar).

26-rasm.

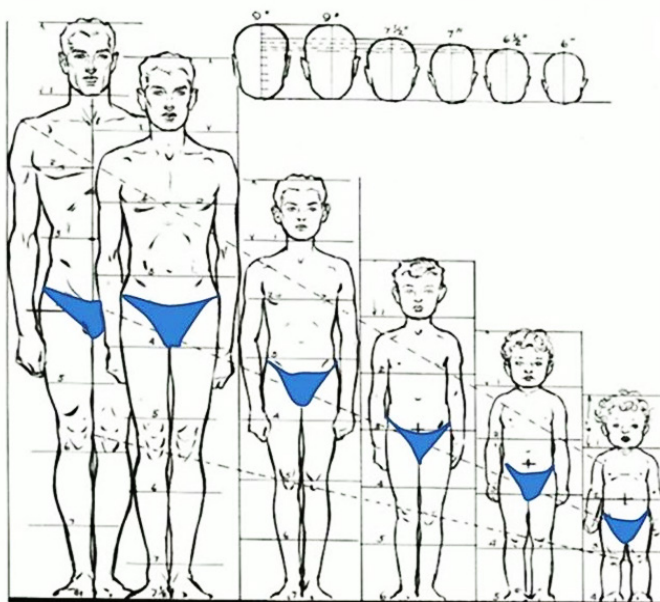

27-rasm.

“Portret” ishlaganda insonni bosh qismini ko‘rinishiga bog‘liq. Agar insonning boshi bir tomonga qayrilgan bo‘lsa, boshni tasvirlash uchun o‘tgan o‘rtadagi o‘q chizig‘i perspektiva qonuniyatlariga asosan tasvirlanadi. Huddi sharni ikkiga bo‘lgandek, portret ishlaganda insonning bosh qismi ham o‘q chiziq orqali proporsiya qonuniga asosan taqsimlanadi.

Yosh bolaning gavda tuzilishi. Yosh bolalarning gavda tuzilishi yoshiga qarab o‘zgarib turadi. Yosh bolaning bosh qismi gavdasiga nisbatan zo‘rg‘a uch marta joylashishi mumkin. Yosh bolaning boshi nisbatan katta, bo‘ksa qismi uzun, qo‘l va oyoqlari kaltaroq bo‘lishi tabiiy. Ammo bola o‘sishi tufayli, gavda proporsiyasi ham o‘zgarib boradi. Yosh bolaning bosh qismi juda sekinlik bilan kattalashadi, aksincha qo‘l va oyoqlari, beli, gavdasi juda tezlik bilan o‘z holatini o‘zgartiradi.

Yosh bolaning gavdasi asta-sekin, kattalarnikidek proporsiyalari (nisbatlari) tenglashadi va nisbat jihatdan voyaga yetgan insonlarni gavdasiga moslashib boradi(28-rasm).

28-rasm.

Shuningdek, yosh bolani gavdasini yoki portretini tasvirlashda uning fiziologik va anotimik tuzilishiga e'tibor berish kerak. Yosh bola portretini xarakterini bolaning bosh qismining ko'rinish ifodalab beradi(29,30-rasmlar).

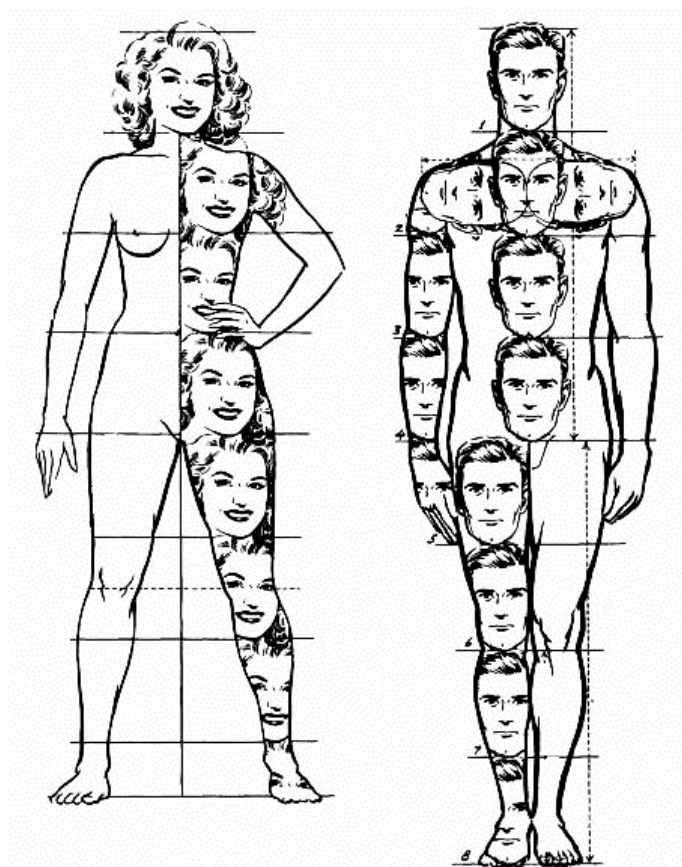
29-rasm.

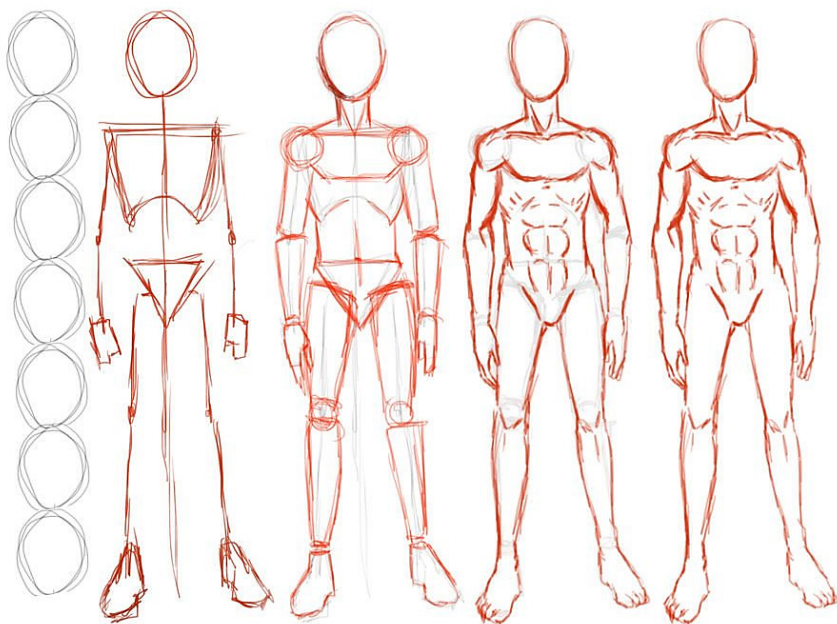
30-rasm.

Inson gavdasi (Figura). Insonning figurasi-shubhasiz eng bir qiziqarli, odamzodni to'ldiruvchi, ilhomlantiruvchi ko'rinishga ega. Juda aniqlik bilan taqsimlab qilinganligiga qarab hayron qolish mumkin.

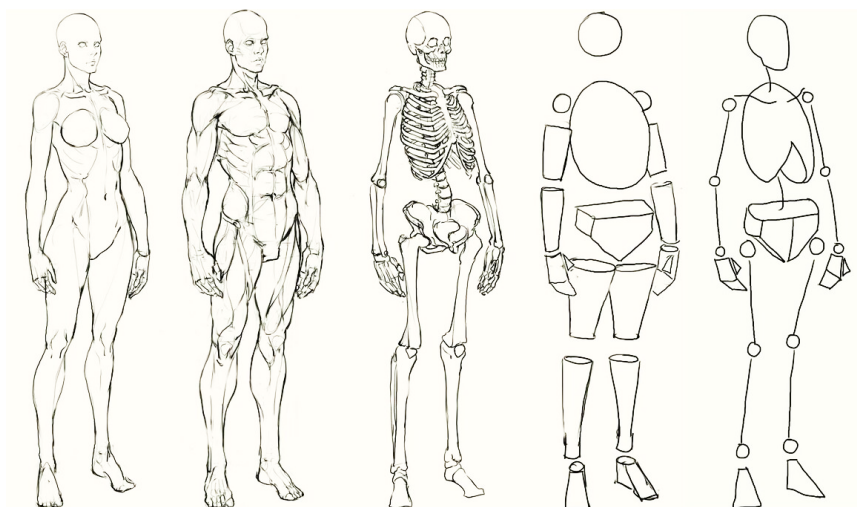
Ming yillar davomida rassomlar, odamlar inson gavdasini tasvirlashgan, haykallarini yasashgan, gavdaning go‘zalligini (gormoniyasini) ta’riflab she’rlar yozishgan, dostonlar bitishgan. Shuning uchun ham, inson gavdasini tasvirlamoqchi bo‘lsangiz, qarshingizda turgan figurani yaxshilab kuzating. Tayanch nuqtalarini aniq belgilab olish kerak. Gavdani tasvirlash uchun eng oddiy ko‘rinishdan boshlagan ma’qul. Chunki tik holatda, qo‘llar tepaga yopishgan holda tasvirlash-inson gavdasini eng oddiy ko‘rinishi hisoblanadi. Quyida inson gavdasini tasvirlashni turli usullari ifodalangan (31,32,33-rasmlar).

31-rasm.

32-rasm.

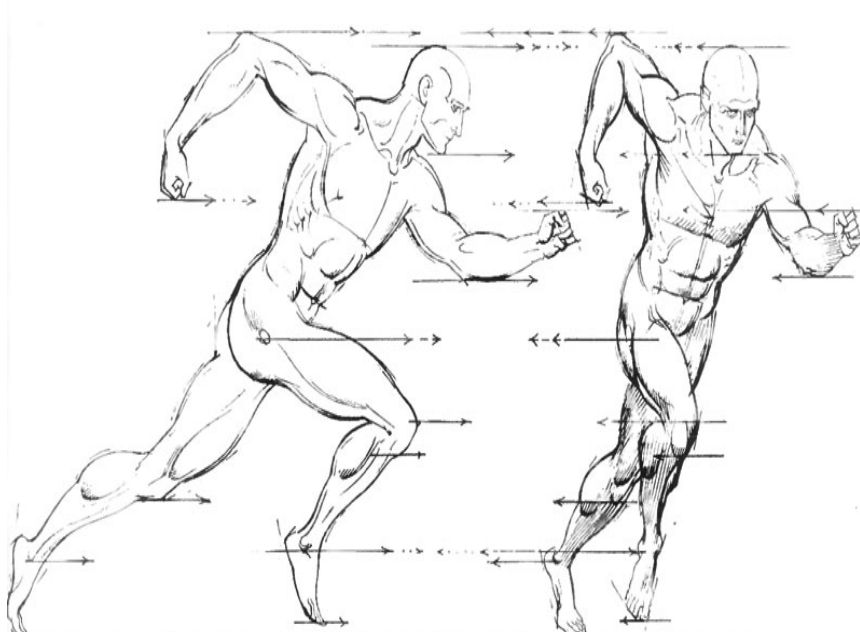
33-rasm.

Inson suyaklari. Bosh suyagi, yelka suyagi, tirsak, qovurg'alar, umurtqa. dumg'aza, katta oyoq suyaklari, ko'rak

suyaklari, barmoqlar, oyoq barmoqlari, bel suyagi, ko'krak qafas suyaklari, tizza suyagi, jag' suyaklari va h.k.

Biz yuqorida inson gavdasida mavjud bo'lgan suyaklarni qisqacha ro'yxatini berdik. Shu holatni unutmasligimiz kerakki, ayrim holatlarda insondagi ba'zi bir suyaklar to'g'ridan-to'g'ri teri ostiga joylashganligi uchun ham inson gavdasini chizishda o'rni beqiyos.

Harakatdagi inson gavdasini tasvirlash. Harakatdagi inson gavdasini tasvirlash murakkab mashqlardan biri hisoblanadi. Agar harakatdagi odamni o'ng oyog'i oldinga tashlansa, albatta chap qo'l teskari tomonga harakat qiladi yoki aksincha. Agar odam yurishiga, yugurishiga e'tibor bersangiz, o'ng oyoq oldinga qarab odimlasa chap qo'l ham oldinga qarab harakat qiladi. Bunday holatni inson o'zi boshqarmaydi. Aksincha, harakat davrida avtomatik ravishda holat qaytariladi. Bunday qonuniyatga qat'iy amal qilish zarur. O'shanda tasvir to'g'ri va tabiiy chiqadi (34-rasm).

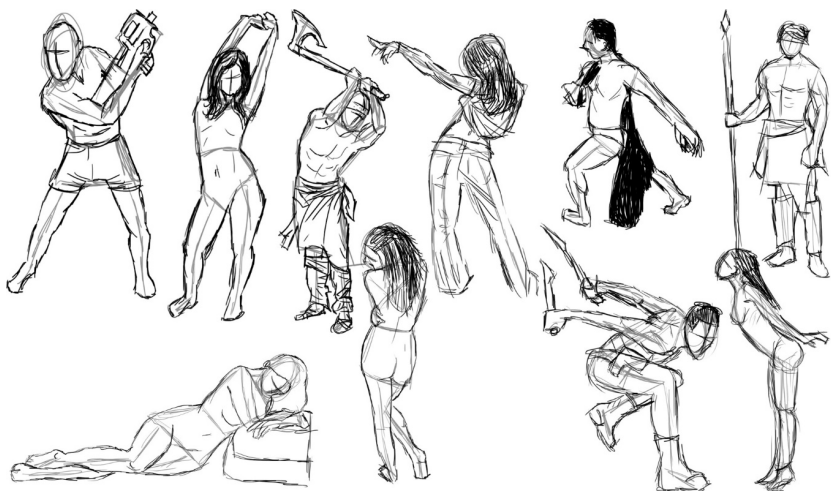

34-rasm.

Qalamda harakatdagi odamni jonli hamda jozibali tasvirlash uchun albatta gavda qismlarini tarozini pallasidek his qilish zarur. Agarda tasvirdagi muvozanat ozgina buzilsa, qalamtasviringiz sun'iy chiqib qoladi. Harakatdagi inson gavdasini tasvirlash uchun juda ham ko'p amaliy mashq bajarish kerak, tinmay mashq qilish talab etiladi. Shuni unutmaslik kerakki, mashqda qiyin bo'lsa-jangda oson bo'ladi. (35,36,37,38-rasmlar).

35-rasm.

36-rasm.

37-rasm.

38-rasm.

Nazorat uchun savollar:

1. Tasvir chizishga o'rgatish davrida o'zaro bog'liq bo'lgan qanday masalalar hal qilinadi?
2. Bolalar ko'nglida go'zallik va yuksak g'oyalar hissini uyg'otishda kimning o'rni beqiyos?
3. To'g'ri tasvirlash uchun nimalar qilish kerak?
4. Inson portretini tasvirlashda inson ko'zlarini tasvirlashning ahamiyati.
5. Yosh bolaning gavda tuzilishi o'ziga xos tomonlarini sanab bering.

2.10. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA KOMPYUTER VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Hozirgi davrda zamonaviy texnologiyalarga oid bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lmay turib keng qamrovli kasbiy sifatlarga ega kadrlarni tayyorlab bo'lmaydi. "XXI asrda texnik jihatdan rivojlangan davlatlarda axborotlarning asosiy qismi qog'ozsiz ko'rinishda - kompyuter xotirasida saqlanadi. Bu bilan XXI asr boshlarida ushbu axborotlardan foydalana olmagan kishi XX asr boshidagi o'qishni ham, yozishni ham bilmaydigan kishiga o'xshab qoladi" degan edi V.M.Glushkov.

O'quvchilarning zamon talabi darajasidagi bilim va ko'nikmalariga ega bo'lishlari ularni keyingi faoliyatga tayyorligining bosh me'zoni hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, bugungi kunda zamonaviy ta'limning maqsad va vazifalari ham o'zgarib bormoqda. Chunki, ta'limga zamonaviy yondoshuv asosidagina o'quvchi shaxsining to'la rivojlanishi, tez o'zgaruvchan dunyodagi turli mashaqqatlar va chaqiruvlarga har taraflama tayyor bo'lishi, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ulkan axborot makonida axborotlarni tanqidiy nuqtai nazaridan to'g'ri izlash, tanlab olish, oldida yuzaga kelgan mauammolarni nafaqat ko'ra bilish, balki ularni ifodalash va hal eta olish kabi masalalarga yechim topish mumkin.

Ijtimoiy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida ta'lim tizimi, xususan tasviriy san'at fanini o'qitish ham, ilg'or texnologiyalardan samarali foydalanishi unga shu orqali zamon talab qilayotgan yetuk kadrlarni tayyorlash imkoniyatini beradi. Shu ma'noda, bugungi kunda har jabhada keng qo'llanib kelinayotgan hamda insonlar turmush tarzining bir qismiga aylanib borayotgan raqamli texnologiyalarni ham o'qitish jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy tasviriy san'at o'qitish metodikasining muhim vazifalaridan biridir.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at fanini o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda nafaqat san'atga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, o'quvchida nafosatni shakllantirishda ko'maklashadi balki, ularda

olingan bilimlarni uzoq vaqt yodda saqlab qolish hamda kelajakka oid bilim va malakalarni shakllantirishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, yangi bilimning aktualligi u o'zlashtirilgan davrdan boshlab 3-5 yilni tashkil qiladi. Raqamli qurilmalardan unumli foydalanish esa mustaqil izlay olish, kerakli ma'lumotni qisqa muddat ichida qidirib topish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida muntazam fikr almashib turish kabi imkoniyatlarni yaratib berish orqali ma'lumotlarni muntazam takrorlanib turishini ta'minlaydi va shu orqali o'quvchilarda "mustahkam bilim" shakllanishini ta'minlaydi. Jumladan, kompyuter vositalaridan foydalanish shaxsni shakllantirishda to'rtta asosiy yo'nalish (aspekt) bo'yicha ta'sir ko'rsatadi:

- falsafiy (dunyoni, estetik ideallarni ilmiy tushunishni shakllantirish);
- psixologik (xotira, diqqat, tafakkur, xayol jarayonlarini rivojlantirish, faoliyat motivatsiyasini saqlab qolish);
- professional vaamaliy (maxsus fanlar bo'yicha kasbiy faoliyat muammolarini hal qilish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanish);
- texnologik (kompyuter savodxonligi va axborot madaniyatini shakllantirish).

Mazkur asosiy yo'nalishlar fanni o'qitish jarayonida o'quv faoliyatini tashkil etish, darslarni zamonaviy moddiy-texnik bazalar yordamida o'tish, mavzuni o'zlashtirishda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqani muntazam amalda bo'lishini ta'minlash, o'quvchilarda zamonaviy tasviriy san'atga oid bilimlar va malakalarni shakllantirish kabi faoliyatlarda namoyon bo'ladi. Xususan o'quvchilarga multfilm yaratilish jarayonlari aks ettirilgan videoroliklar ko'rsatilsa, multfilm qahramonlarining ijobiy va salbiy xislatlari, ranglar va chiziqlar plastikasining jozibadorligi hamda uning yaratilish jarayonidagi qiziqarli va mashaqqatli rassom mehnatidan bolalar boy taassurotga ega bo'ladilar.²⁷

²⁷ Abduvokhid Isakov. "Tasviriy san'at fanini o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning amaliyotdagi holati". Жамият ва инновациялар - Общество и инновации - Society and innovations. Special

Komyuter grafikasidan ta'lim tizimining barcha jabhalarida keng foydalanilmoqda. Fanlardan elektron darslik, ko'rgazmali qurollar ishlab chiqish yo'lga qo'yilib o'qituvchilar foydalanmoqdalar.

Rassomlarning asarlaridan namunalar ko'rsatish va taniqli rassom, pedagog olimlar bilan masofaviy ta'lim mashg'ulotlarining tashkil etish orqali esa o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishni oshirish imkoniyati paydo bo'ladi. Yuqori sinflarda loyihalash metodlarini keng qo'llash mumkin. Bunda amaliy san'atning qadimiy, milliy va zamonaviy an'analarning uyg'unlashuvi asosida yangi jihozlar (binolar, avtomobillar, maishiy va sport jihozlari, liboslar) loyihalashtirish bolalardagi milliy qadriyatlarimizga nisbatan faxr va mehr tuyg'usini uyg'otadi. Mahalliy xomashyolardan foydalangan holda yaratuvchanlik va ixtirochilik faoliyatlari bolalarning ijodiy qobiliyatlari shakllanishiga turtki bo'ladi²⁸.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarida rasm chizish, kompozitsiya yaratish, chizgan rasmlar dezaynini o'zgartirish, naqshlarni bosqichlar asosida chizishda kompyuterdan keng foydalanish mumkin. Ayniqsa dekorativ amaliy san'atga oid mashg'ulotlarni o'tkazishda islmiy va girix naqshlarini chizishda kompyuter grafikasidan foydalanish ishning natijadorligini oshiradi. Amaliy bezak san'atining turli bezak sohalarida va memorchilik san'atida kompyuter grafikasi dasturlaridan keng foydalanish mumkin.

Sinfda mavjud bo'lgan bitta kompyuterdan o'qituvchi "electron doska" sifatida foydalanadi. O'qituvchi tayyor yoki o'zi tomonidan tayyorlangan electron ta'lim resurslaridan yoki prezentatsiyalardan foydalanilsa o'quvchining darsni tushunishi va idrok qilish samaradorligi oshadi. Yuqorida qayd etilgan natijalarga erishishda albatta o'qituvchilarda kompyuter va multimedia mahsulotlari mavjud bo'lishi kerak. Bugungi kunda O'zbekiston

Issue - 4 (2021) / ISSN 2181-1415. <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>.

²⁸ X.E. Sultanov. "Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish" (Tasviriy san'at darslari misolida). [Report]. - [S.l.]: Uzluksiz ta'lim, 2016.

ta'lim tizimida axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish XXI asrning birinchi 10 yilligidagi ahvolga taqqoslaganda ijobiy tomonga o'zgargan. Chinki, mamlakatimizda shaxsiy kompyuterlardan foydalanish soni so'nggi yillarda aholi jon boshiga qaraganda o'sish ko'rsatkichiga ega bo'lgan. Natijada, bu jarayon ta'lim tizimi xodimlarida ham texnologik kompetensiyalarni o'sishiga olib keldi va bu o'z navbatida darslarda multimedia vositalar, xususan, mavzugaooid MS Power Point dasturida tayyorlangan taqdimotlardan foydalanish ko'rsatkichi ham oshishiga olib keldi. Jumladan, tasviriy san'at darslarini tashkil etishda ham shukabi multimedia mahsulotlardan juda keng foydalaniladi²⁹

Tasviriy san'at darslarida Internet tarmog'i ta'lim samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Misol uchun, internetda joylashgan tasviriy san'atga oid ta'limga oid manbaalar o'qituvchiga kerakli ma'lumotlarni topishini osonlashtiradi. Bundan tashqari, yangi mavzuga mos master classlar, rassomlar hayoti va ijodiga oid videolar, rassom asarlarining reproduksiyalari, illyustratsiyalar, fotosuratlardan foydalanishlari, o'quvchilarni tanishtirishlari mumkin.

Bugungi kunda Internetning keng tarqalishi, Virtual o'quv hamda ijtimoiy muhitlarning ko'payib borishi natijasida raqamli texnologiyalar va tasviriy san'atni o'zaro integratsiyasi mahsuli hisoblangan "Grafik dizayn", "Web Dizayn", "Animatsiya", "O'yinlar (Game) Dizayni", "Raqamli tasviriy san'at" kabi ko'plab atamalar vujudga kelmoqda. Jumladan, raqamli (kompyuter) san'at deb kompyuter (axborot) texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan ijodiy faoliyat tushuniladi, uning natijasida raqamli shaklda badiiy asarlar olinadi. "Raqamli san'at" atamasi an'anaviy, raqamli formatga o'tkazilgan yoki dastlab raqamli shaklda yaratilgan badiiy asarlarga, shuningdek, ularning asosiy muhiti

²⁹ Abduvokhid Isakov. "Tasviriy san'at fanini o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning amaliyotdagi holati". Жамият ва инновациялар - Общество и инновации - Society and innovations. Special Issue - 4 (2021) / ISSN 2181-1415. <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>.

kompyuter muhiti bo'lgan yangi turlariga nisbatan qo'llaniladi. Bizni qiziqtirgan tasviriy san'at jihatlariga ASCII-Art, kompyuter grafikasi, raqamli rasm va demo kabilar kiradi³⁰.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, darslarning multimedia yordamida tashkil etish tufayli o'qituvchi dars vaqtini doskada ishlashga qaraganda 30% gacha tejaydi. O'qituvchi darsni multimedia yordamida tushuntirish davomida doskada bo'sh joy bor-yo'qligi haqida va yozganlarining hammasi tushunarli bo'lganligi haqida tashvishlanmasligi kerak. O'qituvchi tejalgan vaqt evaziga, dars sifatini oshirishi, yangi mazmun bilan boyitishi mumkin³¹.

O'quvchilar bilan virtual ekskursiya shaklida dars o'tkazish ham mumkin. Bugungi kunda dunyoning ko'plab muzey va galereyalariga onlayn tarzda ekskursiyalar tashkil etish mumkin. Misol uchun, Fransiyaning Parij shahrida joylashgan Luvr muzeyi, Italiyaning Rim shahrida joylashgan Vatikan muzeyi, Buyuk Britaniyaning London shahrida joylashgan Britan muzeylariga bepul onlayn sayohat qilish mumkin. Muzeylarga onlayn sayohat qilish o'quvchilarga ushbu muzeydagi noyob eksponat, san'at asarlari bilan tanishish va ulardan baxramand bo'lish imkoniyatini beradi.

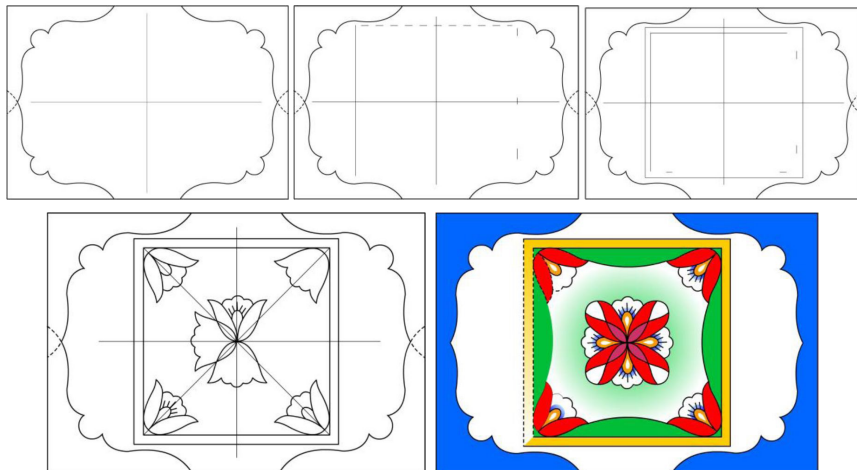
O'quvchilar dars davomida nafaqat rasm, chizma chizish, loyiha yaratishni o'rganadilar, ular internetdan foydalanish orqali milliy san'atimiz namunalarini, betakror san'at asarlarini, tarixiy obidalarni ko'zlari bilan ko'rib yangidan – yangi asarlar yaratishga kirishadilar. Respublikamizda fan texnika taraqqiyotining rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shishlariga imkon yaratiladi. Shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tmoqchimizki, dars davomida foydalanish uchun o'qituvchilarga kompyuter savodxonligi bo'yicha qo'llanmalar tayyorlanib berilishi shart va zarur.

³⁰ С.В. Ерохин Цифровые технологии в современном изобразительном искусстве [Journal] // Известия ВГПУ. - 2008.

³¹ А.Р. Алиева. Современные подходы в преподавании предмета «изобразительное искусство» в общеобразовательной школе [Journal] // Мир Науки, Культуры, Образования. - 2019. - Vol. № 5 (78).

Kvadrat naqsh hosil qilish.

Birinchi bosqich: qog'ozga hoshiya chizing va burchak andozasini tushirib oling. Ikkinchi bosqich: qog'oz markazidan vertikal va gorizontal chiziq chizib oling. O'q chiziqlarining o'ng va chap tomonlariga 7,5 sm uzoqlikda nuqtalar belgilang. Uchinchi bosqich: nuqtalarni birlashtirib kvadrat hosil qiling va kvadratni ikki qavat xoshiyaga oling. Kvadratning burchaklarini diagonal chiziqlar bilan birlashtiring. To'rtinchi bosqich: kvadratni burchaklarini diagonal chiziqlar bilan birlashtiring. Kvadratning markaziy chiziqlariga burchaklariga lolasimon andozani tushiring. Andoza ichki bezaklarini chizing. Beshinchi bosqich: tushirilgan andozalarning chekka qismlarini egri chiziqlar bilan tutashtirib chiqing hosil bo'lgan naqshga rang tanlang va bo'yang.

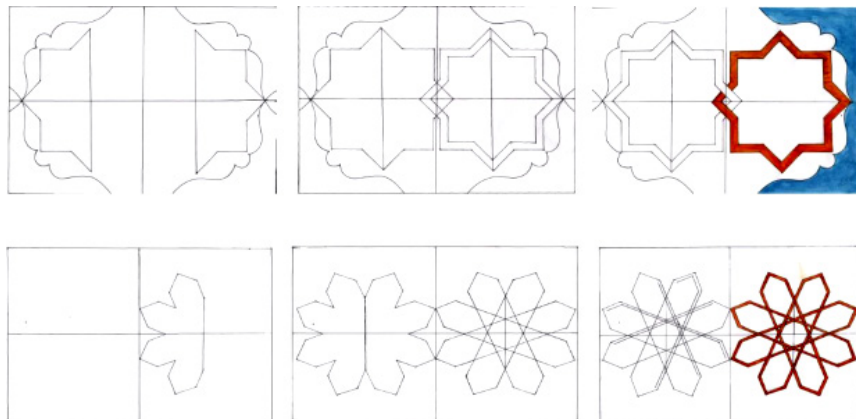
Girih naqshini hosil qilish.

Birinchi bosqich: qog'ozni to'rtta chekka qismlariga hoshiya chizing va burchak andozalarini tushirib qog'oz markazidan yotiq va tik yordamchi chiziqlarni o'tkazing.

Ikkinchi bosqich: Girih naqsh hosil qiluvchi yarimta shablonni qog'ozni o'ng va chap tomoniga tushiring.

Uchinchi bosqich: Andozani tushirilgan tasvirga taqab sakkiz qirali shakl hosil qiling va shu hosil bo'lgan sakkiz qirani 0,5 sm qalinlikda ikki qavat qilib chizib chiqing. To'rtinchi bosqich: Hosil

bo'lgan girih naqshini ortiqcha chiziqlarini o'chirib naqshga rang tanlang.

Eslatma: Girix naqshi uchun shablonni sirkul va chizg'ich yordamida chizib tayyorlab olinadi. Shablon andoza girix naqshini yarmiga yoki chorak qismiga mo'ljallab tayyorlanadi. Qog'ozga andozani ikki marta yoki to'rt marta joylashtirilganda yaxlit girih naqsh kompozitsiyasi hosil bo'lishi nazarda tutiladi.

Yuqorida keltirilgan naqsh namunalarini o'quvchilar bilan kompyutr grafikasida bajarish ishni osonlashtiradi. Buning uchun o'quvchilar bilan Auto CAD grafik dasturi yordamida, bu vazifalarni juda tez va qisqa muddatda bajarish mumkin. Bu dastur yordamida girih naqsh kompozitsiyalarini chizishda katta aniqlikka erishish mumkin, hosil bo'lgan naqshlarni kerakli o'lchamga keltirish mumkin va nusxa ko'chirish ham oson kechadi. Naqsh kompozitsiyalarini ranglar palitirasidan foydalanib, turli ranglar bilan bo'yash imkoniyati mavjud. Bundan tashqari dars mashg'ulotlarida o'quvchilar bilan kompyuter orqali O'zbekiston milliy amaliy san'ati tarixi va hozirgi kuni haqidagi lavhalarni tamosha qilish dars samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga egadir³².

³² Z.E.Kuziyeva. TASVIRIY SAN'AT VA CHIZMACHILIK DARSLARIDA AXBOROT KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. <https://api.ziyouet.uz/uploads/books/4067/5af0124400eb8.pdf>.

Nazorat uchun savollar :

1. V.M.Glushkovning kompyuter texnologiyalari haqida nima degan edi?
2. Kompyuter vositalaridan foydalanish shaxsni shakllantirishda qanday yo‘nalish (aspekt) bo‘yicha ta’sir ko‘rsatadi?
3. Tasviriy san’atda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish yo‘llarini ayting.

2.11. TASVIRIY SAN'AT FANIDAN TOPSHIRIQLAR. ULARNI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH.

O'quvchilarning tasviriy san'atdan faoliyatlari o'qituvchining ularga beradigan topshiriqlari yuzasidan dars va darsdan tashqari vaqtlarda amalga oshiriladi. Bu topshiriqlarni sinf va uy ishlari shaklida ifodalasa ham bo'ladi. O'quvchilarning sinfda bajaradigan ishlari mazkur darslikning "Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlari mazmuni" qismida bayon etilgan. Sinfda bolalarga beriladigan topshiriqlar mazmuni, asosan yangi bilim va malakalar berish maqsadida amalga oshiriladi. Dars jarayonida topshiriqlarning quyidagi ikki shakli ko'p qo'llaniladi:

1. Sinfda bajariladigan topshiriqlar.

2. Uyda bajariladigan topshiriqlar.

Sinfda bajariladigan topshiriqlarning quyidagi turlari mavjud. San'atshunoslik asoslari mashg'ulotlarida:

- tasviriy, amaliy, me'morchilik san'atlarining nazariy asoslari, tarixi, san'atkorlarning hayoti va ijodi yuzasidan suhbatlar o'tkazish;

- o'quvchilarning o'zlari ishlagan rasmlari yuzasidan insholar yozdirish;

- San'atshunosliklikka oid krossvord, chaynvord yechish, viktorina o'yinlarini o'ynash;

- o'rganish maqsadida mahalliy san'at yodgorliklariga, ko'rgazma va muzeylarga borish.

Kompozitsiya mashg'ulotlarida.

- O'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan yoki erkin mavzularda mustaqil ravishda kompozitsiyalar ishlash;

- Avvalgi darsda boshlangan va yakunlanmagan topshiriqni davom etdirish.

- Kompozitsiya mashg'ulotlari bilan bog'liq eskiz, ranglama va qoralamalar ishlash.

Naturaga qarab rasm ishlash mashg'ulotlarida.

- Naturaga qarab rasm ishlash bo'yicha O'qituvchi tomonidan sinfda o'rnatilgan naturaning rasmini ishlash;

- Avvalgi darsda boshlangan va yakunlanmay qolgan ishni davom ettirish.

Badiiy qurish-yasash mashg'ulotlarida:

- O'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan mavzuda tabiiy, badiiy va tashlandiq materiallardan badiiy qurish ishlarini bajarish;

- avvalgi darsda boshlangan va yakunlanmay qolgan ishni davom ettirish;

- qurish-yasash ishlari uchun material to'plash;

- qurish-yasash ishlari uchun tayyorgarlik bosqichini bajaruvchi rasm ishlash.

Borliqni idrok etish mashg'ulotlarida:

- Yil fasllarida tabiatdagi o'zgarishlarni, ulardagi go'zallikni, turli fasllardagi kishilarning mehnat jarayonlarini kuzatish, tabiat manzaralarining go'zalligi, qush va hayvonlarning hayotini ko'rsatuvchi filmlarni tomosha qilish va o'rganish;

- mavzu bilan bog'liq bo'lgan gullar, daraxtlar, qush, hayvonlar rasmlarini ishlash.

Uyda bajariladigan topshiriqlarning quyidagi turlari xarakterlidir:

- San'atshunoslik asoslari mashg'ulotlari bo'yicha.

-San'at asarlarining reproduksiyalari, otkritkalari, fotolari, rasmlarini to'plash.

-San'at va san'atkorlar haqida kitoblar, hikoyalar, maqolalar o'qish.

-San'at asarlari, san'atkorlar haqida insholar yozish.

-San'at va san'atkorlar haqida viktorina, chaynvord, krossvordlar yechish, to'qish, topishmoqlarni topish.

-San'atkorlar bilan suhbatlashish.

-Muzey, ko'rgazma va san'at yodgorliklariga borish.

-Mavzuga doir san'at va san'atkorlar haqida ota-onalar, tanish-bilishlar bilan suhbatlar qilish.

Kompozitsiya ishlash mashg'ulotlari bo'yicha.

-Sinfda ishlangan chala kompozitsiyani davom ettirish.

-Sinfda ishlangan mavzu bo'yicha yangi kompozitsiya

ishlash.

-Ishlanadigan kompozitsiya mavzusi yuzasidan materiallar to'plash.

-Kompozitsiya mavzusi yuzasidan borliqni, hayotdagi voqea va hodisalarni kuzatish.

-Kompozitsiya mavzusiga aloqador qoralama va ranglamalar ishlash

-Erkin mavzuda kompozitsiya ishlash

-Kompozitsiya mavzusiga doir (sirk, televidiniya, musobaqalar, bayramlar, o'yinlar, spektakllar, kinofilmlarda ko'rganlarni eslab kelish.

-Sinfda va uyda bajarilgan ishlarni ko'rgazmaga qo'yish uchun tayyorlash.

-Kelgusi darsda ishlanadigan kompozitsiya mavzusi yuzasidan tayyorgarlik ko'rish.

-Dars uchun o'quv qurollarini tayyorlab kelish.

-Naturaga qarab rasm ishlash mashg'ulotlari bo'yicha.

-Naturaga qarab qoralama, ranglama natyurmort va boshqa rasmlar ishlash.

-Turli materiallar (sangina, sous, pastel, ugol, retush v.b.) bilan mashqlar bajarish.

-Sinfda ishlangan mavzu bo'yicha uyda naturaga qarab rasmlar ishlash, dars uchun o'quv qurollarini tayyorlash.

Badiiy qurish-yasash mashg'ulotlari bo'yicha.

-Mavzuga doir tabiiy, badiiy, tashlandiq materiallarni to'plash.

-Sinfda boshlangan va yakunlanmay qolgan ishni davom etdirish.

-Sinfda bajarilgan mavzuda yangicha kompozitsiya ishlash.

Borliqni idrok etish mashg'ulotlari bo'yicha.

-Yil fasllari davomida tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish.

-Yil fasllari haqida she'rlar yodlash.

-Bahor, ko'z faslidagi mehnatkashlarning mehnat jarayonlarini kuzatish.

-Yil fasllari va mehnat jarayonlari haqida, ularning go‘zalligi haqida insholar yozish.

Maktabda tasviriyl san‘at mashg‘ulotlarining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish hisoblanadi va u davlat ta‘lim standartlari asosida amalga oshiriladi. U o‘z o‘rnida birinchidan, o‘qituvchi faoliyatiga baho berish, ikkinchidan bolalar tomonidan materiallarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, u bolalarni fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishga, ularning faoliyatlaridagi yutuq, kamchilik va nuqsonlarni aniqlashga yordam beradi. Oqibatda bolalarni o‘z tasviriyl faoliyatlariga bo‘lgan munosabatlari o‘zgaradi.

Pedagogika fanida har bir o‘quvchining har qanday faoliyatini nazorat qilish, o‘z vaqtida baholab turilishi lozimligi qayd qilingan. Ayniqsa, o‘quvchilarning tasviriyl san‘atga bo‘lgan qiziqishi qo‘llab-quvvatlanishi, past o‘zlashtiruvchi bolalarni kamchiliklarini ko‘rsatish va ularni tushuntirish samaralidir. Lekin past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarga past baholar qo‘yish va ularni kamsitish tavsiya etilmaydi. Ko‘pchilik hollarda, masalaga bunday yondoshish o‘quvchilarni tasviriyl va ijodiy faoliyatga qiziqishlarini so‘ndiradi. Ayrin hollarda ular tasviyl faoliyatdan butunlay soviib ketishlari mumkin.

Tasviriyl san‘atdan o‘quvchilar faoliyatini o‘z vaqtida va muntazam nazorat qilib turish va baholash nihoyatda muhimdir. Chunki o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bolalar ancha vaqt va kuch sarflab bajaradilar, ularni talablar darajasiga yetkazishga harakat qiladilar. Ularni o‘qituvchilarga yoqishni, yuqori baholar olishni hohlaydilar, topshiriq yuzasidan ko‘p bilimlarga ega ekanliklarini ko‘rsatmoqchi va maqtanmoqchi bo‘ladilar. Bu kunni ular orziqib kutadilar. O‘qituvchi esa topshiriq berib uni nazorat qilmasa bolalarning topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan ixloslari asta-sekin susayadi. Bora-bora ular topshiriqlarni butunlay bajarmay qo‘yadilar. Shunday ekan, o‘qituvchi faqat topshiriqni o‘z vaqtida tekshirishi va uni sinf jurnalida qayd qilib turishi lozim. Topshiriqlarni nazorat qilishning bir qator shakllari

mavjud. Ular joriy nazorat, oraliq nazorat va yakuniy nazorat deb yuritiladi.

Joriy nazorat muntazam ravishda xox u nazariy, xox amaliy bo'lsin, har bir darsda amalga oshiriladi. Uni yangi materiallarni bayon etish jarayonida, Shuningdek, dars oxirida o'tkaziladi. Yangi materialni bayon etish jarayonida bolalarni darsdagi faolligi va topshiriqni bajarishdagi sa'i-harakati uchun baholar qo'yiladi. Nazoratning ikkinchi turida o'quvchining topshiriqni qanday darajada bajarganligi tekshiriladi va baholanadi. Bunda bolalarning darsdagi faolligi ham hisobga olinishi mumkin.

Amaliy ishlarni baholash bevosita bolalar tomonidan bajarilgan tasviriy ishlar (rasm, haykal, qurish-yasash) asosida nazariy bilimlarni baholash esa savol-javob, suhbat tarzida amalga oshiriladi.

Joriy nazorat darsning boshlang'ich qismida, o'tgan darsda unga berilgan topshiriqlarni tekshirish maqsadida ham o'tkaziladi.

Bolalarning o'zlashtirishini nazorat qilish va ob'ektiv baholash uchun joriy nazoratni tez-tez o'tkazib turishi lozim. Nazorat shunday tashkil etilishi lozimki, chorak davomida hech bo'lmaganda har bir bolada 4-5 ta baho bo'lishi lozim. Shuni ham hisobga olish lozimki, tasviriy san'at darslari haftasiga bir marotaba va bir soatdan o'tkazilishi bolalar faoliyatlarini to'liq nazorat qilish uchun yetarli emas. Eng kichik chorak olti hafta hisoblansa, chorak oxirida har bir bolalar bittadan baho olishlari lozim. Aks holda, chorak oxirida har bir bolada oltitadan baho bo'lmaydi. Natijada choraklik baholar ob'ektiv chiqmaydi.

Tasviriy san'atdan nazariy mashg'ulotlarda hamma bolalarni bir darsda baholashning imkoni yo'qligini hisobga olsak, chorak davomida har bir bolada 4-5 tadan baho bo'lishi lozim.

Amaliy ishlarni har bir darsda har bir bola faoliyatini nazorat qilish va baholash imkoni bor. Ularni ma'lum qismini darsning boshlang'ich qismida, bir qismini dars davomida, qolgan qismini, bolalar ishlarini yig'ib olib O'qituvchi darsdan so'ng tekshirsa bo'ladi.

Bolalarning darsdagi faolligini taqdirlash, qiziqishini oshirish maqsadida ular tomonidan bajarilgan ishlarnigina emas, topshiriqlarni bajarishga bo'lgan munosabatlari, harakati uchun ham baholar qo'yish mumkin. Shuningdek, har qanday baho qo'yganda butun sinfni nima uchun Shunday baho qo'yilganligidan xabardor etish lozimki, bolalar baho mezonlarini ongli ravishda tushunib yetsinlar. Bolalarning topshiriqlarni bajarishga bo'lgan munosabatlariga qo'yilgan baholar faqat ijobiy emas, salbiy bo'lishi ham mumkin. Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, pasaytirilgan baholar asoslagan holda va bolalarni tushkunlikka tushirib yuboradigan bo'lmasligi lozim. Bir topshiriqni baholashda bolaning avvalgi darslardagi o'zlashtirishlarini ham hisobga olish lozim. Muntazam yaxshi o'zlashtirib kelgan o'quvchini avvalgi muvaffaqiyatlari va harakatlarini hisobga olib, bu galgi qoniqarsiz ishiga yomon baho qo'ymasa ham bo'ladi.

Oraliq nazorat dasturdagi u yoki bu bo'limning tugashi va chorak davomida bajarilgan ishlarning yakunini nazorat qilish maqsadida o'tkaziladi. Oraliq nazorat savol-javob, suhbat, test, insho, amaliy tasviriyl ishlarni tahlil etish kabi yo'llar bilan amalga oshiriladi.

Oraliq nazoratda faqat chorak davomida qo'yilgan baholarni umumlashtirish bilan chegaralanib qolmasdan, chorak oxirida bolalarga qayta tekshiruv topshiriqlari ham beriladi. Bu topshiriqlar bolalar tomonidan mustaqil ravishda bajariladi va ular tasviriyl, Shuningdek yozma insho shaklida bo'ladi. Bolalarni qayta tekshiruv topshiriqlari va chorak davomida olingan baho natijalari umumlashtirilib yagona oraliq nazorat baholari qo'yiladi. Yagona oraliq nazorat baholarini qo'yishda O'qituvchi bolalarni tasviriyl san'atdan darsdan tashqari ishlarini bajarishdagi xarakatlari, faolligi va yutuqlarini hisobga olishi lozim va u o'quvchilarni bu sohadagi yangi ishlarga ilhomlantiradi, baholarni ob'ektivligini ta'minlaydi.

Yakuniyl nazorat o'quv yili davomida o'quvchilarning tasviriyl faoliyatlari natijalarini aniqlash va umumlashtirish maqsadida o'tkaziladi. YAKuniyl nazoratning bu turida baholar o'quvchilarni

choraklar, qayta tekshiruv natijalari, ularning sinfdan va maktabdan tashqari olib borgan ishlari, ularning bu fanga qiziqishlari, harakatlari asosida qo'yiladi.

Ba'zan shunday bo'ladiki, bolaning o'zlashtirishi chorakma-chorak yaxshilanib boradi yoki aksincha yomonlashib boradi. Bunday holda o'quvchining so'nggi chorakdagi baholari, qayta tekshiruvdan olgan baholari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ayrim hollarda tasviriy san'atdan baholarni biroz ko'tarib qo'yish hollari uchrab turadi. Buni inkor etish mumkin emas. Lekin, u asoslangan holda bo'lishi lozim. Bunga quyidagi hollarda rioya qilish muhim:

1. O'quvchining shu fanga qiziqishi katta, harakati kuchli.
2. Berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajaradi.
3. Sinfdan tashqari ishlarda faol ishtirok etadi.
4. Tasviriy san'at to'garagiga qatnashadi.
5. Darsdan tashqari vaqtlarda mustaqil ishlaydi (kitob o'qiydi, rasm ishlaydi, ko'rgazma va muzeylarga boradi, rassomlar bilan aloqalari bor.)

Pedagogik amaliyotda o'quvchilar faoliyatlarini baholash maqsadida nazoratning quyidagi turlari qo'llaniladi:

1. Og'zaki so'rov.
2. Mashq.
3. Tasviriy-ijodiy mustaqil ish.
4. Yozma (matnli) mustaqil ish.
5. Test.
6. Uy vazifasi.

1. Og'zaki so'rov. Nazoratning bu turida o'quvchilarning tasviriy amaliy, me'morchilik san'atlaridan nazariy bilimlari (kompozitsiya, yorug'soya, rangshunoslik, perspektiva), maxsus atamalar, rassom va xaykaltaroshlarning ishlatadigan asosiy ish qurollari va materiallari, tasviriy san'atning tur va janrlari, mashhur rassomlar va ularning asarlari haqidagi tushunchalari hajmi aniqlanadi. Og'zaki so'rov frontal va individual tarzda amalga oshiriladi hamda u o'quvchilarni tez-tez nazorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, og'zaki so'rov o'quvchilarni tasavvuri, tafakkuri, xotirasi va nutqini rivojlantirishga ham yordam beradi. Nazoratning bu turida hikoya qilish, tavsif berish, sharhlash va boshqa usullardan foydalanish samaralidir.

2. Mashqlar. Nazoratning bu turida o'quvchilarning qalam, mo'yqalam, stek va boshqa ish qurollari, badiiy materiallar bilan ishlash malakalari va ko'nikmalarining darajasi aniqlanadi. Bu ish ko'proq naturaga qarab rasm ishlash va kompozitsiya mashg'ulotlari bilan bog'liq bo'ladi.

3. Tasviriy-ijodiy mustaqil ishlar. Nazoratning bu turida o'quvchilarni badiiy tafakkuri va qobiliyatlari, rivojlanish darajalari aniqlanadi. Bu ish ko'proq rangtasvir, dekorativ ishlar va haykaltaroshlikdan kompozitsiyalarni bajarishda qo'llaniladi.

4. Yozma (matnli) mustaqil ish. Mustaqil ishning bu turida o'quvchilar tomonidan olingan bilimlarni qanchalik o'zlashtirilganligi aniqlanadi. U bevosita tasviriy san'atning San'atshunoslik asoslari kursi bilan bog'liq bo'lib, unda o'quvchilar chaynvord, krossvordlar yechadilar, viktorina savollariga javob qaytaradilar, tasviriy san'atdan insho va referatlar yozadilar.

5. Test sinovlari. Nazoratning bu turida o'quvchilar tomonidan tasviriy san'atning nazariy asoslari, maxsus atamalar, rassom, haykaltaroshlar va ularning asarlari, ish qurollari va ishlatadigan materiallari, bolalar tomonidan rang nomlarini o'zlashtirish darajasi aniqlanadi. Testlardan foydalanish tasviriy san'at darslarining barcha turlari (naturadan rasm ishlash, kompozitsiya, San'atshunoslik asoslari) bilan bog'liq holda amalga oshiriladi.

6. Uy vazifasi. Uy vazifalari sinfda o'tilgan mavzu bilan bog'liq bo'lgan ijodiy ishlarni bajarish, naturaga qarab ranglama va qoralamalar ishlash, mashqlarni bajarish, sinfda tugallanmay qolgan ishni tugatish, tevarak-atrofdagi ko'rinish va hodisalarni kuzatish, sinf ishiga doir adabiyotlar o'qish, muzey va ko'rgazmalarga, san'at yodgorliklariga borish, kelgusi dars uchun materiallar to'plash yoki tayyorgarlik ko'rish, sinfda o'tilgan mavzular bo'yicha insho, referatlar yozish, krossvord, chaynvordlar yechish, viktorina savollariga javob qaytarish, san'atkorlar, ota-onalar bilan topshirilgan mavzuda suhbatlar qilish, san'at asarlarining reproduksiyalari va foto nusxalarini, illyustratsiya va rasmlarni to'plash yo'nalishlarida namoyon bo'ladi.

Uy vazifalari tasviriy san'at mashg'ulotlarining barcha turlariga taaluqli bo'lib, u nafaqat yangi materiallarni o'zlashtirish, balki o'tilganlarni mustahkamlash, bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, malakalar va ijodiy qobiliyatlarni o'stirishga xizmat qiladi.

Nazoratning bu turlaridan barcha sinflarda bir xil foydalanib bo'lmaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshlik xususiyatlari, bilim va malakalari saviyasining pastligini hisobga olib, 1-2 sinflarda test sinovlari, 1-5 sinflarda yozma mustaqil ishlar (insho, referat, krossvord, chaynvord, viktorina) o'tkazish tavsiya etilmaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Dars jarayonida topshiriqlarning qanday shakli ko'p qo'llaniladi?
2. Sinfda bajariladigan topshiriqlarning qanday turlari mavjud?
3. Ayrim hollarda tasviriy san'atdan baholarni biroz ko'tarib qo'yish qanday hollarda amalga oshiriladi?
4. O'quvchilar faoliyatlarini baholash maqsadida nazoratning qanday turlari qo'llaniladi?

2.12. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA INTERFAOL GRAFIK ORGANAYZERLAR METODIDAN FOYDALANISH.

Interfaol grafik organayzerlar urganilayotgan mavzuga tegishli asosiy ma'lumotlarni xar turli ko'rgazmali shakllarda (sxema, jadval, diagramma, gistogramma va boshqa tasvirlar ko'rinishida aks ettirish orqali) taqqoslash, tahlil qilish metodlari va vositalaridan iborat.

Grafik organayzer - (grafik tashkil etuvchi) - fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi.

Grafik organayzer - (grafik tashkil etuvchi) - fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi. Ta'lim tizimida didaktikaning ko'rgazmalilik tamoyilini amalga oshirish imkonini beruvchi vositalar turkumiga kiradi. Grafik organayzerlar quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi: Ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish usul va vositalari, o'rganilayotgan tushunchalar (xodisalar, voqealar, mavzular va shu kabilar) o'rtasida aloqa va aloqadorlik o'rnatish.

Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning mashg'ulot mavzusiga doir bilimlarini mustaxkamlash va fikrlashini rivojlantirish maqsadida ishlatilsa, ular *ta'lim metodi vazifasini* bajaradi.

Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tayyor (to'ldirilgan) xolda qo'llasa, ular *ta'lim vositasi vazifasini* bajaradi.

Amaliyotda grafik organayzerlarni bir mashg'ulot davomida ko'pincha shu ikki vazifada qo'llaniladi. Shunga ko'ra ularni amaliyotda ta'lim metodlari deb hisoblanadi. Hozirda keng qo'llanilayotgan grafik organayzerlarni ko'rib chiqamiz.

“KLAUSTER” METODI. “Klaster” (*tarmoq, g'uncha, bog'lam*) metodi - ta'lim oluvchilarda berilgan muammolar bo'yicha erkin, ochiq; o'ylash, shaxsiy fikrlarni bimalol bildirish va turli javoblar o'rtasida bog'liqlik o'rnatish xamda guruhlash imkoniyatini yaratuvchi metoddur.

“Klaster”lar g'oyasini ishlab chiqqan olimlar *Jeni Stil va Stil*

(1991) hisoblanadi.

“Klaster” lotincha suz bo‘lib, “g‘uncha, bog‘lam” ma’nosini anglatadi. Klaster metodi biror ob‘ekt, predmet, tushuncha bilan bog‘liq bo‘lgan atamalar, so‘zlar, iboralarni jamlash va o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rgazmali shaklda ifoda etishdan iborat. Shunga ko‘ra bu metodni axborotlarni yoyish metodi deb xam atash mumkin.

Mazkur metod turli xil tushunchalar, g‘oyalar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni muayyan tizimli grafik shaklda tasvirlash orqali ular to‘g‘risida birmuncha yaqqol fikrlash imkoniyatini beradi. “Klaster” metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo‘lib, o‘quvchi-talabalarga istalgan muammo (mavzu) lar xususida erkin, ochiq o‘ylash va shaxsiy fikrlarini bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Bu metod aniq ob‘ektga yo‘naltirilgan fikrlash shakli sanaladi. “Klaster” metodidan foydalanib fikrlash jarayoni inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog‘liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning o‘quvchi-talabalar tomonidan chuqur xamda puxta o‘zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo‘lishini ta’minlashga xizmat qiladi. “Klaster” metodidan foydalanish tartibi “Klaster” metodi puxta o‘ylangan strategiya bo‘lib, undan o‘quvchi-talabalar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg‘ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Metod guruh, asosida tashkil etilayotgan mashg‘ulotlarda o‘quvchi-talabalar tomonidan bildirilayotgan g‘oyalarning majmui tarzida namoyon bo‘ladi. Bu esa, ilgari surilgan g‘oyalarni umumlashtirish va ular o‘rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi. “Klaster” metodidan foydalanishda quyidagi qoidalar q rioya qilish talab etiladi:

“Klaster” metodi bo‘yicha mashg‘ulot ishtirokchilari uchun qoidalar:

Klasterlar tuzish. Klasterlar tuzish metodidan mashg'ulot boshlanishida ham, fikrlash bosqichida ham foydalaniladi. Undan o'quvchi-talabalarning muayyan mavzuni sinchiklab to'liq o'rganilg'uncha faol fikrlash faoliyatini ta'minlash maqsadida foydalanish mumkin. Klasterlar tuzish o'quvchi-talabalarning tasavvurlarini yangi bog'lanishlar bilan boyitish, ularni grafik ko'rinishda ifodalash xamda mavzu bo'yicha yakuniy muxokama o'tkazish vositasi sifatida qo'llanilishi mumkin. Bu ularning yangi bilimlarni yaxshi o'zlashtirishi, muayyan mavzu to'g'risidagi tasavvurlarini kengaytirish va unga tegishli bog'liqliklarni tushunishlariga yo'l ochadigan strategiyadir. Klasterlar tuzish **ketma-ketligi quyidagicha:**

Klasterlar tuzish ketma-ketligi sxemasi.

Klasterlar tuzish qoidasi quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

1. Kalit soʻz bilan bogʻliqligi boʻlgan aqlingizga kelgan barcha fikrlarni yozib oling. Bu fikrlarni muxokama qilmang, shunchaki, yozib olavering.

2. Xatni (matnni) yozishni kechiktiradigan imlo va boshqa omillarga xam etibor bermang.

3. Sizga berilgan vaqt nihoyasiga yetmagʻuncha yozishdan toʻxtamang. Miyangizga fikr kelishi toʻxtab qolsa, toki yangi fikrlar kelgʻuncha qogʻozga nimalarnidur chizib oʻtiring.

4. Imkoni boricha bogʻlanishi mumkin boʻlgan gʻoyalarni tizib chiqing. Gʻoyalarning oqimi sifatida va ular orasidagi aloqalarni chegaralab qoʻymang.

“INSERT” METODI.

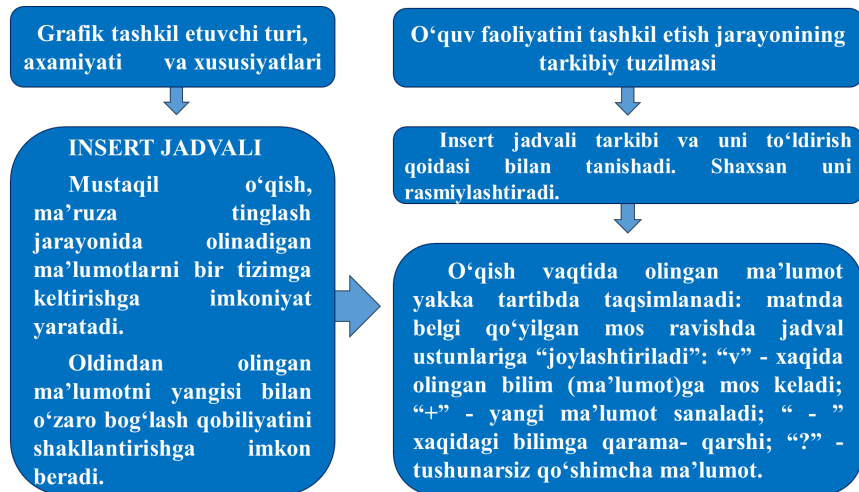
“Insert” metodi mavzuni oʻrganish jarayonida “V”- “men bilgan maʼlumotlarga mos”, “+” – “men uchun yangi maʼlumot”, “-” – “men bilgan maʼlumotlarga zid”, “?” – “men uchun

tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash toldirish talab etiladi" deb nomlangan ustunlarga ega maxsus jadvalni to'ldirish va tegishli tahlillar o'tkazish, xulosalar chiqarish mashg'ulotidan iborat.

“INSERT” jadvali

V	+	–	?
“V” - men bilgan ma'lumotlarga mos;	“+” – men uchun yangi ma'lumot;	“-“ – men bilgan ma'lumotlar ga zid;	“?” – men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash toldirish talab etiladi.

Insert metodini qo'llashning umumiy sxemasi.

“INSERT” jadvali.

“INSERT” jadvali

V	+	—	?

Bu metod o‘zlashtirilishi ko‘zda tutilgan yangi mavzu bo‘yicha o‘quvchi-talabalarning muayyan tushunchalarga egaliklarini aniqlash va ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo‘llash jarayonida quyidagi xarakteristikalar amalga oshiriladi:

- kichik guruhlar shakllantirilib, ular nomlanadi. Xar bir guruhdan uzlashtirilishi rejalashtirilayotgan mavzuga oid ikkita fikr bildirish suraladi; —o‘quvchi-talabalar navbatma-navbat muloxazalarni bayon etadilar; - bayon etilgan fikrlar yozuv taxtasiga yozib boriladi; - so‘ngra o‘qituvchi yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matnni guruhlariga ko‘rsatadi; - guruhlar matn bilan tanishib chitqib, matn va uzlari bildirgan fikrlarning bir-biriga qay darajada muvofiq kelganligini aniqlaydilar (o‘xshashlik va farqlar maxsus belgilar yordamida qayd etiladi); guruh azolari shaxsiy qarashlarini ifoda etadilar va maxsus belgilar soni umumlashtiriladi; - guruh a‘zolari orasidan liderlar belgilanadi, liderlar guruhlar va sinf jamoasining natijalari bilan tanishtiradilar; - guruhlarning yondashuvlari umumlashtirilib, yakuniy xulosa chiqariladi.

Metodni qo‘llashda o‘quvchi-talabalarning faoliyatlarini tegishli shakllardagi jadval yoki sxemalar bo‘yicha tashkil etiladi. Masalan, guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar bilan matn qiyosiy taqqoslanganda jadvalda ko‘rsatilgan shakl bo‘yicha tashkil etiladi:

Guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar bilan matnni qiyosiy taqqoslash jadvali namunasi.

Maxsus belgilar	Maxsus belgilarning maonosi
Z	Matnda guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar o'z aksini topgan bo'lsa
S	Matnda guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar o'z aksini topmagan bo'lsa
?	Matn bilan tanishish jarayonida savollar tug'ilsa (tushunmovchiliklar yuzaga kelsa)

“Insert” texnologiyasi o‘quv materiallarini o‘zlashtirish va mustaxkamlash, o‘quvchi-talabalarning kitob bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, berilgan vazifalarni mustaqil bajarishlarida qo‘l keladi. Ushbu texnologiya qo‘llanilganda o‘quvchi-talabalar matnlardan mustaqil foydalanish, olingan axborotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish, ularni qisqa va aniq bayon qilish xamda tankidiy fikrlash kunikmasiga ega bo‘ladilar.

O‘qitishning ushbu texnologiyasida o‘qituvchi yangi mavzuni bayon etmaydi, balki uning nomini e‘lon qiladi. Mavzu e‘lon qilingach, o‘quvchi-talabalar berilgan matnni mustaqil o‘qib o‘rganadilar.

Shundan keyin keltirilgan maxsus jadvalning “V”- “men bilgan ma’lumotlarga mos”, “+” – “men uchun yangi ma’lumot”, “-” – “men bilgan ma’lumotlarga zid”, “?” – “men uchun tushunarsiz yoki ma’lumotni aniqlash to‘ldirish talab etiladi” deb nomlangan ustunlarini belgilar bilan to‘ldiradilar. So‘ng o‘qituvchi o‘quvchi-talabalar bilan birgalikda to‘ldirilgan jadvallarni muxokama qiladi.

Metodning afzalligi: - o‘quvchi-talaba matnlardan mustaqil foydalana oladi; - olingan axborotlarni mustaqil tahlil qila oladi; - axborotlarni tizimlashtirib, ularni qisqa va aniq bayon qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi;

- kichik guruhlarda ishlash jarayonida har bir guruh, a’zosining guruh bilan ishlash hamjihatligi mustahkamlanadi.

“INSERT” jadvali

Dizayn san’ati mavzusi misolida

V	+	–	?
Dizayn so‘zining ma’nosi chizma, ixtiro ekanligi	Dizayner bo‘lish uchun Tasviriy san’at, Chizmachilik, Iqtisod, Psixologiya, Fizika, Kimyo, Texnologiya kabi fanlarni yaxshi bilishi	Ko‘pgina umumta’lim fanlarini bilish lozimligi	Nima uchun dizayner bo‘lish uchun barcha fanlarni bilish kerak.

Metodning kamchiligi: - metodni qo‘llash uchun ko‘p vaqt kerak; - har bir ishtirokchi uchun alohida tarqatma material talab etiladi; - ishtirokchilarning o‘zlashtirish darajalari har xilligi sababli kutiladigan natijaga har doim ham erishilavermaydi.

“BILAMAN, BILISHNI XOXLAYMAN, BILIB OLDIM” (“BBB -JADVALI”) METODI.

Ushbu metod o‘quvchi-talabalarga muayyan mavzular bo‘yicha bilimlari darajasini baxolay olish imkonini beradi. Metodni qo‘llash jarayonida o‘quvchi-talabalar bilan guruhli yoki ommaviy ishlash mumkin. Guruh shaklida ishlashda mashg‘ulot yakunida xar bir guruh tomonidan bajarilgan faoliyat tahlil etiladi.

Guruhlarning faoliyatlari quyidagi ko‘rinishda tashkil etilishi mumkin:

1) Xar bir guruh umumiy sxema asosida o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi va mashg‘ulot

yakunida guruhlarning munosabatlari loyiha bandlari bo'yicha umumlashtiriladi; 2) guruhlar umumiy sxemaning alohida bandlari bo'yicha o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi.

O'quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog'ozida o'z aksini topgan quyidagi sxema asosida tashkil etiladi:

B B B

Ushbu jadval bilan ishlash ma'lim o'quv materialini o'rganish vaqtida amalga oshiriladi:

Birinci ustunga o'quvchi mavzu yoki muammo bo'yicha biladigan barcha ma'lumotlar yoziladi. **Ikkinchi ustunga** esa o'quvchi bilishni xohlaydigan ma'lumotlar yoziladi. **Uchinchi ustunga** esa mavzu o'rganilgandan so'ng bilib olgan ma'lumotlar, bilimlar yoziladi.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

1. Metoddan foydalanish uch bosqich asosida amalga oshiriladi, ya'ni: o'quvchi-talabalarining o'rganilishi rejalashtirilayotgan mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajalari aniqlanadi.

2. O'quvchi-talabalarining mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi.

3. O'quvchi-talabalarni mavzuga oid ma'lumotlar bilan batafsil tanishtiriladi. Bosqichlar bo'yicha amalga oshiriladigan xarakatlarniig to'liq tafsiloti quyidagicha:

- o'quvchi-talabalar guruhlariga biriktirshadi; - o'quvchi-talabalarining yangi mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajasi o'rganiladi;

- o'quvchi -talabalar tomonidan qayd etilgan tushunchalar

loyihaning birinchi bandiga yozib boriladi;

- o‘quvchi -talabalarning yangi mavzu bo‘yicha mavjud bilimini boyitishiga bo‘lgan extiyohlari sifatida bayon etilgan tushunchalar loyhaning 2-bandiga yozib qo‘yiladi;

– o‘qituvchi o‘quvchi-talabalarni yangi mavzuga oid umumiy ma’lumotlar bilan tanishtiradi, o‘quvchi-talabalar o‘zlashtirgan yangi tushunchalar aniqlanadi - bayon etilgan yangi tushunchalar loyihaning 3-bandiga yozib qo‘yiladi;

- mashg‘ulot yakunida yagona loiha ishlanadi.

Б Б Б

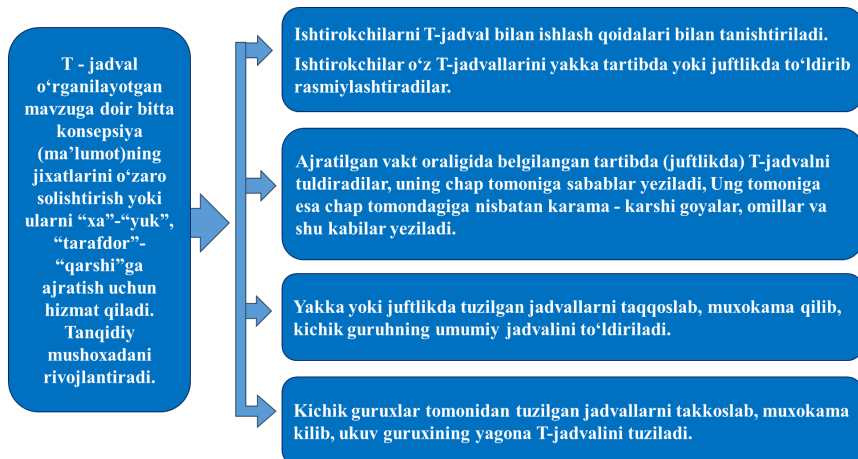
Ushbu jadval bilan ishlash ma’lim o‘quv materialini o‘rganish vaqtida amalga oshiriladi :

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
“Avtoportret” haqida o‘quvchi bilganlarining barchasini yozadi	O‘quvchi “Avtoportret” mavzusi yuzasidan yana qanday ma'lumotlarni bilishni xoxlashini yozadi	“Avtoportret” mavzusi o‘rganilgandan so‘ng bilib olgan ma'lumotlar, bilimlar yoziladi.

“T--JADVAL”. T-jadval” mashg‘ulotda ikki xilga ajratib tahlil qilish mumkin bo‘lgan ma’lumotlar bilan ishlashni qulaylashtirish imkonini beradigan shakldagi jadvaldan iborat. Uning oddiy ko‘rinishi qog‘oz varag‘ining o‘rtasidan tik chiziq bilan ikki qismga ajratish va xar bir qism yuqorisiga tegishlicha “xa”-“yuk”, “tarafdor”-“qarshi” kabi so‘zlar bilan, “+”, “-”kabi belgilar bilan, “A”-“B”, “ 1”-“2” kabi xarflar yoki raqamlar va shu kabilar bilan belgilashdan iborat. Shunday hosil qilingan

jadvalning ko‘rinishi “T” xarfiga o‘xshashligidan uni “T-jadval” deb nomlanadi. “T-jadval” munozara vaqtida ma’lumotlarni hamda qo‘shaloq javoblarni (“xa”-“yuk”, “tarafdor”-“qarshi”) yoki boshqa asoslarda taqqoslash natijalarini yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi.

“T-jadval”dan foydalanish bosqichlari:

T-JADVALI

Bitta konsepsiya (ma’lumot)ning jihatini o‘zaro solishtirish (“xa”-“yuk”, “tarafdor”-“qarshi”) uchun. Tanqidiy mushohadani rivojlantiradi.

(+) Tomonlari	(-) Tomonlari

“T-jadval”ning tasviriy san’at darsida qo‘llanilishi:

T-JADVALI

Bolalar akvarel boyogining rasm chizishdagi yutuq va kamchiliklarini korsating.

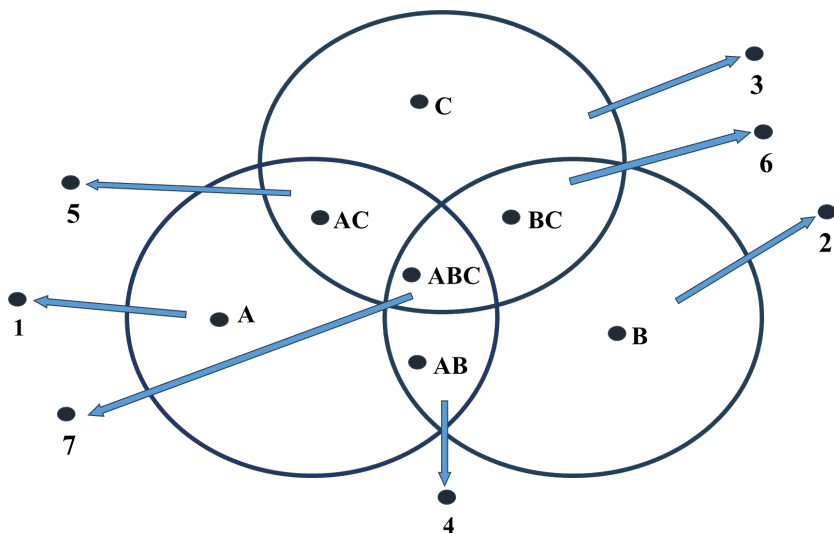
(+) Tomonlari	(-) Tomonlari
1. Ranglarning yorqinligi 2. Barcha ranglarning bir joyda jamlanganligi. 3. Narxining arzonligi. 4.	1. Ishlash texnologiyasi murakkabligi. 2. Bir rangning ustidan ikkinchi rangni qo'yib bo'lmasligi. 3. Ranglarning bir-biriga aralashib ketishi. 4.

“VENN DIAGRAMMASI” METODI. Bu metodga ingliz faylasufi, matematigi, mantikshunosi Jon Venn asos solgan. Mazkur metod o‘quvchi-talabalarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o‘zlashtirish (sintezlash) ko‘nikmalarini hosil qilishga yo‘naltiriladi.

Metodni qo‘llash bosqichlari quyidagilardan iborat: - o‘quvchi-talabalar kichik guruhlariga bo‘linadi; - sinf doskasiga “Venn diagrammasi”ning sxemasi chiziladi va bu sxemani to‘ldirish qoidalari tushuntirib beriladi; - har bir kichik guruhga o‘rganilayotgan mavzu (bo‘lim, bob) yuzasidan alohida topshiriqlar beriladi; - doskaga topshiriqni bajarish uchun zarur bo‘lgan turli usullarda tayyorlangan ma’lumotlar ilib qo‘yiladi, ular chizib yoki yozib ham aks ettirilishi mumkin; - topshiriqlar bajarilgach, har bir kichik guruh a‘zolari orasidan liderlar tanlanadi; - liderlar guruh a‘zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umimlashtirib, doskada chizilgan “Venn diagrammasi”ni to‘ldiradilar, bu o‘quv guruhining

umumiy ishi natijasi bo'ladi; -o'quv guruhining umumiy "Venn diagrammasi"ni yakuniy muxokama, tahlil qilinadi, taqdimot o'tkaziladi.

"Venn diagrammasi"ning sxemasi.

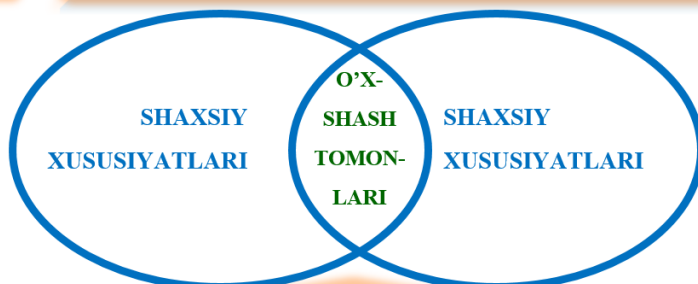
1) "A" ob'ektning o'ziga xos jihatlari; 2) "B" ob'ektning o'ziga xos jihatlari; 3) "C" ob'ektning o'ziga xos jihatlari; 4) "A" va "B" ob'ektlarning o'xshash jihatlari; 5) "A" va "C" ob'ektlarning o'xshash jihatlari; 6) "B" va "C" ob'ektlarning o'xshash jihatlari; 7) "A", "B" va "C" ob'ektlarning o'xshash jihatlari.

Metod o'quvchi-talabalar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilimlar, ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Ushbu metoddan muayyan bulim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Venn diagrammasida aylanalar soni muammodan kelib chiqadi. Quyida ikki aylana ko'rinishidagi sxemada portret va natyurmort janrlari taqqoslangan.

VEN DIAGRAMMASI

Ikki ta bir-biri bilan kesishgan doiralar ko'rinishidagi sxema, faktlar, hodisalar, g'oyalar, adabiy va tarixiy qahramonlarni taqqoslash uchun qo'llaniladi. Aylanma diagramma. Har bir doiradagi bo'sh joylar tafovutlarni yozish uchun ishlatiladi; doiralar kesishganda hosil bo'lgan umumiy maydon ikki solishtirilayotgan hodisalarning (faktlar, tushunchalar, qahramonlar va hokazolar) umumiy jihatlarini qayd qilish uchun foydalaniladi. Iy va tarixiy qahramonlarni taqqoslash uchun qo'llaniladi. Aylanma diagramma. Har bir doiradagi bo'sh joylar tafovutlarni yozish uchun ishlatiladi; doiralar kesishganda hosil bo'lgan umumiy maydon ikki solishtirilayotgan hodisalarning (faktlar, tushunchalar, qahramonlar va hokazolar) umumiy jihatlarini qayd qilish uchun foydalaniladi.

VEN DIAGRAMMASI

Portret janri bilan natyurmort janrining o'ziga xos va umumiy tomonlarini aniqlash

“BALIQ SKELETI” SXEMASI. “Fishbone” texnologiyasi (Isikava diagrammasi). “Baliq skeleti” sxemasi “aqliy xujum” metodining bir turi hisoblanadi. U o‘rganilayotgan mavzu bilan bog‘liq muammolarni xal etish bo‘yicha yuzaga keladigan g‘oyalarni “Baliq skeleti” ko‘rinishida sxematik yozgan holda tegishli bog‘liqliklarni tahlil qilishdan foydalanib masalaning kerakli yechimini topishga mo‘ljallangan. “Baliq skeleti” sxemasini yirik Yaponiya menejment nazariyachilaridan biri bo‘lgan Kaoru Isikava sharafiga Isikava diagrammasi deb nomlangan. Shu bilan birga, bu sxemani Fishbone texnologiyasi deb xam nomlanadi. Isikava 1952 yilda (boshqa ma‘lumotlarga ko‘ra, 1943 yilda) Yaponiya sanoatida amalda bo‘lgan jarayonlarni mantiqiy tahlil qilish va sifatni yaxshilash metodikasiga qo‘shimcha sifatida ushbu “Baliq skeleti” sxemasi ko‘rinishidagi Isikava diagrammasidan foydalanishni taklif etgan.

“Baliq skeleti” sxemasi muammoni qo‘yish va hal etish modeli bo‘lib, qator muammolarni tavsiflash va hal etish bo‘yicha yuzaga keladigan g‘oyalarni “baliq skeleti” ko‘rinishida sxematik yozgan holda muammolarning kelib chiqish omillari va oqibatlarini o‘rtasidagi sezilarli sabablar, o‘zaro bog‘liqliklarni tadqiq qilish va aniqlashning grafik metodi hisoblanadi.

“Baliq skeleti” sxemasi shaklida muammoni qo‘yish va xal etish modeli qator muammolarni tavsiflash va xal etishga urinish imkonini beradi. Bunda o‘ziga xos muammolar va ularning yechimlari maydoni vujudga keladi. Bu jarayondagi mantiqiy fikrlash o‘quvchilarning faolligi bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Qoidaga ko‘ra, o‘quvchilar o‘qituvchining o‘z fanini bilishiga yoki ushbu bilimlar darslik yoki boshqa manbada keltirilganligiga, o‘qituvchi ularning bilimlariga ma‘ulligiga qat’iy ishonadigan passiv tinglovchilar hisoblanadilar. O‘quvchilarning

o'quv jarayonida faol ishtiroki va o'zlarining o'qishlari uchun o'zlari javobgar ekanliklarini bilishlari ularni mantiqiy fikrlashga olib kelishi mumkin. O'quvchilarning mulohaza qilinishiga jalb qilinishi ularning o'z g'oyalari va fikrlari bilan almashishlaridagi faolliklari pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi.

Metodning vazifasi. Maxsulotni ishlab chiqishda va uzluksiz takomillashtirishda qo'llaniladi. "Baliq skeleti" u muammolar yuzaga kelishining xaqiqiy sabablarini aniqlashda tizimli yondashuvni ta'minlaydigan vosita hisoblanadi.

Metodning maqsadi. Ko'rib chiqilayotgan muammoni samarali xal etish uchun uning xaqiqiy sababini izlash texnologiyasini o'rganish aks ettirish va xal etish yo'llarini belgilash.

Metodning mohiyati. "Baliq skeleti" sxemasi sabab-oqibat bog'liqliklari diagrammasi bo'lib, bu diagramma esa, yuzaga keluvchi muammolarni xal etish uchun asos bo'ladi. Diagramma sodda va qulay shaklda bo'lib, ko'rib chiqilayotgan muammolarning barcha potensial sabablarni tizimga keltirish, sabablarni darajasi bo'yicha izlash, birinchi darajada axamiyatga ega sabablarni va ulardan eng axamiyatlisini ajratib olish imkonini beradi.

Xarakteristikalar. Ma'lum bo'lgan Pareto tamoyiliga muvofiq muammolarni yuzaga keltiruvchi ko'plab potensial sabablar (Isikava bo'yicha sababli omillar) orasidan ikki-uchtasi eng axamiyatli bo'lib hisoblanadi, ularni izlash tashkil etilgan bo'lishi kerak. Buning uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

- tadqiq qilinayotgan muammoga bevosita ta'sir etuvchi barcha sabablarni to'plash va tizimlashtirish;
- ma'no va sabab-oqibat bloklari bo'yicha ushbu sabablarni guruhlash;
- har bir blok ichidagi ko'rsatilgan sabab-oqibatlarni tartibga keltirish;
- xosil bo'lgan ko'rinishni tahlil qilish.

"Baliq skeleti" sxemasi yoki «Fishbone» texnologiyasini ko'llashga misol

Ishtirokchilar "Baliq skeleti" sxemasini tuzish qoidalari bilan tanishtiriladi. "Baliq skeleti"ning boshiga muammoni, "skelet"ning

yuqori qismiga shu muammo ichidagi muammolarni yoziladi, pastki qismiga esa, ushbu muammo ichidagi muammolar amalda mavjud ekanligini tasdiqlovchi faktlar yoziladi.

“Baliq skeleti” sxemasini amalda qo‘llashga misol

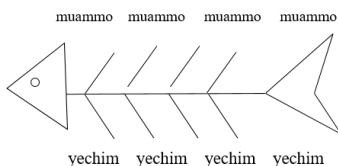

“Baliq skeleti” sxemasining shartli tasviri.

Baliq skeleti

Muammoni qo‘yish va hal qilishning mazkur modeli bir qator muammolarni ta’riflash va yechib ko‘rishga imkon beradi.

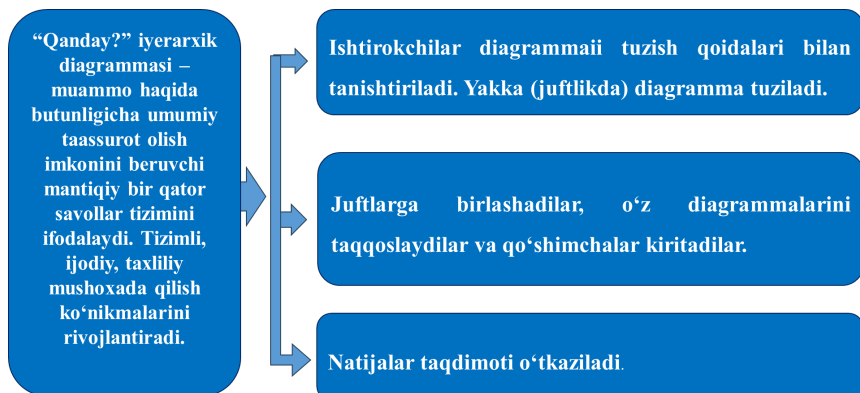
1. Bir varaq oq qog‘ozda (vatman yoki A-3 varag‘i) baliq skeleti chiziladi (boshi, kemirchagi, qovurg‘alari).
2. Yuqoridagi «suyagiga» muammo ifodalanishi, pastdagiga esa - ushbu muammo mavjudligini (yoki uni hal qilish yo‘llari, o‘qituvchi o‘z oldiga qo‘ygan maqsadga qarab) isbotlovchi faktlar yozib qo‘yiladi.

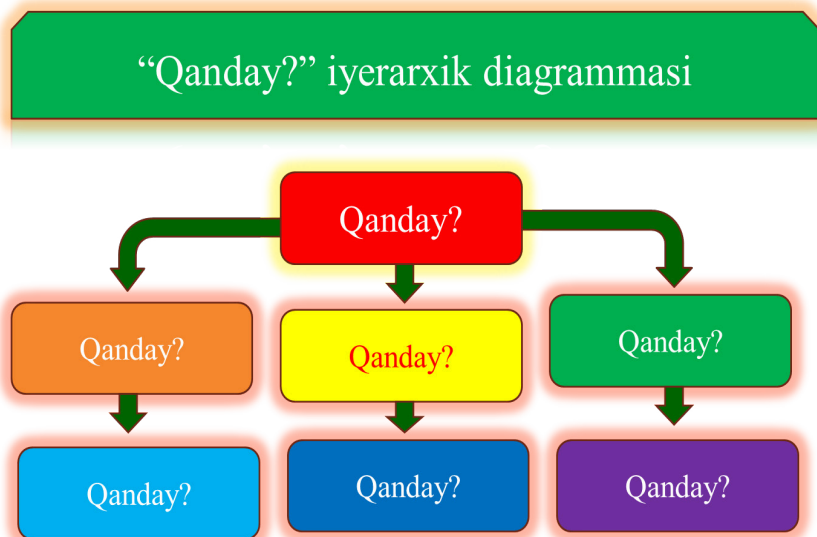
Ishtirokchilar kichik guruhlariga ajratiladi, ular o‘z kichik guruhlarida o‘zlarining sxemalarini taqqoslaydilar va qo‘shimchalar kiritadilar. Kichik guruhning umumiy sxemasiga jamlaydilar. So‘ng o‘quv guruhining umumiy sxemasi ishlab chiqiladi. Natijalar taqdimoti o‘tkaziladi.

“QANDAY?” IYERARXIK DIAGRAMMASI.

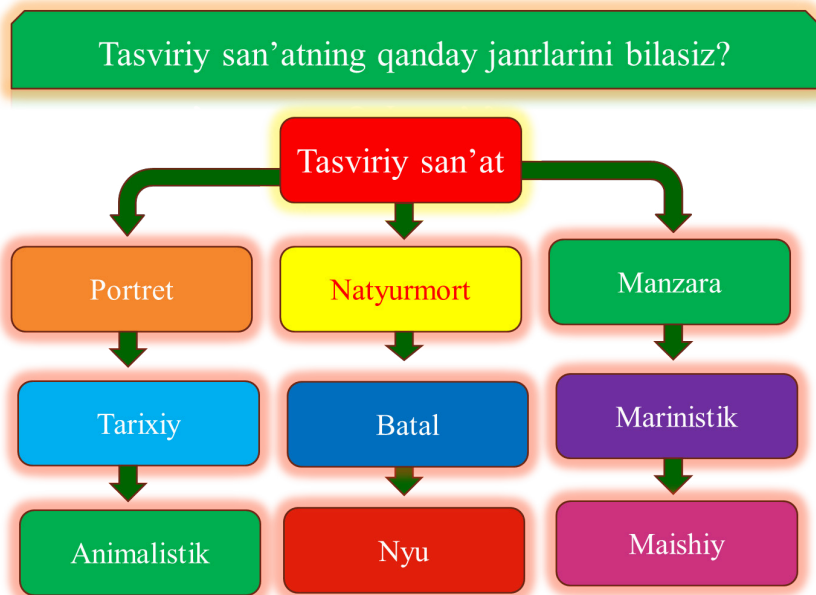
“Qanday?” iyerarxik diagrammasi quyidan yuqoriga bosqichma-bosqich bo‘ysunadigan g‘oyalar tuzilmasini aniqlashga va takomillashtirishga, muammoni yechish bo‘yicha nafaqat bor imkoniyatlarni, balki ularni amalga oshirish yo‘llarini ham tadqiq qilishga imkoniyat bo‘ladi.

“Qanday?” iyerarxik diagrammasi shartli tasviri.

“Qanday?” iyerarxik diagrammasini tasviriy san’at janrlari misolida ko‘rib chiqamiz.

Nazorat uchun savolar:

1. Grafik organayzer nima?
2. “Klaster” qanday metod?
3. Klasterlar tuzish qoidasi qanday amalga oshiriladi?
4. “Insert” metodini qo‘llash qanday xarakatlar amalga oshiriladi?
5. “Bilaman, bilishni xoxlayman, bilib oldim” (“BBB -jadvali”) metodiga tarif bering.
6. “T-jadval”dan foydalanish bosqichlarini ayting.
7. “Venn diagrammasi” metodiga kim asos slogan?
8. “BALIQ SKELETI” SXEMASI. “Fishbone” texnologiyasi (Isikava diagrammasi) kelib chiqish tarixi.

2.13. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOTLARIDAN NAMUNAVIY DARSNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH.

1. Namunaviy darsni tashkil etish asoslari. Tasviriyl san'atdan namunaviy dars o'tish tasviriyl san'atni o'qitish metodikasi kursining muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Namunaviy dars o'tish talabalarni o'quvchilar jamoasi orasida o'zlarini to'g'ri boshqarish, o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida ro'y beradigan kelishmovchilik va turli hil vaziyatlarni bartaraf etish yo'llari bo'yicha ma'lum bilim va malakalar hosil qiladilar. Shu bilan bir qatorda bunday darslar talabalarni kasb-hunar kollejidagi faol pedagogik amaliyotlari hamda kelgusidagi o'qituvchilik faoliyatlarida ham qo'l keladi.

Namunaviy dars o'tish uchun talaba belgilangan mavzu asosida tayyorgarlik ko'radi. Bu tayyorgarlik quyidagi qismlardan tashkil topadi:

1. Dars konspektini muhtasad qilib tayyorlash. 2. Dars ishlanmasini qoidasiga ko'ra ishlab chiqish. 3. Ko'rgazmali qurollar tayyorlash. 4. Tayyorlangan materiallar asosida mustaqil ravishda dars o'tishni mashq qilish. Namunaviy dars uchun dars konspekti va dars ishlanmasi talabaning avvallari tayyorlagan konspekti dars ishlanmasi bo'lishi mumkin. Tayyorlangan konspekt, dars ishlanmalari va ko'rgazmali qurollar metodika o'qituvchisiga ko'rsatilib, uning ijobiy fikr olingandan so'ng auditoriyada talabalar oldida namunaviy dars o'tiladi.

Bu darsda talabalar o'quvchilar o'rnida faollik ko'rsatishlari maqsadga muvofiqdir. Tashkil etilgan darsdan so'ng o'qituvchi va talabalar namunaviy o'tkazilgan darsni muhokama qilishadi.

“FSMU” texnologiyasini o'tkazish tartibi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarga amaliy mashg'uloti davomida muxokama qilinishi lozim bo'lgan muammoni bayon qiladi.

Izoh. - o'qituvchi o'quv mashg'ulotida har bir tinglovchi avval yakka tartibda ishlashi, keyin kichik guruhlarda ish olib borishi

va nihoyat, dars ohirida jamoa bo'lib ishlashi haqida talabalarga tushuntirish beradi.

2-boschiqich. Har bir talabaga FSMU qoidasiga binoan topshiriq yozilgan qog'ozlar tarqatiladi. Tarqatilgan qog'ozlardagi namunaviy dars bayoniga qarab talaba kerakli joylarga qo'shimcha o'zining mustaqil fikrini qo'yidagicha bayon etadi:

F - fikringizni bayon eting.

S - fikringiz bayoniga sabab ko'rsating.

M - ko'rsatgan sababingizni isbotlang.

U - fikringizni umumlashtiring.

3. Tasviriy san'at fanidan dars ishlanmasi tayyorlash.

Darsning mavzusi: Tarixiy va mifologik mavzuda portret chizish.

Mavzudan kelib chiqib kompozitsiya ishlash.

Darsning maqsadlari:

a) Talimiy maqsad: Tarixiy yoki mifologik mavzuda portret ishlashning qonun-qoidalarini bosqichlari asosida o'rgatish

b) Tarbiyaviy maqsad: Go'zallikka bo'lgan mehr-muhabbatni uyg'otish, gozallikni sevishni o'rgatish

c) Rivojlantiruvchi maqsad: Tarixiy yoki mifologik mavzuda portret ishlashni o'rgatishda, o'quvchilarga individual yondoshish orqali ularning qobiliyatini rivojlantirish

d) O'quvchilarda shakllantiriladigan tayanch kompetensiyalar elementlari:

- **Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi:** o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish.

- **Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi:** Vatan, oila, mahallasining tarixini bilish va bugungi kun bilan taqqoslay olish.

e) O'quvchilarda shakllangan fanga oid kompetensiyalar elementlari:

- **Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi:**

portretning xarakterli jihatlarini badiiy idrok etadi va ifodalay oladi; tasvirlashda perspektivaning asosiy qonuniyatlarini qo‘llay oladi; portretni tasvirlashda kompozitsiya qoidalariga amal qilgan holda tasvir ishlay oladi; amaliy va tasviriy san’at turlarini farqlaydi, tahlil qila oladi va eskizini ishlay oladi; O‘zbekiston hamda jahon tasviriy san’at asarlarini tahlil qila oladi; tasviriy san’atning tur va janrlari asosida amaliy ish bajara oladi.

- Tasvir yoki haykalning bosqichlari ketma-ketligini to‘g‘ri bajarish kompetensiyasi:

O‘zbekiston hamda jahon tasviriy san’at asarlarini biladi, tahlil qila oladi va undan ta’sirlana oladi; tasviriy san’atning janrlari, oqim va yo‘nalishlarini farqlay oladi; tasvir ishlash bosqichlariga amal qila oladi; tasvirlashda ishlatiladigan yordamchi chiziqlarni to‘g‘ri qo‘llay oladi; tasvir ishlashda soya-yorug‘ qismlarini ajratadi, ish jarayonida qo‘llay oladi; tasvir ishlash jarayonida asosiy va hosila ranglarni to‘g‘ri qo‘llay oladi;

Darsning jihozlanishi: Tarixiy yoki mifologik mavzuda portret reprodo‘qsiyalari, kitob, o‘quvchilar ishlaridan namunalar, doska, bo‘r

Darsning borishi:

Dars elementlari	I	II	III	IV	V
Davomiyligi	3	7	14	15	5

I-Tashkiliy qism:

a) Salomlashish

b) Davomatni aniqlash

c) O‘quvchilarning darsga tayyorgarligini tekshirish

II- Uyga vazifani tekshirish

Chizilgan uy ishlarini tekshirib chiqib baholanadi

III-Yangi mavzuni o‘rganish

Portret - fransuzcha “portrait” so‘zidan olingan bo‘lib, inson yoki odamlar qiyofasini tasvirlash ma’nosini bildiradi. Portret janrida insonning tashqi qiyofasi ichki dunyosi bilan birga tasvirlanadi. Rassom portret chizar ekan, uning birinchi maqsadi, tasvirlanuvchini suratda xuddi o‘ziga o‘xshatib chizishga intiladi

va uning asosiy maqsadi o'xshatib chizish bilan chegaralanmay, tasvirlanuvchining muhim xususiyati va belgilarini, shaxsiy xislatlarini, davrni umumlashtirib obraz yaratishdan iborat.

Portret bir necha turlarga bo'linadi:

1. Individual portret (bir obraz tasvirlanadi).
2. Juftlikda ishlangan portret (ikkita obraz tasvirlanadi).
3. Guruh tasvirlangan portret (bir guruh obrazlar tasvirlanadi).
4. Tantanali, rasmiy, shohona portret (eng chiroyli libosda tasvirlanadi).
5. Psixologik portret (kulgu, qayg'u, tabassum, g'amgin, yig'i, qo'rquv holati tasvirlanadi).
6. Avtoportret (rassom ko'zguga qarab o'zini tasvirlaydi).
7. Tarixiy portret (tarixiy shaxslar obrazlari tasvirlanadi).
8. Mifologik portret (afsonaviy obrazlar tasvirlanadi).

Tarixiy shaxslarning obrazlarini yaratishda rassomdan juda katta izlanish, mehnat talab etiladi. Tarixiy shaxs haqida ma'lumotlar - fotolar, rasmlar, qoiyozmalar to'plash, chuqur o'rganish, eskiz variantlarini ishlash shular jumlasidandir. Biz avvalgi chorakda bobimiz Amir Temur siymosini yaratish uchun rassom M. Nabiyeving olib borgan izlanishlari haqida o'qib o'rgangan edik. Bu tarixiy portret yaratishning nihoyatda murakkabligiga misol bo'la oladi.

Mifologik portretlarni ishlashda rassomdan mavzu bo'yicha doston, rivoyat, afsonaga aylangan obraz haqida ma'lumot to'plash, chuqur o'rganish, o'qish va afsonaviy obraz eskizlarini yaratish, izlash talab etiladi. Buyuq ajdodimiz Alisher Navoiy portreti uchun tanlov e'lon qilinganda, V. Qaydalov tomonidan 1947-yil yaratilgan "Alisher Navoiy"ning tarixiy portreti diqqatga sazovordir.

Rassom ko'p yillar izlanish olib borib, ijodiy zavq-shavqqa to'la, har tomonlama kamol topgan shoir, davlat arbobi siymosini yaratdi. Portretidagi deraza oldiga qo'yilgan gul, shoir ijodining gullagan davrini anglatuvchi mazmunni bildirib turadi.

XV asrda Kamoliddin Behzod, M. Muzahhib tomonidan miniatyura usulida, XX asrda V. Qaydalov, Q. Basharov va boshqa

rassomlar tomonidan grafika va rangtasvir usulida ishlangan Alisher Navoiy siymosini, O‘zbekiston xalq rassomi Abdulhaq Abdullayev ham o‘n yillik izlanishlari natijasida o‘ziga xos tarzda muvaffaqiyatli ishlay oldi.

Abdulhaq Abdullayev.
“Alisher Navoiy” portreti.

Alisher Aliqulov.
“Alisher Navoiy” portreti.

Portret asarlari tahliliga oid bilimlar bevosita o‘ziga xos tizimda o‘rganiladi. Bilimlar manbai esa asaming o‘zida mujassamdir. Asardagi muhim tomonlar ko‘rib chiqilib, shular asosida rassom o‘ylab umumlashtirgan badiiy obraz belgilanadi.

Rassom asarlarini idrok etish va tahlil qilish, asar haqidagi g‘oyani anglab olib yaxlit tasavvurga ega bo‘lishga yordam beradi.

Mavzuga oid reprodotsiya va slaydlarni ko'rish, kuzatish, tahlil qilish, kuzatgandan so'ng yozma yoki og'zaki ravishda takrorlash mashqlarini bajarish o'rganuvchida asarlarni idrok etish va tahlil qila olish malakalarini rivojlantiradi.

Kartinani idrok etish tizimi asar bilan dastlabki tanishish jarayonini o'z ichiga oladi. Portret asarini idrok etish taxminan uch bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda - suratning umumiy ma'nosi bilan tanishish obraz va obrazlarni hissiy sezish, kompozitsiya markazini, detallarni, fazoviy joylashishini aniqlash kabi vazifalarni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi bosqichda - asar yana bir marta sinchiklab o'rganiladi. Tahlil ma'lumotlari umumlashtiriladi. Asar tili, obrazli tuzilishi, g'oyaviy mazmuni o'rganiladi. Bunda rassom fikri, g'oyasi, tahlil qiluvchining fikriga aylana boshlaydi.

Uchinchi bosqichda - asarni to'liq va atroflicha idrok etib baholanadi. Asar keng ijodiy tahlil qilinib, idrok etuvchi g'oyaviy, axloqiy, estetik ta'sir etuvchi omilga aylanadi. Portret o'rganilar ekan, undan kishilarning turmushi, axloqiy odatlari, ijtimoiy munosabatlari, davrga xos boshqa narsalar yoritilganligini ko'rish mumkin. Qadrli o'quvchilar siz avvalgi darsda portret, uning turlari, tarixiy va mifologik portret ishlashda rassomlar qanday izlanganliklari haqida bilib oldingiz. Bugungi tarixiy portret ishlash darsida tarixiy obrazlardan biri - 1455-yil Hirotda tavallud topgan, XV asr Sharq miniatyura san'atining yirik vakili miniatyurachi rassom Kamoliddin Behzodning tarixiy portretini kuzatishingiz mumkin. Tarixiy portret chizishda darslikdan foydalanasiz.

Portretni ishlashdan avval tarixiy portretning bosqichi namunaviy tasvirida ko'rsatilgan chizish bosqichlarini diqqat bilan o'rganing. Chizish ketma-ketligini kuzatib o'rganganingizdan so'ng, shu qoidalar asosida tarixiy portretni ishlang.

Malik Nabiyev.
“Abu Rayhon Beruniy” portreti.

Reyx.
“Kamoliddin Behzod o‘z ustaxonasida”.

1. Harakatdagi holat bo‘yicha yordamchi o‘q chizig‘ini o‘tkazing.

2. O‘q chiziqqa bosh o‘lchamini 5 barobar joylashtiring.

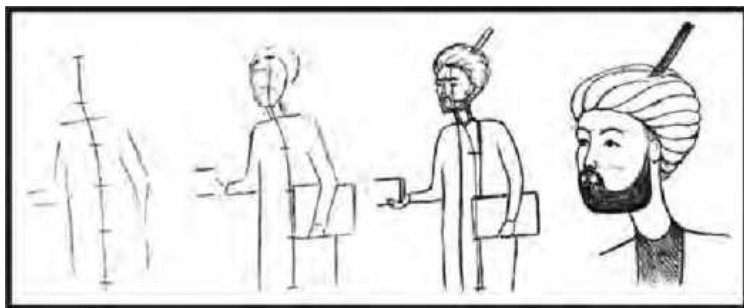
3. Dddnchi bosh o‘lchamining o‘rtasidan bo‘yin, yelka va qo‘l uchun yordamchi chiziq chizing.

4. Bosh qismi, bosh kiyimi, tana chegarasi, qo‘l qalinligi, qo‘ldagi kitobni xomaki tarzda yengil chiziqlar bilan chizib oling.

5. Portret ishlash qoidalari asosida bosh shaklini 3 qismga bo‘lib, ko‘z, qosh, burun, lab kabi a‘zolari chizib joylashtiring. Qo‘ldagi qog‘oz, kitob, libos kabi buyumlar chegarasini aniqroq qilib chizing va orqa fondagi qo‘shimcha to‘ldiruvchi narsalami chizing. Surat tayyor bo‘lgandan keyin unga rang tanlang.

Tarixiy portret rasmiga qarab nusxa ko‘chirish.

Tarixiy portretni diqqat bilan kuzating. Portretning yuz tuzilishi nisbatini to‘g‘ri chizishda, odam yuzini chizish qoidalariga asoslangan yordamchi chiziqlardan foydalaning.

Portretning bosqichli namunaviy tasviri.

IV- Mustaxkamlash.

Savollar:

1. Kamoliddin Behzod qachon tavallud topgan?
2. Tarixiy portretni chizishda birinchi va ikkinchi bosqichida qanday ish bajariladi?
3. Ko‘z, qosh, burun, labni joylashtirish uchun bosh shakli necha qismga bo‘linadi?
4. Xomaki tarzda yengil chiziqlar bilan chizish nechanchi bosqichda amalga oshiriladi?

V-Uyga vazifa.

Oddiy qora qalamda darslikdagi tarixiy portretlardan birini o‘ziga qarab chizib kelish.

2.14. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI O'QITUVCHISI TASHKILOTCHI, METHODIST VA IJODKOR.

O'qituvchi kasbi barcha kasblar orasida eng faxrlisi va mohiyati jihatidan nihoyatda jamiyat uchun zaruri hisoblanadi. Bu kasb jamiyat hayoti, uning barcha jumboqlari haqida yoshlarga, ularni butun hayoti davomida kerak bo'ladigan bilimlarni beradi. Yosh avlodni yuksak va oliyjanob fazilatlar bilan qurollantiradi, kishilardagi nodonlik va yomon illatlar bilan ko'rashishga o'rgatadi. Kishilarning o'tmishdagi tarixiy tajribalarini yoshlarga o'tkazadi. Bu borada jamiyatimiz uchun vositachilik qiladi. Natijada jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zamin yaratiladi.

O'qituvchilik kasbi hamma zamonlarda ham ma'suliyatli va sharaflil kasb ekanligi e'tirof etib kelingan.

O'zbekistonning hozirgi taraqqiyot bosqichida bu kasb yanada katta ahamiyat kasb etayapti. Chunki, o'zbek xalqi chet el bosqinchilarining ko'p yillik zulmi ostida o'zining ma'naviyati va madaniyati, an'anasi va urf-odatlarini unutayotgan edi. O'zbek xalqi oldida turgan muhim vazifalaridan biri o'z-o'zini anglash, milliy istiqlool mafko'rasi asosida o'z Vatani va xalqiga sodiq bo'lgan, yangi barkamol avlodni shakllantirishdan iborat. Bu borada o'qituvchi benihoyat katta rol o'ynaydi.

Barcha mutaxassislardan farqli o'laroq o'qituvchi shunday shaxski, u moddiy boyliklar ishlab chiqarishi bilan emas, yosh avlodni ichki dunyosini, ma'naviyatini shakllantirish bilan shug'ullanadi. Bundan bu kasbni qiyin, biroq mas'uliyatli ekanligini bilib olish mumkin. Boshqa kasb mutaxassislari o'z faoliyatlarida xato qilishlari mumkin bo'lsa-da, muallim xato qilishi mumkin emas. Chunki bu xato yosh avlod kelajagini barbod qilishi yoki mamlakatda nodon kishilarning bir butun avlodini vujudga keltirishi mumkin.

O'qituvchining birovlarini o'qishga majbur etib o'rgatishi ham, o'zini-o'zi majbur etishi ham oddiy ish emas. hamma gap shundaki, hamma yoshlar bir xil emas. Birovlari o'qishga o'zlari

harakat qilsalar, boshqalarni majburlash kerak bo'ladi. Ko'pchilik hollarda bir emas, butun bir jamoani majburlash kerak bo'ladi. Bunday hollarda yoshlarni ishga jalb etish, intizomli bo'lishga erishish ayniqsa og'ir kechadi. Maqsadga erishish uchun eng avvalo shu jamoa orasida obro' qozonmoq zarur. O'qituvchilik kasbining yana bir muhim xususiyati shundaki, u o'z tengqurlari bilan emas, boshqa yoshdagilar bilan ishlaydi. O'qituvchi bilan bolalarning hayotiy tajribalari, bilimlari, dunyoqarashlarida ancha farq bor. Bu esa ularni bir-birlarini tez tushunib yetishlariga imkon bermaydi. Shunday ekan, o'qituvchi bolalarni yoshlik xususiyatlari, dunyoqarashlari, qiziqishlari, bilim darajalarini yaxshi bilishi kerak bo'ladi. Shundagina uning ishi samarali kechishi mumkin.

O'qituvchi kasbining yana bir muhim jihati shundaki, bu kasb kishiga mamnunlik va xursandchilik keltiradi. Bu mamnunlik, unga o'z faoliyati natijalarini ko'rganida, o'z shogirdlarini turmushda, ilmu-fan va yuksak mansablarni egallaganlarida, hayotda o'z o'rinlarini topganliklarida ko'zga yaqqol tashlanadi. Shunda, o'qituvchilar o'z mehnatlarini zoe ketmaganligini his etadilar.

O'qituvchilik kasbida iste'dod katta rol o'ynaydi. Ya'ni o'qituvchilikda o'z kasbiga mehr, qiziqish, uni egallashga intilish bo'lishi lozim. Bu sifatlar ko'pchilik hollarda bolalarni sevganda, bolalarning shovqin-suronidan, jovdiragan ko'zlaridan zavqlangandagina namoyon bo'ladi.

Muallimlik iste'dodi uni tug'ma bo'lishligini bildirmaydi, Shunga qaramasdan, u kishilarda yoshligidan, ochiq yoki berk holda paydo bo'ladi. Muallimlik iste'dodi kishilarda bolalar bilan bog'liq hayotiy voqealar zahirida, kishilarning yoshlik chog'larida bo'lishi ham mumkin. Kishilarda bo'ladigan ruhiy bu sifatlar ularni o'qituvchilik kasbiga qiziqtiradi.

Iste'dod - kishilar baxti uchun ko'rashish istagi, O'zbekistonning kelajagi, buyuk davlat qurish uchun ko'rashi bilan bog'lanadi. Mahorat o'zbek o'qituvchisi hayot va jamiyatga ilg'or nazar bilan qarovchi, mustaqillikni mustahkamlash yo'lida tinimsiz mehnat qiluvchi shaxsdir.

O'qituvchining yana bir muhim sifati bu yoshlarga namuna, ibrat bo'lish shogirdlariga qattiq qo'l va o'z o'rnida mehribon bo'lishda ifodalanadi. O'qituvchi bolalarga faqat tozalik borasida emas, hamma sohada ibrat bo'ladigan bo'lishi lozim. Xususan, u odobi, bir so'zligi, halolligi, sof vijdonliligi, adolatparvarligi, mehribon bilan ajralib turadi.

Bolalar o'z xislatlariga ko'ra ko'zatuvchan, qizo'quvchan, tahlidchan bo'lib, o'qituvchilarni doimo kuzatib yuradilar, ularga o'xshashga harakat qiladilar. Buni O'qituvchi hech vaqt unutmasligi lozim.

Bolalardagi bu sifatlar o'qituvchini o'ziga nisbatan talabchan bo'lishlikni taqozo etadi. Bu esa, uni doimo o'zi ustida mustaqil ishlashi, ilmiy metodik adabiyotlarni, gazeta va jurnallarni muntazam o'qib borishga yo'llaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi respublikamizning madaniy hayoti bilan bir safda borishi, konsertlar, spektakllar, tasviriy san'at ko'rgazmalariga doimiy ravishda borib turishi zarur bo'ladi. Badiiy adabiyot o'qish ham o'qituvchiga nihoyatda zarur. Chunki o'qituvchi o'zining badiiy madaniyati bilan ham bolalarga namuna bo'lishi darkor. O'qituvchilarga qo'yiladigan talablar orasida eng muhimlaridan biri bu o'qitiladigan barcha fanlardan ta'lim mazmunini va uni o'qitish metodikasini yaxshi bilishi hisoblanadi. Chunki, ta'lim mazmuni ham, o'qitish metodlari ham borgan sari takomillashib turadi.

Ilmiy tadqiqotlar va ilg'or tajribalar yuzasidan muallimning eng muhim vazifalaridan biri tadqiqot natijalarini va ilg'or tajribalarni o'rganish bilan chegaralanib qolmasdan, balki bu tajribada uning o'zining ham ishtirok etishi hisoblanadi. Buning uchun u o'z faoliyatida to'xtovsiz tajriba-sinov ishlarini o'tkazib turishi, boshqalarning ilg'or tajribalarini o'rganib borishi kerak bo'ladi.

Shuni ham qayd qilish lozimki, o'qituvchi ishining murakkabligi shundaki, u ham ta'lim ham tarbiya beradi. Bu esa o'qituvchidan ko'p vaqt, mas'uliyat va ijodkorlikni talab etadi.

O'qituvchi bolalarning tasviriy san'atdan bilim va malakalari

haqida tasavvurga ega bo'lish bilan birga, ularning sog'ligi, psixik xususiyatlari, qiziqishlari, odobi, uydagi shart-sharoitlari, ularning ota-onalari haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Shu bilan birga bolalarning uylariga tez-tez borib turishi, bolalar haqida ularning ota-onalari bilan muloqotda bo'lib turishi pedagogik faoliyatning samaradorligini yanada oshiradi.

Yuqorida qayd qilinganidek, tasviriy san'at o'qituvchisi bolalarning psixologik xususiyatlarini yaxshi bilgandagina u kutilgan natijalarga erisha oladi. Bu narsa ko'proq o'qituvchining ko'zatuvchanligiga bog'liq. U faqat tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarnigina emas, bolalarda va ularning harakatlarida sodir bo'layotgan jarayonlarni kuzatib borishi, ulardan tegishli xulosalar chiqarib olishlari, shunga yarasha tegishli choralar ko'rishi kerak bo'ladi. Kuzatuvchan o'qituvchi bir vaqtning o'zida juda ko'p jarayonlarni hayolidan o'tkazadi. Xususan, dars berayotganda, qaysi bola nima haqida o'ylayapti, nega shunday harakatlar qilayapti, rost gapirayaptimi yoki yolg'onmi, qaysi bolalarga yordam berish kerag-u, qaysinisiga shart emas, qaysi bolalar mashg'ulotga qiziqayaptilar, qaysilari yo'q v.b.

O'qituvchining xotirasi yaxshi bo'lmasa, u o'qituvchilik qilishi mumkin emas. Aks holda, bolalar o'rtasida ziddiyatlarni kelib chiqishi tabiiydir. O'qituvchi mashg'ulot jarayonida ko'p qirrali fikr yuritadi. Birinchidan, bolalarga berish kerak bo'lgan bilimlarni xotirlaydi, ikkinchidan beriladigan bilimlarni yengil va tez yetkazish yo'llari haqida o'ylaydi, uchinchidan bolalar berilayotgan bilimlarni o'zlashtirayaptilarmi yoki yo'qmi? O'qituvchining bunday aqliy faoliyati tafakkur deb yuritiladi. Bu narsa o'qituvchining tafakkuri har jihatdan rivojlangan bo'lishini ko'rsatadi. Agarda bola o'quv materialini yaxshi o'zlashtirmasa, uning sabablarini izlashi, shu maqsadda, u bilan suhbatlashishi, uni kuzatishi, ota-onalari bilan muloqotda bo'lishi kerak bo'ladi. Bu esa o'qituvchining to'xtovsiz o'ylashi, ta'lim jarayonlarini takomillashtirib borishini talab etadi.

O'qituvchining psixik jarayonlaridan hisoblangan tasavvur,

uning faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Agarda uning bu xususiyati yaxshi rivojlangan bo'lsa, u mashg'ulotlarda narsalar va hodisalarning o'lchovi, shakli, rangi, tuzilishi, holati, harakati kabilarni tezda va jonli tasavvur etib, ularni bolalar ongiga osongina yetkaza oladi. Natijada, uning bolalarga beradigan ma'lumot va tushunchalari ishonarli chiqadi. Tasavvuri yaxshi rivojlangan o'qituvchilar o'zlarining gaplari bolalarga qanday ta'sir ko'rsatishi, qanday fikr tug'ilishini oldindan bila oladilar va shunga yarasha o'zlarini tayyorlaydilar.

O'qituvchi faoliyatida nutq beniqoyat katta rol o'ynaydi. Nutqi yo'q o'qituvchining bolalarga ta'limiy ham, tarbiyaviy ta'siri ham yuqori bo'lmaydi. Nutq orqali u san'at asarlari yuzasidan suhbat, munozara qilishi mumkin. O'z nutqida o'qituvchi faqat leksika, fonetika, talaffo'z, gap tuzish, urg'ularni joy-joyiga qo'yishi bilan chegaralanib qolmasdan balki, uning ta'sirchanligi va ifodali bo'lishiga e'tibor bermog'i lozim. Shuningdek, bu nutq tushunarli va bolalarning hissiyotiga ta'sir ko'rsata oladigan, maroqli, jonli, aniq, ravshan, sermazmun bo'lgandagina yaxshi samara beradi. Lekin, bu nutqni ashulaga aylantirib yuborish kerak emas. Nutq zerikarli, uzundan-uzun, haddan ziyod baland yoki past, bir xil ohangda bo'lmasligi lozim. Bunday nutqlar bolalarni e'tiborini susaytirishi yoki asabiylashtirishi mumkin. Nutq kerak joyida balandroq yoki pastroq ohangda bo'lgani ma'qul.

O'qituvchi "aktyor" bo'lishi lozim deyishadi. Chunki sinfda turli xil vaziyatlar paydo bo'ladi. Bolalar o'rtasida yoki o'qituvchi va bolalarning o'rtalarida shunday og'ir vaziyatlar bo'lib qolganda, uning aktyorlarga xos xislatlari yordam beradi. O'qituvchi biror bo'lgan yoki bo'lmagan voqeani so'zlaganda, uni faqat nutq bilan emas, hatti-harakatlari bilan shunday tushuntirishi lozimki, bolalar uning bu gaplariga hech ikkilanmasdan ishonsinlar.

Odatda o'qituvchi bolalar kabi hissiyotga boy bo'lsa yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Yaxshi o'qituvchi bolalarning qilayotgan ibratli ishlari, yaxshi javoblaridan mamnun bo'libgina qolmay, balki, ulardan quvonadi, zavqlanadi, ularga bo'lgan muhabbati

yanada oshadi. Muallimlar bolalarni sevib, ularni kamchiliklariga befarq bo‘lib qolishlari, ularni haddan tashqari erkalab, taltaytirib yuborishlari to‘g‘ri emas. Aks holda bolalarda manmansirash, boshqalarni mesimaslik kabi alomatlar paydo bo‘ladi. Muhimi shundaki, o‘qituvchi, o‘z o‘quvchisining muvaffaqiyatidan qanchalik mamnun bo‘lmasin, qanchalik hissiyotlari jo‘sh urmasin, u o‘zining tashqi harakatlari, ovozining ohangi bilan ham hursanligini sezdirmaslagi lozim. Aks holda, bolalar ustozlarning bu ruhiy kechinmalarini suistemol qiladilar, manmanlik, maqtanchog‘lik kabi salbiy sifatlarni o‘zlariga ep ko‘radigan bo‘lib qoladilar.

O‘qituvchida iroda bo‘lmasa, u o‘zoq vaqt ishlay olmaydi. Iroda, ham toqat, ham chidam, ham intizomli bo‘lish kabi sifatlarni o‘z ichiga oladi. Muallimlik shunday bir murakkab kasbki, unda irodaning bo‘lmasligi, o‘qituvchini nihoyatda noxush ahvolga tushirib qo‘yishi mumkin. Ayrim hollarda u o‘qituvchini o‘z kasblarini tark etish darajasigacha olib boradi.

O‘qituvchilarga xos xususiyatlardan yana biri, bu uning estetik didli, ozoda va batartibli bo‘lishligidir. Bu sifatning o‘qituvchida bo‘lishligi nihoyatda ahamiyatlidir. Shuni alohida qayd etish lozimki, bolalar o‘qituvchiga nisbatan nihoyatda tahlidchan bo‘lib, ko‘pincha unga o‘xshashga harakat qiladilar. O‘qituvchi estetik didli va ozoda bo‘lsa, bolalar ham shunday bo‘ladi. O‘qituvchi haqiqiy go‘zal narsalarni sun‘iy go‘zallikdan farqlay bilishi, go‘zallik har qanday narsada va harakatda bo‘lishligini, uning mohiyatini tushunib yetishi zarur.

O‘qituvchi mahorati. Mahoratli o‘qituvchida o‘z sohasiga doir bilim va malakalarni, pedagogik va psixologik zarur bilimlarni bo‘lishligi yetarli emas. U boshqa oddiy o‘qituvchilardan bir pog‘ona yuqorida turadi. U ilg‘or pedagogik texnologiyalarni egallash bilan bir qatorda o‘zi ham bu texnologiyalarni yaratishda ishtirok etadi. U puxta bilimlar berish bilan birga har qanday pedagogik og‘ir sharoitlardan osongina chiqib ketadi. U doimo izlanish, bolalar ustida tajriba- sinov ishlarini o‘tkazib turadi.

Mahoratli o‘qituvchi xoh darsda, xoh darsdan tashqari

vaqtlarda bo‘lmasin o‘z o‘quvchilarini bir daqiqa e‘tibordan qochirmasligi, ularni har birini ko‘rib, kuzatib turishi, ular Shu vaqtda nimalar haqida o‘ylayotganliklari, ularning qanday orzu-umid va tashvishlar bilan yashayotganliklarini bilishi, ular bilan shunga yarasha ish olib borishi kerak bo‘ladi.

Mohir o‘qituvchining bolalarni sevishi, ularga inson sifatida munosabatda bo‘lishi yetarli emas. Uning mahoratga erishuvi ikki komponentdan tashkil topadi:

1. Tafakkur, aql-idrok.
2. Tajriba.

O‘qituvchi mahoratining asosini esa avvalo kasbiy bilimlar egallaydi. Bunday bilimlarga ega bo‘lgan o‘qituvchi dars vaqtida bolalarga ko‘proq bilim va malakalar berishda qiynalmaydi. Darsda esa u ko‘proq bilimlarni qanday yo‘llar bilan yetkazish haqida o‘ylaydi. Pedagogik mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z faoliyatida quyidagilarga alohida e‘tibor beradi:

- sinfda odob va intizomga qat’iy rioya qilish;
 - o‘quvchilarni o‘qishga qiziqтира olish;
 - bolalar psixologiyasini yaxshi bilish;
 - o‘quvchi bilim va malakalari darajasini bilish va shunga yarasha ular bilan munosabatda bo‘lish, ta’limiy ishlarni olib borish;
 - mashg‘ulotlarda bolalarga individual va tabaqalashtirilgan holda munosabatda bo‘lish;
 - doim tetik, sinfda paydo bo‘lgan turli muammo yoki ziddiyatlarni to‘g‘ri baholay olish, sog‘lom fikr yuritish;
- O‘qituvchi bolalarni majburlab, zo‘rlab, zulm o‘tkazish yo‘li bilan emas, tushuntirish, ishon tirish, pedagogik taktни saqlagan holda xushmuomilalik bilan ish olib borgandagina, yaxshi natijaga erisha oladi.

Mahoratga ega bo‘lishning bir qator yo‘llari bor:

- o‘z sohasi bo‘yicha to‘xtovsiz o‘qish, o‘rganish, o‘z bilimini muntazam boyitib borish;
- o‘qituvchilarning ilg‘or tajribalarini o‘rganish va tahlil etish;

-o‘z darsida ilg‘or pedagogik texnologiyalar yuzasidan tajriba- sinov ishlarini olib borish;

-o‘zining shaxsiy metodikasiga ega bo‘lish, unga intilish;

-bolalarni to‘xtovsiz kuzatib yurish, e‘tibordan qochirmaslik;

-ta‘limni tashxis orqali amalga oshirish;

-har bir bola bilan olib borilayotgan individual ishni chala yoki yarim yo‘lda tashlab ketmaslik, uni oxiriga yetkazish;

-o‘z ishiga sidqi-dildan yondoshish, zavq-shavq bilan mehnat qilish, tushkunlikka tushmaslik;

O‘qituvchilik mahorati har bir bolaning ko‘ngliga, diliga yo‘l topa-bilishlik, u bilan til topa bilishlik, bir-birlarini tushuna bilishliklarida ham ifodalanadi. Shuning uchun o‘qituvchi buni doimo o‘z e‘tiborida saqlashi lozim.

Mahoratli o‘qituvchi bo‘lish uchun, uni shunchaki odobli bo‘lishi yetarli emas. U odobning yuksak namunasiga ega bo‘lishi lozim. Bu sifat o‘qituvchidan insonparvarlikni, har qanday og‘ir sharoitlarda ham o‘zini tuta bilishlikni, sabr-toqatli, tavoze va odobli, sahovatli, qimmatli, muruvvatli bo‘lishlikni, xayrihohlikni talab etadi. Bu sifatlar o‘qituvchida o‘z-o‘zidan emas, to‘xtovsiz mehnat qilish, o‘rganish, ijod qilish, bolalar ta‘limi yuzasidan tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish, ish natijalari yuzasidan o‘rtoqlashish, muhokama o‘tkazish jarayonida hosil bo‘ladi.

O‘qituvchining mahoratli bo‘lishi ko‘p jihatdan uning madaniyatli bo‘lishiga ham bog‘liq. Bunda ko‘proq axloqiy va estetik madaniyat nazarda tutiladi. Mahoratli o‘qituvchi o‘z ishiga o‘ta mas‘uliyatli va talabchan bo‘ladi, u doimo o‘zini muallimlik mahoratini qanchalik uddasidan chiqqanligini tekshirib borishi, bola ongi va qalbiga yo‘l topishiga harakat qilishi kerak bo‘ladi. Mahoratli o‘qituvchi uni 30-40 sinchkov qorako‘z kuzatib turganligini, uni ma‘naviy madaniyati, adolatparvarligi, tashqi qiyofasi, mehribonligidan bolalar namuna olishlarini doimo yodda tutishi lozim.

Mohir o‘qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va

ilg'or o'qituvchilarning tajribalarini tinimsiz o'rganib boradi. Bunda quyidagilar nazarda tutiladi:

1. Tashhis ta'lim asosida ish yuritish.
2. Texnika vositalaridan keng foydalanish.
3. Modulli o'qitish metodini bilish.
4. Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilish, bolalarni ijodiy fikrlashga o'rgatish.
5. Ta'limga individual va tabaqalashtirilgan holda yondoshish.
6. Darslarni munozarali o'yin va musobaqa tarzida o'tkazish v.b.

Ilg'or tajribani o'rganish, undan ko'r-ko'rona o'z faoliyatida foydalanish degan ma'noni bildirmaydi. Uning ayrim jihatlaridagina foydalanish mumkin. Chunki, har bir maktabni, har bir sinfni, har bir o'quvchini, u yerda olib borilayotgan ishlarning o'ziga xos xususiyatlari bo'ladi.

Har bir o'qituvchi mahorati, avvalo o'z sohasini yaxshi bilishiga bog'liq. Bunda quyidagilar nazarda tutiladi:

-tasviriy, amaliy va me'morchilik san'atlarining tarixi va nazariyasini bilish;

-o'zbek san'atining milliy, badiiy an'analari yuzasidan chuqur bilimlarga ega bo'lish;

-tasviriy malaka va ko'nikmalarga ega bo'lish hamda uni muntazam takomillashtirib borish;

-tasviriy san'atning pedagogik-psixologik asoslari haqida ma'lumotlarga ega bo'lish;

-tasviriy san'atni o'qitish metodikasiga doir ilg'or zamonaviy texnologiyalarni chuqur egallagan bo'lish;

-tasviriy, amaliy va me'morchilik san'atlarining u yoki bu turi yoki janrlari bo'yicha ijodiy ishlar bilan shug'ullanish;

-o'quvchilarning tasviriy faoliyatiga doir to'xtovsiz tajriba-sinov, ilmiy-metodik ishlar bilan shug'ullanish;

-tasviriy san'atni o'qitish metodikasiga doir ilg'or tajribalarni muntazam o'rganib borish;

-tasviriy san'atni o'qitish metodikasi, san'atshunoslikka doir

adabiyotlarni va tadqiqot natijalarini muntazam o'rganib borish;

-maktabda o'qitiladigan barcha fanlardan (ayniqsa, adabiyot, tarix, matematika, biologiya, chizmachilik, mehnat v.b.) ta'lim mazmuni bilan tanishgan bo'lishlik.

Shuni alohida qayd qilish lozimki, bir o'qituvchi boshqa bir o'qituvchi metodikasini o'rganib shu asosda to'liq ish olib borishi mumkin emas. har bir o'qituvchi o'zining shaxsiy o'qitish metodikasiga ega bo'lishi lozim. Chunki o'qitish ishlarida yagona retseptdan foydalanib bo'lmaydi. har bir ta'lim-tarbiya retsepti har bir tuman, maktab o'qituvchining ish sharoiti va o'ziga xos xususiyatlari asosida belgilanadi.

Yuqorida qayd qilingan fikrlardan o'qituvchilik kasbini murakkab, og'ir, mushkul kasb ekan, degan xulosa chiqarmaslik va tushkunlikka tushmaslik lozim. O'z ishiga mas'uliyat bilan qaragan har bir o'qituvchi mohir muallim bo'lib yetishishi muqarrardir. Shuningdek, o'qituvchilik kasbi qanchalik mashhaqqatli bo'lmasin, uning sharaflari kasb ekanligini unutmaslik lozim.

Nazorat uchun savollar:

1. O'qituvchi qanday shaxs?
2. O'qituvchi bolalarning tasviriy san'atdan bilim va malakalari haqida tasavvurga ega bo'lish bilan birga yana nimalardan xabardor bo'lishi kerak?
3. Nima uchun o'qituvchini "aktyor" bo'lishi lozim deyishadi?
4. Mahoratli o'qituvchi qanday bo'ladi?
5. O'qituvchining mahoratga erishuvi qanday komponentdan tashkil topadi?

2.15. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASIDAN DARSDAN TASHQARI ISHLAR.

Tasviriy san'atdan sinfdan tashqari ishlar umumiy o'rta ta'lim tizimida muhim o'rinni egallaydi. Ular tasviriy va amaliy san'at, me'morchilik kabi san'at turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Bular sinfdan tashqari ishlar, to'garaklardagi mashg'ulotlar, uchrashuv, ko'rgazma, tanlov, san'at kechalari kabi qator yo'nalishlarda o'tkaziladi va ular o'quvchilarni badiiy-ijodiy ehtiyojlarini qondirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ulardagi individuallik va inte'dodni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Shu bilan birga u yoshlarning badiiy va estetik fikr doirasini kengaytiradi hamda didini rivojlantiradi.

Tasviriy, amaliy san'at va me'morchilikdan tashkil etiladigan to'garaklar umumiy o'rta ta'lim maktablarining barcha sinflarini qamrab oladi. Ular kichik (1-4 chinflar), o'rta (5-7 sinflar), katta (8-9 sinflar) guruhlardan tashkil topadi va ular rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika, naqqoshlik, ganchkorlik, misgarlik, kashtachilik, yog'och o'ymakorligi, badiiy sopoldo'zlik, shuningdek, me'morchilik, san'atshunoslik to'garaklari hisoblanadi.

To'garaklar san'atning u yoki bu turi yoki janri asosida ham tashkil etilishi mumkin. Bu to'garaklarning turlari ularga ajratilgan soatlar hajmi va ta'lim mazmuni bolalarning istaklari, mayllari va maktab imkoniyatlari, bolalarning yoshlik xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Maktab to'garaklarining maqsad va vazifalari asosan bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hisoblanar ekan, ularni qat'iy reja asosida muntazam olib borilishi talab etiladi.

To'garaklar har bir maktabda san'atning turlari, guruhlar bo'yicha bitta yoki bir nechta bo'lishi mumkin. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida to'garak rahbarining asosiy e'tibori quyidagilarga qaratiladi:

- tasviriy yoki amaliy san'at to'garaklariga qiziqishi va qobiliyati bor o'quvchilar qabul qilinadi hamda har bir guruhda ularning soni 10-15 tadan oshmasligi lozim. Aks holda ular bilan

olib boriladigan ishlarning sifati pasayib ketadi.

- to'garakda bolalarning qiziqishi, idroki, tasviriy malakalari, ijodiy qobiliyatlari o'rganilib va ma'lum vaqt mobaynida sinovdan o'tkazilib, qabul qilinadi.

To'garaklarda tasviriy va amaliy san'at ta'limi mazmuni alohida e'tiborga loyiq. Ta'lim mazmunining to'g'ri belgilanishi to'garak ishini muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shuning uchun rahbar mavjud dasturlarni o'rganib chiqishi va Shu asosda o'zining mahalliy sharoitlari, bolalarning tayyorgarligi va imkoniyatlari, moddiy-texnikaviy asosning mavjudligiga qarab ta'lim mazmuniga oid o'z rejasini ishlab chiqadi.

To'garaklar tasviriy va amaliy san'atning qaysi turi yoki janri yuzasidan bo'lishligidan qat'iy nazar, u amaliy va nazariy qismlardan tashkil topadi.

Tasviriy san'atdan amaliy ishlar bevosita, naturaga qarab rasm ishlash, kompozitsiya, kartinadan namunalarini ko'chirish kabi yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Amaliy san'atga doir (naqqoshlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, badiiy sopoldo'zlik, misgarlik, kashtachilik v.b.) to'garaklarda bolalar naqsh namunalaridan ko'chirish, mustaqil ijodiy kompozitsiyalar ishlashdan tashqari tasviriy san'at to'garaklaridagi kabi naturaga qarab rasm ishlash bilan ham Shug'ullanadilar. Bunday darslarda O'qituvchi tasvirlashning nazariy asoslari hisoblangan yorug'soya, perspektiva, rangshunoslik qonunlariga ham alohida e'tibor beradi. Bu qonun va hoidalarga doir maxsus mashg'ulotlar tashkil etilishi ham mumkin.

Rangtasvir, haykaltaroshlik va grafika to'garaklari mashg'ulotlarida kompozitsiyalar ishlashga katta o'rin beriladi. Bolalar tasviriy san'atni barcha janrlari (manzara, turmush, natyurmort, tarixiy, batal, animal, portret, afsonaviy, marina) bo'yicha mustaqil kompozitsiya ishlash, tayyor san'at asarlari namunalaridan ko'chirish bilan Shug'ullanadilar. Ular adabiy asarlarga illyustratsiyalar ishlash, badiiy bezak ishlariga doir topshiriqlarni ham bajaradilar.

Naturaga qarab rasm ishlash mashg'ulotlarida to'garak a'zolarining yoshlari yoki guruhlarga qarab tabiat mahsulotlari (barglar, gullar, meva va sabzavotlar), uy-ro'zg'or, mehnat buyumlari, texnika, sport, san'atga doir predmetlar, me'morchilik obidalari, turgan yoki harakatdagi odam, qush, hayvonlar rasmlari chizdiriladi.

Bunday mashg'ulotlarda, gipsli geometrik shakllar, rezetkalar, odam va hayvonlarning gipsli shakllari, meva va sabzavotlarning mulyajlari, qush va kichik o'ldovdagi hayvonlarning tulumlarini o'quv mashg'ulotlarida chizdirish qo'yilgan maqsadga erishishni yengillashtiradi. Yuqorida qayd qilingan buyum va narsalar topshiriqning vazifasiga qarab aloqida yoki to'pholda, harakatda yoki harakatsiz holatlarda chizdirilishi mumkin. Bunday mashg'ulotlar mavzuga oid rassomlar asarlarining reproduksiylarini namoyish etish va tahlil qilish bilan qo'shib olib boriladi. Shuningdek, bu mashg'ulotlarni o'zoq, qisqa muddatda, darsda, mustaqil tarzda amalga oshiriladi.

Beriladigan topshiriqlar mavzu va mazmun jihatda bolalarning yoshi, qiziqishi, tasviriy imkoniyatlariga yarasha bo'ladi.

Kompozitsiya mashg'ulotlarini bolalar uchun qiziqarli bo'lishligi uchun manzara va turmush janrlaridan tashqari, tarixiy, batal janrlarda «Spitamen qo'zg'oloni», «Jizzax qo'zg'oloni», «Muqanna qo'zg'oloni», «Manguberdining mo'g'illarga qarshi ko'rashi» kabi mavzularda rasm ishlash uchun tavsiya etilsa, afsonaviy janrda «Suv parilari», «Devlar hayoti», «Kentavrlar jangi», «Ajdarlar bilan ko'rash», «Boshqa sayyoralarda» kabi mavzular tavsiya etiladi. Shu bilan birga animal janrdagi ona va bola hayvonlar haqidagi mavzular ham bolalarda katta qiziqish hosil qiladi.

Tasviriy va amaliy san'atdan nazariy bilimlar to'garaklarning turiga qarab oddiy yoki murakkab mazmun va hajmda beriladi. Xususan:

1. San'atshunoslik to'garaklari (Tasviriy san'atning alohida tur va janrlari. O'zbekiston tasviriy san'ati. U yoki bu davr tasviriy

san'ati). Bunday to'garaklarda nazariy bilimlar bolalarga ancha keng va chuqurroq hajmda beriladi.

2. Tasviriy san'at (rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika) to'garaklari. Bunday to'garaklarda nazariy bilimlar o'rtacha hajmda beriladi.

3. Amaliy-bezak san'ati to'garaklari. Bunday to'garaklarda nazariy bilimlar qisqartirilgan hajmda beriladi. Biroq, xalq amaliy san'ati tarixi uni nazariy asoslari, xalq ustalari, amaliy san'atda ishlatiladigan ish qurollari va jihozlar, materiallar, ish uslublari, xalq san'ati rivoj topgan markazlar, san'at va viloyat o'lkaShunoslik mo'zylari, ulardagi eksponatlar haqida keng ma'lumotlar berilishi talab etiladi.

Amaliy san'tning u yoki bu turi bo'yicha mashg'ulotlarda bolalar kompozitsiya ishlar ekanlar avvalo uni bevosita amaliyot yoki buyumlar bilan bog'lab amalga oshiradilar, ya'ni bajariladigan naqsh yoki bezaklar u yoki bu buyumning badiiy bezagi uchun mo'ljallangan bo'lishligi lozim. Bunda bolalar buyumning vazifasi, materiali, shakli, o'lchovlari kabilarni hisobga oladilar. Ular buyumning vazifasi, shakli, materialini hisobga olib, yo'lsimon, kvadrat, uchburchak, to'rtburchak, doira, ko'pburchak, namoyon shakllarida badiiy bezak ishlarini bajaradilar. Bu ishlar amaliy san'atning turiga qarab ham eskiz, ham bevosita buyum yo'zasiga ishlanishi mumkin.

San'atshunoslik asoslari tasviriy va amaliy san'atdan barcha to'garak mashg'ulotlarida o'rganiladi. San'atshunoslik bo'yicha to'garaklarda san'at tarixi ancha keng va chuqur o'rgatilsa amaliy tarzdgai rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika, Shuningdek, amaliy san'atning turlari bo'yicha tashkil etilgan to'garaklarda ularning hajmi ma'lum miqdorda torayadi.

Rangtasvir to'garaklari San'atshunoslik asoslari bo'yicha to'garak rahbari san'atining kishilar hayotidagi ahamiyati, tasviriy san'atning tur va janrlari, amaliy-bezak san'ati, me'morchilik san'atiga doir ma'lumotlarni ham beradi. San'atshunoslik yuzasidan olib boriladigan ishlarni imkoni boricha amaliy mashg'ulotlar

bilan bog‘lab olib borilishi samarilidir. Shunga qaramasdan to‘garak mashg‘ulotlarida bolalarni muzeylarga, ko‘rgazmalarga, rassomlarning ustaxonalariga olib borilishi, ularning tasviriy-ijodiy ishlar tanlovi va ko‘rgazmalarini o‘tkazilishi nihoyatda zarur. Mashg‘ulotlarni san‘at asarlarining reproduksiyalari, slayd va diapozitivlari, diafilm va kinofilmlar, vidiofilmlar namoyish etish orqali o‘tkazilishi katta foyda beradi.

Shuningdek, bolalarni san‘at asarlarining reproduksiyalari va otkritkalarini, rassom, haykaltaroshlar haqida materiallar to‘plashga odatlantirish samaralidir. Shu maqsadda bolalar tasviriy san‘atning tur va janrlari, rassom va haykaltaroshlar haqida albom tayyorlashlari mumkin. Bu ish ularni san‘atga qiziqishlarini oshirishda, badiiy fikr doiralarini kengaytirishda, badiiy tafakko‘rini o‘stirishda katta yordam beradi.

O‘rganiladigan mavzuning maqsad va vazifalari, mazmuniga qarab mashg‘ulotlar rasm ishlash, ma’ruza, suhbat, munozara, seminar, insho yozish, testlar yordamida o‘tkaziladi.

Imkoni boricha amaliy ishlarni turli o‘quv qurollari, badiiy va tabiiy materiallar, turli tasvirlash texnikasi yordamida o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Badiiy materiallar hisoblangan akvarel, guash, sous, pastel, sangina, ugol, rangli qog‘ozlar, folga, tush, tabiiy materiallardan-barglar, gullar, meva va sabzavot urug‘lari, rangli toshlar, chig‘anoqlar, qush patlari shular jumlasidandir. Bunday materiallar bilan ishlash mashg‘ulotlarni turli-tuman va qiziqarli bo‘lishni ta‘minlaydi.

To‘garak mashg‘ulotlariga xos bo‘lgan jihatlardan yana biri bu rasm ishlanadigan qog‘oz formati, o‘lchovi, shaklini, rangining turlicha bo‘lishligidir va ular mavzuning mazmuniga bog‘liq holda tanlanadi.

To‘garak mashg‘ulotlari uchun mavzu tanlashda o‘qituvchi o‘zidagi mavjud shart-sharoitlar, o‘quvchilarning qiziqishlari, turli-tuman bo‘lishligiga e‘tiborni qaratmog‘i dardkor.

Tasviriy san‘atdan amaliy ishlarga ajratilgan vaqt ham topshiriqlarning vazifasi va ish mazmuniga qarab turlicha

bo'ladi. Xususan, qoralama va ranglamalar 5-15 daqiqada, o'quv topshiriqlari 2-5 soat hajmda, pleynardagi har bir ish 15 daqiqadan 1 soatgacha bo'lishi mumkin.

San'at tarixiga doir to'garak mashg'ulotlarida o'qituvchi o'zbek milliy san'atining mustaqillik yillaridagi taraqqiyoti, jahonga mashhur o'zbek rassomlari va amaliy san'at ustalari, o'zbek tasviriy va amaliy-bezak san'ati ustalarining yuksak badiiy saviyada yaratgan asarlarini jahonning yirik va mashhur muzeylaridan o'rin olganligi hamda o'zbek xalqi bundan faxrlanishi haqida so'zlab berishi lozim. Afrosiyob, Varahsha, Ayrtom, halchayon va boshqa joylarda yer ostidan topilgan shaharlar va uy devorlariga ishlangan devoriy rasmlar, Shuningdek haykallarning foto nusqalarini namoyish etish va Sharq Uyg'onish davrida Movaraunnahr miniatura san'ati, Kamoliddin Behzod va uning shogirdlari tomonidan yaratilgan bahosiz asarlar, IX-XV asrlarda O'zbekiston me'morchiligining noyob ishlari haqida ma'lumot berish bolalarda san'atga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Maktabda tasviriy va amaliy san'atdan o'tkaziladigan kechalar o'quvchilarni estetik va axloqiy jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, u yoshlarni san'atga bo'lgan qiziqishni oshiradi, badiiy fikr doirasini kengaytiradi. Kechalar o'z mazmuniga ko'ra bir qator san'at turlarini mujassam etadi. Xususan, unda tasviriy san'atdan tashqari, musiqa san'ati, adabiyot, xoreografiya san'ati, tsirk san'ati, teatr san'atlari ishtirok etishi mumkin. Shu bilan birga unda maktab jamoasi, shuningdek, ota-onalar, jamoat tashkilotlarining vakillari ishtirok etishi kechani katta ko'tarinkilik bilan o'tishiga imkon beradi, tashkilotchilarning tadbirga mas'uliyatini oshiradi. Kechani o'tkazganda maktabdagi musiqa, o'yin, drama to'garaklari a'zolarining hamkorligi yaxshi natijalar beradi.

Kechaning mavzusi nihoyatda qiziqarli bo'lishi lozim. Masalan, u mashhur rassom yoki amaliy san'at ustasining tavallud kuni munosabati bilan, yil fasllarini tasviriy san'atda aks etishiga doir, ma'lum bir mamlakat yoki davr san'atiga bag'ishlanishi

mumkin. Kecha san'atimizning yorqin yuldo'zlari Kamoliddin Behzod, Leonardo da Vinchi, Rembrant Van Reyn, Ilya Repin, Chingiz Axmarov kabi rassomlar, Usta Shirin Muradov, Ota Polvonov kabi xalq amaliy san'ati ustalarining hayoti va ijodi, shuningdek, «Sharq miniatura maktablari», «Tasviriy san'atda O'zbekiston ko'zi», «Monna Liza. Jokondaning siri», «Mustaqillik va O'zbekiston tasviriy san'ati» kabi mavzular kechalar uchun yaxshi material bo'lishi mumkin.

Kechani o'tkazishda maktab tasviriy san'at to'garagi a'zolari asosiy rolni o'ynaydilar. Unga tuman, shahar, viloyatdagi taniqli rassomlar, xomiylarning yordamini tashkil etish mumkin. Shu bilan birga kechani o'tkazishda maktabning musiqa, adabiyot, mehnat o'qituvchilari va to'garak a'zolari ishtirok etishlari samaralidir. Ular kechada qo'shiqlar, kuylar, she'rlar, spektakllardan parchalar, sahnani yorug'lantirish, stendlar tayyorlashda ishtirok etadilar. Kechani yuqori badiiy va tashkiliy saviyada o'tkazish uchun texnika vositalaridan keng foydalanish, kinofilmlar namoyish etish, kecha mavzusi bilan bog'liq holda ko'rgazma, tanlov, viktorinalar tashkil etsa foydadan holi bo'lmaydi. Shuni yoddan chiqarmaslik lozimki, kechani o'tkazishdan ancha avval maktab ma'muriyati ishtirokida uni tayyorlash uchun hay'at to'ziladi. Unga kecha o'tkazish bilan aloqador bo'lgan barcha shaxslar kiritiladi, kecha stsenariysi va ish rejasi to'zilib muhokama etiladi. Vaqti-vaqti bilan tayyorgarlik ishlari hay'at yig'ilishida eshitilib turiladi.

To'garak mashg'ulotlarida tasviriy va amaliy san'at, me'morchilikka oid suhbatlar, ma'ruzalarga keng o'rin beriladi va ularni to'garak rahbari, to'garak a'zolari bilan birlikda o'tkazadi. Bunday tadbirlar mashg'ulotlar bilan bog'liq holda, ham mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda ham mustaqil ravishda o'tkazilishi mumkin. Ular to'garak rahbari tomonidan u yoki bu mavzuni chuqurroq o'rgatishni maqsad qilib qo'yganida yoki mavzu bolalar tomonidan yaxshi o'zlashtirilmay qolgani taqdirda ham tashkil etilishi mumkin.

Ular rassom, halq amaliy san'ati ustasining hayoti va ijodi,

ma'lum bir davr san'ati, san'tdagi biron bir oqim, san'atning tur va janrlari, bironta mamlakat san'ati, tasviriy san'atda mehnat, sport, buyo'q shaxslar, ekologiya, onalik va bolalik kabi mavzularga bag'ishlangan bo'lishi mumkin. Bunday suhbatlar mazmuni qiziqarli bo'lishligi bilan bir qatorda u bolalarning faol ishtirokida o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Shu maqsadda san'at asarlarining reproduksiyalari, slayd va diapozitivlari, diafilmlari texnika vositalari orqali namoyish etilishi samaralidir. Suhbatlar bolalarning yoshi va sinfiga qarab 45 minutdan oshmaganligi ma'qul. Suhbatlar ma'ruza shaklida bo'lib taniqli san'atshunoslar, rassomlar, tasviriy san'at o'qituvchisining o'zi, to'garakning yetakchi a'zolari tomonidan olib borilishi mumkin. Suhbatga viloyat davlat universitetining o'qituvchilari, viloyat o'lkashunoslik muzeyining san'atshunos xodimlarini ham jalb qilsa bo'ladi. Suhbatlarga ma'ruzachi avvaldan tayyorgarlik ko'rib boradi, uning rejasini tayyorlaydi, maktab tasviriy san'at o'qituvchisi bilan kelishilgan holda ma'ruza matni va namoyish etiladigan illyustrativ materiallarni belgilab oladi. Ma'ruzachiga qo'shimcha ravishda to'garak a'zolaridan birontasini yoki tasviriy san'at o'qituvchisining o'zi tayinlanishi mumkin. Maruzalar barcha sinflarda darsdan so'ng yoki tarbiyaviy soatlarda bolalarning yoshini hisobga olib, tor yoki keng hajmda, oddiy yoki murakkab tarzda o'tkaziladi. Suhbat 20-45 daqiqa atrofida bo'lgani ma'qul.

Suhbatlar uchun "Sharq miniatura maktablari", "Yevropada Uyg'onish davri tasviriy san'ati", "Mustaqillik va O'zbekiston tasviriy san'atida xotin-qizlar obrazi", "Sport va tasviriy san'at", "Tasviriy san'atda yil fasllarining ifodalanishi", "O'zbekiston xududidagi eng qadimgi tasviriy san'at", "Tasviriy san'atdagi oqim va yo'nalishlar", "Tasviriy san'atda animal janr (manzara, portret, natyumort, turmush, batal, tarixiy, marina, afsonaviy)", "Kamoliddin Behzod buyo'q naqqosh va musavvir", "Leonardo da Vinchi", "Monna Liza, Jokondaning sirlari", K.Bryulovning "Pompeyning so'ngi kuni" asari tarixi, "O'zbekiston tasviriy san'at muzeyi", "Qadimgi Misr san'ati", "Qadimgi Yunonistonda

haykaltaroshlik” kabi mavzular tanlanishi mumkin. Shu kabi bezakli-amaliy san’at, uning turlari, ustalarining hayoti va ijodiga doir ma’ruzalar samaralidir.

Maktablarda eng yaxshi ishlangan rasm, haykal, amaliy san’at namunasiga doir ishlar uchun tanlovlar bolalarda katta qiziqish uyg’otadi, ularning faolligini oshiradi. Eng muhimi bolalarning ijodkorligiga keng yo’l ochib beradi, mustaqil ishlashga o’rgatadi. Tanlovlar faqat bolalarning ijodiy ishlari yuzasidan o’tkaziladi. Ular tasviriy va amaliy san’atning barcha tur va janrlariga doir bo’lishi mumkin. Tanlovlar bolalarni guruhlar yoki yoshlariga qarab tashkil etiladi. hususan, kichik (1-4 sinflarda), o’rta (5-7 sinflarda), katta (8-9 sinflarda) guruhlariga bo’linadi. Tanlov uchun beriladigan mavzular bu guruhlar uchun alohida-alohida tanlanadi. Tanlov uchun quyidagi mavzular bolalarda katta qiziqish uyg’otadi: “Mustaqillik kuni”, “Navro’z”, “O’zbekiston go’zal diyor”, “O’zbekiston mening Vatanim”, “Tasviriy san’atda O’zbekiston me’morchiligi yodgorliklari”, “O’zbekiston ko’zi”, “Ular mustaqillik uchun ko’rashgan edilar”, “Boshqa sayyoralarda”, “Suv osti dunyosi”, “Hosil bayrami”, “Men sevgan kasb” v.b. Tanlov uchun bolalarga erkin mavzularni tavsiya etsa ham bo’ladi. Tanlovlar faqat maktab miqyosida emas, uni tuman, shahar, viloyat miqyosida ham o’tkazilishi mumkin.

Tasviriy san’atdan viktorinalar tashkil etish bolalarni mustaqil ishlashga o’rgatadi, ularning bilim doirasini kengaytiradi. Bu tadbir o’yin va musobaqa shaklida bo’lganligi uchun unda bolalar katta qiziqish bilan ishtirok etadilar.

Viktorina san’at tarixi, uning nazariyasi (yorug’soya, perspektiva, rangshunoslik) janrlari, rassom, haykaltarosh, amaliy san’at ustalarining hayoti va ijodi, rangshunoslik, rassom va ustalarning ish qurollari va materiallari, tasvirlash texnikasi, tasviriy va amaliy san’atda ishlatiladigan atama va iboralar, ayrim mamlakat, o’z o’lkasining san’atiga doir bo’lishi mumkin. Biroq bunda bolalarni guruhlariga (kichik, o’rta, katta) moslab mavzu tanlanadi. Ayrim mavzular bo’yicha tadbir mazmunini soddalashtirgan yoki

murakkablashtirgan holda barcha guruhlarda o'tkazsa ham bo'ladi. Viktorinalarda krossovord, chaynvord, topishmoqlar ham berish mumkin.

Viktorinani o'tkazishdan avval o'qituvchi va bolalar katta tayyorgarlik ko'rgan bo'lishlari lozim. Xususan, ko'rgazma, tanlov, sayohat, ma'ruza, uchrashuv v.b. mazkur tadbirning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Bu tadbirni o'tkazishda maktab kutubxonasi katta rol o'ynaydi, u san'atga oid adabiyotlar bilan boyitilgan bo'lishi lozim. Aks holda, u kutilgan natijani bermaydi. Viktorinani o'tkazishda tasviriy san'at o'qituvchisi bilan bir qatorda sinf rahbarlari faol ishtirok etishlari talab etiladi. Ular tayyorgarlik davrida o'z sinflari uchun ma'ruzalar tashkil etishda, adabiyotlar, san'at asarlarining reproduksiyaalarini to'plashda bolalarga muntazam yordam ko'rsatishlari lozim. har bir viktorina savollariga qaytarilgan javoblar uchun mezonlar belgilangan bo'lib, tadbir natijalari hay'at a'zolari tomonidan ko'rib chiqiladi va yuqori ball to'plagan o'quvchilar taqdirlanadilar.

Tasviriy san'atdan sayohatlar - muzeylarga, rassomlarning ustaxonalariga, haykaltaroshlik yodgorliklariga, ko'rgazmalarga tashkil etiladi. Natijada bolalar san'at asarlarining asl nusxalari bilan tanishadilar, ularining yaratilish jarayonining shohidi bo'ladilar. Odatda bunday sayohatlarga o'qituvchi ham, o'quvchilar ham katta tayyorgarlik ko'radilar, bu tadbirning rejasini to'zib oladilar. Rassom ustaxonasiga sayohatlar uyushtirilganda rassomlar o'zlarining hayotlari va ijodlari, kelajak rejalari haqida atroflicha gapirib beradilar, o'z asarlari bilan tanishtiradilar va ularning yaratishlar tarixi haqida hikoya qilib beradilar. Rassomning jonli nutqi va uning hikoyasi bolalarni hayajonlantiradi, ularning xotirasida o'chmas iz qoldiradi.

Rejada sayohat qerda tashkil etilishi va unga qachon borilishi, kim bilan uchrashilishi, u yerda nimalarni ko'rilishi, kim bilan nimalar haqida suhbat bo'lishi bayon etiladi. Agarda mo'zey, birona yodgorlik yoki rassom ustaxonasiga boriladigan bo'lsa u haqda sayohatdan oldin bolalarga qisqacha ma'lumot beriladi.

Sayohat vaqtida bolalar o'zlarini qiziqtirgan savollar bilan rassom, muzey xodimiga murojaat etadilar. Sayohatdan so'ng o'qituvchi bolalar bilan sayohatdan olgan taassurotlari bilan fikr olmashtiradilar.

Maktablarda keng tarqalgan dasrdan tashqari ishlarning shakllaridan yana biri ko'rgazmalardir. Ko'rgazmalarning asosiy turlari quyidagilardir:

1. Bolalarning ijodiy-tasviriy va amaliy-bezak ishlari ko'rgazmasi.

2. Rassomlar va amaliy san'at ustalari asarlari reproduksiyalarining ko'rgazmasi.

3. Rassomlar va amaliy san'at ustalari asarlarining asl nusxalari ko'rgazmasi.

Bolalarning ijodiy ishlar ko'rgazmasi yillik, yarim yillik va chorak natijalari bo'yicha to'plangan eng yaxshi ishlar asosida o'tkaziladi. Bunday ijodiy ishlar ko'rgazmasi eng yaxshi ishlangan rasmlar tanlovida g'olib chiqqan ishlardan, qo'shni maktab qo'shimcha ta'lim markazlarida bajarilgan ishlardan, tuman maktablaridan yig'ilgan eng yaxshi rasmlardan tashkil topishi mumkin. Ular maktab tuman, shahar, viloyat, respublika darajasida o'tkaziladi.

Rassomlar asarlarining reproduksiyalaridan tashkil etiladigan ko'rgazmalar ham nihoyatda rang-barangdir. Xususan, tasviriy san'atning u yoki bu turi, u yoki bu janri, bironta rassomning hayoti va ijodi, bironta mamlakat yoki davr rassomlari ijodi namunalari, rasmlar galereyasi yoki Muzeyning bironta bo'limi kolleksiyalari asosida tashkil etilishi mumkin. Shuningdek, reproduksiyalar asosida o'tkaziladigan ko'rgazmalarni mamlakatimiz hayoti, uning tarixi, kelajagi, mehnat, sport, sog'liqni saqlash, ekologiya, ilm-fan, xotin-qizlar mavzularida o'tkazsa ham bo'ladi. Bunday ko'rgazmalar nafosat bilan tayyorlangan stendlar yordamida maktab fosi, yo'lagi yoki boshqa bolalar gavjum bo'ladigan joylarda tashkil etiladi. Ko'rgazmani tasviriy san'at xonasiga yaqin joyda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. har bir ishning tagiga ish muallifi va uning nomi, yoshi, yaratilgan yili yozib qo'yiladi.

Rassomlar, amaliy san'at ustalarining asarlari reproduksiylari, bolalar ijodi asosida o'tkaziladigan ko'rgazmalar uchun ishlar tanlashni bevosita bolalar ishtirokida amalga oshirilishi ularning badiiy didini o'stiradi, badiiy bilim doirasini kengaytiradi, faoligini oshiradi.

Katta hajmdagi ko'rgazmalar tashkil etilganda faol ishtirok etgan bolalar maktab ma'muriyati tomonidan ma'naviy va moddiy jihatdan rag'batlantiriladi.

Rassomlar va amaliy san'at ustalari asarlarining asl nusxalaridan ko'rgazmalar tashkil etish jiddiy tayyorgarlik asosida amalga oshiriladi. Ko'rgazmaga qo'yilgan asarlarni yuksak badiiy qiymatga ega ekanligi, unda maktabning barcha o'quvchilari va jamoasi ishtirok etishi buni talab etadi. Bunday ko'rgazma uchun keng va yorug' joy (maktab foyesi yoki zali) tanlanadi. Uni tashkil etishda maktab ma'muriyatidan tashqari ota-onalar, mahalla, tuman halq ta'limi boshqarmasi va hayriya tashkilot vakillari ishtirok etadilar.

Ko'rgazmalar tantanali ravishda rassom va xalq ta'limi boshqarmalari vakillari tomonidan ochiladi. Ko'rgazmalarining qiziqarli shakllaridan biri maktab tasviriy va amaliy san'at muzeyi hisoblanadi. Bunday mo'zeylar rassom, usta va o'quvchilar tomonidan ishlangan ishlarning asl nusxalari asosida tashkil etiladi. Muzeyning turlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Tasviriy va amaliy san'at muzeyi; tasviriy san'at muzeyi; amaliy san'at muzeyi; bironta rassom yoki usta ijodi muzeyi; bolalar tasviriy ijodi muzeyi. Bunday mo'zeylar alohida keng va yorug' xonada tashkil etiladi. Mo'zeylarni tashkil etishda uning tashkilotchilari tomonidan katta ma'suliyat talab etiladi. Uni maktab ma'muriyati, hayriya tashkilotlar, rassom va ustalar yordamida amalga oshiriladi. Uni tashkil etishda maktab tasviriy va amaliy san'at to'garagi a'zolari faol ishtirok etishlari lozim. Muzeyni faqat asarlar namoyish etadigan joy deb qaramaslik lozim. Uni maktabda san'atga oid ma'ruzalar, uchrashuvlar, suhbatlar, munozaralar, viktorinalar tanlovlar, ko'rgazmalar o'tkazib turiladigan, kinofilmlar

namoyishi etiladigan joyga aylantirish ayni muddodir. Muzey ishlarini bunday tarzda keng qamrovli tashkil etilishi bolalarni san'atga bo'lgan qiziqishlari, muhabbatini oshiribgina qolmay, balki ularni badiiy madaniyatini ko'tarishga xizmat qiladi.

Respublika, viloyat, shahar, tuman miqyosidagi rassomlar, amaliy bezak san'ati ustalari bilan maktablarda uchrashuvlar o'tkazish o'quvchilarni san'atga bo'lgan qiziqishini oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Bunday uchraShuvda rassomlar, ustalar o'zlarining ijodiy yo'llari, yaratgan asarlari, uning yaratish sirlari, kelajak rejalari haqida bolalarga so'zlab beradilar. Tasviriy san'at o'qituvchisi esa bu kasbning jozibali faxrli kasblardan biri ekanligi, bu sohada kishilar hayotidagi o'rni haqida gapirib beradi. Uchrashuvdagi rassom misolida uni hukumatimiz, xalqimiz tomonidan yuksak qadrlanganligi (uning mukofotlari, lovozimi, unvonlari v.b.), asarlarini qaysi joylarda namoyish etilganligi, uning safarlari haqida so'zlab berish bolalarda katta taassurot qoldiradi. Uchrashuvni to'laqonli bo'lishligi uchun rassom yoki ustaning asarlari ko'rgazmasini tashkil etilishi tadbirning yanada samarali bo'lishligini taminlaydi. Rassomlar va ustalar bilan bunday aloqalarning kengayishi maktabda san'at muzeyini tashkil etishga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chunki, uchrashuvlardan so'ng rassomlar yoki ustalar o'zlarining ijodiy ishlari namunalaridan maktablarga esdalik uchun qoldiradilar. Bunday tadbirlar orqali o'quvchilar o'zlarini qiziqtiradigan ko'pgina ma'lumotlarni oladilar, ulardan ayrimlari ana shu rassom yoki ustaga o'xshashni orzu qiladi, bu sohaga qiziqish, orzulari oshadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tasviriy san'atdan sinfdan tashqari ishlar qanday san'at turlari bo'yicha amalga oshiriladi?
2. Sinfdan tashqari ishlarga nimalar kiradi?
3. Maktablarida to'garak rahbarining asosiy e'tibori nimalarga qaratilishi kerak?
4. Tasviriy san'atdan amaliy ishlarga ajratilgan vaqt

topshiriqlarning vazifasi va ish mazmuniga qarab qanday bo'ladi?

5. Viktorina qanday o'tkaziladi?

6. Tasviriy san'atdan sayohatlar o'quvchilarga nima beradi?

7. Ko'rgazma va uchrashuvlar o'tkazish o'quvchilarga qanday ta'sir qiladi?

ATAMALARNING IZOHLI LUG‘ATI

«A»

ABAK (lot. avasiya-taxta)– antik arxitektura orderlari

ABRIS (nemischa – abriß – chiziq, xomaki rasm)– kalka, o‘ta yupqa materiallarga tushiriladigan kontur tasvir. Abris ko‘p rangli asar originalining tus va ranglari chegarasini aniqlaydi.

AKSONOMETRIYA – perspektiv tasvirlash usuli turlaridan biri, shakl, tekislikni uch tomonlama tasvirlash usuli.

AKSENT (lotincha so‘zdan. Accentus – urg‘u) – tasvirlanayotgan gavda, yuz, shakl bo‘laklarini tomashabin e‘tiborini jalb qilish maqsadida rangda, chiziqlarda va tuslash usuli bilan bo‘rttirib ko‘rsatish.

ABSTRAKSIONIZM (lotincha – abstractio –mavxumlik). Bu oqim XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo‘ldi. Rus rassomlari V.V.Kandinsiy va K.S.Malevich, golland rassomi P.Mondrian, fransuz rassomi R.Delonelar uning asoschilaridir. Abstraksionizm real borliqni aks ettirishdan voz kechuvchi va badiiy asarlari xar xil dog‘ va chiziqlar, Haykaltaroshlikda beo‘xshov konstruksiyalardan iborat va milliy shakl va an‘analarning san‘atdagi ijtimoiy mohiyatini inkor etib, estetik didni dag‘allashtiradi xamda kishilarni tabiatga va ijtimoiy xayotdagi go‘zallikni bilishdan va undan baxramand bo‘lishdan maxrum etadi.

AVANGARDIZM – XX asr san‘ati yo‘nalishining yangi, ga‘yritabiiy, izlanishlar boshlanishi.

AVTOGRAVYURA (yunon.autos - o‘zim va frans. gravure) - o‘ymakorlik. Naqsh chizishda muallifning o‘z qo‘li bilan yog‘och, linoleum yoki metallga o‘yib ishlangan va undan qolip sifatida foydalanib chop qilingan nusxasi. Yog‘och avtogravyuralaridan kitoblarga rasmlar tayyorlashda, linoleum va metall avtogravyuralaridan esa aloxida nusxalar chop etishda foydalaniladi.

AVTOLITOGRAFIYA (yunon.autos - o‘zim. litos – tosh, grapho – yozaman,chizaman). Litografiyaning ishlash usullaridan biri. Bunda rassom o‘z g‘oyasini dastlab toshga o‘yib, so‘ng undan

qog‘oz satxiga tushiradi. Rassomning o‘zi tomonidan qog‘ozga tushirilgan surat xam avtolitografiya deb yuritiladi.

AVTOPORTRET (yunon. autos - o‘z, frans. portrait - tasvir) Portret janrining bir turi. Avtoportretida rassom yoki xaykaltarosh o‘zini o‘zi tasvirleydi. O‘zbekiston rassomlaridan A.Volkov, L.Nasriddinov, A.Siddiqiy, B.Xamdamiy, A.Abdullaevlar qator avtoportretlar yaratgan.

AKADEMIZM - Qadimgi dunyo va Uyg‘onish davri san‘ati shakllariga taqlid etishga asoslangan, burjua badiiy akademiyalarida rasmiylashgan dogmatik oqim. Akademizm klassik metod va syujetlarni asosiy shart qilib qo‘yib, san‘atdan zamonaviylikni chetlashtirdi. Akademizmning qadimiy an‘analarga va yuksak madaniylikka tayanishi, ta‘limotning kuchli tomonlaridan biridir.

AKADEMIYA – (yunon. Akademia – Afina yaqinida joylashgan, yunonlarning afsonaviy qaxramoni Akadem ismli bilan atalgan joy nomi)–san‘atni rivojlantirishga qaratilgan oliy ilmiy muassasa. Bu nom tarixi miloddan avval 4 asrda Qadimgi Yunoniston va Platon(Aflotun)ning idealistik falsafiy maktabiga asos solinishidan boshlanadi. Xiroat miniatyura rasmlar maktabini O‘rta asr Sharqida davlat tomonidan ta‘sis etilgan birinchi badiiy akademiya deb xisoblash mumkin. (Bexzod shu akademiyaning eng yirik vakilidir).

AKANT – ayiqtovon, katta bargli chiroyli o‘simlik. Ayiqtovon barglarining shakllari rassomlar tomonidan klassik naqshlarning asosi sifatida keng foydalanilgan.

AKVAREL – (ital. acquerello) – suvda eruvchi bo‘yoqlar. Bu bo‘yoqlarning ajoyib xususiyati bo‘yoq qatlamlarining tiniqligi va mayinligidir. Akvarelda oq rang bo‘lmaydi, uning o‘rnida bo‘yoqlarning tiniq va yupqa qatlami tagidan ko‘rinadigan yoki bo‘yalmay qolgan o‘g‘ozning rangi xizmat qiladi. O‘zbekistonda akvarel san‘ati rivojini B.Xamdamiy, U.Tansiqboev, G.Shevyakov, G.Chiganov, K.Chiprakov, K.Kaydalovlar tomonidan yaratilgan ajoyib asarlarda ko‘rish mumkin.

AKRIL – sintetik bo‘yoq, birinchi marotaba 1940 yilda yog‘

va akvarelning qo‘shib ishlanishi natijasida hosil bo‘lgan. Ko‘p hollarda turli xil– tiniq ranglardan to mo‘yqalam zarbalaridan hosil bo‘lgan natijalarni olish uchun qo‘llaniladi.

AKSESSUAR – buyum, narsa.

ALFRESCO – nam suvoq ustiga suvda qorilgan bo‘yoqlar bilan ishlanadigan tasvir. Bu qadimgi rus san‘atida keng qo‘llanilgan.

ALLEGORIYA (yunon. allegorio – kinoya, majoz) – mavxum tushunchalarning asosiy tomonlarini aniq obraz shaklida yorqin namoyon qiluvchi badiiy tasvir usuli. Allegoriya san‘at tarixida keng foydalanilgan va hozirgi zamon san‘atida xam ishlatiladi. Masalan, Volgogradda o‘rnatilgan yodgorlik qilich ko‘targan ayol xaykali – g‘alaba allegoriyasi.

ALLA-PRIMA ital. («a-lya prima»). Tasviriy san‘atda, xususan, rangtasvirda «namligicha yozish» usulini anglatadi.

ALBOM (fran. Albut, lot. avit. – xat yozadigan oq taxtach) rasm chiziladigan, she‘r, xotiralar va avtograflar yoziladigan muqovali daftar.

AMALIY GRAFIKA – grafika san‘ati turlaridan biri. Turli xildagi tabrik xatlari, markalar, etiketkalar - shirinliklarni o‘raydigan qog‘ozlarni bezash san‘ati.

ANIMALIST (lot.animal- xayvon)– xayvon va jonivorlar aks ettirilgan rasm, surat, xaykallar bo‘yicha mutaxassis rassom, xaykaltarosh. o‘zbekistonda rassom B.Jukov; xaykaltarosh D.Mileev, P.Ivanov va M.Ivanovlar ijodiy ishlari, Samarqandlik U.Jo‘raqulov, gijduvon tumanining o‘ba qishloG‘ida yashovchi X.Raximovalarning o‘zbek milliy an‘analari zaminida yaratgan sopol xaykalchalari xam animalistika janriga mansub.

ANIMAL JANR - xayvonot dunyosini, jonivorlarni tasvirlovchi tasviriy san‘at turi.

ANSAMBL (frans. ensemble–birlik, uyg‘unlik, oxangdoshlik) – arxitekturada – bir xildagi arxitektura kompozitsiyasini tashkil etuvchi imoratlar yig‘indisi. Tasviriy san‘atda badiiy asarning g‘oyaviy yetukligini, barkamolligini anglatadi. o‘zaro mos va uyg‘un qismlarni birlashtirish orqali xosil bo‘lgan bir

butun narsa yoki ayrim badiiy asarga nisbatan xam qo'llaniladi. Bunga– Toshkent metrosi bezaklaridagi me'morchilik, naqqoshlik, Haykaltaroshlik va rangtasvir san'atlarining uyg'unligi misol bo'ladi.

ANTABLEMENT (frans. entablement – stol, taxta) – binoning yuqorisi, klassik arxitektura orderlarining kolonna tepasida joylashgan ajralmas qismi. Uch qismdan iborat. Ko'tarib turuvchi – arxivtrav, friz va karniz.

APPLIKATSIYA – (lot. applicatio - yopishtirish) – gazlama, qog'oz va boshqa materiallarga rang-barang gazlama, qog'oz bo'laklari, teri tikish yoki donli o'simliklar poyalarini yelimlash yo'li bilan naqsh tuzib, badiiy tasvir yaratish.

ARKA – (lot. arcus – yoy, egma) – bino devorlaridagi deraza va eshik o'rinlarining yuqori qismiga yoki ko'priq tayanchlariga qo'yiladigan yoysimon qurilma.

ARKADA – ustunlarga tiralgan xar xil xajm va shakldagi arkalar qatori.

ARXITEKTONIKA – mutanosiblik.

ARXITEKTURA - qurilish san'ati, me'morchilik, inshootlarni loyixalash ilmi. Masalan, Samarqand arxitekturasini.

ASOSIY RANGLAR – rassomlikda asosiy deb qabul qilingan uchta rang - qizil, sariq va ko'k.

ATRIBUT – (lot. attribuo - bag'ishlayman) – san'atda – shaxs, qaxramon iloxning eng muxim moddiy alomati. Masalan, antik san'atda gerakl atributi – gurzi.

AFISHA – (frans. affiche - e'lon) Spektakl, konsert va boshqa madaniy tadbirlar, tomoshalar, to'g'risida xabar beruvchi maxsus e'lon.

AXROMATIK RANG– (yunon. achrimatos - rangsiz) bu ranglar bir biridan yorug'lik kuch bilan farq qiladilar. Axromatik ranglarga oq, qora va kul rangning barcha turlari kiradi.

AXTA– xitoy qog'ozi.

AKROPOL – (grekcha akros- ustki, polis- shahar), qadimgi grek hahrining baland va mustahkam qismi, qasr, urush vaqtlarida

boshpana. Akropolda shu shaharning barcha ibodathona va cherkovlari joylashgan.

AEROGRAFIYA – havo zichlangan moslamada bo‘yoqni qog‘oz yoki matoga mayin va nozik holatda purkab ishlanadigan san‘at turi.

«B»

BADIIY AKADEMIYA– tasviriy san‘atning eng yirik namoyandalari uyushmasi... san‘at masalalari bilan shug‘ullanuvchi ilmiy nazorat markazi – muassasa... oliy badiiy o‘quv yurti. Birinchi «akademiya» XVI asrda Italiyada vujudga kelgan.

BADIIY QURISH - YASASH (lot. konstruktio - qurilish). Turli materiallardan (rangli karton qog‘ozlar... yog‘och... tashlandiq materiallar... tabiiy materiallar... maxsus qurish - yasash to‘plamlari va shu kabilar) xar xil o‘yinchoqlar yasash faoliyatlari tushuniladi.

BISTR –qalamtasvir turi.

BISKVIT – sirlanmagan chinni, sirlanmagan chinnidan ishlangan buyum, xaykalchalar va x.k.

BENALE – ikki yilda bir marta bo‘ladigan ko‘rgazma.

BOSH BEZAK – kitoblarning ichki bezagi.

BOG‘DOD MINIATYURASI - arab-mesopotamiya miniatyurasi – X-XIII asrlarda arab qo‘lyozmalariga ishlangan rasm va bezaklar, o‘sha zamondagi arab tasviriy san‘atining rivojlangan turi. o‘rta asrlarga tegishli qo‘lyozma kitoblarga ishlangan miniatyuralar bizgacha kam yetib kelgan. Ular orasida Dioskoridning «Farmakologiya»si diqqatga sazovor. Bu kitobdagi miniatyuralarni musavvir Ayudullox ibn Fazl yaratgan. Rasmlar qizil va to‘q ko‘k ranglarda ishlangan. Suratlarda shartli va ramziy belgilar mavjud. o‘rta asrlar arab yozuvchilari «Maqomat»lariga ko‘p miniatyuralar ishlangan. Asarda bosh qaxramon-shoir Abu Zayd sarguzashtlari, xalifaning tantanali qabuli, olimlar anjumani, karvonning yo‘lda dam olishi, bayram marosimi, dengizdagi kema tasvirlangan. «Makomat» qo‘lyozmasining bir necha nusxasi bizgacha yetib

kelgan. Musavvur Yaxyo ibn Maxmud bezagan qo'lyozmadagi rasmlar (Parijda saqlanadi). Asarda tasvirlanayotgan voqealar mazmunini ochib berish, odamlarning o'zaro munosabatlarini ko'rsatishga xizmat qilgan. Bog'dod miniatyurasining badiiy uslubi sodda, rasmlarda mayda va ikkinchi darajali bo'laklar yo'q.

BAGET - portret, rasm va shu kabilar solinadigan to'rt burchakli moslama.

BARELEF - (frans. bas-relief) past relief – xaykaltarosh-likda relief turi – tekis yuzadan ko'tarilib turadigan, tasvirlar qalinligining yarmidan kami bo'rtib chiqqan bo'ladi. Tanga, medal va znachoklar bunga misol bo'la oladi.

BAROKKO - (ital. varocco – jimjimador, ajib, g'alati ma'nosida) XVII-XVIII asrlarda bir qator Yevropa mamlakatlarida paydo bo'lgan me'morchilik, Haykaltaroshlik va tasviriy san'at uslubi.

BATALIYA JANRI – (frans. bataille – jang, urish) – tasviriy san'atning jang, urush manzaralarini aks ettiruvchi turi. Asarlarda, asosan tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan jang epizodlari tasvirlanadi. o'rta asrlarda kitoblarga ishlangan anchagina miniatyuralar xam bataliya janriga mansub. (Muxammad Murod, Samarqandiy, Bexzod ijodida.) P.Bennkov, V.I.Ufimsev, S.F.Abdullaev, O.Tatevosyan va boshqa rassomlar bataliya janrining taraqqiyotiga katta xissa qo'shdilar.

BEZAK – biror narsaga ishlangan naqsh, ziynat, pardoz.

BUKLET – taxlam nashr, rassom, xaykaltarosh ishlari, ko'rgazma yoki biror badiiy asarning g'isg'acha tafsiloti, bu yaxlit bir varag' qog'oz bo'lib, bir necha marta buklangan xolda bo'ladi.

BYUST – (lot. vustun - kuydirish joyi, frans - qabr ustiga qo'yiladigan xaykal) – odamning ko'krakdan yuqori qismini tasvirleydigan xaykal. Portret xaykaltaroshligining qadimdan (Misr, Yunoniston, Rimda) ma'lum bir turi. Toshkentdagi «She'riyat bo'stoni»da Bobur va Nodira, Furqat va Xamza, A.Qodiriy va g.gulom, A.Pushkin, va boshqalarning byustlari o'rnatilgan. o'zbek xaykaltaroshlaridan A.Axmedov,. Q.Saloxiddinov,

X.Xusniddinxo‘jaevlar xam ko‘p byustlar yaratgan.

BADIYLIK – borliqni, inson va uning hayotidagi voqealarni, kechinmalarini o‘zaro o‘xshatish, shakllantirish va rango–rang tasvirlash.

BADIY USLUB – san’atda ko‘llaniladigan usul. Bosqichma–bosqichlik – rasm chizishni nisbiy tarzda ketma ketlik asosida olib borish.

«D»

DIORAMA- (yunon.dia- orqali, orama-ko‘rinish, manzara). Rassomlikning bir turi. Bunda tasvir nur o‘tkazadigan material (nafis mato, xira oyna va sh.k.) sirtiga chiziladi. Fonda asosiy tasvir chizilib, old tomonda butaforiya jixozlari (kishilarning figuralari, turli xil meva va x.k.) qo‘yilgan katta rasmning bir turi. Diorama panoramadan ufqning bir qismi aks ettirilganligi bilan farqlanadi. Katta dioramalar maxsus ko‘rilgan binolarda bo‘ladi.

DIZAYN- kundalik xayot, turmushda ishlatiladigan buyumlar, kiyim-kechak, asbob-uskuna, idish-tovog‘, mebel va shunga o‘xshash narsalarni g‘ulay, chiroyli shakl va rangini, yangi shakl-shamoyil yaratish san’ati.

DIPTIX- (yunon. diptikos– ikki qavat, buklama). Bir mavzuda bo‘lib, bir- birining mazmunini to‘ldiradigan ikki kartina.

DETALLASHTIRISH – tasvirning har bir detalini maydalab ishlash. Detallashtirish rassom usuliga qarab har xil darajada bo‘lishi mumkin.

DINAMIK – harakatdagi, tez o‘zgaruvchan (holat).

DASTGOXLI SAN’AT– mustaqil axamiyatga ega bo‘lgan tasviriy san’at asarlarining umumiy nomi. Uch xilga bo‘linadi; dastgoxli rassomlik, dastgoxli Haykaltaroshlik, dastgoxli grafika. Tasviriy san’atning mozaika, freska, relief kabi asarlari arxitektura inshootlari bilan bog‘liq bo‘ladi, illustrasiya kitob bilan bog‘liq, dastgox (molbert, Haykaltaroshlik dastgoxi)da yaratiladigan kartina, grafika asarlari, xaykallar esa mustaqil axamiyatga ega bo‘ladi. Uyg‘onish davridan, ayniqsa, XIX asrdan keng rivoj topa

boshladi.

«E»

EGARCHILIK – egar – jabduq yasash kasbi. Xunarmandchilikning qadimiy turlaridan bo‘lib, asosan yirik shaharlarda rivojlangan. o‘tmishda egar-jabduq oddiy kustar usulda maxsus do‘konlarda tayyorlangan. Ustalar asosan tesha, bolta, randa, arra va boshqa asboblardan foydalanganlar. Tol, urik, bexi, olma, yong‘oq, chinor, archa yog‘ochlari asosiy material xisoblanib, mix o‘rniga xom teridan qirqib tayyorlangan ip ishlatilgan.

EKSLIBRIS (lot. exlibris – kitoblardan) - kitob belgisi, kitobning egasi ko‘rsatilgan bo‘ladi. Muqovaning ichkari tomoniga yopishtiriladi. Gravyura, litografiya usullarida tayyorlanadigan ekslibrislar keng tarqalgan. Rassomlar maxorat bilan ishlab bergan ekslibrislar badiiy qimmatga ega bo‘ladi. A.Dyurer, X.Xolbeyn, o‘zbekistonlik rassomlardan V.Kaydalov, Q.Basharov va boshqa ekslibrislar yaratganlar.

EKSPOZITSIYA (lot. Expositio - bayon etish, ko‘rsatish) - muzey va ko‘rgazmalarda namoyish etiladigan narsalar, materiallarning ma’lum bir tizimda joylashtirilishi va shu materiallarning o‘zi.

EKSPONAT (lot. Expono – ko‘rgazmaga qo‘yilgan) – muzey va ko‘rgazmalarda namoyish qilinadigan narsa.

EKSTERER (lot. Exterior - sirtqi, tashqari), xayvonlar ekstereri- xayvon tanasining tashqi ko‘rinishi va tana qismlarining joylashuvi.

EMBLEMA (yunon. emblema) – biror tushuncha, g‘oyani ifodalovchi shartli yoki simvolik tasvir (masalan, og‘ kaptar tasviri – tinchlik emblemasi).

ENKAUSTIKA (yunon. enkaio-kuydiraman) - keng ma’noda rassomlik san’atining mum bo‘yog‘lar bilan ishlanadigan soxasi: tor ma’noda bo‘yog‘ning bog‘lovchi moddasi mum bo‘lgan rassomlik texnikasi (bunda issig‘ mum bilan ishlanadi, bu asarning namga chidamli bo‘lishini va uzog‘ sag‘lanishini ta’minlaydi).

Milloddan avvalgi XIV asrdan Qadimgi Misrda ibodatxonalarning fasadlarini bo'yashda g'o'llanilgan. Milloddan avval 5 asrda Yunonistonda takomillashgan, mum bo'yog'larni g'aynog' usulda tayyorlash texnikasi rivoj topgan. Fayyum portretlari, Vizantiya ikonolari shu usulda ishlangan. Keyinchalik mum bo'yog'larni sovug' usulda (skipidarda) tayyorlash usuli targ'algan, bu usul oson, lekin ancha chidamsiz bo'ladi. Mum rassomligi ko'prog' restavratsiyalarda qo'llaniladi.

ESKIZ (frans. esquisse) - xomaki tasvir. Badiiy asar, bino, yaratish jarayonida muallif ko'zda tutgan mag'sadini, uning shakli, xolati, ko'rinishini gavdalantiradigan tasvir. Ko'pincha rasm bilan ifodalanadi. Moybo'yog' bilan ishlangan, Haykaltaroshlik eskizlari xam bo'ladi.

ESTAMP (frans. estampe) - badiiy matbaa grafikasiga mansub dastgoxli asar: rassom tomonidan tayyorlangan matbaa formasi (gravyura, litografiya, monotipiya)dan olingan nusxa, formadan qog'ozga bosma yo'li bilan tushirilgan tasvir.

ETYUD (frans. etude - mashg') - rassom naturani o'rganish jarayonida unga g'arab, kuzatib chizgan tasvir. Moybo'yog' bilan ishlangan, grafik, Haykaltaroshlik etyudlari odatda kartina, xaykal, grafika asarlari yaratishda tayyorgarlik materiali bo'lib xizmat g'iladi.

ETYUDNIK – rasm chizish uchun, mo'yg'alam va bo'yog'larni, etyud-rasmlarni joylab g'o'yishga va etyud ishlashga moslashgan maxsus ko'chma yassi quti.

EKSPERSSIYA – shijoat, shiddat, tezkorlik, ifodalilik, fikr, kayfiyat va his – tuygularning yorqin namoyon bo'lishi.

ESTETIKA (grekcha aisthetike) – hayotda va tasviriy san'atda go'zallik haqidagi fan. Estetika borliqqa san'atning munosabati, badiiy ijod qonunlari asosini, ijtimoiy hayotda san'atning rolini o'rganadi. Go'zallik – estetika keng ahamiyatini o'rganadi.

«F»

FAKTURA (lot. *Factura* – ishlov, tuzilish) – badiiy asar sirtining ishlanish yoki tuzilishi xususiyati. Badiiy moxirlikning o‘ziga xosligi xam, foydalanilgan material sirtining tabiiy xususiyatlari xam faktura deb yuritiladi.

FAS – old ko‘rinish, yuz, chexra. Xar bir narsaning to‘rt tomondan ko‘rinishi bor. Old, ikki yoni, tepa va tagi.

FAYANS – yarim chinni, yasama, sun‘iy, yolg‘on chinni nomini xam olgan.

FLEYS- katta mo‘yg‘alam, cho‘tka.

FON (lot. *Fundus* – tub, asos), zamin – kartina va grafika asari, relief va naqshda asosiy shaklning orqa ko‘rinishi, qo‘shimcha tasvir. Buyuk rassomlar portret fonida manzara aks ettirganlar, bu bilan shaxs yashagan muxitni ko‘rsatganlar. Relief va naqshda shaklning jozibador chiqishiga yordamchi vosita bo‘ladi.

FORZAS (nem. *Vorsatz*) - kitob bloki bilan muqovasi orasidagi qo‘shaloq qalin qog‘oz varog‘i. Blokni muqova bilan birlashtiradi. Kitobni bezatish elementi.

FRESKA (ital. *Fresco* – yangi, qurimagan) - bo‘yoqni suvga yoki oxak qo‘shilgan suvga qorib yangi, qurimagan suvoq ustiga ishlanadigan rassomlik san‘ati asari. Qadimdan devoriy rasmlarning asosiy texnikasi bo‘lib kelmoqda. Suvoq, odatda, o‘chgan oxakka ikki xissa kum qo‘shib tayyorlanadi, suvoq qurigandan keyin uning yorilib ketmasligi ta‘minlanadi. Oxak bilan qo‘shilganda aynimaydigan, shuningdek vaqt o‘tishi bilan nur ta‘sirida buzilmaydigan bo‘yoqlardan foydalaniladi. Freska uchun suvoq va bo‘yoq tayyorlashning turli usullari mavjud. Freska rassomdan katta maxorat, tezkorlik talab qiladi, tasvir qisqa vaqt ichida suvoq qurimay turib tayyorlanishi kerak.

FRONTISPIS (lot. *Frons* – old, old tomoni va *spicio* - qarayman) - kitob titul saxifasi chap tomonida berilgan illustrasiya. Unda asarning asosiy g‘oyasi ifodalanadi yoki muxim epizodi tasvirlanadi. Ayrim xollarda muallif portreti beriladi.

FORMA (lotincha — forma – tashqi ko‘rinish) – 1) tashqi

ko‘rinish, qiyofa; 2) tasviriy san’atda forma deganda shaklning tashqi xususiyatiga aytiladi. Tasviriy san’atda badiiy forma – bu kompozitsiya tuzilishi, vositalar birligi, hamjihatligi, usuli, badiiy ashyoda amalga oshirilganligi va badiiy goya mujassamligidir.

FORMAT (fransuzcha) – tasvir bajarilayotgan tekislik shakli (to‘g‘ri to‘rtburchak, oval, doyra va boshqalar). Format balandligining eniga nisbati va umumiy doira chegarasiga bogliq. Format tanlash san’at asarining mazmuniga va ruhiyatiga bogliq. Kartina formata tasvir kompozitsiyasiga to‘g‘ri kelishi lozim.

FRAGMENT (lotincha – fragmentum – bo‘lakcha) – asarning bir qismi, bo‘lakchasi.

«G»

GALEREYA - (frans. galeril) – turar joy, jamoat, ma’muriy va maishiy binolar ichidagi uzun, tor yo‘lak joy. Binoning bir tomoniga taqab solingani uchun oynavand yoki peshayvon qilib quriladi. o‘rta asrlarda saroy va uylarning rasm va xaykallar bilan bezatilgan yo‘laklari.

GAMMA – rang gammasi ma’nosida, rangning turli tushlari, masalan, iliq va sovuq rang tushlari.

GANCHKORLIK – amaliy bezak san’atining keng tarqalgan turi, o‘ymakorlik tarmog‘i. Ganchkorlik qadimgi sanatlardan biri. o‘yma ganchlar, asosan binolarning ichki qismidagi devorlar, namoyon, taxmon, tokcha, jonivonlarning yuqorisi sharofalar va boshqa joylarni bezashda ishlatiladi. Ganchkorlikda o‘yma naqsh metall kesiklar vositasida ishlanadi. o‘yilgan naqshning yuzi gul ganch bilan pardozlanadi. Pardozning turlari chok pardoz, pax pardoz, lo‘la pardoz va tabaqa pardozlardir. Ganchkorlik san’atida xam tarixan bir necha mustaqil maktab - Samarqand, Buxoro, Xorazm, Farg‘ona, Toshkent, Xiva maktablari tashkil topgan. Taniqli xalq ustalari - Usta Shirin Murod, Toshpo‘lat Arslonqulov, Quli Jalilov, Rashid Jalilov, Shamsiddin Fofurov, Usmon Ikromov, Maxmud Usmonov, kabi yetuk ganchkor ustalar samarali ijod qilganlar.

GEMMA– (lotn. gemma-marvarid)-o‘yma tasvirli tosh. Ikki xil bo‘ladi: tasviri o‘yib ishlangan - intamit (mil. av. 4 ming yillik) va bo‘rtma tasvirli-kameya (mil. av. 4-a). Gemma ayni vaqtda muxr, tumor, bezak buyumi sifatida xam qo‘llanilgan. Gemma yasash ishi tosh o‘ymakorligi sanati ga kiradi.

GLAZUR – sir, sirbo‘yog‘.

GLIPTIKA (yunon. gliptike, glifo – kesaman)- asl toshlar o‘ymakorligi san‘ati. Yaqin Sharqda mil.av. IV asrdan tosh sirtiga bo‘rtma naqshlar tushirish keng tarqalgan. Uyg‘onish davrida, ayniqsa XVIII-XIX asr klassitsizm davrida Ovro‘pa, jumladan Rossiya taraqqiy etgan. XIX-asr oxirlaridan Gliptika o‘zining amaliy ahamiyatini yo‘qotib, san‘atning mustaqil turi sifatida rivojlanishdan to‘xtadi. Ayrim sangtarosh ustalari gliptikani zargarlik san‘atining bir ko‘rinishi sifatida qayta tiklash uchun tajriba ishlarini olib borishmoqda.

GOBELEN - bezak gazlama. Gobelenlar turli rangdagi jun, ipak, paxta, ba‘zan zar iplardan maxsus to‘quv dastgoxlarida to‘qiladi. Xar xil yo‘g‘onlikdagi iplardan to‘qilgani sababli, gobelenning sirti g‘adir-budur bo‘ladi. Gobelen sirtiga bezaklar tushiriladi. Gobelen ilgari qo‘lda to‘qilardi. XIX asrdan boshlab mexanik usulda to‘qila boshladi.

GORELEF (frans. xout-relef) - bo‘rtma xaykal yoki naqsh. Xaykal yoki naqsh-gulning yarmidan ko‘pi bo‘rtib chiqqan bo‘ladi.

GORIZONT (ufq tekisligi), (yunon.gorisont-cheklayman) - perspektiva nazariyasida shartli ravishda qabul qilingan tekislik, ochiq va tekis yerda ko‘rinadigan qismi. Dala manzarasida yer bilan osmonning «tutashish» joyidan o‘tadigan chiziq gorizont chizig‘i deyiladi. Gorizont doira shaklida bo‘lib, kuzatuvchi o‘zini shu doiraning markazida turgandek xis qiladi, balandga ko‘tarilgan sari gorizont kengaya boradi. Kartinada gorizont chizig‘ining pastrog‘ yoki yuqoriroqdan olinishi tasvirlanayotgan narsalarning turish xolatiga bog‘liq. Gorizont chizig‘i kartina o‘rtasining pastrog‘idan o‘tsa, narsalar ta‘sirli, xashamatli, baxaybat bo‘lib ko‘rinadi. Shahar manzarasida esa bu chiziq tramvay izlarining, ko‘cha chetlarining

va yo‘lkalarning, bir xil balandlikdagi uylar yoki simyog‘ochlarning qisqarib-torayib, bitta nuqtada «uchrashish» joyidan o‘tadi.

GOTIKA- gotika uslubi-asosan garbiy Ovro‘pa mamlakatlari san’atida XII-asrdan vujudga kelgan, badiiy uslubning shartli nomi (Germaniyadagi gotlar qabilasi nomidan olingan). o‘ziga xos jixatlari binolarning sinchlari ustunlardan va ular ustiga yo‘nib o‘rnatilgan ariqlardan iborat ekani, binolarning baland va keng bo‘lishi, devor o‘rnida ustunlardan foydalanilgani, bu ustunlar orasiga ulkan derazalar o‘rnatilgani bino ichining yorug‘ bo‘lishini ta’minlaydi.

GRAVYURA (frans.graver- o‘yish)-grafika turi. Gravyura metall, yog‘och, linoleum, tosh va boshqalarga maxsus asboblar yoki kimyoviy vositalar orqali bo‘rtma yoki o‘yma qilib tayyorlanadi. Gravyuraning ajoyib namunalarini o‘zbekistonda V.Ye.Kaydalov, K.Basharov, N.Xolikov, V.Parshin, G.I.Chiganov, A.N.Siglinsev va boshk. Gravyura usulida bir qancha asarlar yaratganlar.

GRAFIKA (yunon. grafikus-tasvirlangan, aks ettirilgan) - tasviriy san’at turi. Unga oddiy qora qalamda chizilgan surat, mazmunli rasmlar, plakatlar, markalar va shu kabilar kiradi. Grafika san’ati asarlari xajm jixatdan uncha bo‘lmaydi va ko‘pincha qog‘ozda bajariladi. Grafika to‘rt turga bo‘linadi: dastgoxli grafika, gazeta-jurnal grafikasi, plakat va amaliy (sanoat) grafikasi.

GRIZAYL (frans. grisale, gris- kul rang so‘zidan) - bir rang bilan turli (och, to‘q, nim rang qilib), ko‘pincha kul rang bo‘yoqda yaratilgan rasm. Asosan devoriy rasmlar relefli bo‘lib ko‘rinishi uchun shu tarzda ishlanadi.

GROTESK (ital. grotta- g‘or) - kishilar va narsalarning fantaslik tarzda qing‘ir-qiyshiq qilib kulgili tarzda yaratilgan tasvir.

GUASH – (frans. guuische, ital. guacco– suv bo‘yog‘i) - yelim va belila aralashtirilib, suvga qorilgan bo‘yoq va shu bo‘yoq bilan ishlangan rassomlik asarlari. Ishlatish yo‘llari jixatidan guash akvarel bo‘yoqlarning yumshoq xillariga o‘xshasada, belila qo‘shilganligi, bo‘yoq qatlamining qalinligi va xiraligi bilan akvareldan farq qiladi.

GARMONIYA (grekcha soʻz boʻlib, harmonia – xushbichim, umumiylik, qismlari (boʻlaklari) kelishgan) – Tasviriy sanʼatda tasvirlanayotgan buyum shakli yoki rangning oʻzaro umumiyligi, xushbichimligi.

GIPERRIALIZM – tasviriy sanʼatda: fotorealizm, minimum muallifga tegishli yozuvga keltiruvchi rasm. Rasmni tayyorlash – rasm yoki kompyuter proektsiyasi.

GRAFIT – (grek.grapho – yozaman). 1. Toʻq kulrang yoki qora rangdagi mineral, uglerodning tabiiy turi. Qalam oʻzagini tayyorlashda qoʻllaniladi. Grafit matodan yoki boshqa materialdan qilingan qogʻozga tushganda kumush iz qoldiradi. Grafit qalam XVIII asr oxirlaridan qoʻllanila boshladi, ilk marotaba u qattiq boʻlishi uchun grafit va loyni kuydirish yoʻli bilan tayyorlandi. 2. Toshqalam, oʻzak qalamning ichida joylashgan.

GRUNT – (nem. Grund yer, oʻzak). Oʻzakni (mato, daraxt, karton yoki metal) fizik, ximik, mexaniq va estetik toʻldirish. Oʻzak yuzasiga, boʻyoq qatlamini ushlab qolish, boʻyoq moddalari bogʻlashini cheklash, istalgan rang va jilo berish uchun maxsus tayyorlangan qatlam surtiladi.

«I»

IKONA (yunon. Ikon – tasvir) - diniy rangtasvirning dastgoxli asari. Xristiyan dinida xudo (paygʻambar) va avliyolarning sajda qilish uchun ishlangan rasmlari relefli tasvirlari.

ILLUSTRASIYA lotn. illuustratsion - yoritish, koʻrgazmali tasvirlash- kitob, jurnal, gazeta matniga qoʻshimcha tarzda beriladigan, uni toʻldirishga, matn malumotlarini koʻz oʻngida gavdalantirishga xizmat qiladigan surat, rasm, reproduksiya, shuningdek, kartina, sxema va turli tasvirlar. oʻzbekistonda V.Kaydalov, Ch.Axmarov, K.Basharov, L.Abdullaev va boshqa rassomlar bu soxada samarali ijod qilmoqda.

IMPRESSIONIZM (frans. Imprezion – taassurot) - XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida tasviriy sanʼatda paydo boʻlgan oqim. K.Monening 1872 yilda yaratilgan «Taassurot.

Chiqayotgan quyosh» kartinasi yangi oqimning paydo bo'lishiga asos bo'ldi. Impressionist rassomlar/ K.Mone, O.Renuar, E.Dega, K.Pissaro, B.Morizo va b./ Bevosita ochiq xavoda kartina ustida ishlab, tabiat va u bilan organik bog'liq bo'lgan inson qiyofasidagi o'zgarishlarni jonli bo'yoqlar vositasida tasvirlash imkoniga ega bo'lgan.

INKRUSTATSIYA (lot. Inkrustazio – qadash) - buyum, binolarni badiiy bezash usullaridan biri. Yog'och, tosh, sadaf, suyak va boshqalarni qadab, yopishtirib naqsh, yozuv, tasvir xosil qilinadi. Bezatilayotgan material yuzasiga boshqa material yuzasiga boshqa material yoki shu materialning boshqa ranglisi o'yib qadaladi.

IKONOGRAFIYA – tasvir, rasm xag'ida izox yoki ma'lum shaxs, xodisa vog'ea, mavzu tasvirlarini ko'rsatuvchi izox va ularni muntazam ravishda o'rganish.

INTERER frans. interior- ichki - badiiy bezalgan va jixozlangan xonaning ichki ko'rinishi. Intererning xarakteri bino ichining ko'rinishi, xajmi, shakli, bezak xili, rangi, ma'nosi g'oyasi va boshqa bilan aniqlanadi. Toshkentdagi ko'p binolar intereri diqqatga sazovor: Navoiy nomidagi, Davlat akademik Katta teatr binosining vestibulida Navoiy «Xamsa»si asosida ishlangan panno.

« J »

JANR – (frans.- tur, ko'rinish). Tasviriy san'atda janr deyilganda, chegaralangan mavzuni o'zida aks ettiradigan san'at asarlari tushuni-ladi. Bular manzara - tabiat ko'rinishlari, portret - odam qiyofasi tasviri, natyurmort - meva, gul va buyumlar tasviri va x.k. Mazmunli suratlar xam o'z navbatida tasnif-lanadi: tarixiy, maishiy, xarbiy, animalistik, interer.

JIVOPIS – rangtasvir.

«K»

KALLIGRAF – Xattot. Xusnixat qoidalariga rioya qilib chiroyli yozadigan kishi.

KALLIGRAFIYA /yunon. kallos – chiroyli va ... grafiya/ - xarflarni chiroyli va aniq qilib yozish san'ati. Kalligrafiya, ayniqsa, Sharq xalqlarida rivoj topgan. Arab yozuvida kufiy, sulo, tavqe', riko', rayxoniy, nasx, ta'liq, nasta'liq kabi uslublar vujudga kelganki, bu uslublar yozuvni geometrik, o'simliksimon naqshlar darajasiga ko'targan, nafislashtirgan. Kalligrafiya san'ati kitob bezaklarida, plakatlardagina ko'zga tashlanadigan bo'lib qoldi. Chiroyli yozish san'ati hozir boshlang'ich sinflarda o'qituvchi rahbarligida o'rganiladi.

KALKA /frans. kalgu/ - chizmachilikda qo'llaniladigan shaffof qog'oz. Chizmadan tush va yorug'lik vositasida ko'plab nusxa ko'chirish uchun maxsus modda shimdirilgan, xamda kalandrlangan kalka, qalamda nusxa ko'chirish uchun esa kalandrlanmagan kalka /shaffof qog'oz/ ishlatiladi.

KANDAKORLIK qadimiy amaliy san'at turi, metall o'ymakorligi. XIX asrda Buxoro, Qo'qon, Marg'ilon, Samarqand, Toshkent, Shaxrisabz, Xorazm kandakorlik maktablari mavjud.

KANON – qonun.

KAOLIN – chinni loy.

KAPITEL - Lonj-kala, - bosh/ - ustunning yuqori qismidagi bezagi.

KARANDASH - qalam – yog'och yoki plastmassa qobiq ichiga joylashtirilgan grafitning ingichka tayoqchasi. Karandash yordamida yozuv yoziladi, rasm chiziladi, chizmalar chizishadi. Karandash iborasining kelib chiqishi aslo ruscha so'zidan emas. «Kara» so'z qismi «qora», «dash»- «tosh» ma'noni anglatadi.

KARIKATURA (ital. karikare– bo'rttirish) – ijtimoiy siyosiy va maishiy mavzuda xajv yoki kulgili qilib ishlangan rasm. Biror voqea yoki shaxsni tanqid qilish, achchiq kulgi tug'diradigan qilib bo'rttirib tasvirlanadi. Rasmga qisqa mazmundor matn ilova qilinadi.

KARTINA - mustaqil badiiy qiymatga ega bo‘lgan tasviriy sanat asari. Romga tortilgan mato, metall yoki yog‘och taxta, karton, qog‘ozga moyli bo‘yoq, akvarel, pastel, guash, tush, mum kabilar bilan dastgox (molbert)ga o‘rnatib ishla-nadi. Bu italyancha «karta» so‘zidan bo‘lib, «qog‘oz» degan ma‘noni anglatadi. Kartina so‘zining dastlabki ma‘nosi – «nozik, chiroyli, bezatilgan qog‘oz».

KASHTA (fors-toj.- tortilgan, chizilgan) - ama-liy bezak sanatining eng qadimiy va keng tarqalgan turi. Kashta guli (naqshi) qo‘lda (igna, ilmoqli igna, ilmoqli bigiz bilan) yoki popop mashinasida, asosan, mato (bo‘z, chit, satin, shoyi, baxmal, movut va boshqa) va charmga (etik, maxsi, pichoq qini, kamar va boshqa) tiqiladi. Matoga tikilgan kashta turlari: palak, so‘zana, kirpech, zardevor, gulko‘rpa, choyshab, parda, belbog‘ va boshqa badiiy buyumlar, shuningdek, do‘ppi, ko‘ylakka kashta tiqiladi.

KERAMIKA (yunon. keramos - loy) - maxsus tuproq bilan turli minerallar aralashmasidagi loyni pishitib, undan tayyorlangan va keyin qattiq qizdirib xosil qilingan maxsulot. Ulardan ro‘zg‘orda (sopol va chinni idishlar, buyumlar) keng foydalaniladi. Tarixiy manbalar Markaziy Osiyoda turli tuman rangda sirlangan sopol idishlar XIII-XII asrlarda keng tarqalganini ko‘rsatadi. o‘zbekistonning turli tumanlarida Toshkent, Samarqand, Farg‘ona viloyatining Rishton qishlog‘larida chinni, keramika zavodlari ishlab turibdi.

KUKRINIKSLAR (uch rassom familiyasining dastlabki xarflaridan olingan taxallus) – Kupriyanov Mixail Vasilevich, Kpylov Porfiri Nikitovich, Sokolov Nikolay Aleksandrovich xalq rassomlari, satira ustalari, shu bilan bir qatorda plakat, illustrasiya, rassomlik san’ati soxasida xam mashxur.

KULOLChILIK – xunarmandchilikning turli-tuman loydan idish, buyum, qurilish materiallari va boshqa ishlaydigan soxasi. Afrosiyobda va Markaziy Osiyoda VIII-XII asrda rivojlana boshlangan. Ayniqsa, o‘zbeklar va tojiklar yashaydigan shahar xamda qishloqlarda keng rivoj topgan. Koratog‘, Panjikent, Samarqand, Shaxrisabz, Fijduvon, Toshkent, Rishtonda sopol

idishlarning sirlab bezatishning o'ziga xos uslublari vujudga kelgan. 1930 yildan Toshkent eksperimental keramika, Samarqandda keramika ustaxonalari, Shaxrisabzda ochildi. Turob Miraliev (Toshkent), Rustam Egamberdiev, Karim Xazratqulov (Shaxrisabz), Uzoq Shermatov, Xolmat Yunusov (Rishton), Muxammad Siddiq, Usmon Umarov (Fijduvon) singari o'nlab atoqli kullollar yoshlarga ta'lim berdilar. o'zbekistonda kulolchilik ishlarini rivojlantirish, yoshlardan kulollar tayorlash kullolchilikni tadqiq etishda o'zbekiston xalq rassomi, san'atshunoslik nomzodi Muxiddin Raximov samarali mehnat qildi.

KOLORIT – (lot. kolor – rang)- tasviriy san'atda real xayotni xaqqoniy aks ettirish uchun ishlatiladigan ranglarning o'zaro mutanosibligini, nisbati. Rassom asarida g'oyani, obrazni ifodalashda bo'yoqlarga aloxida ahamiyat bilan qaraydigan san'atkor kolorist rassom deb ataladi. o'zbekistonlik rassomlardan o'.Tansiqboev, N.G.Karaxan, Z.M.Kovalevskaya, Ch.Axmarov, M.Saidov va boshqalar O'zbekiston manzaralari, zamon kishilari qiyofasini ifodalashda rangga aloxida ahamiyat beradilar.

KONTRAST – (frans. kontraste – keskin ziddiyat) Qora rang oq rang oldida yana xam qoraroq ko'rinadi; issiq narsani sezish ketidan sovuqqa sezgirlik kuchayadi va x.k.

KONTUR - /frans. contour/ predmetning umumiy shaklini tasvirlovchi ko'rinish, abris, chiziq.

KSILOGRAFIYA – (ksilo-yunon.hilon -yog'och va grafiya)- yog'och o'ymakorligining, gravyuraning eng ko'p tarqalgan, qadimiy turlaridan biri. Rasmning /tasvir/ bosish / nashr etish/ uchun tayyorlanadigan formasi /klishe/ yog'ochni o'yib qo'lda tayyorlanadi. Rasm shakli /chiziqlari/ yog'och taxta yuzasida bo'rttirib, tasvirdan tashqari barcha qismi maxsus pichoq, iskana bilan o'yib olinadi. Matbaada bo'yoq taxtaning bo'rtib qolgan joylariga tegib, ulardan qog'ozda tasvir xosil bo'ladi.

KITOB BADIY BEZAGI – kitob san'ati. Qadimdan kitob tuzish ishi bilan turli xunar egalari mashxur bo'lganlar. Kitobni saxifalarini tayyorlovchi xunarmand saxxof yoki varroq deb atalgan.

Jildsoz charimdan jild yasagan. Tayyor qog‘oz saxifasiga xattot asar matnini ko‘chirgan, lavvox esa uning saxifalarni rangli jadval bilan ziynatlagan. Kitobning birinchi ikki saxifasiga sarlavxa /unvon/ ishlangan. Unvon /titul/ naqshlar bilan bezalgan, undan keyin kitob tasvir tushirish kerak bo‘lsa, musavvirga topshirilgan. Musavvir oldin nozik chiziqlar bilan suratni ustixonini /kompozitsiyasini/ chizgan, so‘ngra rang bergan.

KLASSIK SAN’AT – ko‘p yillar mobaynida xalq tomonidan obro‘ qozonib, namuna sifatida qo‘llanilib kelinayotgan san’at.

KOMPOZITSIYA – lot. – tuzilish, qurilish. Badiiy asarning tuzilishi, asarda tasvirlanayotgan narsalarning obrazlari va badiiy vositalarning muayyan maqsadga xizmat qiladigan tartibiy joylashishi va ularning muvofiqligi.

KARTINA TEKISLIGI – tasvir chizilayotgan sath, mato, polотно, qog‘oz yuzasi.

KOMPOZITSIYA QURILISHI – kartina yoki qog‘oz tekisligida uning o‘lchami, hajmi, formatiga muvofiq joylashtirish, kompozitsiya markaziy o‘qini aniqlash va unga nisbatan tasvirning ikkinchi darajali bo‘laklarini bo‘ysundirish, guruhlash va tasvirning barcha qismlarini asosiyga nisbatan bo‘yundirib yaxlit birliktirish, asarning nafis yaxlitligi. Naturadan ishlaganda tasvir mavzusini izlash, tasvirlanayotgan narsalar ni saralash va qo‘yib chiqish, qiyofachining harakat holatiini maqsadga muvofiq tarzda to‘g‘ri tashkil etish. Tasvirning eng jozibali tus yechimini topish, masshtablarning va nisbatlarining o‘zaro mosligi bilan bog‘liq bo‘lgan uzoq jarayon bo‘lgan tasvirning perspektiv qurishning eng ma‘qul holatini topish uchun izlanish.

KONTRASTLIK (fransuzcha – contraste – keskin farq, qarama – qarshilik) – tasviriy san’atda qarama–qarshi qo‘yilgan tue, rang, shakl, qiyofa nazarda tutiladi. Masalan: oq – qora, yorug –soya, qizil – ko‘k, to‘g‘ri – egri, issiq – sovuq va boshqa kontrastlar. Kontrast tue yoki rang kompozitsiyada badiiylik obrazini kuchaytiradi, asosiy qismining ta’sirchanligini yanada oshiradi.

KONSTRUKTIV SHAKL – tasvirning alohida va yaxlit ko‘rinishlari nisbatlarining o‘zaro mutanosibliygida ko‘rinadigan; narsa shakli qismlarining nisbatlari, ularning bir biriga mosligi, mohiyati, har qanday shakl tuzilishi ning o‘ziga xos jihatlari.

KOORDINAT – ma’lum masofalarda belgilab olingan, o‘lchami aniqlangan joylar, nuqtalar. (tasvirdagi)

«L»

LAVX (arab.- taxta) - eski maktablarda talabalar savod chiqarish uchun ishlatgan yozuv taxtasi o‘qish vaqtida ustiga kitob ochib quyiladigan maxsus kursicha (taglik), odatda lavx taxtadan ishlanadi. Samarkandda Bibixonim masjidining xovlisida marmardan ishlangan katta lavx bor. Lavx kitobning boshiga bob va fasllarning avvaliga saxifaning eni bo‘ylab solingan naqsh.

LEVKAS – tasvir ishlash uchun tayyorlangan taglik.

LINOGRAVYuRA (linoleum va gravyura)-linoleum parchasiga ishlangan gravyura. Texnikasi ksilografiyaga yaqin. Ishlangan tasvirni ko‘p nusxada nashr etish imkonini beradi. Ko‘pincha rangli bosmada qo‘llaniladi. Linoleum yog‘ochdan yumshoq bo‘lgani sababli chizig‘lar g‘uyug‘rog‘ va jozibalirog‘ chig‘adi, lekin chizig‘larning to‘g‘riligi va tekisligi ksilografiyaga nisbatan zaifrog‘ bo‘ladi.

LITOGRAFIYA (yunon. lito-tosh, grafiya)- yassi bosmaning g‘adimgi va keng targ‘algan usuli bosma g‘olip /shakl/ maxsus litografiya toshida tayyorlanadi. Yozuv yoki tasvir tosh sirtiga relefsiz litografiya tushi yoki qalami bilan tushiriladi. Maxsus litografiya qog‘ozga ishlangan tasvirni tosh sirtiga ko‘chirish xam mumkun. Tasvirli yozuvli tosh sirti kimyoviy ishlovdan keyin bosiladi.

LESSIROVKA rangtasvir usularidan biri. Qurigan g‘alin bo‘yog‘ g‘atлами yuzasiga yorqin yoki yarim yorqin ranglarning berilishi.

LOKAL RANG - bu rang buyumning asl rangi, masalan, gipsdan ishlangan oq vazaning oqligi vazaning lokal rangi.

LUBOK - yog‘och bosma tasvir turi, odatda, tasviriy san‘atda xalg‘ xayotidan olingan ertak va cho‘pchaklar mavzusini ifodalaydigan sodda va xajviy rasmlar.

«M»

MAVZOLEY - lot. maqbara. Kabr ustiga ishlangan monumental yodgorlik.

MAYOLIKA (ital. mayolika, malorka orolining qadimgi nomidan) - keramika turi, maxsus rangli tuproqdan sirlab tayyorlangan sopol. o‘rta asrlarda Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. Binolarni bezashda, devor va minoralarning sirtini xashamlashda, uy-ro‘zg‘or buyumlari tayyorlashda keng foydalaniladi.

MAKET (ital. makkietta – xomaki) - biror joy, narsaning kichraytib tayyorlangan fazoviy shakli. Odatda, muzeylar uchun, o‘quv va boshqa maqsadlarda yasaladi.

MANZARA peyzaj – ma‘lum bir joyning ko‘rinishi, tasviri; tasviriy san‘at janri. Manzarada tabiat tasviri – dengiz ko‘rinishlari/marina/, daraxtzorlar, g‘irlar, shahar va qishloqlarning qiyofasi, umuman, turli joylarning tasviri orqali kishining xis-tuyg‘ulari badiiy obrazlarda ifodalanadi. Manzara o‘rta Asrlarda Xitoy, Yaponiya, Uyg‘onish davrida esa Yevropada rivoj topdi. o‘zbekistonda o‘.Tansiqboev manzara janridagi jozibador asarlari bilan mashxur.

MAZOK - bo‘yoq surmasi.

MAISHIY JANR – kundalik turmushda uchraydigan xodisalarni o‘zida aks ettirgan tasviriy san‘atning bir ko‘rinishi.

MARINA - dengiz rasmi.

MASTIXIN grekcha so‘z. Egiluvchan po‘latdan yasalgan maxsus asbob bo‘lib, rangtasvir ishlash jarayonida palitrani ortiqcha bo‘yoqlardan tozalash maqsadida va kurimasidan oldin noto‘g‘ri qo‘yilgan bo‘yoq qatlamini sidirib olib tashlash uchun foydalaniladi.

MO‘YQALAM. Bo‘yoq bilan ishlashga mo‘ljallangan qurol, asbob. Ular dumaloq va yassi shakllarda bo‘lib, olmaxon,

suvsar, bo'rsuq kabi xayvonlarning mo'ynasidan tayyorlanadi. Mo'yqalamni katta-kichikligini ko'rsatuvchi raqam asosan 12-20 gacha bo'ladi.

MULYAJ frans. Haykaltaroshlikda naturadan olingan nusxa, tabiiy maxsulotlar, odam gavdasi qismlarining sun'iy shakli.

MU'JAZ - miniatyuraviy.

MEMORIAL (lot. memorialis–xotira) - ayrim shaxs va muxim tarixiy voqealar sharafiga barpo etiladigan arxitektura inshootlari, tasviriy san'at asarlari/ odatda, xaykal, maqbara, qabr toshi, exrom va x.k. (Markaziy Osiyo, Qozog'istondagi memoriallar) Amir Temur maqbarasi, Paxlavon Maxmud maqbarasi, Axmad Yassaviy maqbarasi/ bu kabi qurilishning dunyodagi mukammal namunalaridan sanaladi. Toshkentda Mustaqillik maydonida /»Motamsaro ona«/ va boshqa joylarda o'rnatilgan memoriallar monumental san'atning yuksak namunalari sanaladi.

MINIATYURA (lotin. Minium-kinovar qizil bo'yoq) - nafis ishlangan kichik xajmli tasviriy san'at asarlari: qo'l yozma kitoblarga ishlangan surat, manzara, grafik tasvirlar; emal, guash, akvarel va boshqa. bilan ishlangan kichik portret, suratlar. Markziy Osiyo, jumladan o'zbekiston xududida xam qo'lyozma kitoblarga ishlangan tasvirlar qadimdan bor. Miniatyura san'ati X-XI asrlarda rivoj topgan. Sharafiddin ali Yazdiyning «Zafarnoma»si xamda «Shayboniynoma», «Fatixnoma», «Tarixi Abulxayron» kabi tarixiy asarlar katta maxorat bilan miniatyurada bezatilgan. Xirof miniatyura maktabi, Tabriz miniatyura maktabi, Isfaxon miniatyura maktabi, Buxoro miniatyura maktabi, miniatyura maktablari mavjud bo'lgan bo'lgan. Rossiyada Mstera, Palex, Fedoskino, Xoluy miniatyura maktablari vujudga kelgan.

MINORA (arab.- mayoq) - baland inshoot. Minoralar doira, ko'p qirrali, to'rtburchak shaklida bo'lib, yuqoriga tomon ingichkalashib boradi. Samarqand, Xiva, Buxoroda yuksak maxorat bilan ishlangan minoralar saqlangan.

MIRAK NAQQOSH (tug'. yil noma'lum – vafoti 1507) - naqqosh, musavvir. Kamollidin Bexzodning ustozi /uni Sayyid

Mirak, Xoja Mirak deb xam atashgan/. Usta xattot bo'lgan. Xirot jome masjidi kitoblarini, ko'pgina yirik binolarni bezagan.

MISGARLIK - xunarmandchilikni qadimgi turi, misdan qurol, uy-ro'zg'or ashyolari, turli buyumlar yasash kasbi. Mis idishlar yasashning qadimiy markazi Buxoro bo'lgan. Misgarlar mis idishlarni, asosan ikki xil yo'l bilan: eritib qo'yib yoki bolg'alab yasaganlar.

MODERN uslubi (frans. moderne – eng yangi, eng zamonaviy) XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Ovro'pa va Amerika san'atida vujudga kelgan uslubiy yo'nalishlardan biri. Tasviriy san'at, Haykaltaroshlikda yangi izlanishlar bo'ldi, kartina va pannolar bino intererining elementi bo'lishiga axamiyat berildi, bu ularning dekorativ ruxda yaratilishiga olib keldi. An'anaviy uslub, badiiy shakllardan yuz o'girib, yangi, zamonaviy uslub, shakllar yaratishda izlandilar; amalda realizmga qarshi qaratilgan, shaklbozlikdan iborat, tushunib bo'lmaydigan, shakli go'zallikka zid asarlar yaratdilar

MOZAICA - rang-barang qoshin, shisha, marmar, tosh, yog'och, metall parchalari bir-biriga zich terib yopishtirib ishlangan naqsh, tasvir monumental-bezak san'ati turlaridan biri. Binolarni bezashda, dastgoxli asarlar yaratishda, amaliy san'at asarlarida foydalaniladi. Mozaika tayyorlashning ikki usuli ma'lum. 1-usulda tosh, shisha, sopol parchalari to'g'ridan-to'g'ri devorga, polga, shiftga sement yordamida yopishtirib suvab, tasvir xosil qilinadi / to'g'ridan-to'g'ri terish/. 2-usulda koshin, sopol parchalari, qog'oz, metall, yog'och taxtaga yopishtirib tasvir xosil qilinadi, keyin shu tasvir tegishli joyga ko'chiriladi /qayta terish/ usuli. Toshkentdagi «Bilimlar uyi», Respublika Amaliy san'at muzeyi mozaika bilan bezatilgan.

MOLBERT (nem. Malbrett)- rassomlikda ishlatiladigan uch oyoqli dastgox. Ramkaga tortilgan polotnoni yoki taxtani unga o'rnatib rasm chiziladi. Uch oyoq deb xam yuritiladi.

MONIY IBN FATAK (216 – 276) - moniylik ta'limoti asoschisi; naqqosh va rassom. Moniy «Shoburakon», «Kanz ul-

axyo'«, Jabborlar xaqida, Sirlar kitobi, «Kefalaya», «Bungoxang» nomli asarlar yozgan. Turli rivoyatlarda Moniyning o'z davrida iste'dodli naqqosh, rassom sifatida tanilgani xikoya qilinadi.

MONUMENT (lotin. monumentum – yodgorlik) - biror muxim tarixiy voqea, ulug' shaxs sharafiga yaratilgan xashamatli yodgorlik, arxitektura yoki Haykaltaroshlik asari. Xar qanday ob-xavo sharoitiga chidamli materiallar / marmar, granit, bronza va bosh/ dan ishlanib, o'rnatilayotgan joyning muxiti bilan uyg'unlashtirib quriladi.

MUSAVVIR (arab – rassom)- turli tasvirlar ishlovchi, rasm chizuvchi ijodkor.

MANERA –uslub. Mastixin – (italyancha metsichino) po'latdan yasalgan ko'rakcha yoki pichoqcha shaklidagi ingichka plastina; rangtasvir ishlashda qo'llaniladi. Model (fransuzcha so'zdan modele – ob'ekt, tasvirlanayotgan shakl, naturachi odam) – ko'p holda tirik natura, umuman odam.

MONOXROM (grekcha so'zdan monos – bir, chronos – rang) – bir rangli demakdir. Motiv (fransuzcha so'zdan motif – sabab, syujet): 1) natura ob'ekta, rassom tomonidan tasvirlash uchun mo'ljallangan ob'ekt yoki ba'zi hollarda manzara bo'lishi mumkin; 2) Amaliy – bezak san'atda – asosiy element ornament kompozitsiyasi ko'p takrorli bo'lishi mumkin.

MOLBERT – rassom dastgohi, anjomi. Muvozanat – o'quv natyurmorti yoki kompozitsiya, tasvirining qismlari, ranglar, o'lcham, shaklning o'zaro mos kelishi, sath og'irligi mutanosibliigi.

MUALLIF – asar yaratgan shaxe. Munosabat, nisbat (otnosheniya)– asar yaratishda foydalanilgan natura elementlarining o'zaro bog'liqligi. Masalan: rangtasvirda tue va rang munosabati, xar xil yorokinlik nisbati. Chizmatasvirda o'lcham va shakl nisbatlari. San'atda taqqoslash usuli bilan aniqlanadi. Tus va rang munosabatalari kontrast, o'tkir va yengil nyuansli bo'lishi mumkin.

MUTANOSIBLIK (garmoniya) – tasvir ob'ekti yoki tasvirning turli qismlarining (o'lcham, rang tuzilihatidan) o'zaro blg'lanib, go'zallik me'zoniga mos bo'lishi.

NATURA (lot. natura – tabiat)- rassom, shuningdek, fotograf, kinooperatorga tasvir ob’ekti bo’lib xizmat qiladigan real, borliq (inson, narsalar, manzara va x.k.) Naturani tanlash va tasvirlashda rassomning dunyoqarashi, ishodiy maxorati ko’zga tashlanadi. Portret, manzara, natyurmort, etyud va boshq. naturaga asoslanib bajariladi.

NATURALIZM (lot. naturalis – tabiiy). San’atda XIX asrning II-yarmida vujudga kelgan oqim va ijodiy metod. Tasviriy san’atda naturalizm aniq shakllangan oqim sifatida ko’zga tashlanmaydi, lekin naturalistik tendensiyalar ko’pgina rassomlarning ijodida xukmronlik qildi, ular fakt va voqealarni fotograflardek aks ettirib, ikkinchi darajali detallarga ko’p o’rin berdilar. Fransiyada E. Mane /ayniqsa E.Zolya portreti, «Nana» kartinasi/ E.Dega, T.Steynlin, Germaniyada M.Liberman, G.Bertels, Italiyada naturalizmga xamoxang bo’lgan oqim – verizm vakili V.Vela o’z ijodlarida bir qarashdayoq ko’z ilg’agan xayot lavxalarini aks ettirishga intildilar.

NATYURMORT (frans. nature morte - jonsiz tabiat) - tasviriy san’at janri. Gul, meva, qushlar, ro’zg’or buyumlari, ayrim mexnat qurollari, to’kin dasturxon tasvirlanadi. Natyurmort asarlari qadimdan ma’lum. Uning paydo bo’lishi tasviriy san’atda realistik uslubning qaror topishi va taraqqiyoti bilan bog’liq. Birinchi namunalari qadimga Misrda devorga ishlangan freskalarda, ellinizm mozaikalarida uchraydi. Respublikamizda V.Ufimsev, M.Kurzin, Z.Kovalevskaya, Yu.Yelizarov, N.Kashina, R.Axmedov, Yu.Taldikin kabi o’nlab natyurmort ustalari yetishib chiqqan.

NAQSH (arab – tasvir, gul) - elementlari ma’lum tartibda takrorlanadigan geometrik shakllar, o’simlik, qush, xayvon, va boshqalarning sxematik tasviridan tashkil topadigan bezak. Ganchkorlik, yog’och o’ymakorligi, kandakorlik, toshtaroshlikda ganch, yog’och, mis, toshga o’yib, qirqib, qog’oz, mato, yog’ochga tush, turli bo’yoqlarda chizib, bo’yab, kashtado’zlik va zardo’zlikda chok yordamida, kulolikda chizma bosma, qalami singari usullarda bo’yab, sirlab, shuningdek, koliplar yordamida xosil qilinadi.

Gilamchilik va to‘qimachilikda to‘qib, inkrustatsiya va panjarada qadab xam naqsh ishlanadi.

NAQQOSH – naqsh chizuvchi san’atkor. Ganch, yog‘och tosh, metallga o‘yib, ganch va yog‘ochga chizib va bo‘yab naqsh ishlovchi xunarmandlarga, shuningdek, kashtado‘z, zardo‘z, gilamchi, zargarlarga naqsh nusxalarini ishlab, chitga gul bosuvchi kosiblar uchun g‘olip tayyorlaydigan ustalarga xam naqsh chizib beradi.

NAQQOSHIK – naqsh chizish, naqsh yaratish kasbi, badiiy ijodkorlik, xalq amaliy san’atining qadimiy turlaridan biri. Me’morlik, kulollik, misgarlik, zargarlik, gilamchilik, kashtado‘zlik kabi kasblarning taraqqiyoti naqqoshlikning xam rivojini taqozo etgan. Quykirilgankal’a, Tuproqqal’a, Ko‘xna Urganch, Qadimgi Termiz, Ayritom, Varaxsha, Afrosiyob va boshqa joylardan topilgan naqsh namunalarining jozibadorligi ajdodlarimizning yuksak madaniyatidan darak beradi. Naqqoshlik avloddan-avlodga o‘tgan, shogirdlar otalari, ustozlaridan o‘rgangan naqsh namunalarini rivojlantirib borganlar.

NUSXA (arab. – rasm) xalq amaliy san’ati - kashtachilik, zardo‘zlik, gilamchilik, to‘qimachilik va boshg‘a tarmoqlarida qo‘llaniladigan va ma’lum kompozitsiyaga asoslangan naqsh namunasi. Nusxa xalq ustalari va ularning ijodiy fantaziyasi asosida vujudga kelib, davr taqozasi bilan o‘zgarib, yangilanib boradi.

NYUANS (frans. Nyuanse)– nozik farq.

«O»

OLEOGRAFIYA (lot. Oleum– moy va ...grafiya) - moybo‘yoq bilan ishlangan kartinalardan bosmaxonada ko‘plab nusxa ko‘chirish usuli.

ORNAMENT (lat. Ornamentum- bezak) - naqsh, bezak. Geometrik shakllar bilan o‘simlik yoki xayvonlar olamidani olingan tasvirlarni qo‘shib, uyg‘unlashtirib ishlangan bo‘yoqli, o‘yma yoki chizma naqsh, bezak.

OTTISK (ruscha) - bosish uchun tayyorlangan matn yoki

jadval tasvir /bosma shakl/ning poligrafiya usuli, ya'ni bosim orqali bo'yoq bilan qog'oz yoki boshqa materialga o'tkazish jarayoni va shu jarayon natijasida olingan nusxasi.

OFORT (frans. laau-forte – kislota)- graviyura/metall o'ymakorligi/ning keng tarqalgan turlaridan biri. Bunda tasvir metall taxtaga kislota ta'sir ettirib xosil qilinadi. Tekis va silliq mis yoki qo'rg'oshin taxta sirti kislotaga chidamli lak bilan bo'yaladi. Keyin graviyura ignasi yordami bilan o'yib tasvir chiziladi. o'yilgan joylar kislota ta'sirida yana chuqurlashadi va u yerga bo'yoq tushib, uning ottiskasida tasvir xosil bo'ladi. Bu usul rangli bosmada xam qo'llaniladi.

OLTIN KESIM – biror bir shaklning mutanosib tenglikda bo'linishi, bunda kichik qism katta qismga, huddi katta qism eng katta qismga bog'liq bo'lgani kabi bo'ladi. Rasm qismlari va bir butunning mutanosiblik nazariyasi ilk marotaba Uyg'onish davrida shakllangan. Son ekvivalentida oltin kesim cheksiz kasrdan iborat: 1,618033988.....

OBRAZ (badiiy) – san'atda hodisalarning aks ettirilish shakli (formasi). Original (lotincha so'zdan originalis – birinchi bor, asli, asl nusxasi).

«P»

PALITRA (frans. palette– plastinka, planka)- rassom bo'yoq qoradigan taxtachasi. Metall, chinni, ba'zan yog'ochdan tayyorlanadi. Ma'lum bir rassom, rasm uchun xarakterli bo'lgan rang, bo'yoqlar xam palitra deb yuritiladi.

PANNO (lat. pannus – mato parchasi) - bino devori yoki shiftning ramkaga olinib, rasm, naqsh, barelef ishlangan qismi. Rasm moyli bo'yoq bilan tempera, freska, mozaika usullarida ishlanadi. A. Navoiy nomidagi Toshkent opera va balet teatri bezashdagi U. Tansiqboev, M. A. Arinin, K.P. Cheprakov, usta Shirin Murodov, Tashpulat Arslonqulovlarning ishlari buning yorqin misoli bo'la oladi.

PANORAMA (pan... va yunon. orama– ko'rinish) - tevarak

– atrofni qamrab olib aks ettiradigan kartina. Panoramada atrofdagi manzara, ro‘y berayotgan voqea to‘la aks ettiriladi. Illyuziya yordamida voqea jonli gavdalanmog‘i uchun kartinaning oldiga binolar, turli joylarning maketi, narsalar, kishi, xayvonlarning shakllari ishlab joylashtiriladi. Panorama aylana bino ichidagi devorda bo‘lib, tomoshabinlar shu binoning o‘rtasida maxsus qurilgan maydonchadan panoramani ko‘radilar. Birinchi panoramani 1787-88 yillarda irlandiyalik rassom R. Barker Edinburgda yaratgan.

PAPE-MASHE (frans. papier mashe– ezilgan qog‘oz)- to‘yib ezilgan qog‘oz, karton va boshqa narsalarga yopishqoq moddalar, kraxmal, gips qorishtirib xosil qilinadigan material. Badiiy maxsulotlar, o‘yinchoqlar, ayrim ro‘zg‘or buyumlari, o‘quv qo‘llanmalarni tayyorlashda foydalaniladi. Xitoy, Koreya, Yaponiyada miniatyuralar tayyorlashda qadimdan foydalanilgan. Pape-mashenni bo‘yash, laklash, qabartirib turli tasvirlar ishlash, rasmlar chizish mumkin. Quticha, niqoblar tayyorlashda ko‘p foydalaniladi.

PASTEL (ital.pasta– xamir)- rasm chiziladigan maxsus rangli qalam, shu qalam bilan chizilgan rasm. Grafikada ko‘p foydalaniladi. Rassomlar yangi asarlari uchun etyudlar chizishda xam pastelni ishlatadilar.

PEYZAJ (frans. peuz–joy, makon) - tasviriy san’at turlaridan biri. Manzara.

PEREDVIJNIKLAR (sayyor ko‘rgazmachilar) - Rossiyada yirik progressiv demokratik badiiy uyushma (870-1923). Realistik yo‘nalishdagi iste’dodli rassom va xaykaltaroshlardan tashkil topgan bu uyushmaning tashabbuskorlari G.G.Myasoedov, I.N.Kramskoy, N.N.Ge, V.G.Perov va boshqalar bo‘lib, g‘oyaviy yetakchisi I.N.Kramskoy edi. Peredvijniklar asarlarida mexnatkashlar xayotini ko‘proq aks ettirdilar, vatanparvarlik tuyg‘ularni tug‘diruvchi manzaralarni ko‘rsatdilar. Eng yaxshi peredvijniklardan I.Ye.Repin, V.I.Surikov, V.M.Vasnesov, V.G.Perov, I.I.Shishkin, K.A.Saviskiy, I.I.Levitan,

N.A.Yaroshchenko, V.D.Polenov, N.A.Kasatkin, V.A.Serov va boshqalar yaratgan asarlar rus tasviriy san'atining oltin fondiga kirdi. Peredvijniklar Moskva, va mamlakatning boshqa ko'pgina yirik shaharlarida sayyor ko'rgazmalar tashkil qildilar/nomi xam shundan berilgan/.

PERSPEKTIVA (lot.perspicio – ravshan ko'raman) - narsalarni tekislikda tasvirlash qonun-qoidalarini o'rganuvchi amaliy fandır. Rasm chizayotgan kishiga nisbatan narsalarning xolati, shakli, rangi ularning joylashishiga ko'ra o'zgaradi. Narsaning yaqindagi qismiga nisbatan uzoqdagi qismi qanday o'zgarishini chiziqli perspektiva o'rgatsa, narsalar uzoqlashgan sari rang jixatdan xam o'zgarib borishini xavo perspektivasi o'rgatadi. Perspektiva Qadimgi Yunonistonda qo'llana boshlagan. Uyg'onish davrida Leonardo da Vinchi, A.Dyurer, Perro della Francheska va boshqa rassomlar perspektivadan muntazam foydalangan.

PLAKAT(frans. plakard– e'lon) - ko'rgazmali targ'ibot maqsadlariga xizmat qiladigan tasviriy san'at turi. Ko'pincha, qisqa matnli bo'ladi. Kundalik xayotning eng muxim mavzulari-da diqqatni tortadi-gan qilib chiziladi va bir yoki ko'p rangli bo'ladi. Plakat tasvi-riy san'atning eng ommabop turlaridan biri bo'lib, maqsad-vazifasiga ko'ra cha-qiriq, xajviy, rek-lama, tashviquot, ta'lim-tarbiya plakat-lariga bo'linadi.

PLASTIKA (yunon. Plastike – muloyim, go'zal) -Haykaltaroshlik, bo'rttirib xajmli turli shakllar yaratishda uyg'unlik, ifodalilik tasvirlar yaratish san'ati.

PLASTIK ANATOMIYA - odam tanasining tuzilishi, shakl shamoyili, mushaklar ko'rinishi va ularning o'zaro bog'lanishi, uyg'unligi munosabatini o'rganadigan ta'limot. Plastik anatomiya rassomlarga o'rgatiladigan fanlardan biri.

PLASTILIN – loy, mum va boshqa moddalar aralashmasidan xosil bo'ladigan xamirsimon modda. Rassomlar o'z xaykal asarlarining dastlabki eskizlarini ishlashda ko'pincha plastilin ishlatishadi.

PLENER – frans. (ochiq kenglik).

PORTRET - (frans.portreit - tasvir)- real borlikda mavjud bo‘lgan yolg‘iz, ikki yoki bir guruh kishilarning tasviri. Kishilarning boshi, beligacha yoki butun gavdasi to‘la aks ettirilishi mumkin.

PODRAMNIK – chorcho‘p, rasm ishlanadigan matoni tortib turadigan g‘urilma.

POSTAMENT – (nemes. postament) – muzey, badiiy ko‘rgazmalarda haykallarning tagiga qo‘yiladigan marmar, yog‘och taglik.

PROPORTSIYA - (lot.proportio – munosabat)- badiiy asarning aloxida elementlari va butun asar kattaliklari munosabati.

PROFIL – (ital. Provilo – ko‘rinish) – yuz yoki biror narsaning yon tomonidan ko‘rinishi.

PEDESTAL – (ital. Puede – oyoq, stalle - joy) ko‘pincha ustiga xaykal qo‘yiladigan ustunsimon supa. Unga dekorativ vazalar,ustun,obelisk xam o‘rnatishi mumkin. Xar xil shakllarda (doira, to‘rt, besh, olti qirrali va boshq.) bo‘lib, g‘isht, xarsang, yaxlit toshdan ishlanadi, ko‘pincha naqsh, bo‘rtma tasvir (relef)lar bilan bezatiladi.

PERPENDIKULAR – gorizantal tekislikka nisbatan tik chiziq.

PLASTIK YECHIM – qalamtasvir, rangtasvir, haykaltaroshlik asarlarida shakl jozibadorligi.

PLAN – tasviriyy san’atda: tasvirlash masshtabi, tasvirdagi buyumlarning joylashish o‘rni.

«Q»

QALAM (yunon. kalamos-g‘amish so‘zidan – ko‘mir, g‘o‘rg‘oshin, grafit, g‘urug‘ bo‘yog‘dan g‘ilingan sterjen). Sharg‘ xalg‘lari, jumladan, Markaziy Osiyoda xattotlar siyox bilan yoziladigan g‘amish g‘alamlardan foydalanganlar. 1790 yili fransuz olimi N.Konte yog‘och g‘alam ixtiro g‘ildi. Ayni vag‘tda chex olimi Y.Gartmut maydalangan grafit va gil aralashmasidan yozuv sterjenlari tayyorlashni taklif etdi. Bu metod hozirgi g‘alam ishlab chig‘arish texnologiyasining asosini tashkil etadi. Qalamning

maxsus turlari – sangina va pastel. Qattqlik darajasi bir necha xil bo‘lgan grafitli g‘alamlar chig‘ariladi: g‘attiqlik darajasi M/yumshog‘/, T /g‘attig‘/ va MT /g‘attig‘ligi o‘rtacha/ xarflari xamda xarflar oldidagi rag‘amlar bilan belgilanadi.

QOG‘OZ - o‘simlik tolalaridan yupqa varag‘ tarzida tayyorlanadigan material. Qog‘oz dastlab (II asrda) Xitoyda olingan. say Dun o‘simlik tolalarining suvli suspenziyasini sim turdan o‘tkazib, qog‘oz olishga muyassar bo‘lgan. Qog‘oz olishning bu usuli ko‘p vag‘tlargacha sir sag‘lab kelindi. VI asr boshlarida bu usul Yaponiyada joriy g‘ilindi. VI-VIII asrlarda qog‘oz ishlab chig‘arish Osiyodagi boshg‘a mamlakatlarga targ‘aldi. Keyinchalik qog‘oz tayyorlash arablar org‘ali Eron va Shimoliy Afrika, Kiprga, keyinrog‘ esa Ispaniya, Marokko va boshg‘a mamlakatlarga yoyildi. Qog‘oz bungacha yozuvda ishlatib kelinayotgan PAPIRUS va boshg‘a materiallarni sig‘ib chig‘ardi. Qog‘ozning 600 dan ortig‘ turi bor. Qog‘oz g‘anday mag‘sadlarda ishlatilishiga ko‘ra: g‘alinligi, kulliligi, namlliligi, rangi, og‘ligi, sillig‘ligi, singdirish g‘obiliyati, xavo, bug‘, yog‘ o‘tkazmasligi, dielektrikligi va boshg‘a xossalari bilan xarakterlanadi. Klassifikatsiyaga ko‘ra qog‘oz 11 sinfga bo‘linadi: matbuot, yozuv, chizmachilik-rasmchilik, elektr izolyatsion, papiros, shimuvchi, apparat, yorug‘lik sezgir, ko‘chirish, o‘rov, sanoat – texnika. Xozirgi davrda qog‘ozlar matodan emas, yog‘ochdan ishlab chiqariladi. Qog‘ozni yupqa, qalin, tekis, g‘adir-budir turlari mavjud. Kitob, ro‘znoma bosiladigan, jurnal, daftarga mo‘ljallangan qog‘ozlarning turlari boshqa-boshqa bo‘ladi. Qalam va akvarel buyoqlari bilan chizishda vatman, yarim vatman deyiladigan g‘attig‘, tig‘iz qog‘ozlar ishlatiladi.

QOMAT – kishilarning umumiy ko‘rinishi.

QO‘SHIMCHA RANGLAR – ranglarni aralashtirganda xosil bo‘ladigan omuxta rang yoki rangning tusi, oxangi, to‘g‘ligi, ochligi, g‘izil, sarig‘ zangori ranglarni g‘o‘shish org‘ali olingan ranglar.

«R»

RAKURS (Frans. Raccourci – qisqarish) – tasviriy san’atda: narsaning uzoqdagi qismlarini qisqartirib, kichraytirib tasvirlash. Tasvirlanayotgan shaklning perspektiv qisqarishi.

REFLEKS (lotincha soʻzdan reflektus qaytish) – 1) rangtasvirda – kuchli yorugʻlik bilan yoritilgan buyum sirtidagi soya qismida qoʻshni turgan rang tusi, turi. Rangli reflektus buyumning tevarak atrofidagi narsalar taʼsirida hosil boʻladi. Masalan: qizil mato qizgʻish reflektus hosil qilishi mumkin.

RITM (vazn)(fekcha soʻzdan rhithmicos – bir meʼyordagi, tekis) – asar kompozitsiya qurilmasining muhim tomonlaridan biri. Buyum, shakl, rang yoki naqsh elementlarining bir meʼyorda takrorlanishi, ayniqsa monumental sanʼatda. Amaliy – bezak sanʼatida va arxitekturada koʻp uchraydi. 76 Tasviriy sanʼatda ritm murakkabroq boʻlib kartinada alohida ruh beradi. Ritm kompozitsiyada qomatlar guruhi harakatlarida, qoʻl joylashuvi variantlarida, tus va rang takrorlanishida, shakllar joylashuvida boʻlishi mumkin.

REALIZM – tasviriy sanʼatda narsalar hayotda qanday koʻrinsa, shundayligicha tasvirlanishiga asoslangan oqim.

RENESSANS – uygʻonish. Reproduktsiya – tasviriy sanʼat asaridan olingan nusxa.

RESTAVRATSIYA – taʼmirlash.

RETUSH – maxsus kalam.

RANGLI KERAMIKA – boʻyalgan sopol idish. Bronza davridan boshlab kishilar sopol idishlarni turli ranglar bilan naqshlaganlar. Markaziy Osiyoda rangli keramika VIII- asrda paydo boʻlgan. Idishlar qadimgi davrda qizil va qora, antik davrda koʻproq qizil, V-VII asrlarda kul rang, IX-XIII asrlarda oq, qizil, qora, oltin rang, XIV-XVI asrlarda och yashil rangga boʻyalgan.

RASSOM – tasviriy sanʼat sohasidagi ijodkor. Qogʻoz, karton, mato va boshq. Materiallar, shuningdek devor va shiftlarga tasviriy sanʼatning turli texnikalarida chizib, boʻyab rasm chizuvchi kishi. Rassom inson faoliyati, xayoti uchun zarur boʻlgan xar xil

narsalarning shaklini, xajmini yaratishga, ularni did bilan bezatishga xam xissa qo'shadi.

REALIZM – voqelikni badiiy ijodning turlariga xos maxsus vositalar bilan xaqqoniy, ob'ektiv tarzda aks ettirish. o'zbekiston xududida yuksak darajaga ko'tarilgan miniatyura san'atida realizm elementlari ko'zga tashlanadi.

REKVIZIT –(lot. pegistum- zarur)– natyurmortni tasvirlashda foydalaniladigan buyumlar majmui.

REKLAMA – (lotin. reklamo - qichqiraman)- san'at asarlari va boshqalarni ommalashtirish maqsadida ma'lumot tarqatish. Uning matbuotda paydo bo'lishi U.Kekston (Angliya) va T.Renodo (Fransiya) nomi bilan bog'liq. Gazeta, jurnal, e'lonlar, shuningdek, vitrina, yorug'lik reklamalari, tovarlarni o'rab joylash, tovar va firmalar belgisi va boshqa xozirgi zamon reklama vositalaridir.

RELEF - (lotn. relefo- ko'taraman) - Haykaltaroshlikning bir turi. Shakl, tasvir fon (zamin)dan bo'rttirib yoki, aksincha, o'yib xosil qilinadi. Relefning asosiy turlari: barelef va gorelef. Tasviriy san'atda qadimdan mavjud bo'lib, binolarni bezashda, medal ishlash san'atida, metallga zarb berib bezak buyumlari ishlash va xokazolarda keng qo'llaniladi.

REPRODUKSIYA (re... va lotn. produko - xosil qilaman) – turli tasvirlar (rasm, chizma, kartina, fotosurat, xujjat va boshqalar) ning nusxasini ko'chirish va ko'paytirish.

RETUSH (frans. retusher – tasvirni tuzatmoq) – tasvir (rasm, fotosurat, naqsh va shu kabilar)ni qalam, bo'yoq bilan tuzatish, yaxshilash. Retusher rasm, fotosurat, negativning ayrim joylarini ravshan ko'rinadigan qiladi, tuzatadi, dog'larni yo'qotadi. Shu maqsadda qayta chizadi, bo'yaydi, qirib tashlaydi.

REFLEKS (lotn. reflehus - qaytgan, aks etgan). Narsalarda shaxsiy soyaning eng chekkasiga uning yonidagi narsadan yoki tekislikdan aks etgan nurlar bilan yoritilgan joy.

ROKOKO – (frans. rokoko), rokayl – XVIII asr Yevropa plastik san'atida uslubiy yo'nalish. Chiziqlari chig'anoqqa o'xshatib, gajaksimon ishlangan naqsh motivi. Dastlab Fransiyada

absolyutizm inqirozi munosabati bilan vujudga kelgan, keyinchalik Germaniya, Avstriya va boshqa mamlakatlarga tarqalgan. Rokoko arxitektura bino intererlarini bezashda keng qo'llaniladi. Rokoko Ovro'pada o'z o'rnini klassitsizmga bo'shatib berdi.

«S»

SAMARQAND MINIATYURA MAKTABI –

Samarqandda shakllangan miniatyura uslubi. Asosan, temuriylar davrida vujudga kelgan. Rassomlar asosan, manzarani Markaziy Osiyo tabiatiga xos o'simlik, xayvonlarni va qushlarni chizganlar. Miniaturalarida ko'p figurali voqealar – jang va ov lavxalari, suxbat va shu kabilar ko'rsatilgan. Samarqandda tasviriy san'at qadimdan mavjud bo'lgani Afrasiyob devoriy rasmlaridan ma'lum. Turfon shaxri(Sinszyan-Uyg'ur avtonom rayonida) arxeologlar topgan Moniy rasmlari bu yerda qadimdan tayyorlangan latif qog'ozga chizilgan. Temuriylar davrida devoriy rasmlar ishlash yanada avj olgan. Samarqand miniatyura maktabining eng yirik vakillaridan biri Ustod Gung bo'lgan. Amir Temur saroyida yashab ijod etgan Xoja Abdulxay, Ustod Shamsiddin, Pir Axmad Bog'ishamoliy, Junayd naqqosh va boshqa rassomlarning ayrim asarlarigina saqlanib qolgan. Xoja Abdulqodir Go'yanda musavvir, xattot, musiqa nazariyotchisi sifatida mashxur bo'lgan. Miniatyura va devoriy rasmlarda Amir Temur yurishlari, uning elchilar, olimlar bilan suxbatlari, jang va ov lavxalari ifodalangan.

SANGINA –(lot. Sangumens - kondek) - qizil va qizg'ish-jigarrang qalam. Yog'och ishlatmay, temir oksidli tuproqsimon jinslardan tayyorlanadi. Tabiiy va sun'iy xillari bo'ladi. Rassomlar etyud, grafika asarlari ishlashda foydalanadilar.

SANOAT GRAFIKASI – amaliy badiiy grafika turi. Sanoat korxonalari, uskuna va mollari uchun zarur bo'lgan emblema, yorlik, qadaq, reklama(katalog, buklet, prospekt va boshqalar), sanoatni boshqarishda ishlatiladigan turli tuman xujjatlar (blanka, konvert va shu kabilar)ni badiiy ishlashga xizmat qiladi. Ularni badiiy bezatish uchun shrift tanlash, naqsh va tasvirlar ishlash, xar

xil fotosuratlardan foydalanish grafik rassomning ijodiy mexnatini taqozo etadi. Sanoat grafikasi XIX asr oxirlarida grafikaning muxim soxalaridan biri sifatida shakllandi, badiiy oqimlar ta'sirida rivoj topdi, takomillashdi.

SAN'AT – arabcha atama bo'lib, xayotdagi narsa va xodisalarni badiiy obrazli tarzda aks ettiruvchi ma'naviy madaniyatning tarkibiy g'ismi. U tasviriy va amaliy san'at, musig'a, me'morchilik, teatr, kino, badiiy adabiyotni o'z ichiga oladi.

SILUET - (frans. Silhouette –XVIII asr fransuz davlat arbobi nomidan)– kishi, xayvon, qush, narsa va boshqalarning soyaga o'xshatib bir rangda ishlangan tasviri. Tasvir sidirga rangdagi qog'ozni kesib ishlab boshqa rangdagi qog'oz yoki materialga yopishtirilishi xam mumkin. Grafika texnikasining bu turi qadimdan Xitoyda, Yaponiyada va boshqa Sharq mamlakatlarida, XVIII asrdan Ovro'pada rivojlangan. Keng ma'noda – narsa, bino, turli shakllarning xarakterli ko'rinishi.

SIMVOLIZM – san'atda XIX asr oxirida XX asr boshlarida mavjud bo'lgan oqim. Simvolistlar simvolni – biror tushunchani, xodisani ifodalovchi yoki eslatuvchi shartli belgini badiiy ijod asosi xisoblab, mavjud olamni bilish, tushunishda u vosita bo'lib xizmat qiladi, deb qaraganlar. Simvolizm oqimi ob'ektiv xaqiqatni bilish mumkinmas deyishdi. Simvolizm tasviriy san'atda «modern» uslubi bilan uzviy bog'liq bo'lib, simvolist rassom, xaykaltaroshlar, ularning o'zlari aytganlaridek, o'z asarlarida «bilib bo'lmaydigan, aql bovar qilmaydigan dunyoning illyuziyalarini ifodalaydilar», aslda esa tushunib, faxmlab bo'lmaydigan beo'xshov asarlar yaratdilar. XX asrda turli-tuman badiiy oqimlar (ekspressionizm, syurrealizm, futurizm va boshqalar)da simvolizmning ta'siri bo'ldi. Umuman, simvolistlar san'atni xayotdan uzoqlashtirishga, xayot xaqiqatidan ko'z yumishga intildilar, badiiy asarni real borliqqa, asar tilini umumxalq tiliga qarama-qarshi qo'ydilar.

SOUS – yumshog' g'alam. Shu g'alam yordamida ishlangan asar xam «sous» deyiladi.

STEK – yog'ochdan ishlangan Haykaltaroshlik g'uroli.

SUYAK O'YMAKORLIGI- amaliy bezak san'atining qadimiy turi. Mamont, morj, fil va boshqa xayvonlar suyaklari ko'p uchraydigan joylar (masalan, Yoqutiston, Xindiston, Okeaniya, Afrika)da suyakni o'yib naqsh, tasvir ishlash, kesib va yo'nib turli xaykalchalar, buyumlar tayyorlash qadimdan rivoj topgan. Geografik sharoit tufayli suyak o'ymakorligi Markaziy Osiyoda rivojlanmagan.

SUPERMUQOVA – ustmug'ova, sarmug'ova. Kitob mug'ovasi ustidagi yupqa bezakli qog'oz.

SYUJET (frans. Sujet - predmet)- tasviriy san'at asarida aks ettirilgan ma'lum voqea, vaziyat. Voqea mazmuni o'z aniq ifodasini topgani bilan (ayniqsa maishiy, tarixiy janrga mansub tasviriy san'at asarlarida) ko'zga tashlanib turadi.

SYURREALIZM (frans. Surrealisme - o'ta realizm)- XX asr san'atidagi formalistik oqim. Dastlab Fransiyada vujudga kelgan, keyin Ovro'paning boshqa mamlakatlariga tarqalgan. o'z asarlarida «o'ta predmetli olam»ni, ya'ni instinktlarni, gallyusinatsiya, tushlarni aks ettirishga intiladilar, narsa va xodisalarning noreal bog'lanishini ifodalaydilar, dunyo insonga yot bo'lgan ma'nosiz, tartibsiz olamdir, degan g'oyani olga suradilar. 30-yillardan syurrealizm markazi AQShga ko'chdi, ayniqsa tasviriy san'atda o'ta reaksiya kuchga aylandi. Syurrealist rassom va xaykaltaroshlar imperializmga, atom urushiga maddoxlik qila boshladilar (masalan, S.Dali), kishilarda daxshat, vaxima tug'diruvchi mantiqsiz lavxalar yaratdilar.

SO'ZANA, so'zani (fors - toj. - igna bilan tikilgan) - matoga kashta tikib tayyorlanadigan badiiy buyum. Odatda xonani bezatish uchun devorga tutiladi. Satin, shoyi, baxmal singari matolarga turli choklarda kashta tikib tayyorlanadi. Matoning rangidan kashta foni sifatida foydalanilishi bilan palakdan farq qiladi. So'zananing kashta gullari, asosan, o'simliksimon, islimiy naqshlardan iborat bo'lib, ko'pincha o'rtasiga doirasimon gul tiqiladi, atrofi xoshiyalanadi. So'zana tikish o'zbekiston va Tojikiston xududlarida qadimdan rivoj topgan. Buxoro, Samarqand, Shaxrisabz, Toshkent, Fargona,

o‘ratepa va boshqa joylarda tayyorlangan so‘zanalar, kashtasining o‘ziga xos tiqilish uslublari bilan san‘atshunoslar diqqatini tortib kelmoqda. XX asrda, ayniqsa, 40-yillardan keyin so‘zanalarning kashtasi mashinada tikila boshlandi.

SAFIT – naturani yoritish uchun maxsus chiroq.

SILUET (fransuzcha so‘zdan silhouette – shakl ko‘rinishi) –XVII asr fransuz arbobi nomidan kelib chiqqan. Kishi, hayvon, qush, narsalarning soyaga o‘xshatib bir rangda ishlangan tasviri. Tasvir sidirg‘a rangdagi qog‘ozni kesib ishlab, boshqa rangdagi qog‘oz yoki materialga yopishtirilishi ham mumkin. Grafika texnikasining bu turi qadimdan Xitoyda, Yaponiya va boshqa sharq mamlakatlarida, asrdan boshlab esa Yevropada rivojlangan. Keng ma’noda narsa, bino turi shakllarining xarakterli ko‘rinishidir.

SIMMETRIK – narsa yoki tasvir ikki qismining bir biriga aynan o‘xshashligi, mutanosibligi (muvozanatda ekanligi).

SKALPEL – qalam tarashlash uchun tig‘larini almashtirib turish mumkin bo‘lgan maxsus pichoqcha.

SOYA – naturaning yorug‘lik tushmagan qismi.

STATIK (grekcha so‘zdan statos – harakatsizturgan) – dinamikaga qarama – qarshi aksincha, harakatsiz turg‘un holat.

STIL (fransuzcha so‘zdan style – manera dasthat) Stil (dasthat) bir guruh rassomlarga yoki bitga rassomga xos bo‘lishi mumkin. Agar uning ijodi keskin farq qilsa, faqat unga xos tomonlari mavjud bo‘lsa, bunday rassomlar ham alohida dasthat (stil)ga ega bo‘ladilar.

STILIZATSIYA – tabiatdan olingan murakkab shaklni, soddalashtirib ifoda etish (bezak ko‘rinishiga) yo‘li..

SYUJET – (fransuzcha – buyum, narsa, harakat), tasviriy san‘atda tasvirlangan buyum yoki voqea tushuniladi, Hayotiy voqea, lavha, harakat.

«T»

TABRIZ MINIATYURA MAKTABI – XVI asr boshlarida Tabrizda vujudga kelgan miniatyura uslubi. Bu yerda XIII asr

oxirlaridan, ya'ni mug'ul bosqinchilari xukmronligi yillarida xitoy miniatyurasining ta'siri kuchli bo'lib, miniatyura rassomligi rivojlana boshlagan. 1420 yilda tabrizlik musavvirlar Xirotda ko'chirildi. XV asr oxirida Tabriz yana miniatyura rassomligining markazlaridan biriga aylandi. Tabrizning Safaviylarga poytaxt bo'lishi, shox Ismoilning 1522 yilda Kamoliddin Bexzodni saroy ustaxonasiga boshliq qilib tayinlashi Tabriz miniatyura maktabining vujudga kelishida muxim voqea bo'ldi. Maxalliy an'analarning Xirotda miniatyura maktabi an'analari bilan uyg'unlashuvi, davr talablari odatdagi kanonik tasvirlardan uzoqlashishini, manzaraga, oddiy kishilarga e'tiborni kuchaytirishni taqozo etdi. Miniaturalarda ko'p figurali kompozitsiyalar, tabiat tasvirlari xaqqoniy ifoda etila boshladi. Borliqni, kishilar kayfiyatini tiniqroq aks ettirish, tabiat vaishilarni xarakatda, detallashtirib, aniq ko'rsatish (masalan, arxitektura inshootlaridagi naqsh-largacha) Tabriz miniatyura maktabining asosiy yo'nalishidir. Og'a Mirak, Sulton Muxammad, Qosim Ali, Mir Sayid Ali, Muzaffar Ali, Mirzo Ali va boshqalar Nizomiy, Jomiy, Navoyi kabi buyuk shoirlarning asarlarini shu uslubda bezadilar. XVI asr oxirida Tabriz miniatyura maktabi o'rnini Isfaxon miniatyura maktabi egalladi.

TARIXIY JANR – badiiy san'atning asosiy janrlaridan biri: san'atkor yashagan zamonga nisbatan yaqin va uzoq o'tmish materiali asosida yaratilgan asarlar turkumi. San'atda tarixiy janr portret (tarixiy shaxslarning tasvirlari, guruh portret, tarixiy kompozitsiyalar), manzara (tarixiy voqealar aks ettirilgan, umuman, tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan manzaralar), ayniqsa bataliya janri bilan chatishib ketadi. o'zbek tasviriy san'atida Ch.Axmarov, R.Axmedov, M.Saidov, M.Nabiev, R.Choriev va boshqa o'zbek rassomlari tarixiy janrda diqqatga sazovor kartinalar yaratdilar.

TASVIRIY SAN'AT - san'at turi. Rassomlik san'ati, grafika, Haykaltaroshlik va foto san'ati soxalarini o'z ichiga oladi. Tasviriy san'at real borliqni ko'rgazmali obrazlarda, mavjud narsalarni ularning tabiiy shakli, o'zni va boshqalarni o'ziga o'xshatib, umumlashtirib va tipiklashtirib ifodalaydi, predmetlarning

xajmi, o‘zaro qanday masofada joylashgani va boshqalar to‘g‘risida tomoshabinda tasavvur xosil qiladi.

TEMPERA (ital. temperare - bo‘yoq qorish)- rassomlikda keng tarqalgan usullardan biri. Binolarni bezashda, dastgoxli san’at asarlarida keng qo‘llaniladi. Tempera bilan ishlangan kartinalar, bezaklar quyosh nuri va changdan yaxshi asralsa, o‘z rangini, tusini yaxshi saqlab qoladi.

TERRAKOTA (lot. Terra – yer va cotta - qizdirilgan) – kulollikda ishlatiladigan loy va shunday loydan tayyorlab olovda qizdirilgan maxsulot, sopol. Ro‘zg‘orda (idish va buyumlar), Haykaltaroshlik va qurilishda (sopolak, parchin, arxitektura detallari) ishlatiladi. Terrakota tayyorlash uchun, odatda, tarkibi va rangi bir xil tuproq tanlanadi. Shakl berishda yog‘och va gips qoliplar ishlatiladi. Koshinning ayrim xillari xam terrakotadan tayyorlanadi.

TITUL (lot. titulus – yozuv, izox) – kitob, jurnal va boshqalarning birinchi saxifasi. Unda muallif ismi va familiyasi, kitob nomi, nashriyot nomi, nashr joyi, yili ko‘rsatiladi.

TOREVTIKA (lot. Toreno - qirqaman, zarb qilaman) – metallardan tayyorlangan turli badiiy buyumlar relefini ishlash san’ati. Zarb qilish, bosib naqsh va tasvir ishlash (bunda bir tomoni bo‘rtadi, orqa tomoni chuqurlashadi). Quyib tayyorlanadigan metall maxsulotlarni badiiy ishlash xam torevtika deb ataladi.

TORS (ital. Torso – inson tanasi boshsiz, qo‘l-oyoqsiz)- tasviriy san’atda tananing xaykal tarzida ishlangan yoki chizilgan ko‘rinishi.

TOSH O‘YMAKORLIGI – amaliy bezak san’atining keng tarqalgan turlaridan biri. Toshni o‘yib yozuv, naqsh, tasvir relef xosil qilib o‘yib qirib ishlanadi. Ishlatish vazifasiga qarab, yumshoq (gips-tosh, talkoxlorit, oxaktosh va boshq.), o‘rtacha (malaxit, marmar va boshq.), qattiq (nefrit, lazurit, yashma va boshq.) toshdan foydalaniladi. Markaziy Osiyoda yassi relefli tosh o‘ymakorligi rivoj topgan. Toshtaroshlik bilan shug‘ullanuvchi ustalar XX asr boshlarigacha toshni kesish, yo‘nish va bezash ishlarini ibtidoiy

usullarda bajarganlar, ularning ish qurollari xam yog‘ochsozlar, yog‘och o‘ymakorligi qurollariga juda o‘xshash bo‘lgan.

TRANSPARANT (frans. Transparent – shaffof, tiniq) – shior, surat yoki biror shakl tushirib ramkaga tortilgan gazlama. Odatda, namoyish yoki tantanalarda ko‘chalarga osiladi, yoki ko‘tarib yuriladi.

TRAFARET (ital. Trafaro - teshish)- belgi, naqsh yoki tasvirlarning elementlariga mos keluvchi o‘yiqlar o‘yilgan metall, yog‘och, karton, plastmassa va boshqalardan yasalgan plastina: bu o‘yiqlardan bo‘yoq o‘tadi. Trafaret matn yoki reklama plakatlarini rasmlarini va boshqalarni ko‘plab ishlab chiqarishda ishlatiladi.

TRIPTIX (yunon. Triptychos – uch buklangan)- yaxlit umumiy syujet, mazmun va g‘oyani ifodalaydigan uch kartina,grafika asari yoki rasmdan iborat san’at asari.

TUS – oxang, ranglarga nisbatan ishlatiladi.

TUSH (frans. touche) - vaqt o‘tishi bilan rangini o‘zgartirmaydigan qora bo‘yoq. Suv qo‘shib suyultirilsa, kul rang tus oladi. Bo‘yoq xosil qiluvchi toshko‘mir moddalaridan tayyorlanadigan qizil, yashil,ko‘k va boshqalar. Rangli tush xam bo‘ladi. Sharq mamlakatlari, ayniqsa, Xitoy, Koreya, Yaponiyada qadimdan foydalanilgan. XV - XVII asrlarda Ovro‘paga tarqalgan. Tush chizmachilikda, grafika asarlari yaratishda, xat yozishda ishlatiladi.

TASVIR YAXLITLIGI – alohida qismlarning umumiyga, ikkinchi darajadagi narsalarning asosiya bo‘ysunishi, barcha qismlarning o‘zaro mutanosibli, bajarish usullarining bir xilligi.

TAQQOSLASH – suratdagi o‘zaro yorug‘ soya, tus, shakl va hajm nisbatlarni aniqlash usuli.

TUGALLANGANLIK – rassom tomonidan uzoq vaqt ishlangan qalamtasvirni har bir bo‘laklarining yaxlitligiga erishish, umumlashtirish qisqa qilib aytganda maqsad qilib qo‘yilgan vazifani uzil–kesil tugallash.

TUS – narsaning rang hamda tusining och–to‘qlik darajasini bildiruvchi tushuncha.

«U»

UFQ, gorizont (yunon. Horizo - chegaralayman) – ochiq joyda yer yuzasining ko‘rinadigan chegara qismi yoki yer yuzasining osmon sferasi bilan kesishgan qismi. Tasviriy san’atda ufq chizigi ko‘z balandligida joylashgan faraziy tekislik.

«V»

VATMAN - vatman qog‘oz, chizma va rasm chizish uchun ishlatiladigan yuqori navli qalin oq qog‘oz.

VARAXSHA - Buxoro yaqinidagi joy. Bu yerda III-IV asrlarda saroy qurilgan, uning devoriga bo‘rtma ganch naqshlar ishlashgan. Naqshlar odamlar boshini, xayvonlar, qushlar, baliqlar va xar xil o‘simliklar shaklini ifodalagan bo‘lib, ular juda jonli va ta’sirli chiqqan. Varaxsha saroyining devorlarida bo‘yoq rasmlar bo‘lib, ular birinchi asrlardagi xind-eron uslubida talqin qilingan mifologik voqealarni aks ettirgan.

VERNISAJ – ko‘rgazmaning ochilishi. Dastlab ko‘rgazmadan oldin rangtasvir asarlari satxiga lok berish degan ma’noni bildirgan. Bunday odatni fransuz rassomlari boshlab berishgan edi.

VITRAJ - (fransuzcha vitra – deraza oynasi) oynadan yoki yorug‘lik o‘tkazuvchi boshqa materiallardan qilingan rangli rasm yoki naqshli kompozitsiya. Deraza, ba’zan eshik oynasi o‘rnida foydalaniladi. Vitraj naqshli yoki rasmlari unga yorug‘lik tushganda ko‘rinadi. Vitraj X asrda paydo bo‘lgan. Avvallari vitraj turli shakllardagi-rangli oyna parchalarini bir-biriga qo‘rg‘oshin xoshiya yordamida ulash yo‘li bilan ishlangan. Vitrajlar arxitekturada dekorativ element sifatida xam foydalaniladi. Toshkentda vitraj namunalari «Guliston» restorani zalida ko‘rish mumkin.

VITRINA – kitoblar, eksponatlar, turli buyumlarning namunalari qo‘yilgan oynavand javon, deraza va xar xil oynavand qutilar.

VOQEABAND KOMPOZITSIYA – mavzuga asoslangan voqelikni aks ettiruvchi tasvir, kompozitsiya, asar.

«X»

XAYKAL – tasviriy san’at asari. Tosh, yog‘och, suyakni, yo‘nib, metall, beton, gipsni g‘olipga g‘uyib, g‘otirib, loyni shaklga solib, keyin g‘izdirib (sopol, chinni xaykalchalar tayyorlashda) ishlanadi. Monumental (ochig‘ xavoda, ko‘pchilik e’tiboriga xavola g‘ilinadigan), dastgoxli (binolar ichida o‘rnatiladigan), bezak (arxitekturada bog‘-parklarda)- juda kichik xajmda ishlanadigan uy ichida bezak vazifasini o‘taydigan xillari bor).

HAYKALTAROSHLIK - tasviriy san’at soxasi. Tasvirlanadigan narsani xajmli, uch o‘lchovli (uzunlik, kenglik va balandlikka ega) qilib aks ettirish prinsipiga asoslangan san’at turi.

XATTOT - chiroyli yozadigan va nag‘sh ishlaydigan shaxs.

XOLST – kanopdan to‘kilgan mato.

«Y»

YODGORLIK - qal’a, devor, mozor, bino, ibtidoiy odamlar yashab o‘tgan makonlardir. San’atda tarixiy shaxslarga atab qo‘yilgan xaykal tarixiy voqealarni eslatib turuvchi monumental Haykaltaroshlik asari.

YORUFLIK VA SOYA – narsalarning shaklini va xajmini tug‘ri bajarishda yorug‘ va soya qonun-lari muxim axa-miyatga ega. Yorug‘lik va soya majmuasi quyidagi: yorug‘lik, yarim soya, soya, ref-leks, shu’la.

YORUG‘LIK - buyum yuzasidagi tik tushuvchi quyosh yoki sun’iy yoritgichlar nurlari.

YARIM SOYA - narsa yuziga qiyaroq ravishda tushuvchi yorug‘liq.

YOG‘OCH O‘YMAKORLIGI - amaliy bezak san’atining qadimiy va keng tarqalgan turi, o‘ymakorlikning bir soxasi. Yog‘ochni o‘yib, kesib, chizib, bo‘rttirib, teshib, taxtacha yoki yog‘och bo‘laklarini bir-biriga ulab ishlanadi. Asrlar mobaynida o‘zbekiston xududidagi shaharlarda o‘zbek ustalari turli-tuman uslub va usullar yaratganlar.

«Z»

ZARGARLIK - amaliy sanatning o'zbekistonda keng tarqalgan turi. Qimmatbaxo tosh va metallardan ziynatlanib ishlangan buyumlar; yarim oy shaklidagi ziraklar, nozik o'yma gulli zirak va bilaguzuklar shular jumlasidagilar-sanat namunasidir.

ZARDO'ZLIK - amaliy sanatning bir turi bo'lib, Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. Kashtachilik sanatining bir ko'rinishi. o'tmishda zardo'zlik bilan erkaklar shug'ullanganlar, zar va kumush iplar bilan erkaklar to'ni, sallasi, do'ppilari, poyafzallari va ayollarni ko'ylak, kamzul, etikcha va xaltachalariga bezak tikilgan.

ZASTAVKA - peshlavxa. Kitob matning boshlanishi yoki xar bo'limning oldidan qo'yiladigan naqshli yoki syujetli rasm.

«O'»

O'YMAKORLIK – amaliy bezak san'atining eng g'adimiy va keng targ'algan turlaridan. Yog'och, ganch, metall, tosh, suyak, lak, terrakota va boshg'alar o'yib, yo'nib, badiiy shakl beriladi, ulardan bino g'ismlarini bezashda, uy-ruzg'or buyumlari, turli asbob, g'urollarni nafislashtirishda, kichik Haykaltaroshlik asarlari yaratishda qo'llaniladi. Mustag'il soxasi gliptika va o'ymakorlikda foydalanilgan materialga ko'ra yog'och o'ymakorligi, ganch o'ymakorligi, tosh o'ymakorligi, metall o'ymakorligi, suyak o'ymakorligi kabi xillari mavjud.

Markaziy Osiyoda, jumladan, o'zbekiston xududida juda g'adimdan rivoj topgan. Buxoro, Samarg'and, Xiva obidalari, shuningdek, Termiz, Shaxrisabz, Qo'g'on shahar va g'ishlog'larida sag'langan arxitektura yodgorliklari ganch, yog'och, tosh o'ymakorligi bilan jozibador bezatilganki, bezashning turli usul va uslublari o'ymakorlik san'atining yuksak darajaga ko'tarilganini namoyish etadi. Bu soxada aynig'sa, Usta Shirin, Murodov Shamsiddin gafurov, Quli Jalilov, Toshpulat Arslonkulov, Maxmud Usmonov kabi ganch o'ymakorlari, Ota Polvonov, Sulaymon Xo'jaev, Usmon Zufarov, Maqsud Qosimov, Ne'mat Ibroximov, Qodirjon Xaydarov, Nurullo Nazrullaev kabi yog'och o'ymakorlari

gʻadimiy anʻanalarni yangi davr ruxi bilan boyitib, oʻymakorlik sanʻatini rivojlantirdilar.

«SH»

SHAXSIY SOYA - narsaning yoritilgan qismining orqa tomoniga yorugʻlik nurlari tushmagan yeri.

SHTRIX (nemischa – strich – chiziq) – chizmatasvirda tasvirlash vositalardan biri.

SHUʻLA - narsalarning yorugʻ qismi oʻrtasidagi tiniq oq dogʻ yaltirashi. Bu xolat shisha, chinni, nikel-metall buyumlarda kuzatiladi.

SHABLON (nem. Schablone - namuna) – bir shakldagi narsalar tayyorlash uchun yasalgan namuna: ayrim tayyor buyumlarning shaklini tekshiradigan moslama, asbob.

SHARJ (frans. Charge – boʻrttirish) – biror xodisa, narsa, ayniqsa kishini xajv yoki xazil qilib karikatura shaklida tasvirlash. Kishilar, odatda portretiga oʻxshatib, bir jixati boʻrttirib fosh etiladi, xazil qilinadi, baʼzan narsalarga, xayvon, qushlarga oʻxshatiladi va x.k. Moyboʻyoq, grafika, Haykaltaroshlikda sharj qilinadi, ayniqsa grafik sharj keng tarqalgan. oʻrtoqlik sharjlari samimiy, yaxshi niyat bilan doʻstona xazil mazmunida boʻladi.

SHMUSTITUL (nem. Schmutz – iflos va titel – sarlavxa, titul) – kitobning titul varogʻidan yoki xar bir bob xamda qismidan oldin qoʻyiladigan ikki saxifali qogʻoz varaq. Shmustitulda kitobning qisqa nomi, ayrim xollarda faqat kitob va nashriyot nomi beriladi. Shmustitulda kitobning aloxida qism va boblari oldidan shu qism yoki bobning nomi, rasm xamda bezaklar joylashtiriladi. Eski kitoblarda shmustitul asosiy, badiiy titulni ifloslanishdan saqlash uchun xizmat qilgan (nomi shundan kelib chiqqan).

SHRIFT (nem. Schreiben – yozmoq) - yozuvning alfavit tizimida barcha xarf, raqam va belgilarning grafik shakli. Shrift chiziqlarining yaqqolligi (xarflar asosiy chiziqlari bilan tutashtirish shtrixlari yoʻgʻonligining nisbati)ga, chiziqcha (zasechka)larning borligi va ularning shakliga qarab bosmaxona shriftlari asosan

guruhlarga bo‘linadi. Bosmaxona shriftlari yozilish shakliga, ya’ni qiyaligiga qarab to‘g‘ri, kursiv, qiya, normal, ensiz, enli: oddiy, yarim qora, qora shriftlarga bo‘linadi. Yozilish shakli bir xil bo‘lgan shriftlar turli kegldagi shriftlarga bo‘linadi: kegli va yozilish shakli turlicha, lekin yozilish xarakteri bir xil bo‘lgan shriftlar shrift garniturasida deb ataluvchi bitta guruhga birlashadi. Xar bir garnitura o‘z nomiga ega, masalan, jurnalnaya, shkolnaya va x.k..

SHTRIX (nem. Strich – chiziq)

«YA»

YAZD MINIATYURA MAKTABI – XV asrda Yazd shaxrida shakllangan miniatyura uslubi. Sheroz miniatyura maktabiga yag‘in. 1409 yilda yaratilgan «She‘riyat antologiyasi» va Nizomiy «Xamsa»sining 1446 - 1447 yillarda ko‘chirilgan g‘o‘lyozmasiga ishlangan minia-tyuralar 1445 yilda ko‘chirilgan «Shoxnoma» g‘o‘lyozmasi minia-tyuralari shu maktabga mansub. Amir Xisrov Dexlaviyning Bokuda sag‘lanayotgan «Xamsa»si miniatyuralari xam shu maktab maxsuli sifatida dig‘g‘atga sazovor. Uni 1445-96 yillarda yazdlik xattot Xasan ibn Kamoliddin al-Yazdiy ko‘chirgan /unga 26 miniatyura ishlangan/. Tasvirlar ko‘pincha issig‘ koloritda aks ettirilgani, kishilarning kiyimlarida kontrastlikka ahamiyat berilgani, tasvirning sodda, lekin nafis va tinig‘ ifodalangani bilan ShEROZ miniatyuralaridan farg‘ g‘iladi.

YARIMSOYA – nim soya, narsalarda va tasvirda yorug‘ bilan soya o‘rtasidagi g‘ism.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Asosiy adabiyotlar:

1. Sultanov X.E., Sobirov S.T. “Tasviriy san’at o’qitish metodikasi” (1-sinf uchun). O’quv qo’llanma. - T.: «ISHONCHLI HAMKOR», 2021.

2. R. Xasanov. “TASVIRIY SAN’AT” 1-sinf uchun darslik. G’ofur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2019.

3. Ражабов Р., Султонов Х. “Тасвирий санъат ўқитиш методикаси”. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.

4. Abdirasilov S., Tolipov N. “Tasviriy san’at o’qitish metodikasi” (amaliy mashg’ulotlar). O’quv qo’llanma. - T.: «Aloqachi», 2007.

5. Abdirasilov S. Tasviriy san’at o’qitish metodikasi. Darslik. — T.: «Fan va texnologiya nashriyoti», 2012.

6. Р. Хасанов. “БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ” ТОШКЕНТ “ЎҚИТУВЧИ”1983.

Qo’shimcha adabiyotlar:

1. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika. Darslik- T.: “Fan va texnologiya”, 2018, 528 bet.

2. О.У. Авлаев, С.Н. Жураева, С.Р. Мирзаева. “Таълим методлари”. Ўқув-услубий қўлланма. Тошкент: - «Навруз» нашриёти. 2017 й. 208 бет.

3. S.M.Abdulhamidov. “Tasviriy va amaliy san’at” (Tasviriy san’at o’qitish metodikasi), o’quv qo’llanma. “Malik Print Co” MCHJ. Chirchiq-2021.

4. Sultanov X. E. “Rangtasvir” (Akvarelda naturmort ishlash, o’quv qo’llanma T.: “VNESHINVESTROM” MChJ, 2019.

5. Sultanov X.E. “Tasviriy san’at texnologiyasi va nusxa ko’chirish” o’quv qo’llanma. – Toshkent: 2016.

6. Sultanov X. E. “RANGTASVIR” (grizaylda rangtasvir

ishlash, meodik qo‘llanma) Toshkent – 2014.

7. Tojiyev B. T, Sultanov X. E. QALAMTASVIR (manzara ishlash, qo‘llanma) Toshkent – 2013.

8. B.N. Oripov. Tasviriy san’atni o‘qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi.(o‘quv]-metodik qo‘llanma) Toshkent – “ILM ZIYO” – 2013.

9. N. Oydinov. O‘zbekiston tasviriy san’ati tarixidan lavhalar. T. 1996 y.

10. Abdirasilov S. “Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. Ilm-Ziyo, 2011.

11. S. ABDIRASILOV, N. TOLIPOV. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi (O‘quv qo‘llanma) Toshkent – 2007.

12. B. Boymetov “Qalamtasvir” Pedagogika institutlariva universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Iqtisod-Moliya”-2010.

13. S. ABDIRASILOV, B. BOYMETOV, N. TOLIPOV. TASVIRIY SAN’AT. Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa iidiv uyi. Toshkent – 2006.

14. Ten N.D. Gips modellarning rasmi. T. O‘qituvchi. 1994.

15. Rajabov R. Sultonov X. “Tasviriy san’at o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar”. Metodik qo‘llanma. TDPU. 2014 y.

16. Sobirov S.T. “Tasviriy san’at atamalarining izohli lug‘ati”. Uslubiy qo‘llanma, Toshkent viloyati CHDPI, Chirchiq 2021.

17. Sultanov X.E, Sobirov S.T, O‘.Xudaynazarova, R.Anqaboyev. “Yosh musavvir to‘garagi” Uslubiy qo‘llanma, Nizomiy nomidagi TDPU, Toshkent-2016.

18. Xasanov R. “Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi”. T.: Fan, 2004.

19. Oydinov N. Rassom – o‘qituvchilarni tayyorlash muammolari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997.

20. X.X.Muratov. “Qalamtasvir”. – Toshkent: Ijod-print, 2020.

21. N.X.Tolipov, R.R.Jabborov, N.N. Tolipov, D.Sh.

Rasulova, D.X. Irgasheva Sh. Dilshodbekova. “Tasviriy san’atdan atamalarning izohli lug’ati” 2016.

22. S.Abdirasilov, O‘.Nurtoev, T. Qo‘ziyev. Tasviriy san’at. 5-sinf, darslik. T.: O‘zbekiston. 2015 y.

23. Р.Ш.Халилов. Живопис акварел. Ташкент. “Наврўз”. 2013.

24. Набиев М.Н. Рангшунослик. Т. 1995.

25. Xudoyorova O. O‘zbekiston maktablarida tasviriy san’at o‘qitish tarixidan. Т. 1993.

26. Sobirov S.T. O‘quvchilari ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda illyustratorlar hayoti va ijodiy faoliyatini o‘rganishning ahamiyati. Academic Research in Educational Sciences. Vol. 1 No. 2, 2020 ISSN 2181-1385. 2020 yil noyabr.

27. Султанов Х. Э, Худайбердиев П.У, Собиров С. Т. “Непрерывное образование в Узбекистане как требование времени”. МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ илмий журналинг 2017 йил № 4 сони.

28. Байметов Б.Б., Собиров С.Т., Исмаев У.Ш. “Проблемы профессионально - педагогической подготовки учителей изобразительного искусства”. Международный научный журнал “ВЕСТНИК НАУКИ” № 7 (16) Том 1. Июль 2019.

29. Sobirov S.T. “Tasviriy san’at faning o‘quvchilarni estetik jihatdan tarbiyalashdagi o‘rni”. “Science and Education” Scientific Journal. ISSN 2181-0842. VOLUME 1, ISSUE 9. December 2020.

30. Sobirov S.T. SOME FACTORS THAT IMPEDE THE DEVELOPMENT OF STUDENTS’ CREATIVE ABILITIES IN FINE ART CLASSES. Asian Journal of Research № 1-3, 2020, ISSN 2433-202x. 2020 yil.

31. Sobirov S.T. O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi ba’zi omillar va ularni bartaraf qilish yo‘llari. “Maktab va hayot” ilmiy metodik jurnal. MAXSUS SON №2. ISSN 2010-5460. 2020 yil dekabr.

Elektron resurslar

1. www.cspi.uz
2. www.ziyonet.uz
3. www.uzedu.uz
4. www.pedagog.uz
5. www.painterest.com

MUNDARIJA

KIRISH	3
--------------	---

I-BOB. NAZARIY QISM (MA'RUZA MASHG'ULOTLARI)

1.1. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI FANINING NAZARIY ASOSLARI	6
1.2. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI	18
1.3. CHET ELLARDA TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH TARIXIDAN	24
1.4. ROSSIYADA TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODLARINING O'ZIGA XOS KO'RINISHLARI	36
1.5. O'RTA OSIYO VA O'ZBEKISTONDA TASVIRIY SAN'ATNING O'QITILISHI	52
1.6. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA PEDAGOGIK METODLARDAN FOYDALANISHNI O'RGANISH	75
1.7. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHDA DIDAKTIK PRINSIPLAR	95

II-BOB. AMALIY QISM (AMALIY MASHG'ULOTLAR)

2.1. O'QUVCHILARNI TASVIRIY SAN'AT STANDARTLARI BILAN TANISHTIRISH VA TAHLIL QILISHGA O'RGATISH	116
2.2. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI XONASINI TASHKIL ETISH VA JIHOZLASH, ISH O'RNINI TASHKIL ETISH	122
2.3. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA GRAFIK RASSOMLAR HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATINI O'RGANISH	132
2.4. TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI BADIY TAHLIL QILISH	137
2.5. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOT TURLARIGA KO'RGAZMALI QUROLLAR TAYYORLASH	145
2.6. TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIGA DARS BAYONINI VA ISHLANMASINI TAYYORLASH	153
2.7. TALABALARNING SINIF DOSKASIDA ISHLASHI VA O'QUVCHILAR GRAFIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. SINIF DOSKASIDA BO'R BILAN ISHLASH	163
2.8. PEDAGOGIK TASVIRLAR UCHUN – FLORA VA FAUNA RASMLARI	174

2.9. INSON GAVDA A'ZOLARINING TASVIRLASHNI O'RGANISH METODIKASI	190
2.10. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA KOMPYUTER VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	212
2.11. TASVIRIY SAN'AT FANIDAN TOPSHIRIQLAR. ULARNI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH	220
2.12. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA INTERFAOL GRAFIK ORGANAYZERLAR METODIDAN FOYDALANISH ...	229
2.13. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOTLARIDAN NAMUNAVIY DARSNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH	248
2.14. TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH METODIKASI O'QITUVCHISI TASHKILOTCHI, METODIST VA IJODKOR	257
2.15. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASIDAN DARSDAN TASHQARI ISHLAR	267
ATAMALARNING IZOHLI LUG'ATI	281
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	326

Sobirov Sarvar Tursunmurotovich

TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI

Darslik

Muharrir: X. Tahirov

Texnik muharrir: S. Meliquziyeva

Musahhih: M. Yunusova

Sahifalovchi: A. Isxoqov

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.

Bosishga ruxsat etildi 29.01.2025 y.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi. "Times New Roman"
garniturası. Hisob-nashr tabog'i. 20,75.

Adadi 100 dona. Buyurtma № 12.

«ZEBO PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent sh., Yashnobod tumani, 22-harbiy shaharcha.

+998 (94) 673-66-56, +998 (97) 017-01-01